

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Юридичний факультет

**АКТУАЛЬНІ
ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ
ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ**

Збірник матеріалів
XVIII Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 04-05 червня 2021 р.

Луцьк
«Завжди Поруч»
2021

УДК34(082)(477)
ББК 67.99(4Укр)я431
А 43

**Рекомендовано вченою радою Волинського національного університету
імені Лесі Українки
(протокол № 6 від 27.05.2021 р.)**

Редакційна колегія:

Цьось А. В. – доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор, ректор Волинського національного університету імені Лесі Українки – голова редакційної колегії; *Засєкіна Л. В.* – доктор психологічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародної співпраці – заступник голови редакційної колегії; *Демчук А. М.* – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету – заступник голови редакційної колегії; *Яцишин М. М.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права; *Духневич А. В.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін; *Фідря Ю. О.* – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права і процесу; *Шевчак М. Л.* – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу; *Кравчук В. М.* – доктор юридичних наук, доцент, заступник декана юридичного факультету; *Зарадюк З. В.* – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу; *Джурак Л. М.* – відповідальний секретар редакційної колегії.

Рецензенти: *Кваша О. О.*

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Яворська О. С.

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри інтелектуальної власності, інформаційного та корпоративного права Львівського національного університету імені Івана Франка

А 43 Актуальні питання реформування правової системи: зб. матеріалів XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 04-05 червня 2021 р. / Уклад. Джурак Л. М. – Луцьк: «Завжди Поруч», 2021. – 170 с.

ISBN 978-617-95136-0-2

У збірнику розглядаються питання реформування правової системи, які обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції, яка проходила 04-06 червня 2021 р. Репрезентовано новітні погляди науковців та практиків на державу і право в умовах їх становлення, сучасного стану та перспектив розвитку. Досліджено актуальні філософсько-правові та теоретико-юридичні проблеми державотворення, правотворення, праворозуміння та правореалізації як в цілому, так і різного галузевого спрямування, з метою їх оптимізації та створення наукових засад для подальшого якісного перетворення.

Для науковців, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться проблемами правової системи.

**УДК34(082)(477)
ББК 67.99(4Укр)я431**

ISBN 978-617-95136-0-2

© Джурак Л. М. (укладання), 2021
© Волинський національний
університет імені Лесі Українки, 2021

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

С. Є. Булавіна

У тезах розглянуто проблему розробки та прийняття низки міжнародних документів щодо реальних гарантій забезпечення та захисту прав людини.

Досліджено, що визначення поняття міжнародно-правові механізми захисту основних прав людини – це міжнародно-правові акти, які вміщують правила діяльності, формулюють права і обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори тощо), це система міжнародних (міждержавних) органів і організацій, що діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини.

Зазначено, що законодавче забезпечення реалізації міжнародних механізмів захисту прав людини є важливою умовою формування правової держави.

Ключові слова: міжнародні механізми, захист, права людини.

Згідно з традиційним підходом, права людини є справою суверенної державної юрисдикції і продовжують бути другорядним об'єктом міжнародних відносин.

Серед основних передумов виникнення міжнародного захисту прав людини радянські юристи-міжнародники, як і міжнародники інших країн, виділяли боротьбу народів за відновлення зневажених фашизмом прав людини і зв'язок між дотриманням прав людини і збереженням миру [5, 6-7]. Однак радянські правознавці йшли далі, приписуючи до додаткових передумов міжнародного захисту прав людини також діяльність СРСР на світовій арені та вплив «соціалістичної демократії».

Поширеним є термін «міжнародні механізми захисту прав людини», який часом використовується як синонім словосполучення «міжнародна система захисту прав людини». Сюди, в першу чергу, включають міжнародний механізм захисту прав людини в рамках ООН, який досліджувався в працях С. Ісаковича, І. Грищенка, К. Забігайла, П. Недбайла, І. Ніколайка [5] та інших українських науковців, а також в дослідженнях зарубіжних юристів-міжнародників та політиків Бутроса Бут-роса-Галі, В. Гаврилова, В. Карташкіна, Дж. Крофорда, А. Мовчана, Ф. Олстона, П. Сігарта, Г. Стайнсра, Дж. Хамфрі [7] та ін.

Як вказує М. Р. Воскобітова, перші міжнародні механізми захисту прав людини з'явилися після Другої світової війни, і їх поява зумовлювалася наслідками фашизму.

Незважаючи на те, що саме словосполучення «міжнародні механізми захисту прав людини» досить часто використовується в науковій літературі, сутність, зміст та класифікація цих механізмів практично завжди залишається поза увагою науковців. У зв'язку з цим постає актуальне завдання – сформулювати саме визначення міжнародних механізмів забезпечення та захисту прав і свобод людини та проаналізувати їх види в залежності від різних критеріїв.

Категорія «механізм» нерідко використовується в юридичній науці для характеристики тих чи інших правових явищ. Усталеними є категорії «механізм держави», «механізм імплементації», «механізм реалізації», «механізм правового регулювання» тощо.

Н. А. Баїєва досліджувала міжнародні механізми гарантій прав особи, під якими вона розуміла заходи, прийняті світовим співтовариством для забезпечення та захисту прав людини і громадянина [6].

Категорія механізму використовується також для характеристики процесу правового регулювання. Як вказує О. Ф. Скакун, механізм правового регулювання – це узятя в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим») [3]. На думку В. А. Рибакіна, під механізмом правового регулювання слід розуміти взяті в єдності та взаємодії всі правові засоби (елементи), за допомогою яких здійснюється правове регулювання [4].

На нашу думку, ці терміни слід розрізняти. Міжнародні механізми щодо захисту прав людини, створені, зокрема, в рамках ООН, є тільки однією зі складових міжнародної системи захисту прав людини, яка, як буде показано нижче, є значно ширшою.

Серед міжнародних механізмів захисту прав людини виділяють:

1) міжнародні органи, які діють у рамках угод з прав людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів і приймають загальні рекомендації;

2) міжнародні несудові органи для контролю за дотриманням угод щодо прав людини, які складаються з експертів як фахівців і приймають конкретні рекомендації, обов'язковість яких базується на моральному авторитеті міжнародного органу;

3) міжнародні юрисдикційні органи несудового чи судового характеру щодо захисту прав людини, які виносять обов'язкові рішення і можуть забезпечити виконання цих рішень [7].

Зустрічаємо визначення поняття міжнародно-правових засобів, призначених для забезпечення і захисту основних прав людини, до яких відносять а) міжнародно-правові акти, які вміщують правила діяльності, формулюють права і обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори тощо), а також міжнародні документи, які норм, правил поведінки звичайно не вміщують, прав і обов'язків безпосередньо не формулюють (зокрема, декларації, заяви, меморандуми) і б) міжнародні органи по спостереженню, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та по захисту цих прав (суди, трибунали) [3].

Серед усіх цих засобів П. Рабінович розрізняє «всесвітні», які створені і використовуються всесвітнім співтовариством в особі Організації Об'єднаних Націй та її органів, і регіональні. Серед міжнародно-правових актів, які формулюють права людини, в свою чергу, можна виділити як загальні чи відносно загальні (Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП тощо), так і вузькоспеціалізовані, зокрема ті, що

І. Ліщина надає таке визначення міжнародних механізмів захисту прав людини – «це система міжнародних (міждержавних) органів і організацій, що діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення у випадку порушення» [7].

Отже, на сьогодні найбільш відомими є два міжнародні механізми захисту прав людини – універсальний, що існує в рамках системи ООН, та регіональний, створений в рамках Ради Європи. Окрім вказаних, у світі існують й інші регіональні механізми захисту прав людини: Міжамериканська і Африканська, однак вони були створені пізніше, тож ще не напрацювали широкої практики [1].

Література

1. Добрянський С. П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01/ ЛНУ ім. Івана Франка. – Львів, 2002. – 196с.
2. Ауад Мустафа. Механизм защиты прав человека в институционной системе ООН : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Хауамда Галєб Ауад Мустафа. – К., 1996. – 20 с.
3. Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.01 / ЛНУ ім.Івана Франка. – Львів, 2000. – 17 с.
4. Руднєва О. М. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01/ Харк. нац. універ. ВС. – Харків, 2011. – 386 с.
5. Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення. (Основи загальної теорії права та держави): Навч. посібник. – К., 1992. – 154 с.
6. Якименко Х. С. Європейський Союз: правова природа об'єднання : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Якименко Христина Сергіївна. – Харків, 2009. – 229 с.
7. Антонович М. М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: / М. Антонович. – Монографія. – К.: Видавничий дім "KM Academia", 2000. – 478 с.

Bulavina S. Legal footwork of the realization of the international mechanisms of the protection of human rights. *The theses are devoted to the problem of the development and adoption of a number of international documents as to the real guarantees of the provision and protection of human rights. It has been studied that the notion of the international legal mechanisms of the protection of the main human rights consists of international legal acts that contain rules of behavior, formulate the rights and duties of the relevant subjects (conventions, pacts, agreements, and treaties). It is a system of international (interstate)*

organs and organizations that function with the purpose of the implementation of international standards of human rights and freedoms.

It has been pointed out that the legislative provision of the realization of international mechanisms of the protection of human rights is an important condition of the formation of a constituent state.

Keywords: *international mechanisms, protection, human rights.*

МІСЦЕ ТА РОЛЬ АДВОКАТУРИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 – 1919 РР.)

П. В. Гламазда

У статті охарактеризовано місце та роль інституту адвокатури у роки Української національної революції. Встановлено, що жодних нормативно-правових актів щодо правового статусу адвокатів у часи Центральної ради, гетьманату та Директорії прийнято не було, адвокатура цього періоду залишила слід в історії на рівні своєї самоорганізації. Разом з тим зазначено, що українські адвокати відіграли важливу роль у розбудові державності, громадському та культурному розвитку країни.

Ключові слова: *адвокатура, Центральна рада, гетьманат, Директорія.*

У березні 1917 року утворилась Українська Народна Республіка – незалежна держава, що мала на меті об'єднати усі українські землі. Відродження української державності не могло оминати і верству адвокатів.

Так, на зорі революції у Києві була утворена Велика адвокатська комісія, до якої увійшли Рада присяжних повірених та представники помічників присяжних повірених. Метою діяльності комісії була координація політичної роботи адвокатів. У її складі були утворені підкомісії – лекційна, законодавча, судова тощо. Проте, складна політична ситуація не дозволила комісії розпочати свою роботу [1; с. 197]. У той час голова Київської ради присяжних повірених Яковом Гольденвейзером було прочитано дві публічні лекції, проте достеменно не відомо чи були вони продуктом діяльності комісії чи ні [2; с. 89].

30 квітня (13 травня) 1917 р. у Києві було засновано Українське правниче товариство (далі – УПТ) [2; с. 89]. Також існує інформація про утворення Товариства українських адвокатів у Києві [3; с. 488], проте на думку Скальського В. В., цілком імовірно, що мова йде про одну і туж саму організацію [2; с. 89].

УПТ стало активним учасником національно-визвольного руху. Існують припущення, що А. Яковлів був обраний до Української Центральної Ради на Всеукраїнському національному конгресі 6–8 квітня 1917 р. саме як представник української адвокатури [4; с. 417].

Українські адвокати радо долучились до процесу українського державотворення, так, перший голова УПТ М. Ткаченко був членом УЦР від Української соціал-демократичної робітничої партії; член Київської ради присяжних повірених Ілля Шраг – від Чернігівської губернії, а його син Микола, студент правничого факультету Московського університету – від московської української громади; член Одеського окружного суду Сергій Шелухин – від Херсонської губернії; присяжний повірений, член Київського воєнно-окружного суду Микола Міхновський представляв військово-товариство клубу імені Павла Полуботка; випускник правничого факультету Дерптського університету Федір Матушевський – від Української радикально-демократичної партії [2; с. 89]. Члени УПТ також обіймали посади в українських урядах: О. Мицюк обіймав посаду міністра внутрішніх справ; М. Ткаченко – генерального секретаря судових справ, міністра внутрішніх справ; Ф. Сумневич – голови Рівненської повітової народної управи та Волинського губерньського комісара.

Одним з основних завдань УПТ була українізація судової гілки влади, оскільки на той час у судових органах працювали здебільшого прихильними союзу з Москвою. Р. Лашенко навіть назвав Київську судову палату «найголовнішою твердиною цього централізму... яка своєю ворожістю до українства і цілковитою орієнтацією на Москву, задаючи при тому тон на всю округу, надзвичайно шкодила українізації судових установ, їй підлеглих» [5; с. 349]. Антиукраїнською позицією

вирізнялась і Київська рада присяжних повірених на чолі з Я. Гольденвейзером, який був її головою до ліквідації більшовиками адвокатури.

О. О. Гольденвейзер пізніше згадував: «Українізація суду була жупелом, для відбиття якого готові були об'єднатися усі адвокати, праві і ліві, монархісти та соціалісти. Центр тяжіння боротьби проти українізації виявився не серед суддів та прокурорів, а у нашому адвокатському середовищі» [1; с. 189].

Окрім, київського були утворені також Полтавське та Харківське правничі товариства. Харківське правниче товариство не здійснювало помітної діяльності, а Полтавське, засноване в липні 1917 р. зайнялось видавничою та термінологічною роботою. Так, 1918 р. було видано «Короткий російсько-український правничий словник» та «Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства» [2; с. 89].

На привеликий жаль, в УНР не було прийнято спеціального закону про адвокатуру і представники цієї професії у своїй діяльності продовжували керуватись законодавством Російської імперії, тому адвокатура УНР залишила слід в історії на рівні своєї самоорганізації.

На зміну УНР у 1918 році прийшов уряд гетьмана Скоропадського. Як і за часів УНР, адвокатура цього періоду регламентувалась нормами законодавства Російської імперії. Нова влада в першу чергу прийнялась за реформування суду, залишивши адвокатуру у попередньому становищі. Проте, варто відзначити Закон від 24 липня 1918 р. «Про кримінальну відповідальність за перевищення граничних цін та спекуляцію» та «Тимчасову постанову про міри проти осіб, які загрожують державній безпечності Української держави та її правопорядкові» від 24 вересня 1918 р., в яких містилась заборона здійснення будь-якого захисту у кримінальних справах, передбачених цими нормативно-правовими актами.

Таким чином, можна зробити висновок, що ймовірним подальшим курсом Гетьманату було обмеження участі адвокатів у судочинстві.

Складна політична ситуація в УНР періоду Директорії також не дозволила уряду взятись за розбудову незалежної адвокатури. Більше того, Директорія позбавила адвокатів виборчого права, як членів буржуазії. Жодних нормативно-правових актів щодо становища адвокатів у часи Директорії прийнято не було.

Разом з тим слід зазначити, що українські адвокати у період Української революції 1917 – 1921 років відіграли важливу роль у розбудові державності, громадському та культурному розвитку країни. Їхня діяльність заслуговує на глибоке вивчення та належне визнання.

Література

1. Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний // Архив русской революции. – Т. 6. – Берлин, 1923. – С. 161–303.
2. Скальський В. В. Діяльність адвокатів в період Центральної Ради 1917–1918 / В. В. Скальський // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. – 153 с.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 6. – 2004. – 768 с.
4. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У двох томах / Упор.: Верстюк В. (керівник) та ін. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К., 1997. – 422 с.
5. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У двох томах / Упор.: Верстюк В. (керівник) та ін. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К., 1996. – 588 с.

Hlamazda P. The place and role of the advocacy during the Ukrainian national revolution (1917 - 1919). *The article describes the place and role of the advocacy in the years of the Ukrainian revolution. It was established that no legal acts on the legal status of lawyers were adopted during the Ukrainian Central Rada, the Hetmanate and the Directory, the advocacy of this period has left its mark on history at the level of its self-organization. At the same time, it was noted that ukrainian lawyers played an important role in building statehood, social and cultural development of the country.*

Keywords: *advocacy, Ukrainian Central Rada, Hetmanate, Directory.*

ДО ПИТАННЯ ЗАРОДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЖИТТЯ ЗАХОДІВ ДО ОХОРОНИ СПАДКОВОГО МАЙНА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

М. С. Долинська

Дослідження присвячено актуальним проблемам нотаріального процесуального законодавства. У нотаріальному процесі важливе місце займають спадкові провадження. Охорона спадкового майна є одним із важливих елементів у правильності поділу спадкового майна між спадкоємцями.

Ключові слова: законодавство, Галицький цивільний кодекс, опис майна.

Як відомо, у кінці XVIII – початку XIX століття українські землі Східної Галичини та Північної Буковини входили до Австрії, а Закарпаття – до Угорщини. Цілком очевидно, що австрійський і угорський уряди вжили заходи щодо уніфікації права, яке сприяло би централізації управління підвладними територіями [1, с. 269].

Австрійський уряд у законотворчій сфері прагнув використати Галичину за для випробували багатьох нових нормативно-правових актів австрійського двору [2, с. 89-90].

У другій половині XVIII ст. в Австрії було активізовано кодифікаційні роботи у цивільному, кримінальному та процесуальному праві [3, с. 596].

Зокрема, таким актом став Галицький цивільний кодекс, що був запроваджений Декретом від 17 лютого 1797 року.

Як зауважувалося нами раніше, прямих норм що стосуються нотаріату, в кодексі не міститься, однак заслуговують уваги з погляду учинення нотаріальних дій питання, які регулюють зобов'язання та спадкування [4, с. 180].

На західноукраїнських землях правове регулювання щодо переоформлення спадкових прав померлих громадян, в тому числі щодо перепису майна спадкодавця, яке перерозподілялося між родичами померлого, зазвичай, відбувалося у судовому порядку.

Варто зауважити, що у Галицькому цивільному кодексі 1797 року віднаходимо норми, якими передбачено, у певній мірі, правове регулювання охорони майна, в тому числі померлого спадкодавця, а саме: у главі 17 «Про законну частку» частини другої вищевказаного акту.

Зокрема, законодавець у статті 569 законодавчого акту передбачив, що для визначення законної частки в установленому порядку, необхідно, щоби ретельно було описані всі рухомі та нерухомі речі, які «відносяться до спадкування», а також всі права та вимоги, які заповідач міг «вільно» передати своїм спадкоємцям... і т. д. [5, с. 297].

Також важливе значення, з точки зору цього дослідження, мають окремі норми глави 18 «Про присудження спадщини» частини другої Галицького цивільного кодексу, наприклад, статті 589 та 591, а також статті 613-617.

Відповідно до статті 589 законодавчого акту, з метою збереження майна спадкодавця, суддя зобов'язаний, у присутності двох свідків, провести «опечатання» майна померлого.

Ми вважаємо, що опечатати майно спадкодавця мав право лише суддя, відповідно до територіальної юрисдикції суду, на території якої знаходилося «останнє та постійне місце проживання» померлого [5, с. 303].

Також суддя (відповідно до статті 591 акту) зобов'язаний вчинити наступні заходи щодо майна спадкодавця: зберігати його під належною охороною до появи спадкоємця або представлення опікуна на майном, або до уповноваження суддею щодо здійснення розпорядження майном будь-якої особи.

Наголошуємо, що законодавцем встановлено «більш суворі» правила щодо збереження окремого «значущого» майна спадкодавця, а саме: готівки (наявні кошти) померлого, розписок про публічні або власні приватні борги спадкодавця, золота, срібла, дорогоцінного каміння.

Слід звернути увагу на те, що законодавець в окрему групи виділив два види майна спадкодавця (відповідно до норм статті 592 Галицького цивільного кодексу). Згідно з якими проводився окремий опис майна речей, які вважаються спід ручними, тобто такими, які необхідні для ведення домашнього господарства, а також речей, які не можуть довго зберігатися.

Зауважуємо, що зазначені речі не опечатувалися суддею, однак на підставі спеціального опису повинні бути передані «управляючому» майном спадкодавця для використання за

призначенням іншій особі або ж управляючий повинен був самостійно вказане майно «вигідно продати».

У статті 593 Галицького цивільного кодексу також було врегульовано випадки охорони спадкового майна спадкодавця, яке знаходилося у декількох населених пунктах. У такому випадку, суддя за останнім місцем проживання померлого повинен здійснити письмове повідомлення до судді іншого судового округу (де знаходиться майно померлого), із проханням взяти майно спадкодавця під «свою опіку».

У статтях 613-617 Галицького цивільного кодексу 1797 року, законодавцем окреслено особливості самого процесу проведення опису майна спадкодавця.

Наголошуємо, що лише за бажанням спадкоємця, який прийняв спадщину, здійснюється опис майна спадкодавця. У такому випадку (відповідно до статті 616 вищевказаного законодавчого акту), акт опису здійснюється двома судовими службовцями, у присутності двох свідків, які повинні бути: домочадцями померлого заповідача, сусідами померлого заповідача, іншими зацікавленими особами, в тому числі оцінщиками (майна), що володіють відповідними знаннями [5, с. 311].

Законодавець у статті 617 вищевказаного законодавчого акту вказує на обов'язкову участь при складанні акту опису майна осіб, які приймають описане спадкове майно на зберігання та/або управління ним.

Варто зауважити, що вищевказані норми щодо вжиття заходів по охороні спадкового майна були, в певній мірі, запозичені та дістали свого розвитку у Австрійському цивільному кодексі (або Австрійському загальному цивільному уложенню), яке з 1 січня 1812 року набрало чинності для Галичини та Буковини.

Регулювання питання оформлення спадку та вжиття заходів до охорони спадкового майна було врегульовано у розділі п'ятнадцятому вищевказаного Австрійського цивільного кодексу.

Варто наголосити на тому, що відповідно до параграфу 797 законодавчого акту, оформлення спадщини відбувався у судовому порядку.

Одним з видів прийняття спадщини, як і в попередньому Галицькому цивільному кодексі (згідно з параграфом 800 Австрійського цивільного кодексу) – було прийняття спадщини спадкоємцем при умові проведення опису майна, належного спадкодавцю, «із застереженням правного добродійства інвентаря» [6, с. 225].

Зауважуємо, що проведення опису спадкового майна відбувалося лише за попередньою заявою спадкоємця та здійснювалося працівниками суду. Вищевказаний опис спадкового майна проводив суд, який уповноважений на ведення спадкової справи після смерті спадкодавця.

Виявлене під час опису спадкове майно включалося до загальної маси спадкового майна, яке підлягало до розподілу між спадкоємцями померлого, як по закону так і по заповіту.

Таким чином, приходимо до висновку, що нотаріуси у той час не здійснювали такий вид нотаріальних дій як складання актів опису спадкового майна.

Підтвердження вищевказаного отримуємо також зі змісту Законъ зь дня 25 Липця 1871, дотично заведення нового нотаріатського порядку, прийнятому в Австрійській імперії [7], у якому не було передбачено такий вид нотаріальної дії, як вжиття заходів до охорони спадкового майна спадкодавця.

Тобто і надалі, як оформлення спадщини, так і при необхідності, проведення опису майна належного спадкодавцю, проводилося працівниками того суду, який розглядав справу щодо поділу спадкового майна померлого.

У Австрійському цивільному кодексі було рецепційовано норми Галицького цивільного кодексу щодо практики проведення опису спадкового, належного померлому спадкодавцю, судом за територіальним принципом (за останнім місцем проживання спадкодавця).

Література

1. Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.): монографія. Чернівці: Рута, 2004. 384 с.
2. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Випуск 57. С. 88-96.
3. Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні: монографія. ЛьвДУВС, 2015. 988 с.
4. Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. 465 с.

5. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. /пер. с лат. А. Гужвы; под. ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М.: Статут; Одесса, 2013. 536 с.

6. Дністрянський Станіслав. Цивільне право т.1. Відень, 1919. Т. 1. 1063 с.

7. Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. 1871. № 95. Ч. XXXVII.

Dolynska M. On the issue of the emergence of legal regulation of taking measures for the protection of heritable property in western ukrainian lands. *The study is devoted to current issues of notarial procedural law. Hereditary proceedings play an important role in the notarial process. Protection of hereditary property is one of the important elements in the correct division of hereditary property between heirs.*

Keywords: *legislation, Galician Civil Code, property description.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТІВ ПОЛЬЩІ ЗА ЗАКОНОМ 1932 РОКУ

М. А. Кравчук

Досліджено правовий статус адвокатів Польщі у міжвоєнний період. До 1932 року на території Польщі діяло три системи законодавства. У 1932 році законом створено єдину систему адвокатури.

Ключові слова: *адвокат, адвокатура, аплікант.*

Історико-правові наукові дослідження історії адвокатури в Україні та державах, яким належали українські території в різні історичні періоди, популяризація таких досліджень сприятимуть зростанню уваги населення до адвокатської професії та її історії, стимулюватимуть нові покоління досліджувати історію адвокатури.

Із становленням польського судового апарату у 1919 р. адвокатура ще не діяла як єдине ціле. Декретом польського уряду від 8 лютого 1919 р. надавалось право приватним адвокатам на захист іноземних справ у мирових судах та касаційних відділах окружних судів.

До 1932 року на території Польщі діяло три системи законодавства, що регулювали діяльність на різних територіях держави. У відродженій в 1918 р. Польщі адвокатура на землях Східної Галичини функціонувала на підставі попередньо діючого австрійського законодавства. Для законодавства Австрії характерним було висунення до адвокатури підвищених вимог, починаючи із встановлення диференційованих і високих цензів щодо вступу до адвокатури, і, завершуючи приписами щодо надання правової допомоги [1, с. 71].

Новий закон про адвокатуру для всієї Польщі було прийнято 7 жовтня 1932 року, а набрав чинності – 1 листопада 1932 року.

Закон встановлював однакову систему самоврядування адвокатури. Істотні зміни відбулися в стажуванні (аплікації). Було запроваджено п'ятирічну виключно адвокатську практику. Правда, ця новела 1938 року була скасована як така, що себе не виправдала.

Найширшими правами наділялася Рада колегії. Зокрема, вона складала списки адвокатів і стажерів (аплікантів) (ст.ст. 9, 99), викреслювала а списків осіб, що були виключені з адвокатури (ст.ст. 46, 109).

Умови вступу до адвокатури фактично залишилися без змін, за винятком того, що скасовувалася судова практика і було значно розширено коло осіб, які могли вступати до адвокатури [1, с. 80]

Законом було обмежено незалежність адвокатури в частині формування Дисциплінарного Сенату. До прийняття закону 1932 року цей орган складався з 3-х суддів Верховного Суду і лише 2 адвокатів. Контроль державної влади відчувався навіть у питанні організації адвокатських іспитів. Якщо раніше ці іспити приймали лише адвокати, то тепер до комісії вводилося двоє суддів, Закон зобов'язував ради і Головну Раду надсилати міністру юстиції копію річних звітів.

Прийняття Закону 1932 року не вирішило проблем адвокатури. Як і раніше, гостро стояла проблема низьких заробітків значної частини адвокатів, поширився польський шовінізм і

антисіонізм. І знову на порядку денному постало питання про внесення значних змін до закону про адвокатуру [1, с. 81].

Уже в 1935 році часопис львівської палати адвокатів “Nowa Palestra” писав про катастрофічне становище адвокатури. Пропонувалося негайно реформувати законодавство адвокатури. Наголошувалося на необхідності зупинити прийняття до адвокатури нових членів.

Пропонувалося відмовитися від хибної норми закону 1932 року в частині регулювання процесу стажування (аплікації), наголошувалося на тому, що практика довела необхідність адвокатського стажування (аплікації) і при тому винятково серйозної, тривалої. У зв’язку з цим, до ст. 10 Закону пропонувалися такі зміни: «Особи, що мають принаймні сім років стажу роботи на посадах судді, прокурора, віце-прокурора, помічника прокурора загальних судів, військових і адміністративних, звільняють від адвокатського стажування та іспиту». Далі пропонувалося ст. 16 Закону доповнити вказівкою про право адвокатів брати участь не лише у кримінальних і цивільних справах, але й у всіх інших справах, в тому числі і дисциплінарних, що розглядалися в адміністративних органах [1, с. 81].

В цілому новий закон про адвокатуру ще більш підпорядковував цей інститут державі. Приміром, тепер адвокату було значно складніше взяти до себе апліканта: необхідно було спочатку клопотати про дозвіл. Але перед цим аплікант мав отримати від палати відповідні позитивні відгуки тощо. Відносно вільного переїзду адвокатів для праці й проживання в інше місце розпочався зворотній процес, спрямований на утруднення такого переїзду. Навіть у випадку припинення прийому до адвокатури нових її членів адвокат, який мав намір переїхати до іншої палати або навіть в іншу місцевість тієї ж самої палати, мав зібрати багато різних документів, подати їх на вирішення до Головної Ради і чекати дозволу на переїзд.

Література

1. Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921 - 1939 рр.) : Моногр. Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Каф. історії та теорії держави і права. Л. : Тріада плюс, 2003. 346 с.

Kravchuk M. Features of the legal status of Polish lawyers under the 1932 law. In the article the legal status of Polish lawyers in the interwar period have been considered. Until 1932, there were three systems of legislation in Poland. In 1932, the law created a single system of advocacy.

Keywords: lawyer, advocacy, applicant.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ: ПРИЙНЯТИ НЕМОЖЛИВО ВІДМОВИТИ

Ю. П. Крисюк

У статті розглянуто поняття мультикультуралізму, його вплив на стабільність політичної системи та держави, а також варіанти реакції суспільства на культурне різноманіття. Наголошено на тому, що в Україні на часі розвиток своєї власної ідентичності, культури та державності.

Ключові слова: апартеїд, асиміляторство, держава, ізоляціонізм, мультикультуралізм, політична система.

Нині більшість держав, принаймні, в деякій мірі відрізняється культурним різноманіттям. Проте науково-технічний прогрес та глобалізаційні процеси, серед яких розвиток торговельно-економічних відносин, туризм, інформаційно-культурний обмін між державами, міграція призводять до того, що в більшості країн проживає значна кількість людей, які належать до інших культур. Практично скрізь можна зустріти представників хоча б однієї культурної меншини. Багато країн сьогодні можна назвати різноманітними в культурному плані хоча б тому, що вони відкриті зовнішньому світу. За таких умов очевидним є недостатність універсальних принципів соціального життя, в першу чергу формально-правових для вибудовування стабільної соціально-політичної ситуації. Відповідно до суспільних змін формуються нові теоретичні концепції, що дозволяють наблизитися до розуміння нової соціальної реальності.

Однією з таких концепцій є парадигма мультикультуралізму, яка пропонує прийняття нового мультикультурного стану соціуму і теоретично обґрунтовує практику не номінального, а фактичного зрівнювання всіх існуючих в суспільстві культур. Відомий російський філософ М. Б. Хомяков вважає, що мультикультуралізм – це не лише політика, спрямована на тактичне врегулювання питань, пов'язаних з міграційними потоками, вимогами корінних народів або нових релігійних і культурних спільнот, а ціла політична ідеологія, яка покликана змінити світ, керуючись новим його сприйняттям [1; с. 74].

Спробуємо поглянути на проблему мультикультуралізму через призму державності. Держава за своєю суттю є благом для суспільства. Адже вона покликана забезпечити реалізацію та захист прав і свобод людини й громадянина. Саме у цьому її сутність та соціальне призначення. Відповідно суспільство зацікавлене у сильній та стабільній державі. Отже суспільство вимушене певним чином реагувати на зміни, які відбуваються у соціумі, пов'язані з вищезазначеними процесами.

Австралійський політичний теоретик Чандрен Кукатас, досліджуючи проблему мультикультуралізму, виокремив п'ять варіантів реакції суспільства на культурне різноманіття. Зокрема він виділяє:

1. **Ізоляціонізм.** Найбільш очевидна реакція суспільства – спроби не допустити виникнення культурного різноманіття, позбавивши сторонніх права в'їзду в країну і проживання в ній – особливо сторонніх, що відрізняються від основного населення в культурному плані. Свого часу такий підхід застосовували Австралія і Японія. Суспільство або його правителі можуть вибрати шлях ізоляціонізму, закриваючи доступ всім «чужинцям» крім обраної меншості, з багатьох причин. Найважливішою причиною ізоляціоністської імміграційної політики є страх перед зміною культурної складової суспільства. Проблема з ізоляціонізмом полягає в тому, що таку політику важко довгий час здійснювати на практиці, оскільки вона неприйнятна для більшості населення. Для збереження культурної одноманітності заборони на імміграцію мало. Для цього необхідно обмежити будь-які контакти із зовнішнім світом, позбавивши власних громадян права на свободу пересування, торгівлі і будь-яке спілкування з «чужинцями». Поки що жодна країна не змогла і не захотіла цього зробити навіть в умовах пандемії, а значить нікому не вдалося уникнути впливу чинників культурної трансформації.

2. **Асиміляторство.** Одна з альтернатив ізоляціонізму полягає в тому, щоб допускати в країну приїжджих, але при цьому проводити політику їх асиміляції, обмежуючи тим самим масштаби впливу сторонніх на культуру приймаючого суспільства. Цей підхід пов'язаний з культурним впливом на іммігрантів, але він може застосовуватися і щодо корінних народів. Однак асиміляторська політика, як і ізоляціоністська, має невеликі шанси на успіх, навіть якщо суспільство готове нести досить значні витрати заради її здійснення. По-перше, асиміляція – процес двосторонній: новоприбулі не тільки асимілюються, але й самі впливають на повсякденне життя і менталітет приймаючого суспільства. По-друге, не всі культурні меншини готові змінюватися в тій мірі, як цього вимагає соціальна політика, що проводиться певною державою. Це може призвести до зародження сепаратистських тенденцій на ґрунті конфронтації, що у свою чергу загрожує дестабілізацією усієї держави. По-третє, в суспільстві, де міцні традиції індивідуальної свободи, проводити асиміляторську політику непросто, оскільки вона може вимагати введення обмежень не тільки щодо новоприбулих, але і громадян, які народилися і виростили в цій країні.

3. **М'який мультикультуралізм.** Хоча асиміляцію важко нав'язати силою, її непросто і уникнути. У будь-якому суспільстві, де існує достатня ступінь свободи, люди будуть спілкуватися і наслідувати один одного. Тенденцію до однаковості викоринити так само важко, як і прагнення деяких людей йти по життю своїм, особливим шляхом. З міркувань доцільності або здорового глузду новоприбулі і меншини в будь-якому суспільстві будуть намагатися слідувати переважаючим нормам, оскільки це полегшує життя, робить його приємнішим і скорочує витрати. Мультикультуралістична реакція на існування культурного розмаїття – це відмова і від спроб не допустити його виникнення шляхом самоізоляції, і від прагнення не дати йому вкоренитися за рахунок асиміляції меншин. Відповідно до мультикультуралістичної точки зору допускається прийом країною представників різноманітних культур і спокійне ставлення до того, що меншини залишаються «неінтегрованими». Апологети м'якого мультикультуралізму притримуються думки, що необхідно відкрити двері для всіх, хто хоче стати членом нашого суспільства, а ступінь асиміляції повинна визначатися бажанням і здатністю кожного окремого індивіда.

4. **Жорсткий мультикультуралізм.** Одна з характеристик м'якої мультикультуралістичної політики полягає в тому, що в її рамках можлива асиміляція людей не стільки тому, що вони самі цього хочуть, скільки тому, що у них немає особливого вибору. В результаті представники культурних меншин в суспільстві або нездатні підтримувати свою особливу ідентичність тому, що це пов'язано з надмірними витратами, або не можуть повністю брати участь в житті суспільства через свої культурні уявлення, погляди і традиції. Жорсткий мультикультуралістичний підхід полягає в тому, що держава й суспільство в цілому повинні вживати активних заходів для забезпечення таким людям не тільки повноцінної участі в житті суспільства, а й максимальних можливостей для збереження особливої ідентичності і традицій. Відповідно до цієї точки зору до різноманітності слід не просто ставитися толерантно – її потрібно зміцнювати, заохочувати і підтримувати, як фінансовими засобами, так і шляхом надання культурним меншинам особливих прав.

5. **Апартеїд.** Політика апартеїду не закриває представникам культурних меншин доступ в країну (як правило тому, що це неможливо), але передбачає повну заборону на їх асиміляцію. Приклад такого режиму – Південно-Африканська Республіка в період 1948–1991 рр. В даному випадку кольорові жителі, які були позбавлені права повноцінної участі в житті суспільства, становили більшість населення. Таку політику також важко здійснювати протягом довгого часу: адже у людей існує природне прагнення спілкуватися і об'єднуватися. В результаті виникають ті ж проблеми, що і за ізоляціоністського підходу. Система апартеїду стикається зі ще більшими труднощами, оскільки люди, яких вона покликана розділити, співіснують в межах однієї країни. Цей режим важко підтримувати, не поділивши громадян на категорії з різними і нерівними правами і обов'язками. Але подібний політичний устрій, швидше за все, можна зберігати тільки репресивними методами [2].

Не дивлячись на природність і зростання культурного розмаїття в сучасному соціумі, все частіше зустрічаються скептичні настрої щодо політики мультикультуралізму. Американський політолог Ной Пікус вважає, що для стійкості політичної системи необхідно, щоб суспільство в значній мірі відрізнялося культурною однорідністю. Це означає, що держава, в тому числі ліберальна, має бути обачною, приймаючи представників інших культур, які могли б підірвати цю однорідність. Таким чином, їх доступ до цього товариства не повинен заохочуватися. Настільки ж важливо, щоб держава не заохочувала тих, хто вже перебуває на її території, до інтеграції в суспільство, оскільки не кожен з таких людей підходить для отримання громадянства. Інтеграцію тих, хто представляє інші культури, не слід стимулювати, оскільки в результаті держава втратить частину однаковості, а, отже, єдності. Тому – з метою стримування різноманіття – резидентам не слід дозволяти легко отримувати громадянство [3; с. 107–139].

З огляду на історичне минуле нашої держави та реалії сьогодення можна стверджувати, що всі підстави відмовитися від жорсткого мультикультуралізму, обравши конвергентний підхід асиміляторства та м'якого мультикультуралізму, позаяк ізоляціонізм втілити в життя практично неможливо, а політика апартеїду в умовах сучасної реальності неприпустима та непритаманна українській ментальності. Щодо жорсткого мультикультуралізму, то варто відмітити, що в умовах наявності у суміжних держав зовнішньополітичних інтервенційних доктрин на кшталт «Русского мира» він несе в собі потенційну загрозу сепаратизму а, отже, дестабілізації та руйнації Української держави. Нині на часі розвиток своєї власної ідентичності, культури та державності.

Література

1. Хомяков М. Б. Брайан Бэрри: либеральный универсализм против мультикультурализма и национализма / М. Б. Хомяков // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – Том X. – № 1 – С. 74–100.
2. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма [Электронный ресурс] / Ч. Кукатас. – Режим доступа: <https://polit.ru/article/2007/05/27/multiculturalism/>
3. Pickus N. M. J. Creating Citizens for the 21st Century // Immigration and Citizenship in the 21st Century / Ed. by N.M.J. Pickus. Lanham: Rowman and Littlefield, 1998. 272 p.

Krysiuk Yu. Multiculturalism: either to accept it, or to refuse it. *The article considers the concept of multiculturalism, its impact on the stability of the political system and the state, as well as options for society's response to cultural diversity. It is emphasized that in Ukraine it is time to develop its own identity, culture and statehood.*

Keywords: *apartheid, assimilation, state, isolationism, multiculturalism, political system.*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РОЛИ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В ПРАВОВОМ ОБРАЗОВАНИИ МОЛОДЕЖИ В БЕЛОРУССКОМ ОБЩЕСТВЕ

О. В. Степанов

В данном материале раскрывается роль социальных сетей в правовом образовании молодежи в Республике Беларусь на основе проведенного теоретико-правового исследования.

Ключевые слова: социальная сеть, правовое образование, молодежь.

Процесс формирования правосознания и правовой культуры реализуется посредством правового воспитания населения, в том числе и его правового образования. Не вступая в дискуссию относительно определения словосочетания «правовое образование» и определяющих его содержание элементов, в качестве опорной дефиниции в данном материале используется подход, предложенный Л. В. Мардахеевым в учебнике по социальной педагогике. В соответствии с которым это способ внешнего выражения и организации передачи теоретического правового материала объекту воспитания [1, с. 158]. В рамках предмета нашего исследования таковым объектом является молодежь. В связи этим совершенно верно отмечает С. П. Зайцева, что успех правового образования будет зависеть не только от удачно выбранного воспитателем способа передачи правового материала, но и от внутренней переработки личностью внешних воздействий [2]. Далее она приходит к выводу о том, что важно знать, как молодой человек осмысливает, посредством чего воспринимает внешние правовые воздействия и как реагирует на них. Ведь личность молодого человека – это субъект, отражающий воздействие внешнего мира на него с помощью различных факторов.

Творчески развивая сказанное, следует отметить, что в таком воздействии важную роль играют различные социальные сети. Так, по данным одного из международных общественных информационных телеканалов, значимую роль в современной жизни играет телекоммуникационная информационная сеть Интернет (далее – Интернет), сложившаяся как виртуальное социальное пространство, с помощью которого люди удовлетворяют свои специфические социальные потребности [3]. В свете сказанного совершенно очевидным является тот факт, что в современном мире развитие, внедрение, усовершенствование и применение информационных технологий происходит повсеместно. Говоря о словосочетании «социальные сети», автор полагает приемлемым воспользоваться определением, изложенным в Википедии, в соответствии с чем социальные сети – это онлайн-платформа, которую люди используют для общения, создания социальных отношений с другими людьми, имеющими схожие интересы или офлайн-связи [4]. Расширяя сказанное, следует отметить, что данная платформа представляет широкий спектр возможностей для обучающе-консультационного правового воспитания молодежи, а именно: поиск необходимой разнообразной нормативной информации (юридических печатных работ учебного и научного характера, выполненных в электронном виде; аудио- и видеоматериалов); беспрепятственного общения с практическими работниками правоохранительной сферы и последующей самореализации в правоприменительной деятельности; в приобретении не только знаний основ белорусского законодательства, но и в формировании глубокого уважения к праву, превращающегося в личное убеждение, потребность и привычку соблюдать социальные нормы; высказывать свою точку зрения относительно действующих правовых запретов, искать единомышленников, делиться своими фотографиями, видео и другой информацией. Другими словами, социальные сети в настоящее время – это вид коммуникации между молодыми людьми, который «внедряется» в теоретико-правовую действительность и постепенно трансформирует ее из категории специальных знаний профессиональных юристов в общедоступное восприятие правовых категорий. И в этом смысле студенты как учреждений образования юридического профиля, так и не имеющих такового активно используют их в своей обыденной жизни.

Для того, чтобы определить прикладной аспект роли социальных сетей в правовом образовании молодежи в Республике Беларусь автором этой статьи был проведен социологический опрос¹. Из принявших участие в опросе респондентов 83% составляют лица женского пола и 17% мужского пола. Все респонденты пользуются социальными сетями. На первой строчке по популярности среди опрошенных, одновременно используемых две и более социальных сети,

© Степанов О. В., 2021

¹ В марте 2020 – феврале 2021 г. автором по специально разработанной программе был проведен опрос свыше ста пятидесяти молодых людей в возрасте от 18-30 лет в контексте предмета исследования данного материала.

находится сеть «В контакте» (94%), на 2-м месте – «Instagram» (90%), 3-ю позицию занимает «Telegram» (54%). Меньше всего используются «Twitter» (10%) и «Facebook» (2%). На вопрос от том, как много времени опрашиваемые проводят в социальных сетях более половины (57%) ответили от 2-х до 5 часов, а 25% отметили, что проводят более 5 часов. Очевидно, что такое длительное времяпрепровождение негативно сказывается на физическом и психологическом здоровье молодого человека. И при этом респонденты не могут контролировать себя и часто проводят больше времени, чем они планировали. Существование тенденции к зависимости от социальных сетей подтверждают 92% опрошенных лица. Отвечая, с какой целью молодежь Беларуси присоединяется к виртуальным социальным сетям, примерно 75% из респондентов согласились, что используют их для общения с друзьями и обсуждения судебной практики, 24% высказались в целях самовоспитания. С целью нахождения статей и учебно-методической литературы по правовой тематике, опрашиваемые используют возможности социальных сетей довольно активно. На это указало около 78% опрошенных лиц, ответив «согласен», а 13% - «отчасти согласен». В тоже время виртуальное общение между собой по вопросу рассмотрения отдельных правовых ситуаций молодые люди не считают равноценной заменой практической деятельности юридических служб в будущей профессии юриста. На это указало около 80% опрошенных лиц.

Относительно возможностей общения и обучения в условиях коронавирусной инфекции в дистанционном режиме молодые люди высказались следующим образом. 83% от общего количества заявили о желательности их перевода в дистанционную форму обучения в условиях тяжелой эпидемиологической ситуации. В этой группе около 63% считают такой формат обучения безопасным, 10% определяют комфортную работу в домашних условиях, 7% связывают необходимость с уменьшением временных/материальных затрат на проезд к месту обучения и оплату услуг связи, с чем возникает временный резерв для успешного исполнения ими выданных заданий на правовую тематику, чуть более 12% считают возможность сохранения трудового отпуска и оказание равных возможностей для обучения с дневной формой обучения, около 8% позиционируют с уменьшением материальных затрат, в т.ч. и сохранением полного объема выплат заработной платы по месту своей работы. Чуть более 9% от общего количества заявили о нецелесообразности перехода обучения в систему удалённого доступа. По их мнению, это связано с лишними нагрузками по освоению технических возможностей системы, а также лишения возможности общения с одноклассниками и совместного проведения досуга в неурочное время, исключения возможности общения с преподавателем напрямую.

Таким образом, на основании вышеизложенного уместно сделать следующие выводы:

- социальные сети в настоящее время – это новый вид коммуникации между молодыми людьми, который «внедряется» в теоретико-правовую действительность современного общества и постепенно трансформирует ее из категории специальных знаний профессиональных юристов и правоприменителей в общедоступное восприятие правовых категорий;
- роль социальных сетей в правовом воспитании и образовании молодежи в Республике Беларусь неуклонно возрастает и основным направлением правового воспитательного процесса является обучающее консультационное.

Литература

1. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика: учебник – М.: Гардарики, 2006. – 269 с.
2. Зайцева С. П. Особенности правового воспитания молодёжи в современной России – Текст: электронный. – URL: [https:// http://www.tsutmb.ru/nayk/nauchnyie_meropriyatiya/int_konf/mezhdunarodnyie/aktualnyie_problemyi_soczialno_kulturnoj_deyatelnosti/granty_i](https://http://www.tsutmb.ru/nayk/nauchnyie_meropriyatiya/int_konf/mezhdunarodnyie/aktualnyie_problemyi_soczialno_kulturnoj_deyatelnosti/granty_i) - Дата доступа: 12.03.2021.
3. BBC: международный общественный информационный телеканал: сайт. –URL: https://www.bbc.com/russian/science/2010/02/100202_internet_addiction. – Дата доступа: 12.02.2021. – Текст: электронный.
4. Социальная сеть / Википедия: свободная электронная энциклопедия: на русском. Текст: электронный. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Социальная_сеть. - Дата доступа: 05.05.2021.

Stepanov O. Theoretical and legal aspects of the role of social networks in the legal education of youth in Belarusian society. *In this material, the author reveals the role of social networks in the formation of the legal education of an individual in the Republic of Belarus based on their theoretical and sociological research.*

Keywords: *social network, legal education, youth.lawyer, advocacy.*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИНЦИПИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

О. М. Юхимюк

Досліджено поняття та класифікацію принципів систематизації законодавства. Розглянуто співвідношення принципів систематизації законодавства і принципів нормотворчості.

Ключові слова: систематизація законодавства; принципи систематизації законодавства.

В сучасній юридичній літературі систематизація законодавства розглядається як певний вид діяльності, здійснюваний загальними та спеціальними суб'єктами, спрямований на впорядкування чинного законодавства. Як вид соціально значимої діяльності у сфері права, систематизація законодавства підпорядковується певним засадам і правилам. Принципи систематизації законодавства – основоположні ідеї, засади, вихідні положення, на яких ґрунтується систематизація законодавства.

Хоча принципи систематизації законодавства не були предметом значних наукових розвідок, часто в дослідженнях зустрічається думка про те, що в основу класифікації та характеристики принципів систематизації законодавства доречно закласти класифікацію та характеристику принципів правотворчості.

Так, Качинська М. О. вказує, що у науковій літературі існує велика кількість позицій учених-адміністративістів щодо визначення принципів систематизації нормативно-правових актів, проте найбільш доречно виокремити такі принципи систематизації законодавства про органи охорони правопорядку, як принцип законності. Означений принцип передбачає, що весь процес правотворчості, а не лише систематизація нормативно-правових актів, повинен здійснюватися із дотриманням передбаченої у законодавстві процедури, із дотриманням відповідних правил та чітко встановлених законодавством суб'єктами, а також повинен відповідати положенням Основного Закону та не суперечити його змісту [1, с. 52]

В свою чергу Безуса Ю. О., характеризуючи принципи систематизації законодавства, насамперед підзаконних нормативно-правових актів, зазначає, що принципи систематизації підзаконних нормативно-правових актів базуються на принципах права, основоположних принципах права, а також на принципах правотворчості. Принципи правотворчості диференціюються залежно від виду правотворчості. Враховуючи, що законотворчість за своєю юридичною природою неоднорідна, є принципи законотворчості та принципи правотворчості, з огляду на те, що систематизація законодавства є частиною правотворчості, безсумнівно, принципи систематизації підзаконних нормативно-правових актів відрізняються дещо від принципів систематизації законів [2, с. 5] Автор робить висновок, що під час систематизації підзаконних нормативно-правових актів застосовуються принципи, що притаманні систематизації законодавства і процесу правотворчості. Таким чином, процесу здійснення систематизації підзаконних нормативно-правових актів не притаманні власні принципи. Правотворчій діяльності органів державної виконавчої влади притаманні принципи органів, які здійснюють процес правотворчості у державі [2, с. 7]

Виходячи із зазначених позицій, вважаємо, що принципи систематизації законодавства не доречно ототожнювати із принципами нормотворчості, адже систематизація законодавства може здійснюватись у формі кодифікації, інкорпорації, консолідації та зводу. Відповідно, не усі форми систематизації законодавства мають риси нормотворчості, зокрема, інкорпорація, навіть якщо вона офіційна.

Водночас, не варто повністю ігнорувати принципи правотворчості, транслюючи їх на принципи систематизації законодавства. Варто лише наповнити такі принципи новим змістом, що відповідав би розумінню систематизації законодавства як діяльності, що може здійснюватись спеціальними суб'єктами (суб'єкти нормотворчості) та загальними суб'єктами (будь-які фізичні чи юридичні особи, а також державні органи). Крім того, доречно підтримати думку про те, що принципи систематизації законодавства ґрунтуються на принципах права вцілому.

В контексті даного дослідження під принципами права варто розуміти основоположні ідеї, нормативні засади позитивного права, що визначають сутність та спрямованість правового регулювання. В щоденній практиці, спрямованій на реалізацію правових приписів, їх втілення в життя, принципи права відіграють важливу роль. Вони скеровують реалізацію права в потрібному напрямку, підпорядковують її загально визнаним вимогам та стандартам, дозволяють в повній мірі

реалізувати задум законодавця, спонукають правозастосовувача діяти не лише у точній відповідності з буквою закону, але й у відповідності з його духом. Звичайно, при з'ясуванні волі законодавця, важко вирізнити, коли інтерпретатор «відтворює» принципи права, закладені власне законодавцем, а коли сам формулює їх зміст. Інтерпретатор законодавчого тексту є суб'єктом, що мислить в напрямку, сформованому певною правовою культурою [3, с. 13].

Таким чином, узагальнивши знання про принципи права вцілому, принципи нормотворчості та систематизацію законодавства як вид соціальної діяльності, пропонуємо виокремити ряд принципів систематизації законодавства.

Систематизація нормативно-правових актів здійснюється на підставі певної системи принципів — обов'язкових вимог до цього виду юридичної діяльності. До головних принципів систематизації відносять її повноту, доцільність, оперативність, безперервність, професіоналізм здійснення та ін. Їх реалізація дозволяє суб'єктам систематизації досягти її мети — приведення нормативно-правових актів у впорядковану систему [4, с. 314].

Тож, принципи систематизації законодавства, виходячи із загальної теорії принципів права, можна поділити на загальні та спеціальні.

Загальні принципи права є універсальними і до них відносять принципи справедливості, свободи, рівності та гуманізму.

До спеціальних принципів систематизації законодавства можна віднести принцип повноти (комплексності); принцип доцільності; принцип оперативності; поєднання системності та ієрархічності. Для більшої об'єктивності дослідження зазначимо, що науковцями напрацьовані такі принципи кодифікації законодавства:

- системність законотворчих (і взагалі нормотворчих) робіт;
- соціальна обумовленість й економічна обґрунтованість законодавчих актів;
- повнота нормативно-правового регулювання суспільних відносин;
- подолання внутрішньої неузгодженості й суперечностей у правовій системі;
- стабільність законодавства й пов'язана з цим стабільність у нормативно-правовому регулюванні;

– утвердження верховенства права, підпорядкування Конституції, конституційність законів і законність підзаконних нормативно-правових актів;

– забезпечення техніко-юридичної досконалості, уніфікації та мовної (насамперед термінологічної) узгодженості законодавчих актів [5, с. 35].

Як вид соціально значимої діяльності у сфері права, систематизація законодавства підпорядковується певним засадам і правилам. Принципи систематизації законодавства — основоположні ідеї, засади, вихідні положення, на яких ґрунтується систематизація законодавства.

Узагальнивши знання про принципи права вцілому, принципи нормотворчості та систематизацію законодавства як вид соціальної діяльності, запропоновано принципи систематизації законодавства поділити на загальні та спеціальні. Загальні принципи права є універсальними і до них віднесено принципи справедливості, свободи, рівності та гуманізму. До спеціальних (водночас універсальних для всіх форм систематизації законодавства) віднесено принцип повноти (комплексності), принцип доцільності, принцип оперативності, а також поєднання принципів системності та ієрархічності.

Література

1. Качинська М. О. Принципи систематизації законодавства про органи правопорядку. *Право і безпека*. 2014. № 4 (55). С.51-54

2. Безуса Ю. О. До питання щодо принципів систематизації підзаконних нормативно-правових актів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 5. С. 3-8

3. Юхимюк О. Особливості викладу принципів права у національному законодавстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. Випуск 6. Т. 1. Херсон, 2013. С.12-15.

4. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2010. 584 с.

5. Гетьман Є.А. Принципи кодифікації законодавства України. *Вісник Харківського ун-ту внутрішніх справ*. 2008. №42. С. 30-35.

Iukchymiuk O. The question of the principles of systematization of legislation. *In the article the concept and classification of the principles of systematization of legislation have been considered. The ratio of the principles of systematization of legislation and the principles of rule-making is considered.*

Keywords: *systematization of legislation; principles of systematization of legislation*

ГЕНЕЗА СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

М. М. Яцишин

Проаналізовано зародження та розвиток інституту суду присяжних на українських землях на різних етапах історичного розвитку.

Ключові слова: *судоустрій, суд присяжних, Україна.*

У ст. 124 та ст. 127 Конституції України встановлено, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Правосуддя здійснюють судді. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року закріпив європейську (континентальну) модель діяльності суду присяжних з метою гармонізації законодавства України із законодавством Європейського союзу.

Питанням формування та функціонування суду присяжних присвячені наукові роботи видатних вчених минулого, серед яких С. І. Вікторський, Л. Є. Владимиров, Л. Ганевич, П. Стебельский, Г. Грос, Г. Гусе-Глунок, А. О. Кістяківський, А. Ф. Коні, К. Кротевич, П. І. Люблінський, К. Ж. Міттермайер, В. К. Случевський, І. Я. Фойницький та ін.

Організаційні та процесуальні аспекти суду присяжних в Україні висвітлено в роботах сучасних науковців, зокрема, Ю. М. Грошевого, І. В. Гловюк, А. Б. Войнарович, Л. М. Лобойка, С. О. Іваницького, О. В. Капліної, Р. П. Качур, Р. О. Куйбіди, О. П. Кучинської, А. Г. Маланюка, В. Т. Маляренка, В. Т. Нора, Т. С. Нешик, В. О. Попелюшка, С. В. Прилуцького, О. Б. Прокопенка, І. О. Русанової, А. А. Солодкова, В. І. Теремецького, В. М. Тернавської, В. М. Тертишника, С. Г. Штогуна, В. М. Щерби, О. Г. Яновської та ін.

На підставі вивчення історичних пам'яток права, можемо стверджувати, що системі українського судоустрою протягом багатьох століть був властивий судовий інститут, який за своїми ознаками є своєрідним прототипом суду присяжних.

З часів раннього середньовіччя значну роль в житті українського суспільства відіграв народний суд, що діяв спершу як єдиний судовий орган, і який зміг продовжити свою діяльність у період княжої доби поряд з державними княжими судами. Таким судом був вервний суд, що здійснювався членами місцевої громади – верви. Сільська організація самоуправління утворилася, як зазначив М. С. Грушевський, шляхом добровільного об'єднання декількох сіл на основі міцних сусідських зв'язків, що ґрунтувалися на спільних традиціях. Така адміністративно-територіальна організація самостійно вирішувала адміністративні, поліцейські і судові питання в межах даної території [1].

З посиленням княжої влади під час побудови централізованої держави державний суд отримав більш широкі повноваження, обмежуючи юрисдикцію громадських судів, хоча чіткого розмежування компетенції між громадським і княжим судами не було. На думку Я. Падоха, громадський суд продовжував повноцінно функціонувати там, де верви могли вносити постійну грошову плату князю за право на судову автономію як компенсацію за втрачене судове мито. Однак у більшості місцевостях громадський суд був остаточно витіснений із системи судоустрою [2].

Даний факт можна пояснити тим, що після занепаду Київської держави ті українські землі, що потрапили під литовсько-польське управління, зберегли інститут «добрих людей», який навіть отримав свій подальший розвиток у законодавстві. На тих же землях, що відійшли до Московської держави, даний інститут, розвинутий на заході в суворо-юридичних формах суду присяжних, був паралізований і з часом зник під впливом раннього розвитку несприятливих для нього адміністративних і судових порядків [3]. О. Ф. Кістяківський вбачав причини занепаду даного інституту у розвитку наказової засади і бюрократичного самовладдя при здійсненні кримінального правосуддя [4].

У Статуті Великого князівства Литовського 1529 року вказувалось, що «воеводи, старости і державці наші мають у своєму повіті вибрати двох землян, людей достойних, які заслуговують на довіру, привести їх до присяги і встановити такий порядок: якщо пан воевода, староста і державця наш, будучи зайняті нашими або державними справами, самі не встигнуть розглянути справи, то ті два землянина разом із намісниками і маршалками цих наших панів врядників мають розглянути справи і вирішити їх у відповідності до тих прав писаних, які ми дали всій державі» [5]. Таким чином, зазначені два представники громади, маючи рівні права із головуючим суддею, стояли на захисті прав громади, а без їх участі заборонявся розгляд будь-якої справи. Однак на практиці, дане положення не вкорінилося, воеводи і старости продовжували судити або у присутності випадкових осіб, або одноосібно.

Місцеві правителі того періоду залучали до здійснення правосуддя радників, знавців місцевих звичаїв, серед яких були повітові урядники (городничі, ключники, ловчі, конюші та ін.), місцеві владики тощо. На судових засіданнях були присутні правителі волостей і повітів, а також війти та старші міщани, особливо якщо рішення зачіпало інтереси міста. Усі ці особи могли брати дієву участь у розгляді справи та винесенні рішення. Однак місцеві бояри й міщани часто фактично лише спостерігали за судовим процесом, тому в судових листах вони позначаються, як «люди добрі», які були лише присутні на судовому розгляді [6].

Іншою функцією «добрих людей» було наглядати за ходом процесу з метою попередження навмисних чи невольних зловживань владою з боку суддів. Присутність вказаних осіб також зумовлювалася тим, що нерідко акти судочинства не записувались, отже, необхідно було мати свідків процесу, які б могли підтвердити, що судочинство було відправлене із дотриманням усіх процесуальних норм. Їх присутність на суді надавала процесові характеру гласності, крім того, вони певною мірою компенсували некомпетентність і непрофесіоналізм суддів [3].

У литовсько-польську добу судовий процес на перших порах зберігав риси давнього руського процесу відповідно до норм Руської Правди. Однак з XIV ст. вже помітні поступові зміни у національному судочинстві на території українських земель, що перебували як під владою литовців, так і поляків внаслідок впливу західного права – німецького і польського. У містах, що отримали привілей самоврядування за Магдебурзьким правом, судочинство здійснювалося війтом і лавою. До основних функцій війта, крім адміністративних, належало судочинство. Про організацію правосуддя у містах під головуванням війта зазначено у всіх привілеях Галицько-Волинських князівств, польських королів і Великих литовських князів. Судочинство він здійснював за допомогою колегії лавників. Війт головував у суді, функції присяжних виконували лавники. Рішення суду виносили лавники, а війт його оголошував [6].

До основних принципів магдебурзького права входила колегіальність правосуддя, хоча у більшості привілеїв згадується лише про війта. Функції присяжних у судах, як уже зазначалося, виконували лавники. Магдебурзьке право висувало до лавників такі вимоги: «Присяжні, або лавники, це особи, що засідають у суді і, вислухавши та до ладу дослідивши справу з обох сторін, виявляють своє рішення (присуд) війтові або судді... вважати мали, аби справедливості не закривали... самі без всяких подачок жили, подарунків, які справедливість припиняють та засліплюють, не брали... Особливо, аби судили від імені Божої ласки не з гніву, ненависті, не за подарунки, а тверезо, не поспішаючи, з добрим баченням справи» [7]. Так, у 1382 р. до складу львівської міської лави входило 7 лавників, з 1385 р. їх кількість становила 12, а з початку XV ст. – 12 разом із війтом. Після утворення колегії «40 мужів», від 1578 р. лавників обирали пожиттєво, лише з їх числа, а від 1663 р. – із докторів права, філософії та медицини, що засвідчувало їх високий рівень освіти та кваліфікацію [3].

У XIV-XVIII ст. на українських землях судочинство здійснювалось у копних судах. Копний суд був громадським юрисдикційним органом сусідського об'єднання сільських територіальних громад, який здійснював судочинство у цивільних і кримінальних справах, розслідування злочинів, примирення винного з потерпілим та виконання своїх рішень на підставі норм звичаєвого права. Стадія судового розгляду не наставала, якщо відповідач добровільно компенсував завдані збитки. Коли позивач не отримував цієї компенсації, тоді починався судовий розгляд («велика копа»).

Склад «великої копи» був структурованим. Усіх учасників копного суду називали «копниками». Копні судці (кількість їх не була фіксованою та становила, залежно від справи, приблизно 10-20 осіб), що обиралися населенням копного округу, були господарями домів і мали постійну осілість в околиці. Тільки вони мали право прийняти рішення у справі. До особи, яка обиралася копним суддею, висувались такі вимоги: обізнаність у звичаєвому праві; наявність до неї поваги і довіри членів громади. Перед тим як посісти посаду копні судді складали присягу [8].

Окрім копних суддів, на «велику копу» запрошували по одному-двох чоловіків із трьох сіл сусіднього копного округу. Вони мали назву в копному судочинстві «люди сторонні». Вони не мали права голосу, проте ці суб'єкти процесу стежили за ходом судового розгляду, забезпечуючи його об'єктивність. На засіданні копного суду мали право бути присутніми власники сіл та державні чиновники, але також без права голосу. Судовий розгляд у копному судочинстві відбувався гласно, відкрито і прозоро колегіальним складом суду, який обирався по кожній справі жителями копного округу. У засіданнях копних судів брали участь, у тому числі, посадові особи місцевого самоврядування та представники держави. Учасники копного судочинства рідко посилались на статті законодавчих актів, значно частіше спираючись на норми українського звичаєвого права. Оскільки ці норми не мали письмової форми, тому їх запам'ятовуванню сприяло те, що вони мали яскраве звучання. Внаслідок цього вони ставали усталеними словесними юридичними формулюваннями, що їх знала й безперешкодно застосовувала більшість населення українських земель, захищаючи свої права на засіданнях копних судів [8].

За часів Гетьманщини на українських землях діяла розгалужена система судоустрою, де слід виділити козацькі сільські суди, сотенні, полкові і генеральні, склад яких був колегіальним. До 1730 р. існував змішаний козацько-міщанський суд: полковники чи уповноважені особи головували на судових засіданнях у магістратах і ратушах, міщани входили до складу їх колегій на рівних із козацькими старшинами правах. Однак повного злиття міщанських і козацьких судів не відбулося. Також продовжували діяти зі значними змінами суди міські, громадські, духовні [9].

Таким чином, як бачимо, на українських землях більшості українським судовим установам були притаманні риси колегіального судочинства, у якому провідну роль відігравали представники громадськості. Незважаючи на пізніші різні утиски з боку влади, не можна говорити про повний занепад українських правових звичаїв і традицій у сфері правосуддя, оскільки мешканці українських міст і сіл прагнули застосування національного звичаєвого права у судочинстві, якому не були властиві формалізм, таємність розслідування, становий характер судочинства.

Після остаточної інкорпорації українських земель до складу Російської імперії з українського судочинства на довгі роки було усунуто громадськість від вирішення найбільш важливих суспільних справ. Судовий процес здійснювався на засадах підпорядкування суду адміністрації, таємного розслідування і теорії формальних доказів, закритому провадженні справ у суді з чітко визначеною становою підвідомчістю.

Література

1. Грушевський М. Історія України-Русі: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. – К.: Наукова думка, 1994. – Том V. – С. 357.
2. Падох Я. Суди і судовий процес старої України. – Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1990. – 128 с.
3. Волоско І. Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Волоско Ірина Романівна; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2017. – 244 с.
4. Кистяковский А. О значении судебной реформы в деле улучшения уголовного правосудия. – К.: В университетской типографии, 1870. – С. 27. (60 с.)
5. Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського: Монографія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – С. 143. (200 с.)
6. Сокальська О. В. Нариси з історії українського судочинства (XVI – початок XVII ст.): монографія / О. В. Сокальська. – Одеса: Інтерпрінт 2010. – С. 37. (210 с.)
7. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV - перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. – Львів: ПАІС, 2008. – С. 198.
8. Тищик Б. Копне судочинство в Україні та особливості його здійснення (XIV-XVIII ст.) / Б. Тищик, М. Бедрій // Право України. – 2010. – № 1. – С. 71.
9. Тернавська В. М. Інститут суду присяжних в Україні (історико-правовий аспект) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Тернавська Вікторія Миколаївна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – С. 52.

Yatsyshyn M. Genesis of the Jury in the Ukraine. The origin and development of the institute of jury in the Ukrainian lands at different stages of historical development are analyzed.

Keywords: *judicial system, jury trial, Ukraine.*

ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС СІМЕЙНЕ ПРАВО, ФІНАНСОВЕ ПРАВО ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ ПРАВО

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Г. В. Анісімова, О. В. Донець

В статті досліджено сучасні тенденції та проблеми реформування вищої юридичної освіти в Україні. Особлива увага приділена модернізації вищих навчальних закладів України в умовах інтеграції вітчизняної освіти в європейський та світовий освітній простір.

Ключові слова: *вища юридична освіта, реформування вищої юридичної освіти, концепція розвитку вищої юридичної освіти.*

Становлення України як демократичної, соціальної та правової держави потребує значного підвищення правосвідомості громадян, неухильного дотримання ними вимог законодавства, а також дієвого його застосування (що, у свою чергу, залежить від рівня кваліфікації фахівців-юристів, а відповідно, і від якості надання ними освітніх послуг). Із врахуванням чого головним напрямом державної політики визнано саме формування правової свідомості громадян за допомогою правової освіти і виховання, а її складник юридичну освіту – справою державного значення. У контексті сказаного зауважимо, що досягнення стратегічних цілей, на яких сфокусована діяльність Уряду України (а саме забезпечення подальшого прогресу економіки країни; підвищення ефективності врядування; створення сприятливих умов для розвитку людського капіталу; боротьба з корупцією й забезпечення верховенства права; реформування сфери безпеки й оборони [15]), потребує постійного вдосконалення й осучаснення саме юридичної освіти, яка виступає «запорукою професійної компетентності правника, середовищем формування юристів нового покоління» [3]. У зв'язку із цим на порядок денний знову винесено питання реформування юридичної освіти в Україні, доцільність проведення якого зумовлена низкою причин.

По-перше, це відсутність де-факто стратегії розвитку вищої юридичної освіти в Україні. Нині її вдосконалення і перегляд напрямів здійснюються в контексті положень Конституції України, Закону України «Про вищу освіту», Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, а також Програми розвитку юридичної освіти на період до 2005 року, мета, основні завдання й напрями реалізації якої розраховані на період до 2005 року, а отже, у ній не враховані ані процес інтеграції України до європейського й світового економічного простору, ані Національні цілі сталого розвитку до 2030 року. Виходячи з цього, стає зрозуміло, що нині, тобто у 2021 році, питання формування нової Стратегії розвитку вищої юридичної освіти набуває особливої актуальності.

По-друге, новий формат відносин між Україною й ЄС, які будуються на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції», передбачає, серед усього іншого, й оновлення відповідного блоку законодавства і приведення його у відповідність до європейських стандартів (як-от Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, ухвалений делегаціями Асоціацій адвокатів 12 країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 р.; Стандарти незалежності правничої професії Міжнародної асоціації юристів, прийняті на конференції МАЮ у Нью-Йорку у вересні 1990 р.); Рекомендації № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухвалені Комітетом Міністрів Ради Європи на 518-му засіданні 13 жовтня 1994 р.); Європейська хартія про закон «Про статус суддів», затверджена Радою Європи, Лісабон, 1998 р.); Рекомендації № 2000/19 «Про роль державної прокуратури в системі кримінального судочинства», ухвалені Комітетом Міністрів Ради Європи 6 жовтня 2000 р., тощо). Додамо, що в Україні також існують національні стандарти правничої професії, а саме «Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури»; «Кодекс професійної етики судді»; «Правила адвокатської етики»; «Правила професійної етики нотаріусів» або «новітній» «Стандарт вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти» 2018 року, проте вони лише частково

відповідають міжнародним стандартам правничої діяльності. Крім того, зазначені акти не містять повноцінних механізмів і інструментів їх реалізації на практиці.

По-третє, упродовж 30 років незалежності України сформовано розгалужену систему вищої юридичної освіти, яка виступає фундаментом як для системи державного апарату, так і приватного сектору економіки. Додамо, що необхідність існування великої кількості вищих навчальних закладів в Україні є предметом постійних і жвавих дискусій, особливо останнім часом, тобто упродовж 2015–2021 років. У контексті наведеного доцільно звернути увагу на деякі історичні й статистичні дані. Так, починаючи з 1993 по 2007 рік невпинно зростала кількість як закладів вищої освіти III–IV рівнів акредитації, так і студентів, які в них навчаються. Зокрема, у 1993–1994 навчальному році на перший курс закладів вищої освіти (далі – ЗВО) III–IV рівнів акредитації зараховано 170 тис. осіб, а у 2006–2007 навчальному році – уже 507,7 тис. Також у період з 1991 по 2007 рік суттєво змінилася мережа ЗВО: якщо в 1991–1992 навчальному році нараховувалося 754 ЗВО I–II рівнів акредитації (технікуми, училища) і 156 ЗВО III–IV рівнів акредитації (університети, академії, інститути), то в 2006–2007 навчальному році в Україні їх кількість становила вже 553 і 351 відповідно. Як бачимо, за 16 років кількість ЗВО I–II рівнів акредитації зменшилася на 201 заклад (26, 6%), а ЗВО III–IV рівнів акредитації зросла на 195 (125%) [4]. Крім того, викликає серйозне занепокоєння те, що упродовж останніх трьох років державних університетів побільшало на 12 одиниць (4 %), водночас кількість студентів за цей період зменшилася на 110 тис. осіб (7,6 %) [10, с. 9]. Для порівняння, станом на 2020–2021 навчальний рік в Україні налічувалося 650 університетів, академій та інститутів, а в Німеччині з населенням у 82,7 мільйони – 300 університетів, з яких класичних усього 92, у Франції з населенням у 67 мільйонів лише 80 університетів і близько 300 вищих шкіл [12]. Що ж стосується спеціальності «Право», то за даними Міністерства юстиції України у державі нараховується 193 виші, що здійснюють підготовку бакалаврів з права, і 120 ЗВО готують магістрів. Крім того, у 215 вишах випускники отримують дипломи молодших спеціалістів і спеціалістів. Сумарно в усіх цих ЗВО на всіх формах навчання станом на 1 січня 2019 року навчалася понад сто тисяч майбутніх юристів. Тільки у 2018 році диплом по праву отримало 39 тисяч осіб, з них 12255 магістрів, 2591 спеціаліст, 18913 бакалаврів права і 5319 молодших спеціалістів. У той же час у Польщі у сфері вищої юридичної освіти налічується лише 25 вишів (із яких 10 – приватні), у Німеччині – 42, у Великій Британії – 97. І навіть у США, населення яких майже у 8 разів перевищує кількість осіб, що живуть в Україні, 200 вишів надають послуги із підготовки юристів [4]. Зрозуміло, що усі виші не можуть гарантувати однаково високий рівень викладання правничих дисциплін та, як наслідок, якості правничої освіти. З огляду на це Міністерство освіти та науки України основною причиною реформування називає якраз нинішній рівень знань і практичних навичок випускників юридичних навчальних закладів, що не відповідає потребам ринку. Прихильники реформ стверджують, що на сьогодні працевлаштуватися за фахом може тільки 1 із 12 випускників-юристів. Відтак на професійному ринку маємо, з одного боку, велику кількість дипломованих правників, а з другого – постійні нарікання юридичної спільноти на невідповідність випускників сучасним вимогам професійної підготовки, у першу чергу у сфері суддівської, прокурорської, адвокатської та нотаріальної діяльності [14]. Як приклад наведемо статистичні дані результатів ЗНО для бакалаврів за 2018 рік. За даними Українського центру оцінювання якості освіти, успішно подолали поріг «склав/не склав» з права 80,4 % від 15,8 тисяч учасників (а отже, майже 20 % його не подолали); тест із загальної навчальної правничої компетентності (логіки або ТЗНПК) успішно пройшло 90,1 % від 15,8 тисяч учасників; іноземної мови – 87,7% від 30,5 тисяч учасників. Аби вступити до магістратури за спеціальностями «Право», «Міжнародне право», потрібно було подолати поріг «склав» з усіх трьох тестів, що вдалося 67 % учасникам із 15,8 тисяч, тобто двом третинам. Якби поріг поставили в 40 балів (з можливих 100), то відсіяли до половини вступників [1].

Заслужують на увагу соціологічні дані, згідно з якими українці оцінюють вищу освіту, яку вони отримують у приватних навчальних закладах, на 3,5 бали за п'ятибальною шкалою, а в державних – на 3,6 бали, тобто тверда трійка. Виходячи з наведеного, можемо стверджувати, що Україна належить до найосвіченіших суспільств у світі з коефіцієнтом валового загального охоплення вищою освітою (GER) 83 відсотки, проте якість і зміст навчання часто не відповідають потребам ринку праці [6], що і виступає ще однією з причин необхідності реформування вищої юридичної освіти, а також актуалізує потребу в удосконаленні національної освітньої політики, визначенні пріоритетних напрямів її розвитку і покращенні показників якості освітніх послуг.

Зауважимо, що обговорення питань реформування вищої юридичної освіти поживалося після оприлюднення проектів законів України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» [8] і «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію» [7], зміст яких

докорінно змінював підходи до підготовки правника в Україні. Проте у 2019 році обидва законопроекти відкликані. Як слушно наголосив Ю. Г. Барабаш, реформування правничої освіти відбувається тривалий час, але по суті до 2020 року було реалізовано лише запровадження вступних випробувань до магістратури з використанням технологій ЗНО. Фактично, «магістерське ЗНО» є передвісником єдиного державного кваліфікаційного іспиту для випускників одноступеневої «наскрізної» магістратури [13]. Додамо, що тільки у 2021 році порядок вступу й випуску юридичних спеціальностей зазнає значних змін (скасовується прийом студентів на освітньо-кваліфікаційні рівні молодшого бакалавра і державне замовлення для заочної форми навчання за спеціальностями 081 «Право» і 293 «Міжнародне право»). Крім того, у новому навчальному році 2021-2022 рр. (за планами у жовтні 2021 року) планується запровадження Єдиного державного кваліфікаційного іспиту (ЄДКІ) для випускників магістратури з права задля введення зовнішнього контролю якості юридичної освіти (без складання ЄДКІ студент не отримує диплома) і скасування бакалавріату (передбачена наскрізна підготовка правників виключно за програмами магістерського рівня). Відповідне рішення Міністерства освіти та науки України викликало жваві дискусії як серед студентів, які у майбутньому повинні будуть скласти такий іспит, так і серед представників деяких університетів, тому що іспит може виявити значні прогалини в підготовці студентів та знизити рейтинг таких закладів. Саме тому чиниться активний спротив впровадженню такого іспиту: від оприлюднення звернень до реєстрації петицій на сайті Президента [9]. Серед перепон проведення ЄДКІ потрібно виділити і факт відсутності державного освітнього стандарту для спеціальності «Міжнародне право», що потенційно унеможливує ЄДКІ для випускників магістратури за цією спеціальністю. Також невирішеним залишається питання щодо різноманітності чи однаковості іспиту для спеціальностей 081 «Право» і 293 «Міжнародне право». У зв'язку із чим, вважаємо за необхідне найближчим часом прийняти нормативний акт на рівні Міністерства освіти та науки України або КМУ для проведення пілоту ЄДКІ для вступників до магістратури 2020 року, який буде визначати умови проведення, строки розроблення завдань та критерії оцінювання результатів кваліфікаційного іспиту, а також затвердити програму ЄДКІ та державні освітні стандарти для спеціальності 293 «Міжнародне право».

Окремо зупинимось на реформуванні економіки вищої освіти, а саме впровадженні формульного фінансування вишів, яке за задумом Міністерства освіти та науки повинно стати тим двигуном, що запустить процес об'єднання університетів за їх власним бажанням. Так, із 2020 року 80 % бюджету заклади вищої освіти отримуватимуть для базових видатків (за даними 2019 року), а решту – залежно від позицій в топ-100 міжнародних рейтингах (QS, Times Higher Education тощо), рівня працевлаштування випускників і обсягів залучених з інших джерел коштів. Також важливим критерієм формульного фінансування стане масштаб університету. Задля оптимізації національної мережі вузів Світовий банк пропонує Україні проведення подальшої агрегації університетів з диференціацією і диверсифікацією їх типів (таких, як дослідні, професійні, викладацькі) й оптимізації їх географічної зони охоплення. Завдяки позиції Світового банку у 200 млн дол. Міністерство освіти та науки України планує провести аудит ЗВО з їх подальшою оптимізацією за моделями розвитку вишів Франції або Великої Британії. Так, французька модель вищої освіти суттєво відрізняється від німецької чи англійської; проте нині Франція стала вже європейським лідером об'єднання університетів. Причиною створення «університетських кушів», тобто об'єднання різногалузевих університетів в єдину систему, стали відносно невисокі позиції університетів Франції у міжнародних університетських рейтингах (в яких домінують здебільшого університети Великої Британії та США). Не менш цікавим є досвід саме Великої Британії. Як відомо, тривалий час в Англії існувало лише два університети – Оксфорд і Кембридж. У середині XIX ст. засновано ще два університети – Лондонський і Даремський, а у XX ст. з'явилася група університетів, яка згодом отримала назву «університети з червоної цегли». Проте ця подія була негативно сприйнята суспільством. Тенденція до зростання кількості університетів зберігалася аж до останнього часу. Разом із цим характерним для Великої Британії, зокрема Англії, залишається й виокремлення з університетів коледжів чи підрозділів, що отримують університетський статус, як-от Імперський й Королівський коледжі Лондона [5]. Частіш за все це стосується старих університетів. Додамо, що нині Велика Британія перетворюється на одного із світових лідерів надання якісної вищої освіти, а університети фактично виступають бізнес проектами.

Принагідно додати, що і в Україні вже розпочато процес оптимізації університетів. Зокрема, 31 березня 2021 р. розпорядженням КМУ «Про утворення Українського державного університету науки і технологій» за № 258-р Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна та Національну металургійну академію України реорганізовано шляхом приєднання їх до новоствореного Українського державного університету науки і технологій. Цього

року Харківський регіональний інститут держуправління приєднали до університету ім. Каразіна, а до новоутвореного Державного біотехнологічного університету приєднуються Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка, Харківська державна зооветеринарна академія, Харківський національний аграрний університет ім. Докучаєва та Харківський державний університет харчування та торгівлі. Щоправда, процес оптимізації вишів, в яких можна отримати юридичну освіту, ще не розпочато. Нині домінує ідея оптимізації вишів за французькою моделлю, яка, на наш погляд, має право на існування. Однак у зв'язку з цим викликає занепокоєння доля великих моноуніверситетів, кількість студентів яких значно перевищує 5000–10000 та які виступають не тільки освітянськими, а й науковими центрами (йдеться, наприклад, про харківську чи одеську правові школи), які проводять фундаментальні дослідження задля вирішення проблем формування правової, соціальної і демократичної держави. Вважаємо, що об'єднання таких вишів із іншими ЗВО може значно знизити їх показники і призведе до втрати ними своєї унікальності та автономності. За таких умов, на нашу думку, краще підійде модель розвитку Великої Британії. Тобто такі виші варто поступово перетворити на регіональні науково-дослідні освітянські юридичні центри, які зможуть забезпечувати юридичну підтримку державного апарату (наприклад, надання правових висновків; розроблення проектів законів, інших нормативно-правових актів, рекомендацій і пропозицій для нормотворчих і правозастосовних органів тощо), а також надавати якісні правові й наукові послуги задля вирішення важливих соціальних й економічних завдань, проводити науково-освітні заходи з підвищення кваліфікації на договірних засадах тощо. Відповідні напрями вже реалізуються в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого не один рік (наприклад, проводиться щорічний Міжнародний юридичний форум, який за словами А. П. Гетьмана, є «дуже важливою подією, яка знаменує собою новий крок на шляху вдосконалення тієї правової системи, яка сьогодні потрібна для нашої держави» [11], а в Юридичній клініці НЮУ імені Ярослава Мудрого студенти – консультанти: здійснюють різноманітні заходи, спрямовані на підвищення рівня правової освіченості населення; надають безоплатні юридичні консультації соціально незахищеним верствам населення, а в межах надання первинної правової допомоги студенти-консультанти допомагають в складанні документів правового характеру, тим самим закріплюючи отримані знання на практиці та здобуваючи реальні практичні навички).

Підсумовуючи, зазначимо, що нині система вищої юридичної освіти, виходячи з сучасної парадигми розвитку суспільства, положень Концепції сталого розвитку, проголошених ЦСР як глобального, так національного рівнів, потребує фундаментальних, докорінних змін. Вказане також підтверджується тим, що в умовах сьогодення, коли значно прискорився процес суспільно-економічних перетворень, зросла їх динаміка та підвищилися вимоги ринку праці, попит суспільства й держави у кваліфікованих фахівцях-правниках неможливо задовольнити в межах існуючих форм традиційної освіти, не виходячи за межі старих освітніх моделей, без освоєння і впровадження інноваційних форм освіти. Разом із тим запропоновані нині законопроект №4486 «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу національного та ефективного управління закладами освіти і державним майном» та Концепція розвитку юридичної освіти [2] визивають жваві дискусії відносно їх змісту, а відповідно і подальшої реформи вищої юридичної освіти в Україні. Беручи це до уваги, зауважимо, що вбачається доцільним і своєчасним введення дуальної вищої юридичної освіти, особливо в контексті її екологізації. Переконані, що це сприятиме досягненню відповідності між освітнім процесом і вимогами ринку праці, а також забезпечить адаптацію здобувача вищої освіти до першого робочого місця.

Література

1. ЗНО для бакалаврів – це ще й тест для університетів, де вони навчалися. УКРІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2506055-zno-dla-bakalavriv-ce-se-j-test-dla-universitetiv-de-voni-navcalisa.html> (дата звернення: 22.05.2021).
2. Концепція розвитку юридичної освіти. Міністерство освіти та науки України. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/koncepciya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika> (дата звернення: 21.05.2021).
3. Кравчук. М. В. Основні напрями реформування та стандартизації вищої юридичної освіти. Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльноправові дослідження». Проблеми європейської інтеграції у сфері освіти і науки. 2009. № 1. С.161-167. С. 161 URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:w_rVOBja7d4J:dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18363/25-Kravchuk.pdf+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

4. Малишев Б. Як реформувати вищу освіту в Україні. URL : <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/09/17/238238/> (дата звернення: 15.01.2019)
5. Об оптимизации сети вузов в Украине. Высшее образование. ОСВІТА.UA. URL : <https://ru.osvita.ua/vnz/49702/> (дата звернення: 21.05.2021).
6. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021. № 179 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>
7. Проект Закону про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію (реєстраційний № 7147-1 від 17 жовтня 2017 р.). Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62728 (дата звернення: 20.05.2021).
8. Проект Закону про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії (реєстраційний № 7147 від 28 вересня 2017 р.). Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613 (дата звернення: 20.05.2021).
9. Скасування єдиного державного кваліфікаційного іспиту (ЄДКІ) для випускників, котрі навчаються за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право» №22/113710-еп. Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України URL : <https://petition.president.gov.ua/petition/113710> (дата звернення: 23.05.2021).
10. Україна 2030. Український Інститут Майбутнього. Київ, квітень 2019. 35 с. URL : <https://www.slideshare.net/UIFuture/2030-148758034> (дата звернення: 15.01.2020)
11. Харківський міжнародний юридичний форум: історія та сучасність. НІОУ імені Ярослава Мудрого. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=SUypUFptjM> (дата звернення: 20.05.2021).
12. Чи дійсно в Україні забагато університетів і що з ними робити? Аналітика. УКРІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України. Опубліковано 15.11.2019 о 13:06. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2818883-ci-dijsno-v-ukraini-zabagato-universitetiv-i-so-znimi-roboti.html#:~:text=%D0%97%D0%B0%20%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%94%D1%8E%20%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%2C%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%BD%D0%B0,%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%83%2038%20%D0%BC%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B2>
13. Юридична освіта та юридична професія. (За матеріалами круглого столу з питань юридичної професії, яка має безпосередньо залежати від юридичної освіти). Голос України. URL : <http://www.golos.com.ua/article/332183> (дата звернення: 10.05.2021).
14. Юридична освіта: реформатори завершують підготовку нової концепції. Судово-юридична газета. Вища Рада Правосуддя. Офіційний сайт. URL : http://www.vru.gov.ua/mass_media/1142#:~:text=%C2%AB%D0%A6%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%BE%20%D0%B4%D0%BE%20%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE%2C%20%D1%89%D0%BE,1%20%D1%96%D0%B7%2012%20%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2%2D%D1%8E%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B2. (дата звернення: 22.05.2021).
15. Якісні зміни, що відбуваються вже сьогодні. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. Державні сайти України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi> (дата звернення 21.05.21)

Anisimova H., Donets O. Current trends and issues of higher legal education reform in Ukraine. *Current trends and issues of higher legal education reform in Ukraine are examined in this article. Special attention is paid to the modernization of higher educational institutions of Ukraine in the context of domestic education integration into the European and international educational space.*

Keywords: *higher legal education, higher legal education reform, concept of higher legal education development.*

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАВДАНЬ ЕКОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

В. А. Вітів

В роботі висвітлюються питання екологічного моніторингу поставлені РНБО та президентом України в якості складових національної безпеки України. Конкретизується принцип здійснення екологічного моніторингу та його ключової ролі для реалізації завдань екологічного контролю.

Ключові слова: екологічний моніторинг, національна безпека, контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Питання здійснення екологічного моніторингу органами державної влади та окремими громадянами досліджувалось правниками науковцями С. М. Кравченко, М. В. Краснова, Н. Р. Малишева, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та інші.

Одночасно з цим підхід науковців в розумінні національної безпеки корелюється із засадами визначеними Радою національної безпеки і оборони України із подальшим затвердженням президентом.

Розглянувши комплекс питань, пов'язаних із викликами та загрозами національній безпеці України в екологічній сфері, беручи до уваги високий рівень ризиків для природних екосистем та здоров'я населення, зумовлений значним забрудненням довкілля через техногенне навантаження, нераціональне використання природно-ресурсного потенціалу, значні обсяги накопичених в Україні відходів, загострення екологічних та техногенних проблем у районах, прилеглих до зони конфлікту на Донбасі, недостатній рівень адаптаційних можливостей галузей економіки, систем життєзабезпечення до негативних процесів зміни клімату, неналежний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища, єдиної державної системи захисту, Рада національної безпеки і оборони України прийняла рішення «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» від 23 березня 2021 року яке у свою чергу введено в дію Указом Президента України від 23 березня 2021 року № 111/2021 [1].

В якості завдання реалізації національної безпеки визначено формування державної системи моніторингу довкілля, передбачивши, зокрема, положення стосовно відповідальності за організацію та функціонування системи в режимах повсякденного функціонування, підвищеної готовності, реагування на аварійні ситуації, відстеження у відновлювальний (реабілітаційний) період, а також інформаційну взаємодію всіх ланок системи та на всіх рівнях її управління.

Одночасно з цим акцентується увага на створенні ефективної системи державного моніторингу навколишнього природного середовища з використанням технологій дистанційного зондування Землі, контролю космічного простору, геофізичних, геоінформаційних технологій: а) розробити та затвердити у тримісячний строк: стратегію розвитку гідрометеорологічної діяльності в Україні на період до 2030 року; стратегію інтегрованої автоматизованої системи радіаційного моніторингу; концепцію державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля України; порядок проведення моніторингу радону в Україні та нотифікації про радіаційні ризики; положення про регіональні центри моніторингу довкілля; розробка законопроектів законів щодо: державної системи моніторингу довкілля, передбачивши, зокрема, положення стосовно відповідальності за організацію та функціонування системи в режимах повсякденного функціонування, підвищеної готовності, реагування на аварійні ситуації, відстеження у відновлювальний (реабілітаційний) період, а також інформаційну взаємодію всіх ланок системи та на всіх рівнях її управління; національного реєстру викидів і перенесення забруднювачів; в) забезпечити у місячний строк впровадження в експлуатацію спеціалізованого порталу цифрових природоохоронних і природно-ресурсних послуг [1].

Таким чином, з поставлених завдань очевидне ключове завдання оцифрування екологічного моніторингу та приведення його в режим non-stoponline. На нашу думку, слід вітати таких підхід оскільки раніше він себе виправдав в онлайн мапах м. Києва щодо стану рівня радіації, питної води (в бюветах), забруднення повітря.

Станції моніторингу забруднення повітря встановлено мешканцями міста, незалежними проектами, організаціями та органами місцевого самоврядування, такими як: SaveDnipro, luftdaten.info, EcoCity, AirVisual, AirPol, KyivSmartCity, ЛУН Місто, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Український гідрометеорологічний центр, Європейська система обміну радіологічними даними, Київська міська державна адміністрація, Airly, PurpleAir [2].

Механізм забезпечення екологічної безпеки повинен складатися із моніторингу-реагування-зупинення протиправних дій-розслідування причин і наслідків (на сьогодні та які виникнуть у майбутньому) – встановлення розміру шкоди.

Разом з цим, важливим є те, що наявні проекти не завжди проходять сертифікацію та перевірку метрології. Через що, Законом України «про державний нагляд контроль у сфері господарської діяльності» фактично ігноруються відомості онлайн карт.

Положення ст.6 Закону України «Про державний нагляд контроль у сфері господарської діяльності» передбачає ряд підстав для проведення позапланової перевірки екологічної інспекції серед яких визначено письмове звернення до відповідного органу державного нагляду (контролю) про здійснення заходу державного нагляду, виявлення та підтвердження недостовірності даних, заявлених суб'єктом господарювання у документі обов'язкової звітності, перевірка виконання суб'єктом господарювання приписів, розпоряджень або інших розпорядчих документів щодо усунення порушень вимог законодавства, виданих за результатами проведення попереднього заходу органом державного нагляду, звернення фізичної особи (фізичних осіб) про порушення, що спричинило шкоду її (їхнім) правам, законним інтересам, життю чи здоров'ю, навколишньому природному середовищу чи безпеці держави, з додаванням документів чи їх копій, що підтверджують такі порушення (за наявності), неподання суб'єктом господарювання документів обов'язкової звітності за два звітні періоди підряд без поважних причин або без надання письмових пояснень про причини, що перешкождали поданню таких документів; доручення Прем'єр-міністра України про перевірку суб'єктів господарювання у відповідній сфері у зв'язку з виявленими системними порушеннями та/або настанням події, що має значний негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави; настання аварії, смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання, що було пов'язано з діяльністю суб'єкта господарювання; звернення посадових осіб органів місцевого самоврядування про порушення суб'єктом господарювання вимог законодавства у випадках, коли право на подання такого звернення передбачено законом [3].

Положення ст.6 вище зазначеного закону позбавляють можливість органів екології швидко реагувати на опубліковані в засобах масової інформації чи виявленні випадки порушення під час звичного екологічного моніторингу.

На сьогодні видається влучною думка Скакальського О., що розглядає моніторинг як сукупність спостережень за певним компонентом, біосфери, результати яких утворюють інформаційної системи даних, оцінок, прогнозу змін у стані навколишнього природного середовища з метою виділення антропогенних складників цього процесу на тлі природного середовища [4].

Однак, зазначений підхід не включає заходів реагування чи контролю екологічної безпеки як закономірного наслідку відхилень. Зазначений підхід побудований на правовому принципі диспозитивності та як свідчить практика європейського суду з прав людини не в повному обсязі виконує поставленні на нього функції.

В п.60 Рішення ЄСПЛ «Гримковська проти України» (Заява № 38182/03) суд ЄСПЛ наголосив на недоліках Суд вважає, що у справі недостатньо доказів, щоб підтвердити всі твердження заявниці «поза розумним сумнівом». Зокрема, рівень шуму та його вплив на приватне та сімейне життя заявниці ніколи не досліджувались (див. а contrario рішення від 9 листопада 2010 року в справі «Деес проти Угорщини» (Dees v. Hungary), заява № 2345/06, п. 23) [5].

В своєму рішенні Європейський суд звернув увагу на те, що «ні рішення національних судів, ні зауваження Уряду не містять доказів того, що такі гарантії, зокрема доступ громадськості до інформації про стан навколишнього середовища та прийняття рішень у період розробки проекту з інвентаризації, існували» [5].

Аналогічні прогалини в реалізації права на безпечне довкілля через відсутність ефективного моніторингу та реагування на порушення в сфері екології відображені в рішеннях ЄСПЛ «Дубецька та інші проти України» (заява №30499/03, рішення від 10.02.2011) та «Дземюк проти України» (заява № 42488/02, рішення від 04.09.2014).

Результатом наявної прогалини є відсутність ефективного захисту громадського суспільства від порушень екологічного законодавства зважаючи на дороговизну моніторингових досліджень та

проблеми наявності порушеного права та інтересу в судах. На сьогодні в Україні не є ефективним захистом звернення до суду фізичної особи з позовом *actiorum popularis* («в інтересах правопорядку»), проте, практика Верховного суду в рішенні від 11 грудня 2018 року справа № 910/8122/17 дозволяє констатувати зрушення в бік залучення громадських організацій. Як зауважив Верховний Суд в таких позовах недержавна організація фактично реалізує повноваження органу державної влади (як суб'єкта владних повноважень) щодо захисту диких тварин, які незаконно використовуються у комерційних цілях. Від так, доцільно вдосконалити викладенні в рішенні РНБО підходи шляхом визначення місця природоохоронних громадських організацій в екологічній сфері національної безпеки України.

ВИСНОВКИ: Для виконання завдань національної безпеки з протидії загрозам техногенної катастрофи необхідно встановити онлайн опублікування на єдиному порталі усіх відомостей екологічного моніторингу відомості якого повинні бути законною підставою для проведення позапланової перевірки органами екологічного контролю відповідно до Закону України «Про державний нагляд контроль у сфері господарської діяльності» чи звернення до суду окремих осіб чи громадських організацій з приводу захисту суспільно важливих інтересів.

Література

1. «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» / Рішення РНБО від 23 березня 2021 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21>
2. Портал моніторингу забруднення м. Київ // Веб-ресурс: <https://www.saveecobot.com/maps/kyiv>
3. Закон України «Про державний нагляд контроль у сфері господарської діяльності»// Веб-ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
4. Скакальський О. Екологічний моніторинг в системі природоохоронної діяльності регіональної ладі / Державне управління та місцеве самоврядування, 2016 вип.4(27) С. 154
5. Рішення ЄСПЛ «Гримковська проти України» (Заява № 38182/03)// Веб-ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_729#Text

Vitiv V. Implementation of environmental monitoring tasks in the National Security of Ukraine. *The paper highlights the issues of ecological monitoring raised by the NSDC and the President of Ukraine as components of Ukraine's national security. It also specifies the principle of ecological monitoring and its key role in the implementation of ecological control tasks.*

Keywords: *ecological monitoring, national security, control in the field of environmental protection.*

ЩОДО РОЗВИТКУ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНИМИ СОЦІАЛЬНИМИ ДОПОМОГАМИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Н. І. Вознюк

Стаття присвячена дослідженню актуальних правових та організаційних проблем оптимізації процедури забезпечення державними соціальними допомогоюми у рамках цифровізації соціальної сфери.

Ключові слова: *державна соціальна допомога, процедура, цифровізація, соціальний захист.*

В Україні триває комплексна цифрова трансформація всіх компонентів системи соціального захисту. Невід'ємною складовою цього процесу є осучаснення процедур забезпечення державними соціальними допомогоюми, що потребує удосконалення нормативно-правової бази.

Консолідація існуючих інформаційних систем інституцій соціального захисту; створення правових, адміністративних та технологічних передумов для обміну даними з інформаційними системами суб'єктів інформаційної взаємодії створюють можливість максимального спрощення процедури забезпечення державними соціальними допомогоюми, її уніфікації. Проте, універсальна процедура забезпечення державними соціальними допомогоюми, яка може сформуватись завдяки цифровізації соціальної сфери, повинна забезпечити дотримання принципу адресності. Цей принцип є одним з основоположних для інституту державних соціальних допомог. Його реалізація передбачає

надання соціальної підтримки у грошовій формі найбільш нужденним верствам населення. Слід зазначити, що додержання принципу адресності вимагає належної автентифікації реципієнтів та верифікації їх доходів.

Звісно, оптимальним рішенням є переведення процедури забезпечення державними соціальними допомогами в електронний формат з використанням можливостей мережі Інтернет. Проте, сучасні реалії (низький рівень доходів населення, обмежений доступ реципієнтів до електронних сервісів тощо) вимагають встановлення тривалого перехідного періоду.

Щодо автентифікації, найбільш прийнятною вбачається електронна процедура із використанням кваліфікованого електронного підпису. У перехідний період обов'язковим є збереження права на звернення у письмовій формі у визначених законодавством випадках із встановленням причин неможливості скористатись електронною формою. Зокрема, у заяву про надання державної соціальної допомоги [1] доцільно включити обов'язковий до заповнення розділ про причини, що унеможливають електронне звернення через Єдиний державний веб-портал електронних послуг. Одночасно, на орган, який призначає допомогу, необхідно нормативно покласти обов'язок аналізувати причини, вказані реципієнтами, та вживати заходів щодо їх усунення. Такими заходами можуть бути: скерування на безкоштовне навчання базовим цифровим навичкам, надання доступу до мережі Інтернет у створених консультативних центрах тощо. Такий підхід відповідає меті та завданням, визначеним у Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 року № 1353-р [2].

У разі звернення в електронній формі автентифікація заявника здійснюватиметься завдяки сумісності Єдиної інформаційної системи соціальної сфери [3] з іншими інформаційними системами та мережами суб'єктів інформаційної взаємодії. Процедура звернення у письмовій формі буде застосовуватись у випадках, коли органом соціального захисту буде підтверджено неможливість електронного звернення. Вона включатиме ідентифікацію заявника, яка буде проводитись у ручному режимі та потребуватиме подання разом із заявою підтверджуючих документів. Перелік таких документів визначено у статті 13 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [4]. У випадках необхідності застосування адресного підходу забезпечення державними соціальними допомогами залежно від правового статусу реципієнта у сфері соціального захисту (адресування за правовим статусом) до заяви додаються документи, які підтверджують відповідний статус (посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, потерпілого внаслідок Чорнобильської катастрофи; посвідчення учасника бойових дій; пенсійне посвідчення тощо).

Цифровізація в частині верифікації доходів реципієнтів не залежить від суб'єктивних чинників та визначається темпами автоматизації процесів у соціальній сфері, ступенем готовності до інформаційного обміну суб'єктів інформаційної взаємодії. Верифікація доходів може здійснюватись автоматично без необхідності декларування після автентифікації реципієнта.

Отже, створення єдиної галузевої інформаційної системи у сфері соціального захисту, яка буде інтегрована у загальнодержавну інформаційно-телекомунікаційну систему, стане передумовою уніфікації процедур забезпечення усіма видами соціального захисту загалом та державних соціальних допомог зокрема. Ефективність цифровізації соціальної сфери визначатиметься не тільки електронною трансформацією процедур, а й ступенем охоплення електронними послугами усіх верств населення, особливо соціально вразливих. Перелічені процеси вимагають удосконалення нормативно-правової бази для забезпечення дотримання прав громадян в умовах динамічної цифровізації усіх сфер суспільного життя.

Література

1. Заява про призначення усіх видів соціальної допомоги, компенсацій та пільг: затв. наказом Міністерства соціальної політики України від 21 квітня 2015 р. № 441. *Офіційний вісник України*. 2015. № 37. Ст. 1134.
2. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. 31 жовтня. № 212.
3. Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 404. *Офіційний вісник України*. 2021. № 35. Ст. 2067.
4. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20 листопада 2012 року № 5492-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 93. Ст. 3771.

Voznyuk N. About the development of normative legal regulation of the state social assistance provision procedure in terms of digitalization. *The article is devoted to the study of current legal and organizational problems of optimization of the procedures for ensuring state social assistance in terms of digitalization of the social sphere.*

Keywords: state social assistance, the procedure, digitalization, social security.

МІСЦЕВІ ІНВЕСТИЦІЇ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

О. П. Гетманець

Досліджено значення місцевих інвестицій, як засобу формування спроможних місцевих бюджетів в нових умовах реформування бюджетної системи. Визначено напрями усунення недоліків у правовому забезпеченні місцевої інвестиційної діяльності.

Ключові слова: інвестиційна діяльність; бюджет; місцеве самоврядування; місцевий інвестиційний проект; місцеві фінанси.

Фінансова діяльність органів місцевого самоврядування залежить від можливості місцевих органів влади профінансувати основні потреби мешканців регіонів і націлена на пошук джерел формування доходів місцевих бюджетів та визначення основних напрямів їх спрямування. Бюджетний кодекс України (далі БКУ) встановлює фундаментальні засади правового регулювання фінансової діяльності, зокрема на рівні місцевого самоврядування, проте практика бюджетної діяльності та гострі потреби формування спроможних бюджетів територіальних громад в нових умовах господарювання, що склалися в наслідок реформування бюджетних відносин, потребують пошуку актуальних форм фінансово-правового регулювання бюджетних відносин.

Побудова бюджетів місцевого самоврядування на достатній фінансово-правовій основі вимагає використання всіх інструментів фінансової спроможності, до яких слід віднести - державні інвестиційні проекти. Інвестиції, як потужний інструмент соціально-економічного розвитку, визначаються у чинному законодавстві, як усі види матеріальних та духовних цінностей, що вкладаються у об'єкти, які визначені прибутковими або соціально значущими.

БКУ визначає, державний інвестиційний проект - це інвестиційний проект, що реалізується шляхом державного інвестування в об'єкти державної власності з використанням державних капітальних вкладень та/або кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії (п. 20. ст. 1. БКУ). Отже, потребує встановлення, саме які об'єкти державної власності потребують фінансування, а також обґрунтування обсягів державних вкладень або державних кредитів, або кредитів під державні гарантії на рівні місцевого самоврядування.

Відповідно до Державного бюджету України на 2021 рік капітальні вкладення на державні інвестиційні проекти зросли на 2,9 млрд. гривень відповідно до плану 2020 року і розподіляються на наступні сфери: охорона здоров'я (2,52 млрд. грн.), освіта (0,33 млрд. грн.), спорт (0,28 млрд. грн.), транспортна інфраструктура (0,25 млрд. грн.), охорона навколишнього природного середовища (0,24 млрд. грн.), соціально-культурна сфера (0,21 млрд. грн.), паливно-енергетична (0,10 млрд. грн.), функціонування органів влади та надання ними послуг (0,07 млрд. грн.). Виділено також з Державного бюджету України на 1,2 млрд. грн. більше порівняно з 2020 роком на підтримку розвитку регіонів, серед яких кошти надані вперше на укомплектування 23 центрів надання адміністративних послуг та розробку 50 проектів містобудівної документації [1]. Аналіз визначених напрямів фінансування свідчить про соціально-економічну спрямованість державних інвестиційних проектів, проте потребує уточнення спрямованості цих бюджетних коштів в регіони, які їх потребують і визначеність об'єктів спрямування. За даними Мінфіну, уряд «відмовився від хибної практики розпорошування бюджетних коштів на сотні програм, коли жодна не отримувала належного фінансування, не виконувалася і не приносила користь суспільству і економіці» [1].

Виконання державних інвестиційних проектів, як і використання бюджетних інвестицій на місцевому рівні, повинно спиратися на відповідні фінансові ресурси і повноваження задіяних суб'єктів по їх використанню.

Засади правового регулювання фінансової діяльності місцевого самоврядування визначає Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, що була затверджена розпорядженням Кабінету міністрів України в 2014 році [2] (далі Концепція). Серед принципів реформування були визначені принципи: субсидіарності; доступності публічних послуг; підзвітності та підконтрольності органів і посадових осіб місцевого самоврядування територіальній громаді; правової, організаційної та фінансової спроможності місцевого самоврядування; державної підтримки місцевого самоврядування; партнерства між державою та місцевим самоврядуванням; сталого розвитку територій. Проте сам механізм фінансової діяльності ОТГ потребує уточнення категоріального апарату, форм, видів і засобів, отже, методологічної розробки.

До безумовних недоліків правового регулювання фінансової діяльності місцевого самоврядування, що позначається й на ефективності фінансової діяльності ОТГ відноситься і не розмежування на рівні нових органів влади повноважень по формуванню інвестиційних проєктів. Разом з цим об'єднання матеріальної та фінансової основи різних територіальних громад для реалізації спільних цілей не можна вважати тотожним об'єднанню декількох територіальних громад в одну. Вочевидь актуальним є конституційне закріплення поняття та правового статусу саме ОТГ, встановлення гарантій щодо участі держави у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування та фінансової підтримки місцевого самоврядування, зокрема, за рахунок інвестиційної діяльності на підставі партнерства, а також обов'язок держави компенсувати витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок виконання рішень органів державної влади.

Методика формування спроможних територіальних громад надає визначення спроможної територіальної громади, як територіальної громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема: у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства – з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [3]. Однак, як визначено законом про Державний бюджет України ці кошти надаються урядом, затверджуються в наданих обсягах і не можуть бути змінені чи перенаправленні на інші видатки за рішенням органів місцевої влади. Щодо інвестиційних проєктів, то вони навпаки мають бути визначені місцевою владою та профінансовані за рахунок місцевих бюджетів, чи позик, або профінансовані на підставі партнерства.

Реформа місцевого самоврядування націлена на створення спроможних громад, а спроможна громада – це, насамперед, фінансово самостійна територіальна громада, її кошти, за очевидним задумом законодавця, мають практично повністю забезпечити всі потреби відповідної громади. Досягти цієї мети територіальна громада може на підставі чіткого регламентованого правовими нормами процесу формування, розподілу та використання фінансових ресурсів, отриманих від держави та від власної виробничої діяльності. Серед джерел формування власних надходжень територіальної громади можливо використовувати і місцеві бюджетні інвестиції.

Відповідно до закону України «Про інвестиційну діяльність», інвестиційна діяльність проводиться на підставі різних форм формування фінансів, зокрема і місцевого інвестування, що здійснюється органами місцевого самоврядування за рахунок коштів місцевих бюджетів, позичкових коштів, а також комунальними підприємствами та установами за рахунок власних і позичкових коштів. Чинне законодавство надає повноваження органам місцевої влади на свій розсуд приймати інвестиційні проєкти та здійснювати місцеве інвестування, проте у БКУ правовий механізм місцевого інвестування не визначено, що обмежує фінансову спроможність місцевих бюджетів.

Враховуючи важливість формування фінансово-спроможних місцевих бюджетів та надані законом повноваження органам місцевого самоврядування щодо місцевого інвестування, потребує законодавчого врегулювання методики проведення інвестиційної діяльності органами місцевого самоврядування, зокрема форми формування фінансових ресурсів, що спрямовуються на фінансування інвестиційних проєктів, розробка проєктно-кошторисної документації, виконання робіт та контроль за ходом виконання робіт і за ефективністю використання грошових коштів.

Література

1. Державний бюджет України на 2021 рік. Бюджет можливостей для розвитку // Сайт Міністерства фінансів України. Режим доступу: <https://mof.gov.ua/uk/budget-policy>
2. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 1 квітня 2014р. // Офіційний вісник України 2014 р., № 30, ст. 831

3. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад Постанова Кабінету міністрів України від 8 квітня 2015. // Офіційний вісник України 2015 р., № 33, ст. 963

4. Про інвестиційну діяльність: Закон України № 1560-ХІІ від 18 вересня 1991 року з ост. змінами відпов. № 5492-VI (5492-17) : за станом на 20 лист. 2012 / Верховна Рада України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

Getmanets O. Local investments in the legal regulation of financial activities of local governments. *The importance of local investments as a means of forming capable local budgets in the new conditions of budget system reform has been studied. The directions of elimination of shortcomings in the legal support of local investment activity are determined.*

Keywords: *investment activity; budget; Local Government; local investment project; local finances.*

ПРИНЦИП СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

Ю. Б. Гофман

У статті проаналізовано окремі аспекти інституту виконання рішень господарського суду. Унікальність даного інституту обумовлено його перебуванням на умовному одночасному перетині одразу декількох галузей права – адміністративного, банківського, цивільного та господарського, норми яких свого часу було ухвалено за різних науково-практичних концепцій.

Ключові слова: *судовий контроль, виконання судового рішення, примусове виконання рішення суду.*

Ефективність виконання судових рішень є одним з найважливіших питань сучасної судової реформи в Україні. Доволі дієвим засобом впливу на стан виконання судових рішень є саме судовий контроль, який в Україні здійснюється в порядку, визначеному Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України, Законом України «Про виконавче провадження».

Залежно від якісної специфіки конкретних правових засобів, що застосовуються господарським судом під час здійснення судового контролю в господарському судочинстві, а також залежно від сфер здійснення такого контролю в межах господарської юрисдикції, П. Хотенець виділяє такі форми судового контролю: генеральна форма судового контролю; судовий контроль за виконанням судових рішень; судовий контроль у сфері діяльності третейських судів; судовий контроль у процедурі банкрутства [3].

Конституційний принцип обов'язковості судових рішень (стаття 129 Конституції України) законодавець розвинув у Господарському процесуальному Кодексі України закріплюючи обов'язок судового контролю у п. 7 ч. 3 ст. 2 та ст. 18 ГПК України, а реалізація принципу судового контролю у господарському судочинстві здійснюється виключно щодо судових рішень, передбачених ч. 1 ст. 232 ГПК України.

Під судовими рішеннями у господарському судочинстві слід розуміти акти суду, які пов'язані із розглядом конкретної господарської справи прийнятої у відповідності з нормами матеріального і процесуального права та фактичними обставинами справи [2]. Відповідно до частини 1 статті 232 ГПК України, судовими рішеннями є: ухвали, рішення, постанови, судові накази [1].

Гарантований Основним Законом держави принцип судового контролю не отримав бажаного його втілення у життя через велику кількість прогалин та через значну кількість прописаних законодавцем процесуальних механізмів здійснення такого контролю. Найкращим чином це відображається у сфері господарського судочинства.

Конституційний принцип судового контролю – це надання судовій гілці влади спеціальних повноважень, які реалізують основний принцип судочинства, а саме обов'язковості судових рішень.

Конституційний принцип судового контролю розпочинається з моменту подання скарги особою, в якій виникли «проблеми» у процесі виконання судового рішення.

Норма статті 129-1 Конституції України передбачає, що держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд.

Відповідно до частини 3 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», контроль за виконанням судового рішення здійснює суд у межах повноважень, наданих йому законом [4]. Виконавче провадження є наступним етапом, після закінчення судового провадження, метою якого є примусове виконання рішення суду органом державної виконавчої служби в особі державного чи приватного виконавця.

Гарантія зазначена в Конституції України, якою наділили судову гілку влади щодо судового контролю, не в повній мірі реалізовується на практиці через прогалини прописаних законодавцем процесуальних механізмів здійснення такого контролю, а особливо це відображається в сфері господарського судочинства.

У судовій господарській практиці значна кількість випадків невиконання судових рішень господарських судів, або виконання судових рішень не в повній мірі пов'язані із порушенням строків.

Інститут судового контролю в порівнянні з попередньою редакцією ГПК України зазнав певних змін, які загалом на нашу думку, мають поліпшити стан виконання рішень господарських судів в Україні.

На даний момент господарське судочинство передбачає декілька форм контролю за виконанням судових рішень. Найпопулярнішою і найефективнішою формою такого контролю лишається розгляд скарг на рішення, дії та бездіяльність органів державної виконавчої служби.

До прикладу, у старій редакції ГПК України порядок оскарження дій та бездіяльності органів державної виконавчої служби був передбачений у статті 121-2. Згідно з вимогами цієї статті скарга на рішення, дії чи бездіяльність органів державної виконавчої служби, приватних виконавців щодо виконання судових рішень господарських судів могла бути подана стягувачем, боржником або прокурором протягом десяти робочих днів з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав, свобод і законних інтересів, крім рішень виконавця про відкладення проведення виконавчих дій, які можуть бути оскаржені протягом трьох робочих днів з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав, свобод і законних інтересів. За результатами розгляду скарги суд постановляє ухвалу.

Вказані строки звернення із скаргою до суду збережено і у відповідній статті чинної редакції ГПК України.

Вищий господарський суд України зазначив, що розгляд господарськими судами скарг на дії або бездіяльність державного виконавця є різновидом судового контролю.

Можливість оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців та посадових осіб органів державної виконавчої служби також знайшла законодавче закріплення у ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження». Господарські суди активно використовують зазначену форму контролю.

Велику кількість подання скарг спричиняє недотримання органами державної виконавчої служби вимог законодавства щодо проведення виконавчого провадження, зокрема безпідставне повернення виконавчих документів, закриття виконавчого провадження, відмова у відкритті або безпідставне відкриття виконавчого провадження, стягнення виконавчого збору, накладення арешту на рахунки та інші підстави непрофесіоналізму працівників вказаного органу.

З аналізу Єдиного державного реєстру судових рішень можна зробити висновок, що здебільшого підставами задоволення судом таких скарг стають саме:

1. неправомірні дії чи бездіяльність органів державної виконавчої служби, що спричинили або могли спричинити порушення прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин;
2. ненадання державним виконавцем інформації про виконавче провадження та про майновий стан боржника;
3. безпідставне повернення виконавчого документа особі з підстав того, що виконавчий документ не відповідає вимогам до виконавчого документа, передбачених Законом України «Про виконавче провадження»;
4. невиконання органом державної виконавчої служби вимог частини 2 статті 34 Закону України «Про виконавче провадження», щодо не винесення постанови про зупинення зведеного виконавчого провадження.

У господарській судовій практиці трапляються випадки коли державний виконавець безпідставно повертає стягувачу наказ господарського суду без прийняття до виконання на підставі відсутності у виконавчому документі відомостей про дату народження фізичних осіб-підприємців, посилаючись на пункт 3 частини 1 статті 4 Закону України «Про виконавче провадження».

Судовий контроль потрібний саме для зменшення кількості випадків неправильного застосування законодавства державними виконавцями, так під час повернення виконавчого документу на підставі того, що відсутня дата народження фізичної особи-підприємця, коли для останнього ідентифікуючою ознакою є індивідуальний податковий номер, а не дата народження, як для фізичної особи суди своїм контролем додатково надають певні роз'яснення законодавства таким «непрофесійним працівникам» органів державної виконавчої служби.

Завдання судового контролю реалізуються постановленням судом у порядку статті 343 ГПК України ухвал у разі виявлення при вирішенні господарського спору порушення законності або недоліки в діяльності підприємства, установи, організації, державного чи іншого органу. Здійснення контрольних функцій, розпочинається, у даному випадку, не спочатку процедури вирішення (розв'язання) спору, а з моменту виявлення правопорушень або інших негативних явищ, про які стало відомо у процесі вивчення матеріалів справи, під час провадження, на різних стадіях розгляду справи.

Оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних виконавців шляхом подання скарг є не єдиною з чинних форм судового контролю за виконанням судового рішення.

Судовий контроль над виконанням рішень господарських судів фактично реалізується через процесуальну діяльність щодо вирішення питань про зміну чи встановлення способу й порядку виконання, відстрочення та розстрочення виконання, поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання.

ГПК України в статті 339 чітко прописав суб'єктів звернення зі скаргою до суду. Так, сторони виконавчого провадження мають право звернутися до суду із скаргою, якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до цього Кодексу, порушено їхні права [1].

Судовий контроль у господарському судочинстві за виконанням судових рішень здійснюється за скаргою учасника виконавчого провадження, який вважає, що його права були порушені. При цьому закріплення такої норми в законодавстві є позитивним чинником, який має сприяти реалізації одного з основних прав, передбачених Конвенцією – права на справедливий суд. Причому дані скарги учасників виконавчого провадження розглядаються у 10-ти денний строк у судовому засіданні за їх участю та особи, рішення, дії чи бездіяльність якої оскаржується.

Література

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. (в ред. від 16.11.2019 р.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст.56. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1798-12>.
2. Господарський процес: підручник. / Світличний О. П. – Вид. 2, перероб. і доп. – К.: НУБіП України, 2018. – 342 с. ISBN 978-617-7630-36-3
3. Хотенець П. В. Форми реалізації функцій судового контролю в господарському судочинстві / П. В. Хотенець // Право України. – 2013. - № 7. – С. 274-282.
4. Україна. Закон. Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

Hofman Yu. Principle of judicial control over the execution of commercial courts' decisions.

The article is devoted to the study of certain aspects of the institute of execution of judgements of the commercial court. The uniqueness of this institution is due to the fact that it is at the conditional simultaneous intersection of several branches of law - administrative, banking, civil and economic, the rules of which were adopted according to different scientific and practical concepts.

Keywords: *judicial control, execution of a court judgement, compulsory execution of a court judgement.*

ПОНЯТТЯ БЛОКЧЕЙН І СФЕРИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

А. М. Демчук, Н. О. Чечель

Актуальність тез обумовлена тим, що блокчейн не є в достатній мірі дослідженими з точки зору його правової природи, а законодавче регулювання знаходиться на початковій стадії становлення. В українській правовій доктрині, а також в правовій доктрині зарубіжних країн відсутній консенсус при визначенні правової природи блокчейну, що створює правову невизначеність у відносинах суб'єктів і можливої судового захисту їх характер і законних інтересів. Використання блокчейну має великий потенціал для практичного застосування, так як це дозволить істотно знизити додаткові транзакційні витрати.

Ключові слова: блокчейн, криптовалюта, ключ.

Вперше технологія блокчейн (від англ. Blockchain) була застосована в криптовалюті біткойн (від англ. Bitcoin) [1]. Саме слово «блокчейн» походить від англійського слова block – блок і chain – ланцюг, тобто дослівно перекладається як «ланцюжок блоків».

Технологія блокчейн (далі – «технологія блокчейн», «блокчейн-технологія», «блокчейн») являє собою децентралізовану базу (реєстр) даних, записи в якій і їх порядок неможливо змінити, тому що в основі побудови системи лежать криптографічні алгоритми, що захищають від фальсифікацій даних.

В даний час з'явилося безліч віртуальних валют або криптовалют, число яких налічує більше «500 видів» [2, с. 45]. Криптовалюта не може існувати без технології блокчейн. Блокчейн з'явився разом з біткойном, саме з цієї причини виникає плутанина в поняттях «криптовалюта» і «блокчейн». Програмний код блокчейн поширюється на умовах open source [3] ліцензії (в українському праві найбільш близька до open source є відкрита ліцензія), яка надає ліцензіату права модифікації і подальшого розповсюдження програмного коду на безоплатній основі. Зазначене свідчить про те, що блокчейн може застосовуватися незалежно від біткойнов.

Всі сфери застосування технології блокчейн можна розділити на дві: фінансові та нефінансові (застосування блокчейн з метою зберігання, поширення і передачі інформації).

У фінансовій сфері, криптовалюта є найбільш відомим результатом застосуванням технології блокчейн. З використанням інфраструктури блокчейн розвивається процедура ICO (англ. Initial coin offering – «первинне розміщення монет»), яка представляє собою механізм інвестування, що надає інвесторам певні одиниці криптовалюти (токени, монети, жетони) в обмін на інвестиції. За словами І.Т. Булгакова, «ICO є випуск компанією якогось фінансового інструменту (аналог акцій на традиційному фінансовому ринку, що володіє рядом унікальних властивостей) і розміщення його на криптовалютній біржі» [4, с. 83]. Але криптовалютою застосування технології блокчейн не обмежується.

Інший областю застосування блокчейн є смарт-договори (від англ. Smart contracts – «розумні договори»), формування розподілених реєстрів прав на певні активи (реєстрація прав на об'єкти інтелектуальної власності, нотаріальні дії (система фіксації фактів, медичні картки), електронне голосування (зокрема, голосування акціонерів), тобто інфраструктура для зберігання, поширення і передачі інформації. Кожен учасник електронної взаємодії має доступ до повної історії транзакцій щодо активу і копію такого реєстру, яка буде повністю ідентичною у кожного учасника і синхронізуватися на основі технології блокчейн без участі єдиного центру, що зберігає реєстр.

Одним з останніх пропозицій в світі по використанню блокчейн є патентна заявка корпорації Sony «Електронна апаратура, метод електронної апаратури і системи обробки інформації» [5], В якій було запропоновано використання блокчейн в сфері освіти для передачі знань і досвіду, а також в сфері транспорту для спостереження за дорожніми умовами і створення системи навігації.

ПАТ «MONOBANK» заявив про запуск проекту «Digital Ecosystem» [6, с. 159] з обміну документами на основі технології блокчейн, яка дозволяє передавати, зберігати документи в зашифрованому вигляді, забезпечуючи надійну і якісну взаємодію.

Технічні деталі функціонування блокчейн видаються складними для сприйняття, проте для розуміння правового регулювання відносин, що виникають з використанням технології блокчейн,

розгляд технології блокчейн з технічної точки зору все ж необхідно. У найпростішому варіанті блокчейн – це ланцюжок блоків, що утворюють пов'язаний список [7], Тобто список, де кожен блок інформації залежить від наступного або попереднього блоку.

Припустимо, особа бажає укласти договір, а отже провести транзакцію. Для цього особою створюється текст (програмний код). Кілька фрагментів інформації, можливо, від різних користувачів, об'єднуються в блоки (розмір їх фіксований і заздалегідь визначений системою), але при цьому блок може містити інформацію тільки про одну транзакції. Після обчислення і додавання допоміжної інформації («хеш», «nonce»), необхідної для перевірки цілісності і для роботи в децентралізованій мережі, блок додається в блокчейн.

Допоміжна інформація необхідна для усунення проблеми підміни. Технічно будь-який текст (блок) може бути перетворений в однозначний набір символів фіксованої довжини – хеш [8] (Наприклад, хеш може являти собою набір символів), зміна будь-якого символу в тексті (блоці) призводить до зміни хешу. Щоб уникнути підміни даних і хешу при обчисленні хешу в блоці використовується хеш попереднього блоку – при цьому виходить, що при зміні даних в одному блоці хеш всіх наступних блоків змінюється. Це є недостатнім для уникнення підміни, адже перерахувати дані легко і швидко, тому в технології блокчейн був застосований криптографічний параметр nonce. Nonce представляється собою текст, який при додаванні до тексту блоку призводить до того, що хеш буде починатися з 10 нулів. Завдання обчислення потрібного параметра (nonce) вирішується тільки перебором, а це трудомісткий процес, що вимагає великих обчислювальних потужностей. Для кожної мережі блокчейн завдання обчислення nonce може бути своєї (наприклад, Блок зберігається у всіх учасників мережі (електронно-обчислювальні машини), при цьому єдиного центру зберігання інформації не існує, тобто немає єдиної «точки довіри»). Зазначене породжує проблему відкритості та безпеки при взаємодії, яка вирішується за допомогою пари публічний-приватний ключ [9]. Публічний ключ ідентифікує одержувача і відправника, а також може передаватися іншим людям. Приватний ключ використовується в зв'язці з публічним для створення не підроблюваного підпису до блоку (з повідомленням). Приватний ключ зберігається в секреті, тобто недоступний для третіх осіб. Публічний і приватний ключі пов'язані математично: приватний ключ може розшифрувати те, що зашифровано публічним ключем, і навпаки. При цьому можна перевірити, що дані зашифровані саме приватним ключем, що не розшифровуючи самі дані. Це означає, що будь-який учасник мережі може перевірити, що блок інформації виходить саме від конкретного учасника.

Оскільки учасники мережі рівноправні, виникає проблема пріоритету серед учасників при обчисленні параметрів хеш, nonce і додавання нового блоку в блокчейн. Дана проблема вирішується за допомогою трудомістких обчислень проведених кожним, найшвидший додає новий блок.

Таким чином, технологія блокчейн являє собою набір алгоритмів, що дозволяють побудувати мережу яку не зможуть підробити учасники та створити систему захищеного обміну даними.

А. І. Савельєв виділяє дві інноваційні характеристики технології блокчейн [10, с. 32]: можливість фіксації достовірних відомостей про належність якого-небудь активу певній особі без залучення спеціалізованого посередника; можливість забезпечити безпосередню передачу активу іншій особі.

Л. К. Терещенко, О. Е. Стародубова відзначають, що користувачі блокчейн виступають в ролі «колективного нотаріуса, який підтверджує істинність інформації в базі даних» [11, с. 159].

Після розгляду технології блокчейн з технічної точки зору, доцільним видається виділити особливості блокчейн як особливого середовища для укладення та виконання смарт-договорів.

По-перше, блокчейн дозволяє здійснювати транзакції передачі інформації безпосередньо між сторонами договору. Для внесення змін до облікових записів або переказу грошових коштів не потрібно звертатися до посередника. Це має велике значення для сторін, так як вони можуть позбутися будь-яких посередників і здійснювати операції безпосередньо (наприклад, без участі банків, реєстраторів). Витрати на верифікацію транзакцій набагато нижчі, ніж у будь-якої платіжної системи.

По-друге, сторони в блокчейн-середовищі володіють достатнім ступенем анонімності. Для використання блокчейн не обов'язково вводити ім'я, адресу або інші персональні дані конкретних осіб. Для контролю доступу використовується система криптографічних ключів. При цьому ступінь анонімності в технології блокчейн не абсолютна, так як всі транзакції фіксуються в блокчейн і є доступними для будь-якого учасника мережі. При використанні складних методів мережевого аналізу

потокі транзакцій можна відстежити окремого користувача, тобто особу можна встановити опосередковано. Якщо говорити про біткоїн, то технологія блокчейн дозволяє відстежувати історію руху кожного «індивідуального» [12, с. 4] біткоїну. У зв'язку з розглянутою особливістю достатньої мірі анонімності, виникають труднощі при визначенні дієздатності особи, що здійснює операцію, а також при перевірці наявності необхідних повноважень на її здійснення (вада суб'єктного складу).

По-третє, блокчейн-середовище створює певні особливості для вираження волі і волевиявлення сторін. Поряд з традиційним способом вираження волі суб'єкта в письмовій або усній формі договорів, законодавець виділяє конклюдентні дії, які відносять до альтернативного способу укладання договору в письмовій формі. Дискусійним є конклюдентність в блокчейн-середовищі, а також неможливість реституції в зв'язку з вадю волі. Ведуться суперечки про те, чи можуть дії щодо приєднання до блокчейн і повідомленням необхідних даних розглядатися в якості конклюдентних. Наприклад, конклюдентні дії щодо приєднання до технічної системи, що забезпечує можливість укладання договорів, проведення розрахунків є вираженням волі суб'єкта. Конкретна система на основі технології блокчейн функціонує за певними правилами, заданим в програмному коді, тобто можна говорити про договір у вигляді оферти, яке відоме заздалегідь. Приєднуючись до системи, всі учасники акцептовані оферту шляхом вчинення конклюдентних дій. Сама технологія блокчейн на даний момент не передбачає втручання контролюючих органів ззовні і можливості визнання договору недійсним через можливе введення в оману, загрози, насильства, збігу несприятливих обставин, отже, колізія між волею і волевиявленням втрачає юридичну значимість, значення має тільки волевиявлення, виражене в програмному коді. У зв'язку з цією особливістю виникають труднощі при визначенні наявності вади волі, всі учасники акцептували оферту шляхом вчинення конклюдентних дій.

По-четверте, для цього середовища характерна чітка визначеність умов функціонування технології блокчейн і, відповідно, смарт-договорів. Ця особливість обумовлена мовою математики і мовами програмування, які дозволяють трактувати умови однозначно і не вимагати додаткового тлумачення або роз'яснення. «Неналежне» виконання в принципі не може мати місця, так як всі параметри функціонування заздалегідь однозначним чином визначені і підпадають під програмний код, а отже виконання буде належним. При цьому з'являється можливість укласти договори, що суперечать публічному порядку, так як відсутній механізм перевірки законності змісту договорів, що може привести до появи договорів з вадю змісту. Той факт, що умови договору суперечать закону не впливає на можливість втілення смарт-договору. Іншим проблемним моментом є незнання більшістю суб'єктів мови програмування і математики, що може привести до труднощів в розумінні істотних умов договору програмістами сторін, які безпосередньо пишуть програмний код. Крім цього існує проблема «якості» програмного коду: розробники можуть допускати помилки, що здатне привести до некоректного функціонування системи.

По-п'яте, блокчейн-середовище носить транскордонний характер. Учасники системи можуть перебувати в різних юрисдикціях. У зв'язку з цією особливістю дискусійними можуть бути питання застосовного права та юрисдикції для розгляду спорів.

По-шосте, блокчейн-середовище носить децентралізований характер. Відсутній єдиний центр, в якому зберігається інформація, отже, всі учасники мережі можуть мати свою власну ідентичну копію реєстру, а будь-які зміни відображаються у всіх копіях цього реєстру. Зазначене обумовлює високий ступінь довіри до технології і гарантує неможливість внести несанкціоновані зміни в дані. Ця особливість привертає підвищений інтерес до технології блокчейн, особливо в частині використання її для смарт-договорів.

По-сьоме, технологія блокчейн дозволяє фіксувати час внесення інформації, встановлювати так звані мітки часу (від англ. Time-stamp – «відмітка часу»). Дана опція дозволяє забезпечувати підтвердження наявності юридичного факту в певний час, а також виключає можливість підміни даних заднім числом.

По-восьме, блокчейн-середовище надає можливість самовиконання смарт-договорів. Комп'ютер верифікує факт настання відповідної умови і вносить зміни в базу даних блокчейн. Зміна волі сторони не може вплинути на внесення зміни, тільки якщо це прямо не було закладено в умовах договору. Волевиявлення на зміну або припинення відносин не потрібно. Сторони можуть не довіряти один одному, але, погоджуючись з правилами, вони висловлюють свою довіру до системи. Таким чином, відсутня об'єктивна необхідність проявляти належну ступінь обачливості і обачності і

перевіряти контрагента на благонадійність. Ця особливість пов'язана з анонімністю в системі – для договорів між сторонами не має значення хто конкретно є учасником, з яким укладесться договір, так як за виконанням договору стежить машина.

По-дев'яте, технологія блокчейн дозволяє встановлювати правила для транзакції в прив'язці до самої транзакції, тобто прописувати в програмному кодї умови виконання договорів. Ця та інші особливості технології блокчейн дозволяють використовувати технологію блокчейн для конструювання смарт-договорів, які представляють собою правочини, які укладаються і виконуються в автоматичному режимі при настанні заздалегідь визначених в них обставин, без будь-якої участі людини.

Таким чином, незважаючи на те, що безпосередню взаємодію між суб'єктами за допомогою Інтернету існує давно, технологія блокчейн має унікальні особливості і змінює існуючі технології щодо зберігання і передачі даних. Назріла необхідність у створенні нормативно-правової бази з урахуванням унікальних особливостей технології блокчейн, що враховує як процеси саморегулювання учасників відносин, так і державне регулювання в цілях захисту прав і законних інтересів учасників цивільного обороту. Технологія блокчейн повинна стати взаємно погодженою і ефективною системою на основі загально визначених правил і норм міжнародного права.

Література

1. Савельев А. И. Электронная коммерция в России и за рубежом: правовое регулирование / А. И. Савельев. – М. : Статут, 2014. – 544 с.
2. Недорезков В. В. Криптовалюты на базе технологии блокчейна: проблемы правового регулирования // Банковское право. – 2017. – № 4. – С. 45-49.
3. About Open Source Licenses // Open Source Initiative. - Electronic data. [S. 1.], 2012. URL: <https://opensource.org/licenses> (Access date: 10.11.2020).
4. Булгаков И. Т. Правовые вопросы использования технологии блокчейн // Закон. 2016. – № 12. – С. 80-88.
5. Sony розповіла, як використовувати блокчейн в сфері освіти і транспорту [Електронний ресурс] / Електрон. дан. URL:<https://coinspot.io/technology/sony-rasskazala-kak-ispolzovat-blokchejn-v-sfere-obrazovaniya-i-transporta/> (Дата звернення: 07.12.2017).
6. Терещенко Л. Загадки информационного права / Л. Терещенко, О. Стародубова // Журнал российского права. – 2017. – № 7. – С. 156-161.
7. Пов'язаний список [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енциклопедія. Електрон. дан. [Б. м.], 2017. URL:https://m.wikipedia.org/wiki/связанный_список (Дата звернення: 02.12.2017).
8. Хешування [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енциклопедія. Електрон. дан. [Б. м.] 2017. URL:<https://ru.wikipedia.org/wiki/Хеширование> (Дата звернення: 02.12.2017).
9. Rich Apodaca. Six Things Bitcoin Users Should Know about Private Keys [Electronic resource] // Bitzuma / Richard L. Apodaca Electronic data. [S. 1.], 2017. URL:<https://bitzuma.com/posts/six-things-bitcoin-users-should-know-about-private-keys/> (Access date: 10.11.2020).
10. Савельев А. И. Договорное право 2.0: «умные» контракты как начало конца классического договорного права // Вестник гражданского права. – 2016. – № 3. – С. 32-60.
11. Терещенко Л. Загадки информационного права / Л. Терещенко, О. Стародубова // Журнал российского права. – 2017. – № 7. – С. 156-161.
12. Новоселова Л. Блокчейн для голосования акционеров / Л. Новоселова, Т. Медведева // Хозяйство и право. – 2017. – № 10. – С. 10-21.

Demchuk. A., Chechel N. The concept of blockchain and scopes of its application. *The relevance of these is due to the fact that the blockchain is not sufficiently studied in terms of its legal nature, and legislative regulation is in its infancy. In Ukrainian legal doctrine, as well as in the legal doctrine of foreign countries, there is no consensus in determining the legal nature of the blockchain, which creates legal uncertainty in the relations of subjects and possible judicial protection of their nature and legitimate interests. The use of blockchain has great potential for practical application, as it will significantly reduce additional transaction costs.*

Keywords: *blockchain, cryptocurrency, key.*

ПРИВАТНИЙ СТАНДАРТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ТА БЕЗПЕЧНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ GLOBAL G.A.P.

А. В. Духневич

У тезах доповіді висвітлено питання забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської продукції шляхом застосування приватного стандарту Global GAP. Охарактеризовано сферу сертифікації даним стандартом та основні відмінності від інших стандартів. Виявлено основні ризики застосування стандарту Global GAP.

Ключові слова: *якість, безпека, сільськогосподарська продукція, сертифікація.*

Однією з умов функціонування світових ринків екологічно чистої продукції є наявність належно сформованої та організованої системи сертифікації продукції органічного виробництва. В основі сертифікації лежить використання стандартів та/або правових норм. На сучасному етапі розвитку ринку органічних продуктів переважає тенденція до заміни правових норм стандартами, що пояснюється прагненням до міжнародної гармонізації правил, які регулюють відносини у сфері органічного виробництва.

Стандарт GLOBAL G.A.P. визнаний Міжнародною ініціативою з безпечності харчових продуктів (GFSI), що означає відповідність міжнародним вимогам з безпечності продукції. Стандарт GLOBAL G.A.P. розроблений для сертифікації виробників первинної продукції рослинництва (фрукти та овочі, комбіновані зернові, зелена кави, чай, квіти та декоративні культури), тваринництва (вирощування великої рогатої худоби та овець, вирощування свиней, вирощування телят, молочні ферми, вирощування курей, вирощування індиків, транспортування тварин) та рибальства (розведення водних тварин і рослин).

Сфера сертифікації охоплює також обробку продукції – операції, які не руйнують первинну структуру продукту. Це може бути охолодження, пакування, транспортування. Сертифікація не поширюється на диких тварин, рибу і сільськогосподарські культури, зібрані в дикій місцевості.

Відповідно до стандарту, виробником первинної продукції (сільгоспвиробником) може бути (має право бути сертифікованим) фізична особа (особисте селянське господарство) або юридична особа (фермерське господарство, товариство з обмеженою відповідальністю), а також об'єднання виробників (у тому числі сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, що несуть юридичну відповідальність за виробництво продуктів, які стосуються визначеної сфери застосування стандарту, а також юридичну відповідальність за продаж продуктів сільськогосподарського виробництва. Можна сертифікувати весь асортимент продукції або окремі вид [1].

Головною відмінністю стандарту Global G.A.P. від інших стандартів є те, що оцінюється як безпека самої вирощеної продукції, так і безпека всього циклу виробництва, починаючи з кормів, посівного матеріалу і закінчуючи готовою продукцією [2]. Сільськогосподарські виробники сприймають даний стандарт як інструмент для експорту. Проте це досить вузьке розуміння його потенціалу, адже це також є способом покращення якості продукції та налагодження всіх виробничих та управлінських процесів у господарстві.

Стандарт Global G.A.P. – це найефективніший і найпоширеніший стандарт серед тих, які визначають якість і безпечність сільськогосподарської продукції. Якщо система НАССР застосовується для переробних підприємств, а Global G.A.P. – для сільськогосподарських виробників [3, с. 203-205]. Одна з головних вимог до виробника є скрупульозне ставлення до фіксування всіх дій під час виробництва продукції. До основних варто віднести наступні елементи: історія ділянки чи поля та управління нею; придатність ґрунтів для ведення сільськогосподарського виробництва; аналіз ґрунтів і адекватність розробленої системи удобрення; відповідність застосовуваної системи захисту рослин – впровадження інтегрованої системи захисту; ведення документації та власний контроль/внутрішня перевірка; охорона праці та здоров'я працівників, соціально-побутове забезпечення; робота з субпідрядниками; управління відходами та контроль забруднення навколишнього середовища та повторне використання; навколишнє середовище та охорона природи; процедури розгляду скарг/рекламацій; процедури відкликання/обміну; походження та якість насіннєвого матеріалу; безпечність продуктів харчування на основі аналізу ризиків; статус Global GAP; використання логотипу; простежуваність та розділення продукції [3, с. 203-205].

Основними ризиками приватних стандартів, зокрема, Global G.A.P. є той факт, що ці стандарти жорсткіші за офіційні та потребують додаткових витрат з боку дрібного постачальника, встановлюються без прозорості, консультацій та систем апеляції, що, в свою чергу, може сприяти зловживанню правами з боку неурядових організацій, оскільки тим самим вони залишають постачальників без засобів захисту. Також, до уваги необхідно взяти і той факт що існує глибоке протиріччя між ставленням розвинених країн та країн, що розвиваються, до приватних стандартів – менш розвинені країни вбачають у приватних стандартах додаткові бар'єри для доступу до ринку, натомість, більш розвинені – наполягають на праві приватних осіб встановлювати власний рівень безпечності продукції.

Література

1. Адаптація до законодавства ЄС: у фокусі малі та середні виробники аграрної продукції Базове дослідження 2е видання Київ – 2019 URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Adaptatsiya-do-zakonodavstva-YES_u-fokusi-mali-ta-seredni-vyrobnyky-agrarnoyi-produktsiyi-2e-vydannya.pdf

2. Global G.A.P. URL: <http://lilia.com.ua/mizhnarodni-standarti/global-gap>

3. Поліщук В. А. Правові питання сертифікації сільськогосподарської продукції за стандартом Global G.A.P. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»: матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 203 – 205.

Dukhnevych A. Private standard for quality and safety of agricultural products Global G.A.P.

The abstracts of the report cover the issue of ensuring the quality and safety of agricultural products through the application of the private standard Global GAP. The scope of certification by this standard and the main differences from other standards are described. The main risks of applying the Global GAP standard have been identified.

Keywords: *quality, safety, agricultural products, certification.*

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ В КОНТЕКСТЕ РЕКОДИФІКАЦІЇ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Ю. А. Заика

Рассматривается понятие принципа справедливости в гражданском законодательстве, анализируется его содержание и составные элементы, а также возможность нормативного закрепления.

Ключевые слова: *гражданское законодательство, принципы гражданского законодательства, принцип справедливости, рекодификация гражданского законодательства.*

Принципы права являются одной из базовых, фундаментальных правовых категорий. Принятый в 2003 году Гражданский кодекс Украины (далее ГК), определил общие принципы гражданского законодательства, в частности, такие как справедливость, добросовестность и разумность, выдержал проверку временем, судебной практикой и получил высокую профессиональную оценку в целом. Система права должна выступать следствием правовых реалий, отражать логическое единство элементов, входящих в ее состав, их иерархичность и взаимосвязь [5, р. 88]. ГК Украины был и остается правовой основой становления и развития в стране цивилизованных рыночных отношений, которая не исключает дальнейшее обновление его отдельных положений, поэтому, как отмечается в цивилистической литературе, деятельность ученых-правоведов по совершенствованию юридической науки должна начинаться с анализа основных источников, руководящих идей всего права, то есть из принципов права вообще и отдельных его отраслей в частности [2, с. 12].

Разработчики Концепции обновления ГК Украины предлагают уточнить отдельные принципы гражданского законодательства, в частности, принцип свободы договора, и определиться с местом

расположения таких важных для современного гражданского общества принципов как свобода интеллектуальной (творческой) деятельности; свобода информации и информационного обмена и др. [1, с. 8]. Концепцию принципов гражданского права невозможно обосновать без выяснения их правовой природы, выявления их сущности, взаимосвязи и проявления в сфере регулирования гражданских правоотношений.

Придание справедливости статуса одного из основных начал гражданского законодательства и признание его гражданско-правовым принципом обуславливает закономерное изменение институциональных норм в силу системности права и необходимости пересмотра системы в целом. Вместе с тем отсутствие чёткой и конкретной формулировки понятия справедливости не может не наносить существенный вред в регулировании гражданских правоотношений.

Среди основных признаков принципов гражданского законодательства ученые традиционно называют их правовое закрепление. В частности, отмечается, что принципы гражданского права существуют и в виде правовых идей, а также в виде нормативно закрепленных принципов гражданского права в соответствии с которыми осуществляется правовое регулирование гражданских отношений.

Несмотря на то, что в юридической литературе высказывались различные мнения относительно понятия и содержания отдельных принципов гражданского права, проводились монографические исследования в этой сфере, в отечественном законодательстве отсутствует легальное определение отдельных принципов, в частности, принципа справедливости, разумности и добросовестности. Отметим, что в отдельных странах законодатель делал попытки определить понятие того или другого принципа гражданского законодательства.

Так в ст. 2 ГК Республики Беларусь "Основные принципы гражданского законодательства" не только приведена система принципов гражданского законодательства, но и определена сущность каждого из них, в частности, принципа свободы договора. Идея толкования принципов нашла выражение в Решении Конституционного Суда Литовской Республики от 22 декабря 1995 г. по делу о соответствии отдельных положений Закона «О порядке и условиях восстановления в правах собственности граждан на существующее недвижимое имущество». Обосновывая свое решение и пытаясь определить понятие справедливости Конституционный суд отметил, что справедливость не может быть достигнута путем признания интересов только одной группы или одного человека, при этом отрицая другие интересы» [4].

Свою трактовку справедливости как одного из основных начал права предложил и Конституционный суд Украины. В контексте уголовного правонарушения справедливость предлагается рассматривается как свойство права, выраженное, в частности, в равном юридическом масштабе поведения и в пропорциональности юридической ответственности совершенному правонарушению [3].

Понятие "справедливость" применяется как на бытовом, так и на философском уровне, и на уровне юриспруденции. Понимание категории "справедливость" является субъективной и воспринимается социумом через призму моральных принципов, которые формируются под воздействием разных факторов, в первую очередь, законодательного отношения к наивысшим благам в обществе – права на жизнь, на здоровье, на труд, на семью, на образование, на материальное обеспечение и другие. В то же время, если основным заданием уголовного права является защита важнейших существующих в обществе благ – жизни, здоровья, собственности, то назначение гражданского права – обеспечить надлежащее правовое регулирование общественных отношений, которые возникают относительно этих благ. Поэтому в конкретных гражданских правоотношениях не всегда возможно дать справедливую оценку действий их участникам, особенно в тех случаях, когда речь идет о правовом регулировании личных неимущественных благ. Так какое бы решение не принял суд, определяя место проживания несовершеннолетнего ребенка при расторжении брака и выезде одного из родителей на постоянное место жительства в страну далекого зарубежья, такое решение не будет воспринято как справедливое супругом, которого лишат возможность видеться с ребенком.

Понятие справедливости является многоуровневым, включает у себя не только правовой, но и социальный, моральный и политический аспект. Если мораль утверждает принципы справедливости с помощью сознания человека и общественной мысли, то правовое понятие справедливости должно найти свое выражение в позитивном праве. Пока правовая идея не находит своего закрепления в нормах действующего законодательства, она остается принципом на уровне доктрины. Содержание нормативно закрепленного принципа должно быть сформулировано и отвечать представлению

современной цивилистической доктрины относительно него. Это лишит принцип декларативности и даст возможность применять его при решении гражданского спора.

Отсутствие нормативного закрепления содержания провозглашенных основных принципов гражданского права, в частности, принципа справедливости, разумности и добросовестности, создает определенные трудности при их применении, предопределяет дублирование положений того или иного принципа в отдельных статьях и не отвечает одному из важнейших требований к законодательной технике – максимальной экономии норм при изложении правовых предписаний.

Литература

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. К.: АртЕк, 2020. – 128 с.
2. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія / В. А. Кройтор. – Харків : Право, 2020. – 672 с.
3. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 по справі № 1-33/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
4. The Constitutional Court of the republic of Lithuania. Ruling «On the restoration of the ownership rights of citizens to residential houses». 22 December 1995. Case No. 9/95. URL: <https://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta981/content>
5. Zaika Y. O. Directions of updating the inheritance legislation of Ukraine // Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Vol. 27, No. 1, 2020. P. 84-99.

Zaika Y. The principle of justice in the context of recordification of civil legislation. *The concept of the principle of justice in civil legislation is considered, its content and constituent elements are analyzed, as well as the possibility of normative consolidation.*

Keywords: *civil legislation, principles of civil legislation, principle of justice, recodification of civil legislation.*

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОСЛУГИ МЕДІАЦІЇ

Н. В. Карпінська

У тезах доповіді висвітлено особливості надання соціальної послуги медіації відповідно до діючого Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації) та Закону України «Про соціальні послуги». Охарактеризовано етапи медіації крізь призму виявлених проблем реалізації на практиці соціальної послуги посередництва (медіації).

Ключові слова: *медіація, соціальна послуга, етапи, посередництво.*

Надання медіації як соціальної послуги регламентується Державним стандартом соціальної послуги посередництва (медіації) (далі – Державним стандартом), затверджений Наказом Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892 (із змінами від 07.08.2017р.) [1] та Законом України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р [2].

У правовій площині, законодавець передбачив необхідність сприяння примиренню сторін виключно в контексті розірвання шлюбу. Ст. 111 Сімейного кодексу України [3] передбачено вжиття судом заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства. Також, ст. 240 Цивільного процесуального кодексу України [4], передбачено можливість призначення подружжю строку для примирення до шести місяців.

Відповідно до вказаних нормативно-правових актів посередництво (медіація) є базовою соціальною послугою, надання якої отримувачам соціальних послуг забезпечується органами влади. З одного боку, вказаний Державний стандарт є єдиним нормативно-правовим актом, що регулює питання надання соціальної послуги медіації, з іншого боку, на думку експертів, він потребує істотного доопрацювання, адже: некоректним є використання термінів «посередництво» та «медіація», які є близькими за значенням для позначення двох різних етапів однієї послуги; послугу медіації може бути надано виключно другим етапом після надання послуги посередництва, тобто особа, яка зацікавлена саме в отриманні послуги медіації немає доступу до неї поки не пройде перший етап з надання послуги посередництва; існує термінологічна плутанина, пов'язана із назвами

договорів, що укладаються під час надання послуги медіації; стандарт є досить складним з точки зору документообігу та майже не виконуваним з точки зору вимог до організації надання послуги [5].

Якщо раніше Закон «Про соціальні послуги» [2]: (згідно якого і писався Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації)) визначав соціальні послуги як комплекс заходів з надання допомоги особам окремим соціальним групам які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть їх самостійно подолати, то нова редакція цього закону передбачає «... дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають» (ст. 1.ч. 1) Хорошою новиною нової редакції документу є профілактична функція медіація, як допомагає попередити конфлікт і зрозуміти, що конфлікт це не негативне явище, а сигнал про те, що потребуються якісь зміни.

Варто зазначити, що на сьогодні ми маємо ситуацію, коли закон уже змінився, а Державний стандарт залишається старим, та потребує оновлення і внесення змін [6].

Аналіз вище зазначених нормативних документів дає нам розуміння поняття соціальної послуги медіації як добровільної позасудової конфіденційної структурованої процедури, під час якої сторони, хоча б одна з яких належить до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються попередити або врегулювати конфлікт, що здійснюється відповідно до Державного стандарту та складається з двох етапів – підготовчих заходів та медіаційних переговорів. І тут бачимо особливості та нюанси соціальної послуги медіації які обумовлені етапами процесу, і це той виклик та ті складнощі, з якими на практиці що разу стикаються медіатори.

У чому ж полягає проблема? Розпочинається все із першого етапу – етапу оцінки потреб, яку роблять соціальні служби. На цьому етапі основними складнощами є втрата часу, необхідність заповнення великої кількості документації, виїзд працівника до заявника який подав запит на послугу додому, та, у кінцевому результаті – документального підтвердження або не підтвердження факту наявності конфлікту, який сторона не може самостійно вирішити). Таким чином, для отримання соціальної послуги медіації не є достатнім добровільного волевиявлення чи заяви особи.

Наступним етапом є вирішення питань оплатності соціальної послуги медіації. Унаслідок реформи соціальної системи з'явилися можливості надавати соціальну послугу різним категоріям осіб – і вона не завжди є абсолютно безкоштовною. Викликом безкоштовного надання соціальної послуги, з одного боку, є її знецінення, оскільки людина нічого не вклала, тому з огляду на це, не вірить у результат та знецінює саму послугу, з іншого боку – платність соціальної послуги медіації надає відповідальності та відчуття інвестиції у свою працю тими фахівцями-медіаторами які її надають. Для того щоб визначити ціну послуги медіації необхідно здійснити оцінку майнового стану, видати окремий документ (довідку), а це – знову продовження у часі процедури, що робить її ще більш тривалішою та складнішою.

Третім етапом соціальної послуги медіації є етап посередництва, який став наріжним каменем дискусій фахівців у сфері медіації. Аналіз основних принципів медіації здійснений в першому параграфі, свідчить про те, що вони (принципи медіації) є відмінними від правил посередництва. Медіатор не може радити, рекомендувати, мотивувати, підштовхувати до якогось певного рішення сторони процесу, натомість, посередник використовує інший інструментарій ніж медіатор, має інші можливості. Вбачається, що посередником за Державним стандартом може виступати соціальний працівник.

Отже посередництво є обов'язковим етап, який є дуже широким, вимагає документального опису, проведення великої роботи, і який, у випадку неуспішності – закінчується необхідністю переходу до наступного етапу, безпосередньо до медіації. Основний виклик даного етапу полягає у питанні ефективності його виконання, питанні оцінки та якості проведеної роботи на цьому етапі, тощо.

Наступний етап – індивідуальні інформаційно-оціночні зустрічі з кожним учасником конфлікту (спору). На цьому етапі відбувається визначення медіабельності конфлікту (спору). Медіабельність – сукупність факторів що свідчать про спроможність конфлікту (спору) бути вирішеним шляхом медіації, та спроможність самих сторін конфлікту брати участь в медіації, про допустимість, можливість та доцільність застосування медіації для вирішення конкретного конфлікту між сторонами у даний час.

Надання соціальної послуги медіації може відбуватися щодо конфліктів у будь якій сфері суспільних відносин, окрім прямо заборонених: конфлікту (спору) між потерпілою особою та особою яка підозрюється у вчиненні злочину чи кримінального проступку; торгівлі людьми;

жорстокого поводження з дітьми; насильства в сім'ї, якщо хоча б одна сторона конфлікту направлена та /або проходить програму для кривдника и постраждалої особи.

Наступний етап – медіаційні переговори (спільні чи почергові індивідуальні зустрічі), тобто сама медіація, яка є структурованим процесом і передбачає відповідні стадії : відкриття, дослідження потреб сторін, пошук рішення, прийняття та формулювання рішення, перевірка його виконуваності [6].

Насамкінець, заключним етапом передбаченим Державним стандартом про надання соціальної послуги медіації є моніторинг виконання та уточнення домовленостей.

Підставами відмови у наданні соціальної послуги медіації є: заявник не належить до категорії осіб яким передбачена соціальна послуга; відсутність потреби у соціальній послугі за результатами оцінювання потреб осіб/сімей, які належать до категорії передбаченої Державним стандартом; наявність інформації про те, що заявник чи інша сторона є недієздатною особою; заявник не належить до категорії осіб отримувачів соціальної послуги; виявлення факту недостовірності поданих заявником інформації, документів, що унеможливує надання подальше соціальної послуги.

Література

1. Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації): Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>

2. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

3. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

4. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

5. Берт Маан Ремко ван Рі Аліна Сергеева Світлана Сергеева Луїза Романадзе Володимир Родченко Гар-Аналіз впровадження інституту медіації в Україні URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f5/f7d/2a9/5f5f7d2a9b5cb356474501.p>

6. Катерина Наровська II-га Регіональна школа з медіації https://www.facebook.com/watch/live/?v=189099936367226&ref=watch_permalink

Karpinska N. Peculiarities of providing social mediation service. *The abstracts of the report cover the peculiarities of providing social mediation services in accordance with the current State Standard of Social Mediation Services and the Law of Ukraine «Social Services». The stages of mediation are characterized through the prism of the identified problems of implementation in practice of the social service of mediation (mediation).*

Keywords: mediation, social service, stages, mediation.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ ТА СЕРЕДОВИЩА ПОСТВУГІЛЬНИХ МІСТ

Р. С. Кірін

Наведено сукупності вимог екологічної безпеки, передбачених екологічним та гірничим законодавством щодо проектування, розміщення, будівництва, введення в дію нових і реконструкції діючих вугледобувних підприємств, навколо яких утворені монофункціональні міста. Розкрито систему заходів, спрямованих на справедливую трансформацію поствугільних міст, безпеку їх населення, міського природного та техногенного середовища.

Ключові слова: монофункціональні міста, вугледобувні підприємства, екологічна безпека, користування надрами.

Виходячи з приписів Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1] та Гірничого закону України [2], слід виділити наступні екологічні вимоги до такого специфічного об'єкту права екологічної безпеки, як монофункціональні міста, утворені навколо вугледобувного підприємства (далі – ВДП):

1) при проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, а також в процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується: 1.1) екологічна безпека людей; 1.2) раціональне використання природних ресурсів; 1.3) додержання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище (далі- НПС); при цьому повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація, виконання інших вимог щодо охорони НПС і здоров'я людей;

2) підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана з шкідливим впливом на НПС, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів; проекти господарської та іншої діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на НПС і здоров'я людей;

3) планування, розміщення, забудова і розвиток населених пунктів здійснюються за рішенням місцевих рад з урахуванням екологічної ємкості територій, додержанням вимог охорони НПС, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки;

4) при розробці генеральних планів розвитку і розміщення населених пунктів сільські, селищні, міські ради встановлюють режим використання природних ресурсів, охорони НПС та екологічної безпеки у приміських та зелених зонах за погодженням з місцевими радами, на території яких вони знаходяться, відповідно до законодавства України;

5) розташування виробничих підрозділів ВДП, складів вугільної продукції та відвалів порід з урахуванням можливості проведення профілактичних заходів щодо запобігання їх самозайманню;

б) впровадження передових технологій проведення гірничих робіт та очищення стічних вод і відпрацьованого повітря, раціональне використання мінеральних відходів порідних відвалів (сховищ) для повторної переробки на основі широкого застосування новітніх технологій;

7) організація санітарно-захисної зони між ВДП і жилими будівлями відповідно до законодавства; запобігання осіданню, підтопленню, заболочуванню, засоленню, висушенню та забрудненню відходами виробництва поверхні землі; запобігання несприятливому впливу водовідведення з гірничих виробок на рівень ґрунтових вод і поверхневі водні об'єкти; своєчасне проведення рекультивації земель;

8) зниження рівня викидів, скидів речовин, що забруднюють довкілля у процесі гірничого виробництва, та вжиття заходів щодо запобігання аварійним ситуаціям, пов'язаним із залповими та раптовими викидами і скидами;

9) проектами ВДП передбачаються заходи щодо запобігання шкідливому впливу гірничих робіт на життя та здоров'я населення, довкілля та природні ресурси, які здійснюються власником (керівником) ВДП відповідно до законодавства; під час проектування, будівництва та експлуатації гірничих підприємств і гірничих виробок здійснюються заходи, спрямовані на збереження водних об'єктів, лісових масивів та охорону водоносних горизонтів (пластів) від виснаження (забруднення); будівництво та введення в експлуатацію гірничих підприємств, не забезпечених очисними спорудами, забороняється;

10) власник ВДП відшкодовує в порядку та розмірах, визначених законом України, шкоду, завдану гірничими роботами майну юридичних і фізичних осіб внаслідок нездійснення або здійснення ним в неповному обсязі захисних заходів через неправильно виданий ВДП прогноз можливого шкідливого впливу гірничих робіт на це майно.

Особливої гостроти ці питання набувають в умовах трансформації вугільної галузі, що супроводжується, у тому числі й ліквідацією та/або консервацією ВДП, адже від проведення таких господарських заходів вплив на населення, природне та техногенне середовище поствугільних міст змінює свій характер на більш непередбачуваний та латентний як в часі так і у просторі.

Прийнята урядом Національна економічна стратегія на період до 2030 р. [3] в якості одного з викликів і перешкод на шляху досягнення стратегічної цілі 1 «Забезпечення високого рівня енергетичної безпеки та інтеграція України в європейський енергетичний ринок» визначає закриття шахт та трансформацію вугільних регіонів, які сприяють формуванню ризиків для роботи теплової генерації та ставлять під загрозу існування населених пунктів, що мають високу залежність від вугільних шахт та теплоелектростанцій.

При цьому, оцінюючи поточний рівень розвідки та видобутку паливно-енергетичних корисних копалин, зокрема кам'яного вугілля, зазначається, що ступінь забезпеченості України його запасами складає 1089 років навіть попри скорочення обсягів виробництва у період з 2013 по 2019 рр. на 60 відсотків. Останнє обумовлено тим, що значна кількість шахт залишилася на тимчасово окупованих частинах території Донецької та Луганської областей (лише 33 з 102 шахт контролюються Україною).

Ще більше викликів і бар'єрів існує в сфері екологічної безпеки видобування вугілля, тобто на шляху досягнення стратегічної цілі 4 «Забезпечення гармонізації галузі з навколишнім середовищем», а саме:

- забруднення підземних вод внаслідок невпорядкованого складування промислових відходів, інфільтрації токсичних речовин у підземні води з атмосферними опадами;
- екологічні проблеми, що пов'язані із закриттям шахт (невиконання стандартів закриття шахт, відсутність норм закриття шахт);
- екологічні проблеми, що пов'язані з видобутком корисних копалин (накопичення великої кількості залишкових продуктів, значні викиди шкідливих речовин в атмосферу);
- соціальні проблеми, що пов'язані із закриттям шахт (значна залежність населення вугледобувних регіонів від функціонування шахт);
- висока енергоємність видобутку (видобувна промисловість є одним з найбільших споживачів паливно-енергетичних ресурсів України) тощо.

В той же час, попередження екологічних проблем, що пов'язані з закриттям шахт, завершенням видобутку вугілля з надр має передбачати, перш за все: а) забезпечення проведення рекультивативної земель та екологічного відновлення територій вугледобування; б) затвердження норм та стандартів закриття шахт; в) створення спеціального фонду для забезпечення проведення рекультивативної земель після завершення робіт на ділянках надр.

Окрім забезпечення екологічної безпеки у поствугільних мономістах їх справедлива трансформація також передбачає: а) реалізацію проєктів і програм підтримки та розвитку окремих вугільних регіонів; б) розроблення та впровадження програми соціального захисту, зокрема з урахуванням гендерної складової; в) забезпечення перепідготовки працівників ВДП, що будуть закриті; г) сприяння диверсифікації економіки регіонів, які найбільш залежні від вугільної промисловості.

Не менш актуальним питанням є проблема, пов'язана із подальшим використанням сховищ (протирадіаційних укриттів), що обладнані у межах певного ВДП, оскільки подібна процедура передбачає участь не лише балансоутримувача, а й уповноваженого органу місцевого самоврядування щодо виведення з експлуатації окремих ділянок гірничих або шахтних виробок, у яких розташовано захисні споруди [4].

Література

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення 19 травня 2021)
2. Гірничий закон України від 6 жовтня 1999 р. № 1127-ХІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-14#Text> (дата звернення 19 травня 2021)
3. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19 травня 2021)
4. Про затвердження вимог з питань використання та обліку фонду захисних споруд цивільного захисту : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09 липня 2018 р. № 579. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0879-18#Text> (дата звернення: 18 травня 2021).

Kirin R. Legal environmental safety population and environments of post-coal cities. *The set of requirements of ecological safety provided by the ecological and mining legislation concerning designing, placement, construction, commissioning of new and reconstruction of operating coal mining enterprises around which monofunctional cities are formed is resulted. The system of measures aimed at the fair transformation of post-coal cities, the safety of their population, urban natural and man-made environment is revealed.*

Keywords: *monofunctional cities, coal mining enterprises, ecological safety, subsoil use.*

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇЇ ЮРИДИЧНІ ОЗНАКИ

І. І. Коваленко

Тези наукової доповіді присвячені науково-теоретичним проблемам щодо визначення поняття радіаційної безпеки в нормативно-правових актах та проведених наукових дослідженнях.

Ключові слова: *радіаційна безпека, екологічна безпека, ядерні об'єкти, навколишнє природне середовище, іонізуюче випромінювання, радіаційно небезпечне середовище.*

Державна система безпеки має захищати населення від екологічних загроз, що проявляються у локальних, регіональних і глобальних масштабах. Забезпечуючи особисту безпеку, держава дозволяє суспільству піднятися на більш високий рівень. Екологічна безпека при цьому є необхідним засобом реалізації державних спрямувань в різних галузях суспільного життя.

Хоча на території держави встановлюється в основному єдиний, загальний правовий режим природокористування, охорони природи й окремих природних ресурсів, деякі території й об'єкти мають особливий правовий режим регулювання.

Одним з таких об'єктів є ядерна енергія, в процесі виробництва і використання якої складається цілий комплекс різнопланових суспільних відносин які впливають на життя і здоров'я людини та навколишнє середовище.

Використання ядерної енергії пов'язане зі значним ризиком для життя і діяльності як окремих людей, так і цілих держав. Атомна радіація – це виняткове джерело підвищеної небезпеки, яке за своєю силою перевищує всі відомі до нього джерела. З урахуванням цього виробництво й використання ядерної енергії вимагають окремого відображення в правовій сфері життя суспільства. Саме тому, правове забезпечення ядерної та радіаційної безпеки має бути об'єктом уваги науковців та інших дослідників.

Основними об'єктами ядерної та радіаційної небезпеки на території України є підприємства ядерно – паливного циклу, до яких відносять атомні електростанції, дослідницькі реактори, підприємства по видобуванню та переробці урану, використанню радіаційно небезпечних технологій та матеріалів в тому числі і іонізуючого випромінювання, радіоактивних відходів, а також території, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Маючи уявлення про основні джерела радіаційної небезпеки, перейдемо до визначення цього поняття.

У довідниковій літературі поняття «радіаційна безпека» охоплює комплекс заходів, що забезпечують безпечну роботу з радіоактивними речовинами та іншими джерелами іонізуючих випромінювань [1, с. 98]. Крім цього радіаційну безпеку також визначають як стан радіаційно - ядерних об'єктів і навколишнього природного середовища, що забезпечує не перевищення меж доз, опромінення персоналу і населення настільки, наскільки це можливо досягнути і економічно виправдати [2, с. 202]. Тобто в довідниковій літературі поняття «радіаційна безпека» асоціюється з певним станом радіаційно – ядерних об'єктів і навколишнього природного середовища, коли комплексом заходів забезпечується не перевищення меж доз негативного радіоактивного впливу на населення та природне середовище.

Радіаційну безпеку слід також розглядати як складову і передумову екологічної безпеки. Існують різноманітні підходи до визначення зазначеного поняття.

У енциклопедичних джерелах «радіаційна безпека» визначається як стан розвитку суспільних відносин у сфері використання ядерної енергії, за якого системою науково-технічних, організаційних, економічних, державно – правових та інших соціальних заходів регулювання забезпечується захищеність прав і життєво важливих інтересів людини, зокрема життя і здоров'я в потенційно радіоекологічно небезпечному середовищі, охорона навколишнього середовища, окремих природних об'єктів, екосистем від негативного впливу іонізуючого випромінювання при здійсненні діяльності у сфері використання ядерної енергії [3, с. 104]. Розглядаючи радіаційну безпеку через стан розвитку суспільних відносин, що регулюються, в тому числі і правовими засобами, енциклопедичне визначення радіаційної безпеки наближається до положень науково – правової доктрини.

У спеціальній юридичній літературі поняття «радіаційна безпека» розглядається як система законодавчих засобів (у тому числі норм радіаційної безпеки), спрямована на обмеження можливого

опромінення населення і персоналу в результаті використання джерел іонізуючого випромінювання [4, с. 75].

Радіаційна безпека також визначається як комплекс заходів, спрямованих на обмеження опромінення персоналу і населення до найбільш низьких значень дози випромінювання, що досягається засобами, прийнятними для суспільства, і на запобігання виникненню ранніх наслідків опромінення і обмеження до прийнятної рівня прояву окремих наслідків [5, с. 39].

Поняття «радіаційна безпека» розглядається у спеціальній літературі і як комплекс адміністративних і медико – санітарних заходів, що обмежують прийнятими рівнями опромінення і радіоактивне забруднення окремих осіб, населення і навколишнього природного середовища [6, с. 12].

Розкриваючи поняття «радіаційна безпека», необхідно звернутися також до його законодавчого визначення. Так, у Законі України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» радіаційна безпека визначається як дотримання меж радіоактивного впливу на персонал, населення та природне середовище, встановлених нормативами, правилами та стандартами з безпеки (ст. 1). Слід зазначити, що прийнятий у 1995 році Закон практично залишив правові аспекти, пов'язані із забезпеченням радіаційної безпеки в державі, поза своєю увагою. В Нормам радіаційної безпеки України (НРБУ - 97) встановлено, «радіаційна безпека це стан радіаційно – ядерних об'єктів та навколишнього середовища, що забезпечує не перевищення основних дозових лімітів, виключення будь – якого невинуватого опромінення та зменшення невинуватого опромінення і зменшення доз опромінення персоналу та населення нижче за встановлені дозові ліміти настільки, наскільки це може бути досягнуто і економічно обґрунтовано». Це визначення розкриває певні технічні аспекти цього явища, не торкаючись правових.

Аналогічне визначення радіаційної безпеки прописано і в Основних санітарних правилах забезпечення радіаційної безпеки України, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 2.02.2005 р. № 54.

Дуже тісно з поняттям радіаційної безпеки пов'язане визначення «радіаційний захист». Слід зазначити, що в багатьох наукових дослідженнях ці поняття часто тлумачать по різному. Аналіз Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», де радіаційний захист визначено як сукупність радіаційно – гігієнічних, проектно – конструкторських, технічних та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення радіаційної безпеки, дає змогу зробити висновок, що радіаційний захист стосовно радіаційної безпеки має виразно підлеглий характер. Він спрямований на забезпечення радіаційної безпеки із залученням сукупності всіх заходів, у тому числі правових. Водночас радіаційна безпека спрямована на дотримання норм і принципів радіаційного захисту, які дають змогу гарантувати, що рівень радіоактивного опромінення за будь – яких обставин не буде перевищено, а людина і навколишнє природне середовище матимуть надійний захист.

Аналіз нормативно – правових актів та наукової літератури дає підстави зробити висновок, що найбільш доцільним, з правової точки зору є визначення, яке міститься в одному із проведених досліджень Г. І. Балюк. В ньому автор визначає радіаційну безпеку як стан захищеності прав і життєво важливих інтересів людини, зокрема життя і здоров'я, в потенційно радіаційно небезпечному середовищі, захист навколишнього природного середовища, окремих природних об'єктів, екосистем від іонізуючого випромінювання при здійсненні діяльності у сфері використання ядерної енергії [7, с. 28].

Враховуючи напрацювання, які проведені науковцями в Україні, можна зробити висновок, що радіаційна безпека це стан розвитку суспільних відносин, за якого системою правових норм та іншими правовими засобами забезпечується захист прав людини, зокрема її життя і здоров'я, охорона навколишнього природного середовища, окремих природних об'єктів, екосистем від іонізуючого випромінювання при здійсненні діяльності у сфері ядерної енергії, іонізуючого випромінювання природного походження та техногенного характеру.

Література

1. Екологія. Охорона природи: словник – довідник. К. : Знання, 2002. – С. 128.
2. Українсько-англо-російський тлумачний словник з радіоекології і радіобіології. – К. : Чорнобильінтерінформ, 2001. – С. 247.
3. Екологічна енциклопедія / редкол. А. В. Толстоухов та ін. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2008. – Т. 3. – С. 104.
4. Ядерная энергетика, человек и окружающая среда // Н.С. Бабаев, В. Ф.Демин, Л. А. Ильин и др; под. ред. А.П. Александрова. – М. : Энергоиздат, 1981.

5. Ярошинская А. А. Ядерная энциклопедия / А. А. Ярошинская.- М. : Благотворительный фонд Ярошинской, 1996. – С. 52.

6. Словарь терминов в области радиационной безопасности: Проблема 9. Обеспечение радиационной безопасности (ОРР №9) – М., 1980. – С. 19.

7. Балюк С. І. Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні / Г. І. Балюк. – К. : Віпол, 1997. – С. 28.

Kovalenko I. Definition of the concept of radiation safety and its legal signs. *The abstracts of the scientific report are devoted to scientific and theoretical problems concerning the definition of the concept of radiation safety in normative - legal acts and conducted scientific researches.*

Keywords: *radiation safety, environmental safety, nuclear facilities, environment, ionizing radiation, radiation hazardous environment.*

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ МЕДІАЦІЇ: ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ

В. В. Колодяжна

В статті здійснено аналіз застосування медіації в цивільному праві та розглянуто механізм фінансового забезпечення процесу медіації у Республіці Польща.

Ключові слова: *медіація, цивільне право, приватне право, медіаційна угода, витрати, пов'язані з медіацією.*

У сучасному світі змінюється значення права як регулятора суспільного життя. Популярність медіації якраз і відображає загальні тенденції відходу від патерналістської ролі держави і права. В Польщі та Центральній-Східній Європі медіація, як механізм особистого вирішення приватноправових суперечок, є важливим проявом «реприватизації» цивільно-правового обігу після кількох десяти років програмної націоналізації в добу соціалістичного права. Прагнення до розповсюдження медіації відноситься до так званої третьої хвилі руху на користь доступу до правосуддя та пов'язане з переконанням, що громадяни отримають більш повний і полегшений доступ до правосуддя та юридичного захисту, зможуть реалізовувати соціально активну позицію, нести відповідальність за свою поведінку та будувати діалог. Тим самим, медіація формує бажану суспільну поведінку та спричиняє розбудову громадянського суспільства.

Важливим моментом в застосуванні медіації є витрати, пов'язані з медіацією. На підставі польського законодавства поняття «витрати медіації» тлумачиться в ст. 98, ст. 103 та ст.104 Цивільно-процесуального кодексу (Kodeksu postępowania cywilnego) [1]. Згідно цих статей, до медіаційних витрат зараховують заробітну плату медіатора і понесені (ст. 1835) через нього видатки, кошти за проїзд і еквівалент втраченого заробітку іншої сторони у зв'язку з участю в медіації або можливу заробітну плату і витрати адвоката, що представляє сторону в медіації.

Найбільшу значущість серед витрат на медіацію має заробітна плата медіатору. Навіть в разі звільнення однієї або обох сторін від судових витрат, вона сплачується сторонами, а суд, натомість, взагалі не приймає участі в її регулюванні. Медіатор може висловити згоду на проведення медіації без винагороди (ст. 1835). Так відбувається в рамках безкоштовних програм медіації, що адресуються, в тому числі особам малозабезпеченим. Вони організуються завдяки підтримці різних спонсорів за допомогою Центрів медіації (наприклад, програма безоплатної медіації, що здійснюється Центром розв'язання спорів та конфліктів при Факультеті Права та Адміністрації Варшавського університету).

Польський законодавець, які багато зарубіжних законодавців, запропонував окремі підходи для визначення розміру винагороди медіатора у сфері приватних та судових медіацій. Що стосується першого, то відсутність регулювання слід визнати принципом свободи договору. Натомість, в області судових медіацій службові ставки є обов'язковими та були визначені в Розпорядженні Міністра юстиції від 30 листопада 2005 року «Про винагороду та відшкодування витрат медіатору в ході цивільного процесу».

Згідно з його положеннями, в питаннях, що стосуються прав власності винагорода медіатора складала 1% від вартості самої суперечки, але не менше 30 злотих і не більше 1000 польських злотих

на весь процес медіації. Натомість, у питаннях про майнові права, в яких неможливо визначити вартість предмета, а також у питаннях про немайнові права винагорода медіатора за перше медіаційне засідання, проведене у визначеному судом часі медіації, складала 60 польських злотих, а за кожне наступне засідання – 25 польських злотих. Якщо суд дозволив медіатору ознайомитись із актами справи, винагорода за весь процес збільшувалася на 10%. Винагорода медіатора, що сплачує ПДВ, підвищувалася на розмір мінімальної ставки цього податку.

Згідно Розпорядження Міністра юстиції від 20 червня 2016 року Про розмір винагороди та відшкодуваних витрат медіатора у цивільному процесі визначалася у § 2. 1. У справах, що стосуються майнових прав, винагорода посередника становить 1% від вартості спору, але не менше 150 злотих та не більше 2000 злотих за всю процедуру медіації.

2. У справах, що стосуються майнових прав, коли значення предмета спору неможливо визначити, та у справах, що стосуються прав моральна винагорода посередника за проведення процедури медіації - за перше засідання - 150 злотих, а за кожні наступні 100 злотих - не більше 450 злотих загалом.

Крім того, медіатор має право на відшкодування витрат, відповідно до умов, зазначених в положенні, а саме: за проїзд, повідомлення сторін, використане офісне приладдя, оренда необхідного приміщення для проведення засідання.

§ 4. У випадку, якщо сторони не беруть участі в медіації, медіатор має право на відшкодування понесених витрат у сумі, що не перевищує 70 злотих.

§ 5. Винагорода медіатору, який є платником податку, зобов'язаним сплачувати податок на товари та послуги, зазначені у § 2, а витрати медіатора, зазначені у § 3, збільшуються на відповідну ставку ПДВ, передбачену для цього виду діяльності у положеннях про податок на товари та послуги.

Укладання медіатором договору і його затвердження судом роблять подальший судовий розгляд зайвим. Подібно, як у випадку укладання судової угоди, принциповим є повернення частини судових внесків, сплачених на початку процесу. Згідно із ст. 79, параграфу 1, пункту 2а Закону від 28 липня 2005 р. «Про судові витрати у вирішенні цивільних справ» суд, згідно постанови, повертає стороні $\frac{3}{4}$ сплачених внесків, згідно з документом, що розпочинає процес. Варто підкреслити, що фінансова мотивація до укладання угоди більша, відносно судової угоди, у випадку якої відшкодування покриває тільки половину.

Англосаксонське прислів'я говорить, що мир виникає не через відсутність конфлікту, а через можливість його подолання. Медіація не є новим явищем і була відома протягом всієї історії в різних частинах світу. У багатьох відношеннях – часовому, просторовому, предметному – має універсальне значення. Сьогодні в розвитку медіації новою є тенденція до її професіоналізації і інституціоналізації, а також надання їй правових рамок – в державах, належать до різних юридичних традицій і культур. А тому польський досвід є цікавим для українських медіаторів та науковців.

Література

1. T. Erecinski, Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. C.1. – Warszawa, 2006, – s. 407.
2. S. Pieskowski, Mediacja w sprawach cywilnych, Warszawa, 2006, – nr.2 – s. 33.

Kolodiazhna V. Financial support of the mediation process: the experience of the Republic of Poland. *The article analyzes the application of mediation in civil law and considers the mechanism of financial support of the mediation process in the Republic of Poland.*

Keywords: mediation, civil law, private law, mediation agreement, costs related to mediation.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВИХ ФІНАНСІВ

Д. В. Коробцова

У статті проаналізовано проблеми фінансово-правового регулювання місцевих фінансів. Обґрунтовано, що проведення адміністративно-територіальної реформи, створення ОТГ сприяло підвищенню зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні обсягів фінансових ресурсів та активізації пошуку джерел їх формування.

Ключові слова: місцеві фінанси, бюджет, ОТГ, місцеве самоврядування.

Відсутність правових засад регулювання місцевих фінансів та обмеженість бюджетних фондів на місцях призвела до не здатності виконання функціональних обов'язків органами місцевого самоврядування. Дотаційність місцевих бюджетів суттєвим тягарем покладалася на фінанси держави, що обмежували фінансування загальносуспільних потреб, а відсутність власних фінансів на місцях призводила до того, що органи місцевого самоврядування не здатні були ефективно виконувати функції управління на власній території та приймати рішення на користь розвитку власного регіону.

Проблеми фінансово-правового регулювання місцевих фінансів досліджувалися в працях Воронової Л. К., Гетманець О. П., Кухьменко О. А., Музики-Стефанчук О. А., Чернадчука В. Д., Якімчук Н. О. та інших. Правовий зв'язок між державою та адміністративно-територіальними одиницями є – зв'язком цілого та частини, в наслідок якого виникають міжбюджетні відносини вважав В. Д. Чернадчук [1, с. 161]. Наполягає на принципах субсидіарності та самостійності, як визначальних при організації міжбюджетних відносин О. П. Гетманець [2, с. 46].

Розвиток місцевого самоврядування з позиції запропонованої урядом децентралізації владних повноважень передбачає за мету створення високоякісних умов проживання громадян, надання їм необхідних публічних послуг, розвиток матеріальної та соціальної бази регіону. Вказані завдання реалізуються при наявності відповідного економічного розвитку території, його фінансового забезпечення, що залежить від джерел наповнення бюджетних та позабюджетних фондів та напрямів їх використання.

Проведення адміністративно-територіальної реформи, створення ОТГ сприяло підвищенню зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні обсягів фінансових ресурсів та активізації пошуку джерел їх формування. З початку адміністративно-територіальної реформи, тобто з 7.09.2015 року по 1.06.2020 року в Україні було створено 994 громади, а у Харківській області 23 громади [3]. Процес цей бурхливо продовжується. На підставі аналізу процесів формування ОТГ експерти стверджують, що з початку реформи децентралізації та утворення ОТГ частка доходів загального фонду місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у ВВП поступово збільшувалася – з 5, 11 % у 2015 році до 16, 9 % у 2019 році [4]. Дані свідчать про приріст обсягу фінансових ресурсів у розпорядженні територіальних громад, і як наслідок, про більш широкі можливості місцевої влади щодо виконання повноважень по формуванню, використанню та контролю місцевих фінансів.

Відповідно до ст. 142 Конституції України матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

В економічних дослідженнях найчастіше місцеві фінансові ресурси досліджується через систему грошей, що формуються, розподіляються та використовуються на місцевому рівні. Так, А. Мунько пропонує розглядати місцеві фінанси як систему, що об'єднує сукупність грошових коштів, які знаходяться у розпорядженні органів місцевого самоврядування, і соціально-економічні відносини з управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів, шляхом розвитку, інноваційного відтворення і самоокупності сукупного фінансового потенціалу територій [5, с. 87]. Втім сутність фінансів, як економічної категорії не обмежуються виключно грошовими відносинами.

В наукових роботах вказується на відсутність суттєвих ознак місцевих фінансів, що втілюють їх цілісний зміст. Так, С. О. Гутаріна на основі огляду історичних передумов розбудови місцевих фінансів України робить висновок про те, що фундамент реальних перетворень у сфері місцевого самоврядування вже закладено, але процес формування місцевих фінансів значно відстає у темпах свого розвитку, оскільки система місцевих фінансових інститутів ще не має завершеного, цілісного характеру [6]. Все-таки матеріально-фінансова основа діяльності органів місцевого самоврядування встановлена чинним законодавством.

Слушною є позиція Н.Я. Якімчук, яка визначила: «... фінансовою основою місцевого самоврядування є закріплене на рівні Конституції України та законів право територіальної громади виступати публічним власником фінансових ресурсів, що мобілізуються до місцевих бюджетів, як власні надходження призначені задовольняти інтереси відповідної територіальної громади за допомогою яких реалізуються завдання та функції місцевого самоврядування» [7, с. 296-297]. Таким чином суттєві ознаки місцевих фінансів, як економічної категорії, пов'язані з економіко-соціальними відносинами, що складаються у процесі створення, розподілу та використання матеріальних ресурсів,

що є у розпорядженні власника. Правове значення місцевих фінансів реалізується в повноваженнях відповідних місцевих органів влади по їх формуванню, розподілу та використанню.

З позицій фінансово-правової науки надає визначення місцевих фінансів І. Б. Заверуха – «Місцеві фінанси (фінанси органів місцевого самоврядування) – це сукупність відносин, урегульованих нормами фінансового права, що виникають між органами місцевого самоврядування та територіальними громадами, органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями з приводу формування, розподілу та використання коштів фондів органів місцевого самоврядування з метою задоволення публічного інтересу територіальної громади та виконання органами місцевого самоврядування функцій у процесі реалізації власних і делегованих державою повноважень» [8, с. 5]. Проте, як слушно зазначає Л. К. Воронова у наданому визначенні є недоліки, оскільки місцеві фінанси призначені не тільки для обслуговування мешканців ОТГ, а і тих громадян, які не є членами ОТГ, але мешкають у даній місцевості тимчасово або постійно, користуються суспільними благами та послугами [9, с. 490]. Місцеві фінанси обслуговують діяльності органів місцевого самоврядування, надають їм можливість виконувати функції по соціально-економічному розвитку відповідного регіону.

Слушним є висновок про елементи місцевих фінансів, що містить у дослідженні О. А. Музики-Стефанчук, яка зазначає «... фінансову основу органів місцевого самоврядування становлять кошти бюджетів, у тому числі кошти цільових бюджетних фондів, спеціальні кошти (фонди) бюджетних установ, фінанси підприємств, що перебувають у комунальній власності відповідної територіальної громади тощо, тобто фінансовою основою місцевого самоврядування є частина публічних фінансів, призначена для місцевих потреб» [10, с. 67].

Таким чином фінанси ОТГ охоплюють частину публічних фінансових ресурсів, які надаються державою і складають власність ОТГ і до яких належать бюджетні фонди, позабюджетні фонди, кошти бюджетних установ, що перебувають у комунальній власності, фінанси власних комунальних підприємств та установ.

Література

1. Чернадчук В. Д. Стан та перспективи розвитку бюджетних відносин в Україні: монографія. Суми: Ун. Кн., 2008. 161 с.
2. Гетманець О. П. Принцип справедливості в системі принципів бюджетного процесу. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2011. № 1. С. 40-49.
3. Харківська область. Об'єднанні громади області. Сайт ХОДА. URL: <http://www.oblrada.kharkov.ua/ua/local-government/ob-iednani-terytorialni-hromady>
4. Вензель В., Сибірянська Ю., Герасимчук І, Оницьук І. Економічний та соціальний розвиток України на 2020 рік. Оновлені макроекономічні показники. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12362>
5. Мунько А. Місцеві фінанси: розвиток теоретичних основ. Ефективність державного управління. Вип. 46/47. Ч. 2. С. 84-91. URL: [file:///C:/Users/7272~1/AppData/Local/Temp/efdu_2016_1-2\(2\)_12.pdf](file:///C:/Users/7272~1/AppData/Local/Temp/efdu_2016_1-2(2)_12.pdf)
6. Гутаріна С. О. Місцеві фінанси: сучасний стан та перспективи розвитку. С. 35-36. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/35279/10-Gutarina.pdf?sequence=1>
7. Якимчук Н. Я. Фінансова основа місцевого самоврядування: стан конституційно-правового закріплення в Україні та зарубіжних країнах. *Наукові праці НУ ОЮА*. Том 13. 2013. С. 293-303.
8. Заверуха І. Б. Бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2001. 27 с.
9. Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. д. ю.н., проф. Л. К. Воронової. – 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Алерта, 2011. 558 с.
10. Правове регулювання місцевих фінансів в Україні / Солдатенко О. В., Антипов В. І., Музика-Стефанчук О. А. та ін.; за заг. ред. О. В. Солдатенко. Київ: Алерта, 2011. 244 с..

Korobtsova D. Directions of improving the legal regulation of local finance. *The article analyzes the problems of financial and legal regulation of local finances. It is substantiated that the implementation of administrative-territorial reform, the creation of OTG helped to increase the interest of local governments in increasing the amount of financial resources and intensify the search for sources of their formation.*

Keywords: *local finances, budget, OTG, local self-government.*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

А. О. Матвійчук

Проаналізовано сутність та мета юридичної відповідальності в екологічному законодавстві, висвітлені проблемні питання в зазначеній сфері.

Ключові слова: юридична відповідальність, екологічне правопорушення, екологічне законодавство.

У вирішенні проблем раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища існує нагальна необхідність, яка потребує дієвих заходів, в тому числі правового характеру. До таких заходів можна віднести юридичну відповідальність в екологічній сфері. Застосування юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства можна визначити, як один з правових чинників для дотримання екологічного правопорядку.

Юридична відповідальність виступає одним із найважливіших засобів забезпечення дотримання екологічного законодавства, підтримання в державі екологічного правопорядку та екологічних прав громадян. Юридичній відповідальності в екологічному законодавстві властиві всі ознаки юридичної відповідальності взагалі, але юридичній відповідальності в екологічній сфері притаманна певна специфіка, що зумовлюється особливостями екологічного правопорушення, як обов'язкової підстави для застосування санкцій до порушників екологічного законодавства. Варто зауважити, що такі особливості впливають із специфіки сфери забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища.

У сучасному екологічному праві України юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони довкілля та природокористування поділяється на цивільну, дисциплінарну, адміністративну та кримінальну, що закріплюється у Законах України «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про охорону навколишнього природного середовища», Кодексу України про надра, Водного, Земельного, та Лісового кодексів, законах України «Про охорону атмосферного повітря», «Про мисливське господарство та полювання», «Про екологічну мережу», «Про оцінку впливу на довкілля», та в інших законодавчих актах екологічного законодавства.

З цього можна зробити висновок, що в екологічному законодавстві сформовано комплексний міжгалузевий інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Проте вищезазначений інститут не можна вважати завершеним, оскільки він є недосконалим, що викликає необхідність проведення всебічного наукового аналізу, розробки теоретико-обґрунтованих рекомендацій у відповідній сфері суспільних відносин. Зокрема, потребує наукового обґрунтування дослідження змісту поняття «юридична відповідальність в екологічній сфері» та його особливості; концепція юридичної відповідальності за екологічні правопорушення; визначення складу та ознак екологічного правопорушення; розробка системи принципів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення та визначення її місця в системі загальної юридичної відповідальності. Актуальним, у науковому аспекті, є дослідження системи органів, що застосовують заходи юридичної відповідальності в екологічній сфері; класифікація екологічних правопорушень, за які застосовується юридична відповідальність, дослідження основних санкцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, з'ясування процедурних особливостей застосування юридичної відповідальності до правопорушників та з'ясування недоліків та прогалин у правовому регулюванні цієї сфери суспільних відносин.

Проведений аналіз інституту юридичної відповідальності в екологічному законодавстві дає підстави зробити висновок про важливі проблеми, які заважають його ефективному функціонуванню: це ухилення окремих посадових осіб від застосування санкцій щодо порушників, а також слабкість та малозначність цих санкцій. Маються на увазі законодавчі протиріччя, неузгодженості у визначенні певних діянь як правопорушення у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», Кримінальному кодексі України та Кодексі про адміністративні правопорушення, також між Водним, Земельним, Лісовим кодексом, Кодексом України про надра та іншими нормативно-правовими актами.

Слід зазначити, що юридичну відповідальність в екологічному законодавстві слід розглядати як обов'язок винної особи понести відповідальність у формі позбавлення особистого, організаційного або майнового характеру. Негативні наслідки, що застосовуються до правопорушників, мають бути передбачені в санкціях відповідних правових норм.

Література

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища».
2. Закон України «Про охорону атмосферного повітря».
3. Кодекс України про надра.
4. Закон України «Про екологічну мережу».

Matviichuk A. General characteristics of the state of legal responsibility in environmental legislation in modern conditions. *The essence and purpose of legal responsibility in the environmental legislation are analyzed, problematic questions in the specified sphere are covered.*

Keywords: *legal responsibility, environmental offense, environmental legislation.*

КРИТИЧЕСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ПРИРОДЕ УЧЕБНО-ТРУДОВОГО (УЧЕНИЧЕСКОГО) ДОГОВОРА

Н. Н. Маслакова

В тезисах освещаются контраргументы идеи о гражданско-правовой принадлежности учебно-трудового (ученического) договора, правовой формы отношений, связанных с профессиональным обучением работников на производстве для собственных нужд нанимателя.

Ключевые слова: *профессиональное обучение работников для нужд нанимателя, профессиональная подготовка работников, учебно-трудовой (ученический) договор.*

Учебно-трудовой (ученический) договор, не подвергнут нормативно-правовой регламентации в Республике Беларусь. В целях пояснения укажем, что анализируемый договор призван опосредовать отношения профессионального обучения работников на производстве для нужд нанимателя, традиционно оставляющих предмет трудового права. Отсутствие легализации порождает научное дискутирование по поводу его юридической сущности. Например, представителями цивилистической науки (в частности, М. Н. Головневим) нередко игнорируются устоявшиеся доктринальные положения о трудовправовой природе учебно-трудовых договоров и даже сложившаяся система правового регулирования.

Нами поддерживается мнение белорусских ученых (В. И. Кривоного, К. Л. Томашевского, Л. Г. Березовской, Е. В. Мотиной, Е. А. Волк, Н. Г. Шишко и др.) о трудовправовой природе договора и ниже тезисно излагаются некоторые контраргументы идеи о гражданско-правовой его принадлежности.

1. Отнесение учебно-трудового договора ко гражданско-правовому требует определения его вида (типа). В проекции договора возмездного оказания услуг на учебно-трудовые отношения ученик (под которым в рамках настоящих тезисов мы понимаем работника или трудоустройство к нанимателю лицо, направляемых на обучение на производстве для нужд нанимателя) будет выступать заказчиком, а наниматель – исполнителем. Однако, как общеизвестно, указанные отношения предполагают не оплату услуг нанимателя, а оплату учебно-трудовой деятельности ученика. Обозначенное, в том числе, предусматривается п. 2 Положения о гарантиях при направлении на профессиональную подготовку, переподготовку, повышение квалификации и стажировку [1].

Письмом Высшего Хозяйственного Суда Республики Беларусь от 30 марта 2004 г. «Об оплате юридических услуг» разъясняется, что в договоре возмездного оказания услуг определяющим является сам процесс оказания услуги или осуществления деятельности. При этом совершение определенных действий или осуществление определенной деятельности не связано с обязательным получением материального результата или эффекта от услуги. Исполнитель не может гарантировать достижение полезного эффекта деятельности, поскольку это лежит вне пределов его деятельности.

Анализируя мнение суда, полагаем, учебно-трудовые отношения не соответствуют существу услуги по следующим причинам.

Во-первых, профессиональное обучение у нанимателя включает теоретическое обучение, которое ученик может осваивать самостоятельно. При этом наниматель периодически осуществляет только консультации (объемом не менее 8 процентов от объема часов, отводимых на самостоятельное освоение теоретического курса) [2]. Т. е. учебно-трудовым договором облакаются отношения, в которых условно называемая нами «услуга» в определенные периоды обучения нанимателем не будет оказываться. В противовес чему в период теоретического обучения презюмируется активная самостоятельная деятельность ученика.

Во-вторых, во время производственного обучения учеником может изготавливаться продукция (товары), которая имеет не только учебное, но и самостоятельное экономическое значение: является собственностью нанимателя и может быть им реализована. Таким образом, определенный экономический (материальный) результат уже достигается до завершения процесса обучения. Более того, учебно-трудовые отношения по своей сущности аксиомически ориентированы на достижение «полезного эффекта» – формирование стабильного кадрового ресурса нанимателя. Соответственно, процесс «производственного» обучения не заявляется самоцелью, в отличие от образовательных и гражданско-правовых отношений.

Допустимо ли отождествить учебно-трудовые отношения и подрядные? В соответствии со ст. 656 Гражданского кодекса Республики Беларусь (далее – ГК) по договору подряда одна сторона (подрядчик) обязуется выполнить по заданию другой стороны (заказчика) определенную работу и сдать ее результат заказчику в установленный срок, а заказчик обязуется принять результат работы и оплатить его (уплатить цену работы). Таким образом, в конструкции отношений подряда ученик будет выступать подрядчиком, а наниматель – заказчиком. Однако учебно-трудовые отношения нельзя охарактеризовать и в качестве подрядных.

Во-первых, изготовление продукции (товаров) учеником возможно только на этапе производственного обучения, которое может планироваться после теоретического обучения или чередоваться с ним [2]. В период теоретического обучения положения договора подряда на учебно-трудовые отношения просто не будут воздействовать.

Во-вторых, количество и особенно качество продукции (товара), изготовленное учеником в процессе обучения, сложно согласовать заранее в задании заказчика, что уже противоречит нормам ст. 656 ГК. Также по общему правилу (если иное не предусмотрено договором) подрядчик самостоятельно определяет способы выполнения задания заказчика, работа выполняется иждивением подрядчика – из его материалов, его силами и средствами. В противоположность указанному обучению профессии осуществляется под руководством нанимателя, им же предоставляются материалы и средства, сам процесс обучения регламентирован нормами законодательства об образовании.

Таким образом, договоры возмездного оказания услуг, подряда не проявляют пригодности в качестве регуляторов учебно-трудовых отношений.

2. Одной из характеристик метода гражданского права является равенство сторон (участников) гражданско-правовых отношений. Однако на ученика распространяется хозяйская власть нанимателя (феномен, свойственный трудовым отношениям и трудовому праву в целом), выражающаяся, например, в том, что ученик подчиняется ПВТР, иным локальным правовым актам, действующим у нанимателя. Таким образом, в учебно-трудовых отношениях проявляется характеристика метода трудового права.

3. В соответствии с действующим законодательством, период обучения ученика на производстве (у нанимателя) включается в трудовой (страховой) стаж. В ст. 7 Закона Республики Беларусь «Об основах государственного социального страхования» от 31 января 1995 г. применяется расширительное толкование нормы «...Обязательному государственному социальному страхованию подлежат: граждане, работающие по трудовым договорам...», в связи с тем, что указанной категорией наряду с работниками охватываются и трудоустройствающиеся лица, направленные на обучение на производстве (у нанимателя), еще не притупившие к исполнению непосредственных обязанностей по трудовому договору. Регламентация учебно-трудовых отношений гражданско-правовым договором (без внесения соответствующих изменений в указанный закон) препятствует распространению норм закона на трудоустройствающихся к нанимателю лиц (в период обучения), а соответственно, лишает их права (ограничивает в праве) на получение выплат по государственному социальному страхованию, что в итоге является нарушением ст. 47 Конституции Республики Беларусь.

4. По общему правилу к обязательствам, возникшим из договора, применяются общие положения об обязательствах. Таким образом, ко гражданско-правовому договору можно применить положения гражданского законодательства об обеспечении обязательств, перемене лиц в обязательстве, об ответственности за нарушение обязательств и др. Так, например, в учебно-трудовом договоре дозволительно было бы предусмотреть залог, задаток, систему штрафов за нарушение (неисполнение) обязательств учеником (например, за опоздания, брак и др.). В качестве сравнения отметим, что трудовое право, напротив, отличается социальным назначением, проявляющимся в защите прав и интересов работников. Указанное реализуется, в том числе, в ч. 1 ст. 107 Трудового кодекса Республики Беларусь – удержания из заработной платы могут производиться только в случаях, предусмотренных законодательством.

Таким образом, регламентация учебно-трудовых отношений, а также учебно-трудового (ученического) договора нормами законодательства о труде предоставляет ученику более льготный (социально защищающий) правовой режим.

Литература

1. Об утверждении Положения о гарантиях при направлении на профессиональную подготовку, переподготовку, повышение квалификации и стажировку [Электронный ресурс]: постановление Совета Министров Республики Беларусь, 24 янв. 2008 г., № 101 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.

2. Об отдельных вопросах дополнительного образования взрослых [Электронный ресурс]: постановление Совета Министров Республики Беларусь от 15 июля 2011 г. № 954 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.

Maslakova N. Critical reflections about the civil nature of the educational and labor (apprenticeship) contract. *The theses highlight the counterarguments of the idea of the civil-legal affiliation of the educational and labor (apprenticeship) contract, the legal form of relations related to the professional training of workers in the workplace for the employer's own needs.*

Keywords: *professional training of employees for the needs of the employer, professional training of employees, educational and labor (apprenticeship) contract.*

PRAWO DO CZYSTEGO ŚRODOWISKA JAKO PRAWO CZŁOWIEKA – ASPEKTY PRAWNE I ETYCZNE

M. Mieńkowski, E. Jasiuk

Opracowanie dotyczy prawa do czystego środowiska jako prawa człowieka. Zagadnienie zostało przedstawione z dwóch punktów widzenia: prawnego i etycznego. Autorzy odnieśli się także do zagadnienia czwartej rewolucji i jej roli w zakresie ochrony środowiska.

Słowa kluczowe: *ochrona środowiska, etyka, prawo*

Świat zmaga się z problemami wywołanymi brakiem działań zmierzających do ochrony środowiska. Do najpoważniejszych problemów zaliczmy chociażby problemy ze śmieciami /odpady/¹, zanieczyszczeniem wody², a także powietrza.³ Współcześnie od 6 do 7 milionów ludzi co roku jest poszkodowanych w skutek zanieczyszczenia klimatu. Naukowcy zapowiadają, że katastrofa klimatyczna która się zbliża wywoła głód, przymusową migrację i epidemie, które wywołają do 2030 r. nędzę ponad 120 milionów ludzi.⁴ Prawo do czystego środowiska jest niezbywalnym prawem człowieka.¹ Jednak ciągle

© Mieńkowski M., Jasiuk E., 2021

¹ Zob. Rajskie plaże toną w śmieciach. Na Bali dziennie zbierają ich kilkadziesiąt ton. Rajskie <https://www.bbc.com/future/article/20210316-how-the-human-right-to-a-healthy-environment-helps-nature> toną w śmieciach. Na Bali dziennie zbierają ich kilkadziesiąt ton - Polsat News (data dostępu 30.04.2021).

² Jeziora Bangalore w Indiach, czy też zob. Toksyczne święta zatrują w Indiach rzeki i jeziora <https://www.bbc.com/future/article/20210316-how-the-human-right-to-a-healthy-environment-helps-nature> "święta zatrują w Indiach rzeki i jeziora | Nauka w Polsce (pap.pl) (data dostępu 30.04.2021).

³ Zob. Przegląd jakości powietrza - SMOG na świecie (data dostępu 30.04.2021).

⁴ Sesja 11: Prawo do czystego środowiska jako prawo człowieka (BLOK C) | Rzecznik <https://www.bbc.com/future/article/20210316-how-the-human-right-to-a-healthy-environment-helps-nature> Obywatelskich (rpo.gov.pl) (data dostępu 30.04.2021). Problemem jest też Wielka Pacyficzna Plama Śmieci – olbrzymie dryfujące skupisko śmieci i plastikowych odpadów, które powstało przez prądy oceaniczne w północnej

obserwujemy pogarszający się stan środowiska naturalnego. Niestety jak czytamy w rekomendacjach i wnioskach z III Kongresu Praw Obywatelskich „(...) już teraz 90 procent ludzi na Ziemi oddycha zanieczyszczonym powietrzem. Klimat się ociepla i wiadomo już, że ma to związek z działalnością człowieka – średnia temperatura jest wyższa o 1,5 stopnia Celsjusza, niż to miało miejsce w okresie preindustrialnym, ale do roku 2015 ma się podnieść o kolejne 3 stopnie.” To pokazuje ogromną potrzebę podjęcia działań niezbędnych do zmiany istniejącego stanu środowiska naturalnego. Działań na różnych polach w tym prawnym i etycznym.

W Polsce art. 74 Konstytucji stanowi: Władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom.

2. Ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych.

3. Każdy ma prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska.

4. Władze publiczne wspierają działania obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska.”

Zatem powinniśmy oczekiwać od władz publicznych konkretnych i skutecznych działań zmierzających do ochrony i poprawy stanu środowiska. Niewątpliwie prawo do czystego środowiska jest związane z prawami człowieka w tym bezpośrednio lub pośrednio wpływa na prawo do życia, prawo do zdrowia.² Czyste i zdrowe środowisko ma znaczenie dla zdrowia i życia ludzi na całym świecie. Dlatego też istnieje potrzeba porozumienia społeczności międzynarodowej w tym zakresie. To ONZ powinno przyjąć dokument gwarantujący ludziom na całym świecie prawo do czystego i ekologicznie zrównoważonego środowiska. To zadanie bardzo trudne jednak w naszej ocenie konieczne. Szereg działań zamierzających do zapewnienia prawa do czystego środowiska było i jest podejmowanych³, jednak istnieje potrzeba bardziej kompleksowej i uniwersalnej regulacji o charakterze globalnym.

Prawo do czystego środowiska jest podstawowym prawem moralnym człowieka., które opiera się na prawie naturalnym i cywilizacyjnym rozwoju ludzkości. Zaproponowany w 2000 r. przez Paula Crutzena⁴ termin antropocen /pochodzący z języka greckiego /od anthropos (człowiek) i kainos (nowy)/ opisuje epokę, w której nowy człowiek za pomocą swoich narzędzi technologicznych wpływa na środowisko, determinując zachodzące procesy. Nasza cywilizacja rozwija się skokowo poprzez rewolucje, które definiują zmianę modelu biznesowego oraz świata wartości. Pierwsza rewolucja przemysłowa⁵ była ucieczką od modelu agrarnego do produkcji masowej opartej na węglu /epoka maszyny parowej/. Druga rewolucja przemysłowa wykorzystwała potencjał energetyczny ropy naftowej oraz podziału pracy w fabrykach /taśma produkcyjna Forda/. Trzecia to epoka rozwoju komputerów i cywilizacji informacyjnej, na bazie której rozwinęły się nowe możliwości okresu antropocenu, a szczególnie cyfryzacja i wirtualizacja. Czwarta rewolucja, której jesteśmy świadkami to powstanie zintegrowanych z modelem informacyjnym systemów zarządzania społeczeństwem.⁶ Technologia oparta na internecie, zbiorach danych /Big Data/, robotyce i przede wszystkim na sztucznej inteligencji /AI/ stanowi wyzwanie dla ludzkości, wielkie zagrożenie ale także unikatową szansę na stochastyczną zmianę. Ekspansja człowieka od wieków odbywa się kosztem i przy udziale środowiska. Wiek XXI jest granicznym okresem w antropocenie z uwagi na zaistniały brak mocy

części Oceanu Spokojnego między Kalifornią a Hawajami. Druga, podobna, znajduje się bardziej na zachód, pomiędzy Hawajami a Japonią. Pływająca wyspa śmieci w okolicy Malediwów itd.

¹ Zob. K. Zimmer, A Healthy Environment as a Human Right, Knowable Magazine on April 21, 2021, A Healthy Environment as a Human Right - Scientific America <https://www.bbc.com/future/article/20210316-how-the-human-right-to-a-healthy-environment-helps-nature> (data dostępu 30.04.2021), a także M. Déjeant-Pons M. Pallemarts, Human rights, Council of Europe Publishing Editions du Conseil de l'Europe and the environment, Strasburg 2002, J. Ciechanowicz – Mclean, M. Nyka, Prawa człowieka I środowisko, “Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2012, nr 3 s. 81 – 94, oraz The human right that benefits nature <https://www.bbc.com/future/article/20210316-how-the-human-right-to-a-healthy-environment-helps-nature> (data dostępu 30.04.2021)

² J. M. Mohamed*Silent Spring + 55: The Human Right to a Clean Environment <https://environs.law.ucdavis.edu/volumes/42/1/articles/Mohamed.pdf> (data dostępu 30.04.2021).

³ Na stronie UNIC Warszawa czytamy, iż „Problematyka ochrony środowiska naturalnego było przedmiotem obrad pierwszej światowej konferencji poświęconej środowisku człowieka, która odbyła się w Sztokholmie w 1972 roku. Przyjęta przez jej uczestników Deklaracja wyróżnia dwa aspekty środowiska człowieka: środowisko naturalne i środowisko stworzone przez człowieka. Człowiek ma prawo do wolności, równości i odpowiednich warunków życia w środowisku, którego jakość pozwala na życie z godnością i w dobrobycie. Ludzie mają również obowiązek chronić środowisko dla przyszłych pokoleń.

W Deklaracji o środowisku i rozwoju, przyjętej na światowej konferencji w Rio de Janeiro w 1992 roku, zwrócono uwagę na konieczność uwzględniania środowiska w planowaniu rozwoju i wzrostu gospodarczego. Program zróżnicowanych działań zawarto w tzw. Agendzie 21, będącej dla społeczności międzynarodowej swego rodzaju drogowskazem do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju z troską o środowisko. Nad jego realizacją czuwa między innymi powołany do życia w 1972 roku Program NZ ds. Środowiska. Po 1989 roku Komisja Praw Człowieka podjęła się pracy nad zagadnieniami środowiskowymi poprzez rezolucje dotyczące transportu i nielegalnego pozbywania się toksycznych odpadów (Rezolucja 1989/42). Pierwsza rezolucja bezpośrednio dotycząca prawa do środowiska jako jednego z praw człowieka została przyjęta w 1994 roku. Po 2002 roku, kiedy odbył się Światowy Szczyt Zrównoważonego Rozwoju, Komisja Praw Człowieka uznała prawo do środowiska za niezbędne do pracy nad zrównoważonym rozwojem.” <http://www.unic.un.org.pl/prawa-czlowieka/trzecia-generacja-praw-czlowieka/3205> (data dostępu 30.04.2021)

⁴ Crutzen, P., Stoermer, E. F. (2000). The ‘anthropocene’. Global Change Newsletter, 41, 17–18.

⁵ Schwab K.- Czwarta rewolucja przemysłowa, Wydawnictwo Studio EMKA 2018.

⁶ Zuboff S. - Wiek kapitalizmu inwigilacji, Wdawnictwo Zysk i S-ka 2020.

odtworzeniowej przyrody oraz deficyt surowców naturalnych¹. Ludzkość powinna uratować ziemski ekosystem zgodnie z prawem do czystego środowiska wykorzystując do tego celu sztuczną inteligencję. Sztuczna inteligencja może i powinna pomóc w budowaniu bardziej ekologicznego i zrównoważonego świata oraz w radzeniu sobie ze zmianami klimatycznymi. Nowoczesny trans humanizm otwiera nową perspektywę ewolucji moralnej człowieka poprzez powrót do naturalnej różnorodności przyrody. Technologie informacyjne dostarczają człowiekowi niezbędnych danych aby podejmować słuszne decyzje i racjonalnie przewidywać przyszłe modele swoich relacji z przyrodą. W ogłoszonym niedawno europejskim Zielonym Ładzie² aspekty moralne i relacje ze środowiskiem zostały na nowo zdefiniowane i uznane jako kluczowe kierunki naszych przyszłych wysiłków.

Ważne jest to by tworzący prawo korzystali także z zasobów jakie daje im sztuczna inteligencja w celu zagwarantowania prawa do czystego środowiska.

Mienkowski M., Jasiuk E. The right to a clean environment as a human right - legal and ethical aspects. *The study concerns the right to a clean environment as a human right. The issue was presented from two points of view: legal and ethical. The authors also referred to the issue of the fourth revolution and its role in the field of environmental protection.*

Keywords: *environmental protection, ethics, law.*

СУТНІСТЬ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

В. В. Надьон

Цивільні правовідносини мають юридичний та фактичний зміст. Якщо фактичний зміст правовідносин становлять вольові дії (взаємодія) їх учасників, то юридичний зміст – суб'єктивні права та обов'язки учасників. Саме юридичний зміст правовідносин становить найбільший інтерес як для науки, так і для практики, тому з'ясування питання про сутність суб'єктивних прав та обов'язків учасників цивільних правовідносин є найважливішим.

Ключові слова: *суб'єктивне право, юридичний обов'язок, управомочена особа, зобов'язана особа, зміст цивільних правовідносин.*

Сутність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків полягає у взаємозв'язках суб'єктів, мірі та обсягу свободи, які визнаються можливими і необхідними для учасників цивільних правовідносин.

Структурою суб'єктивного права є взаємозв'язок різних за характером можливостей суб'єкта. Можливість, будучи найбільш загальною рисою суб'єктивного права, проявляє себе по-різному у різних випадках. В суб'єктивному праві вона може виражатися, по-перше, у можливості користуватися певним соціальним благом, тобто в праві задовольняти свої інтереси та потреби; в можливості діяти, тобто в праві на власну поведінку управомоченої; в можливості вимагати, тобто в праві на належну поведінку з боку інших осіб; і, нарешті, в можливості захисту, тобто в праві звернутися до компетентних органів держави та привести в дію механізм примусу, якщо право порушено.

Суб'єктивне право є міра можливої правомірної поведінки, але не будь-яка можлива поведінка є суб'єктивне право. Проста можливість здійснення тих чи інших дій ще не утворює того, що в юридичній літературі прийнято називати суб'єктивним правом. Це означає, що в суб'єктивному праві є не будь-яка, а тільки особливого роду можливість, можливість, закріплена в об'єктивному праві, офіційно визнана державою, забезпечена обов'язком інших осіб та гарантована державою.

Закладена в суб'єктивному праві юридична можливість виражається, перш за все, в можливості здійснення правомірних дій самим суб'єктом, в дозволеності або дозволеності поводитися певним чином. Це є головним та визначальним у суб'єктивному праві. Однак можлива або дозволена поведінка носія суб'єктивного права завжди спирається на відповідний кореспондуючий обов'язок іншої сторони, тобто на належну, юридично закріплену, необхідну

¹ KOMUNIKAT KOMISJI DO PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO, RADY, EUROPEJSKIEGO KOMITETU EKONOMICZNO-SPOŁECZNEGO I KOMITETU REGIONÓW, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0474>, źródło: 20.05.2021

² Zielony Ład, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_pl

© Надьон В. В., 2021

поведінку зобов'язаної особи або осіб. Без цього суб'єктивне право немислимо. Там, де є суб'єктивне право, завжди повинен існувати й юридичний обов'язок як його протилежний полюс. При цьому, якщо сутність суб'єктивного права не можна зводити до «можливості змусити», з іншого боку, не можна і недооцінювати цю можливість. Забезпеченість суб'єктивного права обов'язками інших осіб як раз робить його реально здійсненним та відрізняє від інших соціальних можливостей.

Зміст суб'єктивного права і його структура включають в себе чотири різних аспекти категорії можливості: а) можливість користуватися певним соціальним благом; б) можливість певної поведінки самої уповноваженої особи; в) можливість вимагати відповідної поведінки від інших осіб; г) можливість вдатися у необхідних випадках до заходів державного примусу.

Значення і роль кожної із зазначених чотирьох можливостей може змінюватися в залежності від особливостей того чи іншого суб'єктивного права, специфіки правових відносин, в рамках яких вона може перебувати, а, в кінцевому рахунку – характеру тих суспільних відносин, які не обмежуються тільки ними. Єдність зазначених чотирьох можливостей і складають зміст суб'єктивного права.

Протилежною категорії суб'єктивному праву є суб'єктивний обов'язок. Прийнято розрізняти об'єктивне та суб'єктивне значення обов'язку.

Так, *обов'язки в об'єктивному значенні* відображають загальну міру належної поведінки, котра закріплена в нормативно-правових актах та є засобом забезпечення прав і свобод людини, що підтримується при необхідності примусовими заходами. Обов'язки, що містяться в нормативно-регулятивних засобах об'єктивного права, виявляють носія (суб'єкта) після настання конкретних життєвих обставин (юридичних фактів), які є підставами виникнення правовідносин. У такому випадку обов'язок проявляє себе як суб'єктивний. У правовій науці *під суб'єктивним обов'язком* прийнято розуміти міру належної, необхідної поведінки конкретної особи у правовідносинах[1].

Суб'єктивний обов'язок «прив'язується» до системи реальних життєвих відносин, до матеріальних та духовних цінностей правового суспільства завдяки активній поведінці суб'єктів (уповноваженого та зобов'язаного), в яких міститься обов'язок. Саме те, з приводу чого існує обов'язок, на що спрямовані дії суб'єктів, є предметом обов'язку, а конкретніше, предметом виконання обов'язку. Ступінь залежності властивостей предмета обов'язку від дій зобов'язаного суб'єкта є об'єктивним фактором, що впливає на формування змісту суб'єктивного обов'язку. Так, якщо обов'язок пов'язаний тільки з передачею майнового блага, то властивості предмета не залежать від дій щодо передачі. Тому головним елементом змісту обов'язку про передачу майна чи інших майнових благ є поведінка суб'єкта, тобто бажання здійснити активні дії, у результаті яких уповноваженому був би переданий предмет, який відповідає його інтересам. Коли обов'язок буде пов'язаний з виконанням робіт або наданням послуг, то в першому випадку предмет з його властивостями виступає як об'єктивний результат дій суб'єкта, у другому випадку предмет невіддільний від дій суб'єкта, і його властивості зумовлюються характером фактичної поведінки суб'єктів щодо виконання обов'язків.

Належна поведінка характеризує сутність суб'єктивного обов'язку, виступаючи, таким чином, її системоутворюючою ланкою. Вона полягає у безумовності та категоричності вимог слідувати запропонованій поведінці. Так, відповідно до ч. 2 ст. 828 ЦК України договір позички між юридичними особами, а також між юридичною та фізичною особою повинен укладатися у письмовій формі; водночас згідно з ч. 1 ст. 828 ЦК України договір позички речі побутового призначення між фізичними особами може бути укладений і в усній формі. При вказівці на такі обов'язки законодавець, ймовірно, визначає можливість суб'єктів задовольнити свої потреби, використовуючи певну процедуру. Категорія «належне» підкреслює лише одну сторону обов'язку, так би мовити його зовнішню ознаку – «веління» має бути виконане. Ця якість обов'язку є похідною від норми права (адже будь-яка норма повинна бути виконана). Але обов'язок у внутрішньому змісті – не норма, а закріплена в нормі права вимога дотримання певної поведінки. Таким чином, «належне» не виражає внутрішнього змісту обов'язку та не дозволяє відмежовувати його від норми, у якій воно фіксується[2, с. 137].

Таким чином, конкретне суб'єктивне право та відповідний даному праву суб'єктивний обов'язок можуть бути розкриті лише один через другий, вони разом і становлять елемент складних правовідносин. У більшості випадків обов'язки виконуються добровільно. Невиконання суб'єктивного обов'язку тягне за собою зміну суб'єктивного права уповноваженого, тобто обов'язок

є невід'ємним елементом цієї взаємодії. У виняткових випадках у законі передбачається, що нездійснення певного права чи невиконання обов'язку призводить до їх припинення [3, с. 7]. Йдеться про преклюзивний строк. Таким чином, зміна (припинення) суб'єктивного права призводить до зміни (припинення) обов'язку. Так, наприклад, у ч. 4 ст. 559 ЦК зазначено правило, що порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, коли кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки. Аналіз ч. 4 ст. 559 ЦК дає підстави для висновку, що строк дії поруки (будь-який, зазначений у цій нормі) не є строком захисту порушеного права (позовною давністю). Це строк існування суб'єктивного права кредитора й суб'єктивного обов'язку поручителя, після закінчення якого вони припиняються [4, с. 9].

Отже, суб'єктивні цивільні права та обов'язки відображають статику (певний стан) правових відносин. Це ідеальна модель стану суб'єктивних прав та обов'язків, правовідносини в цілому, у певний зафіксований момент часу. Тоді як здійснення суб'єктивних прав та виконання суб'єктивних обов'язків – є «рух» правових відносин, іншими словами, динаміка правового явища, що опосередковує соціальні процеси, реальна поведінка суб'єктів, безперервно та постійно відбуваються у часі та просторі [5, с. 58].

Відповідно до ч. 1 ст. 14 ЦК України цивільні обов'язки виконуються у межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства. Основний принцип договірної зобов'язання полягає в належному виконанні сторонами покладених на них обов'язків. Належне виконання зобов'язання – це не формальний фактор, а позитивна дія, що забезпечує насамперед реалізацію взаємних інтересів [6, с. 346]. Належне виконання суб'єктивного цивільного обов'язку зобов'язаною стороною приводить до припинення зобов'язання.

Таким чином, суб'єктивне право та суб'єктивний обов'язок – це основоположні категорії цивільного права, які відповідають за виникнення, зміну, припинення, призупинення, поновлення цивільного правовідношення.

Література

1. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: моногр. Харків: Право, 2017. 392 с.
2. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России: учеб. пособие. М.: Изд. МГУ, ИНФРА М-НОРМА, 1997. 304 с.
3. Гриценко Г. Г. Як співвідносяться між собою позовна давність та присічні строки? *Позовна давність: коментар судової практики / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої*. Харків: Цивілістична платформа, 2016. С. 7-8.
4. Романюк Я. М. Чи є позовною давністю строк дії поруки згідно з ч. 4 ст. 559 ЦК України? *Позовна давність: коментар судової практики / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої*. Харків: Цивілістична платформа, 2016. С. 9-10.
5. Вавилин Е. В. Механизм осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. / Саратов. гос. акад. права. М., 2009. 428 с.
6. Стативка А. Н. Договоры в системе агропромышленного комплекса Украины в условиях рыночных отношений: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. Харьков, 1998. 411 с.

Nadon V. The essence of subjective rights and obligations of participants in civil legal relations. *Civil legal relations have legal and factual meaning. If the actual content of the legal relationship is the voluntary actions (interaction) of their participants, the legal content - the subjective rights and responsibilities of the participants. It is the legal content of legal relations that is of the greatest interest to both science and practice, so clarifying the essence of the subjective rights and responsibilities of participants in civil relations is the most important.*

Keywords: *subjective law, legal obligation, authorized person, obligated person, content of civil legal relations.*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

І. В. Новосад

Проаналізовано особливості аграрного законодавства, досліджено його способи удосконалення та систематизації. Зазначено, що особливістю аграрного законодавства є відсутність єдиного спеціалізованого нормативно-правового акта кодифікованого характеру. Натомість існує велика кількість нормативно-правових актів, які регулюють різні види аграрних відносин. Наголошено на необхідності систематизувати аграрне законодавство України.

Ключові слова: аграрне законодавство; систематизація; форми систематизації.

Аграрне законодавство є однією з провідних галузей законодавства України і сукупністю правових актів, регулюючих аграрні відносини. Аграрному законодавству властивий комплексний підхід. Це обумовлено тим, що в аграрному секторі економіки функціонує комплекс суспільних відносин, які регулюються нормами різних галузей права: цивільного, фінансового, адміністративного, земельного і інших галузей. Узагальнювальною ознакою, що характеризує незалежність аграрного законодавства (як і аграрного права в цілому) від інших галузей права, є сільськогосподарське виробництво зі всією гаммою суспільних відносин, які пов'язані із землеробством, специфікою земельних відносин.

У які б відносини не вступав виробник сільськогосподарської продукції: у фінансові, цивільні, кооперативні, трудові, він повинен погоджувати ці відносини з можливостями використання землі, врахувати ризик господарювання, який не залежить від людини (погодні умови, явища природи, особливості рослин і тварин), врахувати факт використання землі і інших природних ресурсів як основних засобів виробництва, неспівпадання робочого періоду з періодом виробництва, що зумовлює його сезонність. При цьому дані умови повинні бути враховані незалежно від форми власності на землю і на основні засоби виробництва.

Сучасне аграрне законодавство України — це комплексна, інтегрована й спеціалізована галузь законодавства, що відповідає окремій галузі господарського комплексу та є системою взаємопов'язаних і взаємоузгоджених уніфікованих і диференційованих нормативно-правових актів (актів правотворчості державних органів та правотворчості аграрних суб'єктів), які, в свою чергу, є джерелом і формою вираження правових норм, спрямованих на регулювання аграрних відносин, що виникають у процесі здійснення аграрними суб'єктами сільськогосподарської виробничої та іншої, пов'язаної з нею, діяльності. Сьогодні при характеристиці аграрного законодавства відбувся науково обґрунтований перехід від терміна "сільськогосподарський" до терміна "аграрний", що зумовлено рядом об'єктивних причин, зокрема розширенням змісту терміна "аграрний" в умовах проведення аграрної реформи в Україні [1, с. 32].

Сучасний період розвитку аграрного законодавства України характеризується виникненням нових напрямів аграрно-правових досліджень, зумовлених формуванням у системі аграрного права України нових правових інститутів, виникненням нових аграрних суб'єктів, а також розширенням кола аграрних відносин, що є предметом правового регулювання відповідної галузі права, в чому і полягає актуальність даного дослідження.

В Україні теорія аграрного законодавства як комплексної галузі ще з початку становлення аграрного права як галузі права ґрунтовно досліджує Н. І. Титова, яка розробила конституційні засади та принципи сучасного аграрного законодавства, дослідила основні тенденції та напрями розвитку цієї галузі законодавства, перспективи її кодифікації тощо [2, с. 31].

На її думку, аграрне законодавство, як й інша галузь законодавства, має ґрунтуватися на таких конституційних засадах, як:

- пріоритетність сільського господарства в системі всіх галузей народного господарства;
- державна підтримка сільського господарства;
- державно-правова охорона земель сільськогосподарського призначення;
- визнання сільськогосподарської праці як найпрестижнішої в суспільстві та забезпечення стимулювання;
- державне забезпечення соціально-економічних умов життя і праці селянина;
- рівність усіх організаційних форм ведення сільського господарства; вільний їх вибір [3; 6].

Специфіка сільського господарства є основним об'єктивним фактором, що визначає зацікавленість держави у відособленому регулюванні суспільних відносин. Це виявляється в наявності обширного аграрного законодавства, а також у відповідних принципах і методах регулювання цих відносин [4, с. 23-24].

Встановлення ефективності аграрного законодавства має особливо важливе значення в умовах ринкової економіки, приватизації державного майна і землі, проведення аграрної і земельної реформи.

Необхідність систематизації аграрного законодавства пов'язана, перш за все, з відсутністю єдиного підходу, який системно відображає би основні напрями правового регулювання аграрного виробництва.

Також, як справедливо зазначає Статівка А. М., на сьогодні аграрне законодавство перебуває на стадії постійного оновлення, що пов'язано з виникненням нових правових інститутів, прийняттям правових норм, спрямованих на адаптацію аграрного законодавства до законодавства ЄС та права СОТ [5, с. 77].

Хоча на сьогодні в Україні прийнято достатню кількість нормативно-правових актів з аграрних питань проте існує ряд проблем:

- по-перше сучасне аграрне законодавство характеризується надмірною кількістю нормативно-правових актів;
- по-друге, "розкиданістю" (аграрно-правових норм по законодавчих і підзаконних актах, що належать до інших галузей права);
- по-третє, великою питомою вагою відомчих нормативно-правових актів, що часто суперечать аграрним законам або дають можливість їх двоякого тлумачення, що, в свою чергу, негативно впливає на правозастосовчу практику.

В науковій літературі є різні підходи до вирішення цієї проблеми.

Вчені юристи-аграрники Російської Федерації (З. С. Беляєва, А. А. Денисова, В. В. Петров, Ф. М. Раянов та інші) вважають, одним із основних способів вирішення проблеми аграрного законодавства прийняття Основ аграрного законодавства. Таку ж пропозицію, що саме такий нормативно-правовий акт потрібний і для України, висловила Н. І. Тітова, з якою неможливо не погодитись. [1, с. 75].

Прийняття Основ аграрного законодавства України, на її думку, мало б велике значення як для підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин в аграрному секторі економіки, так і для полегшення правозастосовчої діяльності в цій сфері. Автор обгрунтовано довела, що кодифікованим актом аграрного законодавства мають стати саме Основи аграрного законодавства України, оскільки саме така форма кодифікації найповніше віддзеркалювала б суть, зміст і межі правового регулювання зазначеного акта. Прийняття Основ аграрного законодавства, а не Аграрного кодексу відображало б принципів риси аграрного законодавства України, зокрема його комплексний, інтегрований та спеціалізований характер [1, с. 75].

Також, в аграрно-правовій науці обгрунтовується точка зору щодо необхідності прийняття Аграрного кодексу України. Зокрема, В. В. Янчук визначив предмет, об'єкт правового регулювання такого кодифікованого акта тощо. Він запропонував також структуру цього Кодексу, що є вкрай важливим для подальшої правотворчої практики [6, с. 33].

Проте, як справедливо зазначає М. І. Козирь, Аграрний кодекс повинен бути не кодифікованим, а зведеним комплексним нормативним актом інкорпоративного характеру, що цілком виправдано стосовно комплексної галузі аграрного законодавства [7, с. 167]. Подібну думку свого часу висловив і В. В. Носік, наголосивши на необхідності надати чинності окремим кодифікаційним актам аграрного законодавства [8, с. 42].

Також, варто погодитися з А. М. Статівкою, який вважає, що на сьогодні прийняття Аграрного кодексу України буде передчасним, оскільки незавершеною залишається земельна реформа (відсутній повноцінний ринок земель), результати якої впливатимуть на подальшу реструктуризацію аграрного виробництва [5, с. 80]. На його думку, на сьогодні стоїть питання не прийняття Аграрного кодексу, а введення в дію такого єдиного нормативно-правового акта, який би врегулював всі невирішені та спірні питання, законодавчі колізії й прогалини.

В Україні таким законом має стати ЗУ «Про сільське господарство України». Вбачається, що прийняття Закону забезпечить ефективне правове регулювання діяльності суб'єктів аграрного права, завершить аграрну реформу і започаткує якісно новий етап розвитку аграрних відносин, що сприятиме вирішенню завдань аграрного права як галузі права [5, с. 82].

Таким чином, існуюче на сьогоднішній день законодавче забезпечення аграрної політики в Україні потребує удосконалення.

На сучасному етапі розвитку аграрного права і законодавства необхідно в найкоротший проміжок часу систематизувати аграрне законодавство таким чином, щоб не порушити систему та структурну побудову і цілісність інших галузей права, в яких знаходяться аграрно-правові норми.

Література

1. Аграрне право України: Підручник / Янчук В. З., Андрейцев В. І., Бичкова Ц. В., Василюк С. Ф., Запорожець А. М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В. З. Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – 560 с.
2. Титова Н. И. Сельскохозяйственное законодательство как развивающаяся отрасль // Советское государство и право. – 1977. – № 12. – С.103-104.
3. Титова Н. И. Аграрне законодавство України // Право України. – 1995. – № 1. – С. 6-9.
4. Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов: Учебное пособие/ Под общей ред. Погребного А. А. – Х.: ООО “Одисей”, 2000. – 368с.
5. Статівка А. М. Про Концепцію систематизації аграрного законодавства. Вісник Національної академії правових наук України, 2017. № 3 (90). С. 77-89
6. Аграрне право України: Підручник для студ. юрид. спеціал. вищ. закл. Освіти // За ред. В. М. Гайворонського, В. П. Жушмана. – Х.: Право, 2003. – 240 с.
7. Козырь М. И. Аграрное право России: проблемы становления и развития / М. И. Козырь. – М.: Право и государство, 2003. – 208 с.
8. Носік В. Аграрне право України: окремі проблеми / В. Носік // Рад. право. – 1990. – № 7. – С. 41-44.

Novosad I. Prospects for the development and systematization of agrarian legislation of Ukraine. *In the article the author analyzes peculiarities of agrarian legislation, investigates its ways of improvement and systematization. The attention is paid to the fact that the peculiarity of agrarian legislation is the absence of a single specialized normative legal act of a codified nature. The need to systematize the agricultural legislation of Ukraine was emphasized.*

Keywords: *agrarian legislation; systematization; forms of systematization.*

ПРАВОВІ ВАЖЕЛІ ЗВІЛЬНЕННЯ СПОЖИВАЧА КП «ВОДОКАНАЛ» ВІД СПЛАТИ ЗА ПОСЛУГУ «ПОЛИВУ ПРИСАДИБНОЇ ДІЛЯНКИ» У РАЗІ ВІДСУТНОСТІ ПРИЛАДІВ ОБЛІКУ ВОДОПОСТАЧАННЯ

І. В. Озерський

В представленій роботі розглянута проблема реалізації особою права на вільний вибір пропонованих умов отримання послуги з водопостачання. У контексті означеної теми дослідження, виокремлено недоліки законодавчого нормативного забезпечення права споживача на звільнення від сплати за послугу «поливу присадибної ділянки» та покрокові дії щодо цього.

Ключові слова: *водопостачання, споживач, лічильник, присадибна ділянка.*

Як відомо, основним документом, який регулює правовідносини між споживачами послуг і їх виробниками (у нашому разі – КП «Водоканал») та встановлює права споживачів, визначаючи механізм реалізації державного захисту їх прав, є Закон України «Про захист прав споживачів» (1991 р.). Наразі, КП «Водоканал» вимагає від споживачів або встановлювати лічильник води, або за наявності земельної ділянки сплачувати фіксовану встановлену на рівні регіону (області, селища, ОТГ) суму «за полив» незалежно від використання особою означеної послуги, та навіть проживання останньої в іншій віддаленій місцевості від місця реєстрації за якою рахується присадибна ділянка.

Фактично, споживач КП «Водоканал», котрий має присадибну земельну ділянку, яку навіть не використовує (не обробляє) для відповідного господарювання має сплачувати за послугу (сервіс) поливу, яка останньому не потрібна. Нагадаємо, що ст. 17 Закону України «Про захист прав

споживачів» (1991 р.) передбачено, що за всіма споживачами однаковою мірою визнається право на задоволення їх потреб у певних видах обслуговування, а відтак, встановлення будь-яких переваг, застосування прямих або непрямих обмежень прав споживачів не допускається, крім випадків, передбачених нормативно-правовими актами. Зважаючи на зазначене, адміністрація КП «Водоканал» чи її персонал, зобов'язаний всіляко сприяти споживачеві у вільному виборі послуги, зокрема установленні лічильника на воду без відповідного ультиматуму (шантажу), оскільки в чинному законодавстві прямо забороняється примушувати споживача придбавати певну послугу чи нав'язувати її (ст.ст. 28, 30, 33, 41, 47, 62 Конституції України та ст. 17 Закону України «Про захист прав споживачів»). Відтак, встановлення лічильника на воду згідно чинного законодавства є правом, а не обов'язком споживача.

Таким чином, споживач має право відмовитися від нав'язаної йому КП «Водоканал» послуги «поливу» та бути звільненим від сплати за цю послугу, якщо останній не обробляє присадибну земельну ділянку та навіть не проживає за місцем реєстрації (знаходження присадибної земельної ділянки), і відповідно не використовує на це питну чи технічну воду. Таке положення цілком узгоджується з п. 9 п. 29 Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води та водовідведення та типового договору про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2005 р. № 630 (далі – «Правил»), де вписано, що споживач має *право на звільнення від плати за послуги у разі їх ненадання*. Однак, зважаючи на наведене формулювання п. 9 п. 29 Правил виникає непорозуміння із законодавчою термінологічною конструкцією «*право на звільнення від плати за послуги у разі їх ненадання*», адже у такому разі обмежується право особи на відмову від такої послуги, а відтак і право вільного вибору варіантів дій. Тому, законодавцю необхідно чітко вписувати означені правила з урахуванням права особи на вільний вибір пропонованої послуги з водопостачання.

Більш того, елементом верховенства права є принцип правової визначеності, який, зокрема, передбачає, що закон, як і будь-який інший акт держави, повинен характеризуватися якістю, щоб виключити ризик свавілля. Згідно з практикою ЄСПЛ, поняття «якість закону» означає, що національне законодавство повинно бути доступним і передбачуваним, тобто визначати достатньо чіткі положення, аби дати людям адекватну вказівку щодо обставин і умов, за яких державні органи мають право вживати заходів, що вплинуть на конвенційні права цих людей (п. 39 рішення у справі «С.Г. та інші проти Болгарії» («С. G. and Others v. BULGARIA»), заява № 1365/07; п. 170 рішення у справі «Олександр Волков проти України», заява № 21722/11). У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово зазначав, що формулювання законів не завжди чіткі. Тому їх тлумачення та застосування залежить від практики.

Означене вище положення подібно відображене й у п. 6. ч. 1 ст. 7 (назва – «Права і обов'язки споживачів») Закону України «Про житлово-комунальні послуги» від 09.11.2017, N 2189-VIII, де вписано, що споживач має право на неоплату вартості комунальних послуг (крім постачання теплової енергії) у разі їх невикористання (за відсутності приладів обліку) за період тимчасової відсутності в житловому приміщенні (іншому об'єкті нерухомого майна) споживача та інших осіб понад 30 календарних днів, за умови документального підтвердження відповідно до умов договорів про надання комунальних послуг. Тож, якщо особа фактично проживає та працює в іншій віддаленій адміністративно-територіальній одиниці, то вона ніяк не може обробляти присадибну земельну ділянку, що знаходиться за місцем реєстрації останньої, а отже й використовувати воду для поливу.

Як аргумент, громадянин України, має право на вільний вибір місця проживання та вільне пересування територією України, а тому право пересування в межах України не може обмежуватися у порядку ст. 33 Конституції України, ст.ст. 3, 15 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» (№ 1382-IV, від 11.12.2003 р.) та ст. 2 протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї (Протокол ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 року). Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», введено правило добровільної реєстрації громадян за місцем проживання або перебування.

Таким чином, особа, не проживаю за місцем реєстрації та не здійснює відповідне господарювання на присадибній ділянці за призначенням (обробляти городину, поливати її тощо), то їй немає сенсу ставити лічильник на воду та оплачувати послугу «за полив». У такому разі, споживачу, необхідно звернутися за місцем реєстрації (розташування присадибної ділянки) в адміністрацію КП «Водоканал» з проханням офіційно обстежити присадибну ділянку на початку та в

кінці поливного сезону для підтвердження позиції щодо звільнення від сплати послуги «за полив». Представники КП «Водоканал» зобов'язані здійснити виїзд до помешкання такого громадянина для обстеження присадибної ділянки на предмет витрат питної води для поливу при відсутності засобів обліку водопостачання (лічильника) та оформити це актом обстеження поливної площі у присутності власника домогосподарства.

Наступним кроком звільнення особи від сплати за послугу «поливу» є підтвердження факту не проживання останньої за місцем реєстрації та здійснення відповідного господарювання. Для цього споживачу необхідно звернутися до місцевого депутата по виборчому округу якого знаходиться присадибна ділянка споживача КП «Водоканал» для обстеження останнім житлово-побутових умов та складення відповідного акту щодо цього. Надалі, депутат, комісійно разом із сусідами поряд розташованими домогосподарствами присадибної ділянки споживача КП «Водоканал» складають акт обстеження житлово-побутових умов та висновують, що особа не проживає за адресою реєстрації, мешкає в іншій віддаленій адміністративно-територіальній одиниці, та не використовує ніяким чином присадибну земельну ділянку і не здійснює відповідне господарювання на ній за призначенням (обробляти городину, здійснювати полив насаджень тощо), а відповідно й не використовує на це питну чи технічну воду. Після цього споживача КП «Водоканал» бере ці два акти (представників споживача КП «Водоканал» та місцевого депутата) і звертається до КП «Водоканал» про звільнення від оплати за послугу «поливу».

Ozerskuy I. legal levers of release of the consumer of KP «Vodokanal» from payment for service of watering of a personal plot in case of absence of water supply meters. *In the presented work the problem of realization by the person of the right to a free choice of the offered conditions of reception of service on water supply is considered. In the context of this research topic, the shortcomings of the legislative normative provision of the consumer's right to exemption from payment for the service of watering the garden plot and step-by-step actions in this regard are highlighted.*

Keywords: *water supply, consumer, counter, smallholding.*

К ВОПРОСУ О ПРАВОВОМ СОДЕРЖАНИИ ТЕРМИНА «ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЕ» В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Е. В. Савчик

В статье обозначены проблемы использования в законодательстве термина «электроснабжение» для обозначения договора, опосредующего отношения между энергоснабжающими организациями и потребителями электрической энергии.

Ключевые слова: *электроснабжение, договор, энергоснабжающая организация, потребитель.*

Начало использованию термина «электроснабжение» («снабжение электрической энергией») в русскоязычной юридической литературе и в текстах нормативных правовых актов СССР было положено еще в первые годы советской власти. Возможностей для передачи через присоединенную сеть иных ресурсов, кроме электрической и тепловой энергии, в тот период времени не существовало, поэтому и все исследователи, в том числе М. М. Агарков и С. М. Корнеев, в своих работах говорили исключительно о договоре электроснабжения [1; 2]. Но уже в 1970-е годы советские ученые стали использовать термин «энергоснабжение» как более широкий по значению, а в учебниках по гражданскому праву данный договор начал выделяться в качестве самостоятельного гражданско-правового института и именоваться как «договор на снабжение энергией и газом» либо «договор на снабжение продукцией через присоединенную сеть» [3, с. 72–80; 4, с. 89–100 и др.]. При этом отдельных статей, посвященных институту договора электроснабжения (энергоснабжения, снабжения энергией, пользования энергией), в советских гражданских кодексах не было [5].

Только в 1994 году Гражданский кодекс (далее – ГК) БССР 1964 года был дополнен главой 26-1 «Снабжение энергетическими и другими ресурсами», которая состояла из одной статьи 264-1 «Договор о снабжении энергетическими и другими ресурсами», и закрепляла снабжение энергетическими и другими ресурсами как отдельный вид гражданских обязательств, а не как вид

договора купли-продажи. Под снабжением в этой главе понималось обеспечение предусмотренными договором ресурсами через присоединенную сеть [6]. Но уже в 1998 году был принят действующий в настоящее время ГК Республики Беларусь, в котором нормы о договоре энергоснабжения были включены в отдельный параграф 6 (статьи 510–519) главы 30 «Купля-продажа» раздела IV «Отдельные виды обязательств» [7].

Говоря о содержании нормы ст. 510 ГК Республики Беларусь можно сделать вывод, что в современном гражданском законодательстве под энергоснабжением понимается подача абоненту (потребителю) энергии через присоединенную сеть. Однако, признавая бесспорную обоснованность применения слова «снабжение» для обозначения процесса подачи абоненту (потребителю) энергии через присоединенную сеть, необходимо все же отметить его как не вполне соответствующий современным производственным отношениям анахронизм. Характерная для советского периода практика заключения на основе плановых актов хозяйственных договоров в целях снабжения предприятий и организаций необходимыми ресурсами (в том числе и электроэнергией), а не с целью их купли-продажи, обусловила и название рассматриваемого нами договора. Как отмечали советские цивилисты, именно поэтому гражданско-правовые отношения сторон договора электроснабжения переплетались с административными отношениями, связанными с необходимостью отпуска электроэнергии в строгом соответствии с установленным планом электропотребления и с наделением энергоснабжающих организаций дополнительными властными полномочиями по контролю и надзору за оборудованием у потребителей, а каждое предприятие – дополнительной обязанностью перед государством по сокращению расходования электроэнергии [3, с. 73; 4, с. 90–91]. Современные экономисты также указывают на неоднозначность термина «снабжение». Так, профессор С. А. Уваров отмечает, что в экономической литературе понятия «снабжение» и «обеспечение» ранее разграничивали лишь идеологически, подчеркивая плановость снабжения, не проводя функционального различия, т. е. выделяли снабжение как административную функцию, но в 1980-е годы снабжение стало пониматься как управление поставками, а начиная с 1990-х годов – как управление цепями поставок (управление бесперебойно действующим каналом поставок) [8]. Названный автор также приводит мнения других авторов, демонстрирующие явную неоднозначность восприятия этого термина, в том числе мнение В.И. Сергеева: «Стратегическая сторона снабжения – собственно сам процесс управления закупками, связи и взаимодействия с другими отделами компании, внешними поставщиками, потребностями и запросами конечного потребителя, планирование и разработка новых закупочных схем и методов», и делает вывод о необходимости преодоления этой неоднозначности [8].

Возвращаясь к актам законодательства Республики Беларусь, следует акцентировать внимание на том факте, что ни ГК Республики Беларусь, ни подзаконные нормативные правовые акты не содержат дефиницию «электроснабжение». Даже в Правилах электроснабжения, а именно в пункте 3, закрепляющим используемые в данном правовом акте термины и их определения, понятие электроснабжения не сформулировано. В то же время в указанном пункте Правил закреплено несколько терминов, содержащих в своем названии рассматриваемый термин, или производных от него: «аварийная броня электроснабжения» (подп. 3.2 п. 3), «договор электроснабжения» (подп. 3.23 п. 3), «объект электроснабжения» (подп. 3.271 п. 3), «электроснабжающая организация» (подп. 3.57 п. 3) и др. [9].

Если же говорить о содержании дефиниций, закрепленных в пункте 3 Правил электроснабжения, то термин «электроснабжение» встречается практически в каждом втором из них. При этом однозначно значение указанного термина ни в одном из них не раскрывается. Так, например, из содержания подп. 3.2 п. 3 можно заключить, что электроснабжение – это технологический процесс, обеспечивающий при полном включении приемников электрической энергии потребителя электрической энергии (мощности), необходимую потребителю активную электрическую мощность [9]. Но из смысла подп. 3.23 п. 3 следует несколько иное, а именно общественные отношения, опосредующие технологический процесс подачи через присоединенную электрическую сеть электрической энергии (мощности), который имеет разные категории надежности, и от отнесения его к той или иной категории зависит деятельность энергоснабжающей организации по выполнению своих обязательств перед абонентом. Считаю данное положение недопустимым и требующим устранения указанных противоречий.

Исходя из вышеизложенного, полагаем, что на современном этапе термин «электроснабжение», не используемый в гражданском и специальном законодательстве Республики Беларусь в качестве обозначения управленческой деятельности по поставке электроэнергии, а только для обозначения гражданско-правовых отношений, связанных с куплей-

продажей и передаче электроэнергии, требует замены на термин «поставка электрической энергии», а в части обозначения технологического процесса – на словосочетание «электрообеспечение».

Литература

1. Агарков, М. М. Подряд (текст и комментарий к статьям 220–235 Гражданского кодекса) / М. М. Агарков. – Москва : Право и жизнь, 1924. – 44 с.
2. Корнеев, С. М. Договор о снабжении электроэнергией между социалистическими организациями / С. М. Корнеев. – Москва : Госюриздат, 1956. – 107 с.
3. Советское гражданское право : учебник : в 2 ч. / под ред. В. А. Рясенцева. – Ч. 2. – Москва : Юрид. лит-ра, 1976. – 528 с.
4. Гражданское право : учебник : в 2 ч. / под ред. П. Е. Орловского и С. М. Корнеева. – Ч. 2. – Москва : Юрид. лит-ра, 1970. – 576 с.
5. Гражданский кодекс Белорусской ССР [Электронный ресурс] : принят третьей сессией Верховного Совета Республики Беларусь шестого созыва 11 июня 1964 г. // Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа: https://pravo.by/ImgPravo/pdf/GK_BSSR_1964.pdf. – Дата доступа: 05.03.2021.
6. Гражданский кодекс Белорусской ССР [Электронный ресурс] : принят третьей сессией Верховного Совета Республики Беларусь шестого созыва 11 июня 1964 г. : с изм. от 3 марта 1994 г. // Право. Законодательство Республики Беларусь. – Режим доступа: <http://pravo.kulichki.com/zak/year19xx/doc50177.htm>. – Дата доступа: 05.03.2021.
7. Гражданский кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс] : 7 дек. 1998 г. № 218-3 : принят Палатой представителей 28 окт. 1998 года : одобрен Советом Респ. 19 нояб. 1998 года : в редакции закона Республики Беларусь от 5 янв. 2021 г. № 95-3 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.
8. Уваров, С. А. Логистика снабжения в системе управления цепями поставок [Электронный ресурс] / С. А. Уваров // Логистика и управление цепями поставок: электронный научно-аналитический журнал / ООО Эс-Си-Эм Консалтинг. – 2012. – № 5 (30). – Режим доступа: <http://www.lscm.ru/index.php/ru/po-godam/item/804>. – Дата доступа: 05.05.2021.
9. Правила электроснабжения [Электронный ресурс] : утв. постановлением Совета Министров Республики Беларусь, 17.10.2011 г., № 1394 : в ред. от 25 мая 2020 г. № 309 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Режим доступа: <https://etalonline.by/document/?regnum=c21101394>. – Дата доступа: 15.05.2021.

Sauchyk K. To the question of the legal content of the term «energy supply» in the science of Civil Law of the Republic of Belarus. The article outlines the problems of using the term «energy supply» in Civil Law to denote an agreement that mediates relations between energy supplying organizations and consumers of electrical energy.

Keywords: power supply, contract, power supply organization, consumer.

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ В ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ (СПЕЦІАЛЬНИЙ ДЕЛІКТ)

З. Ф. Самчук-Колодяжна

Досліджуються проблеми захисту прав суб'єктів односторонніх зобов'язань в найбільш врегульованих спеціальних деліктах.

Ключові слова: шкода, делікт, зобов'язання, потерпілий, деліквент, відшкодування, джерело підвищеної небезпеки, суб'єктивне право, законний інтерес, захист.

Деліктні правовідносини виникають в силу факту заподіяння недоговірної шкоди і характеризуються реальним примусом, спрямованим на відновлення того становища сторін, яке існувало до моменту заподіяння шкоди. Деліктне зобов'язання є класичним охоронним правовідношенням та особливим видом зобов'язання – аналагматичним (одностороннім) [3. с. 825].

Ще Римським правом започатковане сприйняттям делікту як підстави виникнення особливого роду зобов'язань, що закріпилось в сучасному цивільному праві і трактується як особливий вид зобов'язань.

Суб'єктами деліктного зобов'язання є потерпілий (кредитор) і боржник (делінквент) – заподіювач шкоди, який зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду. Змістом є право потерпілого вимагати надання йому делінквентом належного відшкодування, що кореспондується обов'язку делінквента відшкодувати завдану шкоду. Ці права і обов'язки сторін становлять основне право і основний обов'язок сторін деліктного зобов'язання.

Захист прав і законних інтересів сторін у деліктному зобов'язанні обмежується захистом саме цих суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів потерпілого і делінквента в деліктному зобов'язанні.

Делікти і деліктні зобов'язання є одними з найбільш поширених в житті правових явищ, мають довгу історію і є предметом дискусій в цивілістичній літературі. Проте, питанням захисту прав і законних інтересів сторін саме охоронного деліктного правовідношення в науці цивільного права не приділяється належної уваги. Беззаперечно, деліктне зобов'язання є одностороннім зобов'язанням. Проте це не означає, що в деліктному зобов'язанні йде мова про захист тільки прав потерпілого. Боржник (заподіювач) хоч і не є носієм суб'єктивних прав, але він має законний інтерес щодо належного відшкодування: відшкодування шкоди потерпілому в розмірі не більше за завданий в належному місці, у визначений час, відповідним способом та формі [2, с. 971].

Обов'язком делінквента в деліктному зобов'язанні є надання потерпілому належного відшкодування. Порушенням прав потерпілого буде відмова заподіювача в наданні відшкодування

Відмова в наданні відшкодування, як правило, базується на наступних підставах:

- заперечення в діянні заподіювача шкоди складу генерального делікту або відповідного спеціального делікту;

- посилення на провину потерпілого або на дію непереборної сили.

Найчастіше така відмова, що порушує право потерпілого пов'язана з відшкодуванням шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки.

Саме цей спеціальний делікт породжує найбільше проблем при захисті прав потерпілих та відшкодуванні фактично завданої шкоди.

Заперечення заподіювача проти вимог потерпілого мають широкий спектр та різні варіанти.

У теорії цивільного права проблемам відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки приділено чи не найбільшу увагу. Проте, законодавець навіть в питанні щодо понять джерела підвищеної небезпеки не вніс повної ясності.

Ст. 1187 ЦК України визначає поняття джерела підвищеної небезпеки, проте вичерпної відповіді на це питання не дає [5].

В юридичній літературі сформовано ряд концепцій поняття джерел підвищеної небезпеки. Перш за все, це концепція діяльності, яка хоча і законодавчо закріплена, проте судова практика постійно вносить корективи [4, с. 421].

Найбільш прийнятною стає предметна теорія, згідно з якою джерелом підвищеної небезпеки являються предмети матеріального світу, які за певних умов часу і місця в силу своїх якісних і кількісних характеристик об'єктивно створюють підвищену небезпеку для оточуючих [3, с. 825].

В сучасних умовах судова практика поступово проявляє тенденцію до розширення кола явищ, які слід вважати джерелами підвищеної небезпеки, а традиційна класифікація предметів матеріального світу, діяльність у зв'язку з якими є джерелом підвищеної небезпеки, підлягає сьогодні значному коригуванню.

Вказані проблеми одного з найпоширеніших спеціальних деліктів досить чітко відображають складнощі, які стоять перед потерпілим в справі захисту своїх прав і законних інтересів в деліктному зобов'язанні – необхідно не просто довести в діянні делінквента склад делікту, але і кваліфікацію діяння згідно умов, що визначають той або інший спеціальний делікт.

Заподіювач (делінквент) в правовідносинах по заподіяння шкоди позбавлений суб'єктивних прав і є носієм тільки обов'язку з відшкодування шкоди.

Заподіяння шкоди – діяння протиправне, але будь-який правопорушник наділений законними інтересами, що підлягають захисту в разі їх порушення.

Захист зазначеного інтересу заподіювача шкоди або іншого від-відповідальної за дії заподіювача шкоди особи здійснюється за допомогою ряду досить різнорідних юридичних засобів, підпорядкованих разом з тим єдиній меті. Так, зміст інтересу делінквента надати відшкодування саме

потерпілому (особисто або в особі повноважного представника) полягає в усуненні ризику повторного залучення до відповідальності за ту ж шкоду.

Інтерес в наданні відшкодування в розмірі не більше належного має цілком очевидну економічну підставу.

Задоволення даного інтересу, полягає у визначенні дійсного розміру шкоди.

Інтерес в наданні відшкодування в належному місці і в належний час пов'язаний, по-перше, з витратами на передачу предмета відшкодування в те чи інше місце, по-друге, з економічно обумовленою необхідністю накопичити необхідні ресурси для надання відшкодування.

Аналізуючи зміст деліктного правовідношення, обґрунтування статусу суб'єктів односторонніх зобов'язань, зокрема, окремих деліктів в юридичній літературі, встановлюються проблеми захисту прав потерпілого по відшкодуванню завданої шкоди та законних інтересів заподіювача при виконанні його обов'язку.

Література

1. Покровський І. А. Основні проблеми цивільного права / І. А. Покровський. М.: Статут, 1998. 520 с.

2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 3-с вид., перероб. і доп. / За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової. В. В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2008. Т. II. 1088 с.

3. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [В 4 т.] / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Е. Ротань. Т. 3. К.: А.С.К.; Севастополь, Ін-т юрид. дослідж., 2006. 928 с.

4. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х.: ФО-П Колісник А. А., 2009. 544 с.

5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

Samchuk-Kolodiazhna Z. Question protection of individual rights in tortious obligations (special tort). The problems of protection of the rights of the subjects of unilateral obligations in the most regulated special torts are investigated.

Keywords: damage, tort, obligation, victim, delinquent, compensation, source of increased danger, subjective right, legitimate interest, protection.

ПОСИЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРИРОДНИХ ЕКОСИСТЕМ ВІД ЛІСОВИХ ПОЖЕЖ

В. Д. Сидор

Дослідження присвячене аналізу законодавчих змін щодо посилення захисту лісів, а також щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Ключові слова: лісова пожежа, екосистема, випалювання сухої рослинності, юридична відповідальність.

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена масштабами лісових пожеж, що останніми роками набуло загрозливого характеру. Аналіз статистичної інформації підтверджує це: у лісовому фонді України у 2017 р. зафіксовано 2 тис. 362 пожежі, у 2018 р. – 1 тис. 258 пожеж. Найбільша кількість лісових пожеж виникла у Херсонській (247 пожеж, 771 га), Луганській (204 пожежі, 151 га) та Дніпропетровській (185 пожеж, 81 га) областях [1]. Серед лісових пожеж як надзвичайних ситуацій державного рівня варто згадати пожежу, що виникла 6 липня 2020 року на території Борівського та Охтирського лісництв у Новоайдарському районі Луганської області, яка через сильний поривчастий вітер (до 25 м/с) змінних напрямків та високу температуру повітря (+380С) поширилася на хвойні лісові квартали поблизу сіл Капітанове та Воронове, а також на

територію села Смолянинове. Загальна площа пожежі становила близька 5 тис. Протягом 30 вересня – 1 жовтня 2020 року на території Станічно-Луганського, Сєвєродонецького та Новоайдарського лісомисливських господарств Луганської області сталося близько 150 пожеж у природних екосистемах (на площі понад 20 тис. га), які виникли внаслідок надзвичайно складних погодних умов (вітер з ураганними поривами до 25 м/с, тривалий засушливий період).

За даними Державної служби України з надзвичайних ситуацій, у 2020 зафіксовано чимало лісових пожеж регіонального рівня, а саме:

- лісова пожежа, що виникла 03 квітня 2020 року поблизу с. Звїздаль Народицького району на території Народицького та Кліщівського лісництв Житомирської області, з подальшим поширенням вогню на територію Народицького, Давидківського, Кліщівського лісництв Народицького району Житомирської області та Денисовецького, Дитятківського, Корогодського, Котовського, Луб'янського та Паришівського лісництв зони відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення;

- лісова пожежа, що виникла 16 квітня 2020 року на території Бережестського лісництва Овруцького ДЛГ Житомирської області, та яка внаслідок складних погодних умов (сильного вітру 20-25 м/с) поширилася на територію 8 лісових господарств області

- лісова пожежа, що виникла 02 вересня 2020 року на території Дворічанського лісництва ДП «Куп'янське лісове господарство», яка внаслідок сильного поривчастого вітру (до 15 м/с) змінних напрямків поширилася на територію населених пунктів Гороб'ївка та Гряниківка Дворічанського району Харківської області. За інформацією Харківської облдержадміністрації орієнтовна площа пожежі склала 500 га, з них 100 га верхової пожежі [2].

Варто визначити, що в багатьох випадках причиною лісових пожеж, що завдали значних збитків природним екосистемам і потребували залучення великої кількості рятувальників та спеціальної техніки (а це бюджетні кошти), стало випалювання сухої рослинності. Законодавець не міг не прореагувати на такі факти, наслідком чого стало прийняття 19 лютого 2021 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту лісів, запобігання пожежам на землях лісового та водного фонду, на торфовищах та землях інших категорій».

Аналіз даного законодавчого акту дозволяє виділити такі основні положення:

По-перше, частину другу статті 61 Земельного кодексу України доповнено пунктом "е" такого змісту:

"е) випалювання сухої рослинності або її залишків з порушенням порядку, встановленого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища". Аналогічне положення включено до частини першої статті 62 Земельного кодексу України у вигляді пункту "г".

По-друге, частину першу статті 96 Земельного кодексу України доповнено пунктами "ж" і "з" такого змісту:

"ж) не допускати випалювання сухої рослинності або її залишків з порушенням порядку, встановленого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища;

з) обкошувати (з прибиранням скошеного) та оборювати земельні ділянки, прилеглі до торфовищ, полєзахисних лісових смуг, луків, пасовищ, ділянок із степовою, водно-болотною та іншою природною рослинністю, у смугах відведення автомобільних доріг і залізниць".

Оскільки випалювання сухої рослинності характерне для весняного періоду, то знаковою подією стало прийняття 13 квітня 2020 року Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою збереження довкілля (щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на забруднення атмосферного повітря та знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу)» № 556-ІХ. Даний закон посилив відповідальність за забруднення атмосферного повітря, знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, порушення вимог пожежної безпеки в лісах та самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків. Зокрема, внесено зміни до ст.ст. 77 та 77-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині збільшення штрафу за пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем, що призвело до виникнення лісової пожежі, а також за самовільне випалювання стерні, луків, пасовищ, ділянок із природною рослинністю або її залишків та опалого листя на земельних ділянках, у смугах біля автомобільних доріг і залізниць та у парках. Також внесено зміни до ст.ст. 241, 245 Кримінального кодексу України, тим самим збільшено штрафи за забруднення атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, а також за знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень

навколо населених пунктів, а також сухих дикорослих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом.

Як підсумок, можна констатувати, що посилення правової охорони природних екосистем від лісових пожеж сприятиме захисту життя та здоров'я громадян, що проживають поблизу лісів, збереженню типових та унікальних екосистем, захисту дикої флори та фауни та зменшенню економічних витрат на локалізацію, подолання пожеж та подальшого відновлення еродованих ґрунтів і лісовідновлення.

Література

1. Звіт про основні результати діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у 2019 році <https://www.dsns.gov.ua/files/2019/1//321/> [дата звернення: 13.05.2021]

2. Звіт про основні результати діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у 2020 році <https://www.dsns.gov.ua/files/2021/1/26/> [дата звернення: 13.05.2021]

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту лісів, запобігання пожежам на землях лісового та водного фонду, на торфовищах та землях інших категорій: Закон України від 19 лютого 2021 року № 1259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1259-20#Text> [дата звернення: 13.05.2021]

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою збереження довкілля (щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на забруднення атмосферного повітря та знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу): Закон України від 13 квітня 2020 року № 556-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-20#Text> [дата звернення: 13.05.2021]

Sydor V. Strengthening the legal protection of natural ecosystems from forest fires. The study is devoted to the analysis of legislative changes to strengthen forest protection, as well as to strengthen the responsibility for actions aimed at the destruction or damage of flora.

Keywords: forest fire, ecosystem, burning of dry vegetation, legal responsibility.

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ СІМ'Ї ЯК КОЛЕКТИВНОГО СУБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

М. В. Сокол

Стаття присвячена дослідженню правового статусу сім'ї, визначенню особливості правосуб'єктності даних учасників соціально-забезпечувальних правовідносин.

Ключові слова: державні соціальні допомоги, соціально-забезпечувальні правовідносини, сім'я, сім'я з дітьми, правосуб'єктність.

Визначення правового статусу сімей з дітьми як колективного суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин є доволі актуальним та дискусійним. Не дивлячись на чималу кількість наукових публікацій у даній сфері все ж сформулювати єдиний підхід поки не вдалося. Найгостріша полеміка ведеться з приводу визнання сім'ї як цілісного суб'єкта галузевих правовідносин чи належності прав і обов'язків в сфері соціального забезпечення окремому члену сім'ї.

У теорії права колектив осіб може виступати суб'єктом певних правовідносин у випадку наявності правосуб'єктності. Питання виникнення галузевої правосуб'єктності таких учасників правовідносин завжди носить дискусійний характер, оскільки досить спірним є момент виникнення право та дієздатності.

Правоздатною у сфері соціального забезпечення є сім'я починаючи із моменту її створення. Відповідно до сімейного законодавства сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [1, ст. 3]. Законодавство у сфері соціального забезпечення наділяє ознаками галузевої правосуб'єктності ті сім'ї факт створення, яких не завжди можна підтвердити актами громадянського стану. Правові положення Закону "Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" [2] відносять до суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин

сім'ю, яка може підтвердити факт спільного проживання, ведення господарства та наявності взаємних прав і обов'язків.

На даний момент, єдиною законною можливістю визнання факту спільного проживання та ведення господарства є рішення суду, прийняття якого може зайняти тривалий період часу. У такому випадку досить доречними є правові положення окремих європейських держав, де факт наявності сімейних відносин підтверджується нотаріально посвідченим договором, який укладається жінкою та чоловіком, що проживають однією сім'єю, але без реєстрації шлюбу. Такі законодавчі нововведення були б доречними і для України, оскільки внесуть чіткість та пришвидшать процедуру встановлення факту виникнення галузевої правосуб'єктності сім'ї, яка має право на отримання державної соціальної допомоги.

Що стосується правоздатності сімей з дітьми як отримувачів ряду державних соціальних допомог, то згідно із Законом України "Про державну соціальну допомогу сім'ям з дітьми" сім'єю з дітьми є поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу [3, ст. 2], тобто у даному випадку фактом створення такої сім'ї є момент появи на утриманні та вихованні дитини.

Другим не менш важливим елементом правосуб'єктності сім'ї є галузева дієздатність такого учасника соціально-забезпечувальних правовідносин. Питання моменту виникнення галузевої правосуб'єктності є об'єктом багатьох наукових досліджень. Так, відповідно до наукової позиції К. В. Бориченко момент виникнення дієздатності повністю збігається з моментом виникнення правоздатності. Дана обставина пояснюється тим, що здатність набувати та здійснювати права, а також створювати і виконувати юридичні обов'язки у сфері соціального захисту в особі, а отже і сім'ї, виникає одночасно з моментом впливу на неї соціального ризику. Соціальні ж ризики у сфері соціального захисту сімей із дітьми завжди пов'язані з утриманням та вихованням дитини [4, с. 136]. Дана позиція вбачається обгрунтованою не в повній мірі, оскільки якщо мова ведеться про допомогу для одинокої матері чи допомоги малозабезпеченим сім'ям з дітьми, то факт утримання чи виховання дітей не дозволяє реалізувати право на отримання такої державної соціальної допомоги.

Більш переконливою є думка Синчук С. М., яка зазначає, що галузева дієздатність сім'ї виникає з моменту настання обставин соціального ризику, яка зумовлює реалізацію права на соціальне забезпечення. В той же час автор виділяє і додаткові умови за яких сім'я може реалізувати надане їй право на соціальний захист до яких, наприклад, відносить відсутність додаткових джерел для існування, не вчинення протягом 12-ти місяців перед зверненням за наданням допомоги покупки, яка перевищує 10-тикратну величину прожиткового мінімуму на сім'ю [5, с. 210]. Наведення таких додаткових умов дієздатності сім'ї в сфері соціального забезпечення є не зовсім правильним, оскільки вони можуть лише обмежувати реалізацію права особи на отримання конкретного виду державної соціальної допомоги, в даному випадку допомоги по малозабезпеченості, але аж ніяк не впливають на момент виникнення галузевої дієздатності сім'ї в цілому. Крім того, набуття галузевої дієздатності в сфері соціального забезпечення не варто пов'язувати лише із моментом виникнення обставин соціального ризику. У доктрині права соціального забезпечення ризик є чинником регулювання системи соціального захисту на втрату постійного джерела доходу. Виникнення правовідносин соціального забезпечення пов'язується не лише із втратою доходів, а із настанням складних життєвих та юридично значимих обставин. До складних життєвих обставин, перш за все відноситься малозабезпеченість, а юридично значимими обставинами є народження, усиновлення дитини, встановлення над нею опіки чи піклування, досягнення дітьми відповідного віку, що дає право на отримання одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України "Мати-героїня" та інші. При цьому, варто зауважити, що настання галузевої правосуб'єктності в даному випадку зовсім не залежить від отримуваних сім'єю доходів.

Отже, галузева дієздатність сім'ї в сфері надання державних соціальних допомог виникає з моменту настання малозабезпеченості чи юридично значимих обставин, які не пов'язані із отримуваним сім'єю доходом.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
2. Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 35. – Ст. 290.

3. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 5. – Ст. 21.

4. Бориченко К. В. Сім'я з дітьми як суб'єкт права соціального забезпечення. / К. В. Бориченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Вип. 5. – Том 1. – С. 134-137.

5. Синчук С. М. Правосуб'єктність сім'ї у правовідносинах соціального забезпечення. / С. М. Синчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 8. – С. 209-211.

Sokol M. Legal personality of the family as a subject of social legal relations. *This article is devoted to the study of the legal status of the family, identifying the peculiarities of the legal personality of these participants in social and security relations.*

Keywords: *state social benefits, social security legal relations, family, family with children, legal personality.*

PROTECTION OF PROPERTY RIGHT TO REAL ESTATE: MODERN PROBLEMS IN THE CONTEXT OF THE CONFLICT IN SYRIA

D. Spiesivtsev

The work is dedicated to consideration of selected civil law problems related to protection of property right to real estate in the context of the armed conflict in Syrian Arab Republic.

Keywords: *property right, protection, armed conflict, damage, Syria.*

The situation in Syria highlights a new level of danger for property rights in a multilevel and multifaceted armed conflict. This situation is interesting because on the territory of the Syrian Arab Republic, in which the government and the opposition troops participate, the terrorist groups, whose activities in all episodes of the conflict have all the signs of terrorist activity, have joined the internal conflict.

In connection with the armed actions in Syria, questions arise as to who should bear the responsibility for the damage caused to the property of the civilian population and legal entities in the context of the armed conflict, and what is the mechanism for its reimbursement. The provisions of international conventions and declarations do not clearly answer the questions raised. In addition, at the moment, there are virtually no international standards that would determine a clear mechanism for compensation for damage caused by armed actions.

It is believed that the introduction of the compensation procedure is associated with the need to fix a clear formula for determining the subject of indemnity. It is this part of the entire compensation mechanism that is most difficult to establish, as it relates to the dynamics of damage caused by several participants in the conflict at once.

In particular, control over the locality may be established by one of the parties to the conflict (government troops, opposition troops or terrorist groups) without seriously compromising the property of civilians and legal entities, in particular immovable, but with further attempts to establish or renew the control of the relevant territory by the other party the conflict can cause significant damage to the property, as the defending party can use the buildings and structures to arrange combat positions and fire points that become the target of heavy weapons.

For an example of the situation, you can take the Syrian city of Ar-Rakka, the density of property damage in which per unit area is the largest among all the Syrian cities during the entire period of the conflict [1]. In particular, since the beginning of the conflict, the city was under the control of the armed opposition groups, but in November 2014, militants of the Islamic State in the course of fighting set control over the city. In June 2017, the Syrian Democratic Forces, supported by the coalition led by the United States, carried out a military operation accompanied by a bombing of the city, resulting in the destruction of many schools, hospitals and other infrastructure of the city. As of October 21, 2017, more than 10,000 buildings were damaged in the city, and 3,326 were destroyed [2, p. 13–14].

Similarly, in eastern Ghouta, which was considered the stronghold of the opposition forces, government forces, using attempts to clear the city from rebels, used heavy weapons and aircraft. As a result, because of hostilities on the territory of Eastern Ghouta, as of October 21, 2017, 6,133 buildings were

destroyed. In Aleppo, which was conditionally divided in the course of the western-backed conflict, controlled by the government forces, and the eastern, controlled by the opposition forces, destroyed 4,733 buildings, mainly in the eastern part of the city, resulting from the use of heavy weapons and bombing [2, p. 9–10, 15–16].

Thus, property damage inflicted in the course of a military conflict on private property can be quite significant, which raises the question of determining the subject of liability and the procedure for reimbursement of the damage.

First of all, the Syrian Issue has shown an acute shortage of effective instruments of international judicial protection of the subjective rights of persons who suffered from hostilities on the territory of the Republic. Thus, this issue is fully subjected to the jurisdiction of national courts, the most effective of which is possible only as a result of the complete collapse of the conflict. Along with this, military actions in Syria also outlined potential threats to the international system of property rights protection for the countries party to the Convention. The extrapolation of the model of conflict that takes place in Syria to the territory of one of the European countries is a clear demonstration of these challenges. At the same time, the reality of these threats is demonstrated by the armed conflict that is taking place in Eastern Ukraine.

In addition, in the context of Syria, it is seen that in the absence of clear international legal mechanisms for compensation for damage caused by military actions, the search for answers to the questions raised leads us to national legislation and to the legal basis of property liability.

As you know, the conflict that is taking place in Syria is characterized by multilateralism. It is attended by government troops, opposition forces and terrorist organizations (recognized by many countries in the world at least). The extent of the damage done is enormous, entire areas of cities with infrastructure and private and public real estate are destroyed.

In the conflict government troops represent the Government of Syria. In the context of the established tradition of writing the texts of the Criminal Codes, special attention is given to the protection of state power in the relevant normative legal acts. This is manifested in the recognition of criminal and the establishment of responsibility for actions aimed at changing or overthrowing the constitutional order or in capturing state power, encroachment on territorial integrity and inviolability, state betrayal, etc. The actions taken from the point of view of the ruling authorities and the current law make the person concerned a criminal, and therefore open the opportunity to bring him to justice.

However, it is evident that the social function naturally inherent in the state requires the implementation of the necessary reimbursement by the state concerned with the possibility of their recovery from the armed organizations.

On this occasion, Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power adopted on November 29, 1985, that the perpetrators or third parties are responsible for their behavior and should provide fair compensation to victims, their families and dependents. Such restitution, in particular, includes the return of property, compensation for damage, etc. (paragraphs 8, 9). In addition, the Declaration encourages the creation of national funds to compensate for the damage done to the victims, as well as the provision of necessary, including material assistance to the victims by the state (paragraphs 13, 14) [3]. Thus, it is likely that recognition at the national level of the parties to the conflict, in addition to government forces, of criminals in the manner established by the national law will lead to corresponding negative consequences for them. Particularly, person, who damaged or destroyed immovable property, is obliged to compensate appropriate damage as the offender.

In addition, the social function of the state will stipulate the necessity of reimbursement to persons who have been victims of a military conflict in connection with which such compensation may be carried out in kind, in particular, by providing free accommodation to other persons (in case of loss of dwelling) and granting material compensation. Such a reimbursement by the State will not deprive it of its ability to recover the funds from other parties to the conflict. However, this will be difficult, because finding such persons is quite difficult. Participants in the conflict on the side of the opposition or terrorist groups are heterogeneous groups, but in essence, individuals. To find all of them and to define the nature of their participation in conflicts is virtually impossible.

In this case, it should be noted that in this situation the Syrian authorities are faced with a very serious legal problem.

First of all, this is the completeness of the refund. As a rule, it is difficult or practically impossible to achieve. The proposed new housing may differ from the lost, there will be difficulty in determining the cost of the selected things, etc. At the same time, it is practically impossible to make appropriate compensations simultaneously to all persons in full, taking into account the economic situation of the state after the conflict.

The second issue will be to establish the exact extent and degree of participation of each of the parties to the conflict in the destruction of property. The problem is that in practice it is objectively impossible to establish the degree of guilt of the relevant individuals in the destruction of the relevant objects. As described above, property could have been destroyed either by government forces or by opposition forces or by terrorist groups. It is virtually impossible to establish the responsible entity and the extent of its responsibility. In this regard, practically all the burden of reimbursement will be relied upon by the state with the possibility of further recovery of the corresponding damage from other parties to the conflict.

Abovementioned shows that new approaches need to be find in order to resist the modern challenges for protection of property right to immovable property in context of current and possible armed conflicts.

References

1. Najjar A., Damage Caused by the Syrian Civil War: What the Data Say. URL: <https://towardsdatascience.com/damage-caused-by-the-syrian-civil-war-what-the-data-say-ebad5796fca8> (access date: 21.05.2021).

2. Syria. Syrian Cities Damage Atlas. Eight Year Anniversary of the Syrian Civil Law. Thematic Assessment of Satellite Identified Damage” (16 march 2019) / UNITAR, 2019. 71 p. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/reach_thematic_assessment_syrian_cities_damage_atlas_march_2019_reduced_file_size_1.pdf (access date: 21.05.2021).

3. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power proclaimed by the United Nations General Assembly 29.11.1985: General Assembly resolution A/RES/40/34. URL: <https://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm> (access date: 21.05.2021).

Спесівцев Д. С. Захист права власності на нерухоме майно: сучасні проблеми у контексті збройного конфлікту у Сирії. *Робота присвячена розгляду окремих проблем захисту права власності на об'єкти нерухомого майна в аспекті збройного конфлікту у Сирійській Арабській Республіці.*

Ключові слова: право власності, захист, збройний конфлікт, шкода, Сирія.

ЩОДО ПІДСТАВ ВИНИКНЕННЯ СІМ'Ї

О. В. Старчук

У статті визначено підстави виникнення сім'ї у юридичному значенні відповідно до Сімейного кодексу України, а саме: шлюб, кровне споріднення, усиновлення та інші підстави, не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Ключові слова: сім'я, шлюб, кровна спорідненість, усиновлення, конкубінат.

Конституційне право на особисту свободу реалізується у нормах сімейного права України відповідно до яких, кожна особа може обирати форму організації сім'ї, а саме, перебувати у цивільному шлюбі чи у фактичних відносинах без реєстрації шлюбу.

Окрім цього, п. 5 ст. 5 Сімейного кодексу України (далі – СК України) передбачено, що ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України.

З метою комплексного дослідження сім'ї як учасника сімейних правовідносин доцільно охарактеризувати підстави її виникнення.

У ст. 3 СК України, зауважують автори науково-практичного коментаря до Сімейного кодексу України за редакцією Є. О. Харитонова, містяться не лише конкретно визначені ознаки сім'ї, але й низка декларативних положень, вказівки на підстави виникнення сім'ї тощо [1], чим значно розширюються межі цього поняття.

Підстави створення сім'ї визначаються у ч. 4 ст. 3 СК України [2].

У правовій доктрині, В. І Труба зауважує, що класичними підставами для визначення поняття «сім'я» є шлюб, кровна спорідненість, усиновлення [3, с. 90]. Однак, законодавець в ч. 4 ст. 3 СК

України встановлює, що сім'я може створюватись й на «інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства».

Щодо зазначеного положення Я. М. Шевченко звертає увагу на те, що можна лише здогадуватися щодо «інших підстав виникнення сім'ї», але, безумовно, до справжніх сімейних відносин (шлюб, кровна спорідненість, усиновлення) вони ніякого відношення не мають [4, с. 6].

Також, сумнівним є співвіднесення підстав виникнення сім'ї до моральних засад суспільства, які є категорією оціночною та формуються в свідомості кожної людини по-різному.

Протилежну позицію займає К. А. Казарян, зауважуючи на доцільності при формулюванні визначення поняття сім'ї використовувати безумовні підстави створення сім'ї та передбачити існування і інших передбачених законом підстав, які із розвитком суспільних відносин можуть з'явитися [5, с. 224].

Визначаючи підстави створення сім'ї, не можна не погодитися, що в певних питаннях з цього приводу чинне законодавство потребує удосконалення його норм, зауважують М. І. Пришляк, О. В. Сировий, адже тенденції, які склалися в суспільстві, все більше вказують на необхідність зміни наявних формальних умов укладення шлюбу [6, с. 65].

Попри зовнішню нескладність переліку підстав створення сім'ї, щодо них, вказує Є. О. Харитонов, необхідні деякі застереження.

По-перше, у зазначеній нормі мається на увазі створення сім'ї у юридичному значенні цього поняття, оскільки сім'я як явище природне та соціальне, існує незалежно від приписів норм права, а її ознаки і підстави виникнення визначаються нормами неюридичного (так званого, «позитивного»), а природного права, а тому у ч. 4 ст. 3 СК України йдеться про підстави створення сім'ї у юридичному значенні (як правової категорії, а отже, і про підстави виникнення сімейних правовідносин).

По-друге, перелік підстав створення сім'ї має невичерпний характер, оскільки передбачено «інші підстави, не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства».

По-третє, найменування «підстави створення сім'ї» є неточним, оскільки її зазначені положення мають застосовуватися з урахуванням ознак сім'ї, передбачених ч. 2 ст. 3 СК України (спільне проживання, спільний побут, взаємні права та обов'язки) [7, с. 296].

У правовій доктрині до інших підстав виникнення сім'ї, які не суперечать закону та моральним засадам суспільства відносять фактичні відносини чоловіка та жінки у незареєстрованому чи будь-якому іншому шлюбі.

Інститут конкубінату у сімейному праві України є доволі суперечливим.

Якщо детально проаналізувати СК України й особливу увагу приділити ст. 27, то можна впевнитися, зауважує О. І. Митрофанова, що законодавець зводить нанівець значення «фактичних відносин чоловіка і жінки», адже відповідно до цієї статті державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства [8, с. 83].

У свою чергу, Г. Миронов наявність ст. 74 в СК України розцінює як прогресивний крок, вбачаючи в ній своєрідну відповідь на запит часу і одночасно розглядаючи її як міну уповільненої дії, яка невдовзі стане головним боєм судів щодо вирішення шквалу проблем у зв'язку з її застосуванням [9, с. 101].

Д. І. Фолошня акцентує увагу на тому, що вислів «жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою» є не дуже вдалим та розтягнутим для його застосування в юридичній практиці, а також таким, що неоднозначно застосовується у СК України [10, с. 43].

А тому, з метою уникнення такої громісткої конструкції В. М. Махінчук пропонує у СК України вживати поняття «конкубінат» як підстава виникнення сім'ї, під яким автор розуміє спільне проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу [11, с. 96–97].

Отже, підставами виникнення сім'ї у юридичному значенні є: шлюб, кровна спорідненість, усиновлення та інші підстави, які не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства (до яких доцільно віднести фактичні відносини жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі).

Незалежно від підстав створення сім'ї, правовий статус їх учасників поставлений в однакову правову площину.

Література

1. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Ю. В. Білоусов та ін.; за ред. Є. О. Харитонova. [вид.2-ге, доп.]. Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. С. 15–17.

2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. із змінами і доп. *Відом. Верх. Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
3. Труба В. І. До питання про визначення сімейних правовідносин. *Вісник Одеського національного університету*. 2009. № 9. Т. 14. Вип. 9. С. 87–95.
4. Шевченко Я. М. Проблеми нового Сімейного кодексу України. Проблеми законності: Республік. міжвідомч. наук. зб. Харків: НЮАУ імені Я. Мудрого. 2003. Вип. 63. С. 4–10.
5. Казарян К. А. Визначення поняття «сім'ї» як правової категорії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. – № 1106. Сер. Право. Вип. № 17. 2014. С. 223–226.
6. Пришляк М. І., Сировой О. В. Підстави створення сім'ї: проблемні питання та шляхи вирішення. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 3. 2009. С. 60–68.
7. Харитонов Є. О. Сім'я як концепт сімейного законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 293–301.
8. Митрофанова О.І. Правове регулювання фактичних шлюбних відносин. *Юридичний журнал: аналітичні матеріали, коментарі, судова практика*. 2008. № 7-8. С. 82–86.
9. Миронов Г. Моральні засади Сімейного кодексу України. *Право України*. 2004. № 4. С. 99-102.
10. Фолошня Д. І. Спільна власність членів сім'ї за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2015. 216 с.
11. Махінчук В. М. Конкубінат за Сімейним кодексом України: проблеми право реалізації. Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: матеріали круглого столу. Х., 2007. С. 95–102.

Starchuk O. On the grounds for the creation of the family. *The article deals with the grounds for the creation of the family in the legal sense according to the Family Code of Ukraine, namely: marriage, blood ties, adoption as well as on other grounds which are not contrary to law and morals of the society.*

Keywords: *family, marriage, blood ties, adoption, concubinage.*

СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Д. Л. Фелонюк

Стаття присвячена розгляду окремих теоретико-правових питань формування екологічної політики України в сучасних умовах з метою досягнення цілей сталого розвитку.

Ключові слова: *екологічна політика, сталий розвиток, охорона навколишнього природного середовища, захист довкілля, раціональне природокористування.*

Гострота глобальних екологічних проблем сучасності як феномену планетарного масштабу зумовлює необхідність визнання екологоорієнтованого підходу до їх вирішення як пріоритету діяльності міжнародної спільноти, об'єднань (союзів) держав та окремої країни. Ключові питання охорони навколишнього природного середовища, збереження і захисту довкілля, екологічної безпеки, раціонального та збалансованого природокористування знаходять свій прояв у екологічній політиці держави.

Не зважаючи на те, що в сучасному світі межа між внутрішньою і зовнішньою політикою все більше стирається, а проблеми збереження навколишнього середовища та природних ресурсів носять транснаціональний характер [1, с. 12], кожна цивілізована держава формує власну екологічну політику з урахуванням міжнародного досвіду в цій сфері.

В Україні довгострокова перспектива діяльності у сфері довкілля визначена в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджених Законом України від 28.02.2019 № 2697-VIII. Метою державної екологічної політики, як визначено в розділі II цього акту, є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення

конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем [2]. У цьому ж розділі серед основних засад державної екологічної політики названі такі: 1) досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), які були затверджені на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку у 2015 році; 2) сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку [2].

Такий підхід до формування національної екологічної політики з урахуванням необхідності досягнення цілей сталого розвитку є закономірним та цілком виправданим у нинішніх умовах. Як слушно зазначається в науковій літературі, «в основі екологічної політики розвинутих країн лежить концепція сталого розвитку, що є рушійною силою гармонізації стосунків людини та навколишнього середовища. Проблема сталого розвитку – найбільш актуальна в сучасному світі, нею опікуються світові лідери, їй присвячені сотні урядових і міжурядових програм, вона багато років стоїть на порядку денному найвпливовіших міжнародних організацій. Усвідомлене обмеження на споживання природних ресурсів є основною умовою для подальшого розвитку не тільки окремої держави, а й людства в цілому» [3, с. 94].

Слід зауважити, що концепція сталого розвитку вперше набула широкого поширення у зв'язку з проголошенням Всесвітньої стратегії збереження природи, розробленої з ініціативи ЮНЕП, Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) і Всесвітнього фонду дикої природи. У 1987 році в доповіді «Наше загальне майбутнє» Міжнародна комісія з навколишнього середовища й розвитку (МКНСР) приділила основну увагу необхідності «сталого розвитку», за якої «задоволення потреб теперішнього часу не підриває здатності майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби». Це формулювання поняття «сталий розвиток» зараз широко використовується в якості базової в багатьох країнах [4, с. 104-105].

Значно пізніше, 25.09.2015 була прийнята Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», якою оголошено новий план дій, орієнтований на виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку, що включає сімнадцять цілей сталого розвитку і сто шістьдесят дев'ять завдань. Підтримуючи проголошені глобальні цілі сталого розвитку, Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019 визначено необхідність забезпечення дотримання усіх сімнадцяти цілей, у тому числі й у сфері охорони та збереження навколишнього природного середовища та раціонального природокористування [5].

З цього приводу А. П. Гетьман зауважує, що національна екологічна політика в сучасних умовах розглядається як інтегрований фактор соціально-економічного розвитку України, який сприяє забезпеченню переходу до сталого розвитку економіки та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування [6, с. 56-57]. Такий висновок впливає і з положень преамбули Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-ХІІ, у якій встановлено, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – це невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України [7].

На підставі викладеного можна стверджувати, що важливою рисою сучасної екологічної політики України є її формування з урахуванням необхідності досягнення цілей сталого розвитку. Останній, своєю чергою, передбачає баланс екологічної, економічної та соціальної складових. Зважаючи на це, вітчизняна екологічна політика характеризується багатогранністю, комплексністю та не є ізольованою від інших сфер. Більш того, саме такий підхід до формування екологічної політики в Україні дозволяє прогнозувати ефективність її здійснення у майбутньому.

Література

1. Резнікова Н. В. Глобальні екологічні проблеми в сучасному світі: екологічна детермінанта міжнародних економічних відносин. Київ : Вістка, 2016. 216 с.
2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 14.05.2021).
3. Якушев Д. Сучасні тенденції державної екологічної політики в Україні в контексті концепції сталого розвитку. Державне управління та місцеве самоврядування. 2016. Вип. 4 (31). С. 92–97.

4. Зеркалов Д. В. Екологічна безпека та охорона довкілля. Електрон. дані. Київ : Основа, 2011. 514 с. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. Систем. вимоги : Pentium; 512 Mb RAM; Windows 98/2000/XP; Acrobat Reader 7.0. URL: <http://zerkalov.kiev.ua/sites/default/files/ebod-mz.pdf> (дата звернення: 14.05.2021).

5. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 14.05.2021).

6. Гетьман А. П. Правові засади державної екологічної політики в сфері охорони довкілля. *Досвід і проблеми інкорпорації, імплементації та адаптації екологічного законодавства* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25 верес. 2013 р., м. Дніпропетровськ. Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2013. С. 53–71.

7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 14.05.2021).

Feloniuk D. Strategy of formation of modern ecological policy of Ukraine in the conditions of sustainable development. *The article is devoted to the consideration of certain theoretical and legal issues of formation of ecological policy of Ukraine in modern conditions in order to achieve the goals of sustainable development.*

Keywords: *ecological policy, sustainable development, environmental protection, environmental protection, rational nature management.*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНТЕРЕСУ ТА ВОЛІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Н. Ф. Чубоха

У тезах досліджується поняття інтересу і волі як цивільно-правових категорій та їх співвідношення. Доводиться потреба визначення їх змісту та механізму здійснення.

Ключові слова: *інтерес, бажання, потреба, воля, усвідомлені дії, об'єктивне право.*

Різноманітними за трактуванням у цивілістичній науковій доктрині є погляди щодо взаємозв'язку інтересу та волі у цивільних правовідносинах. На думку О. Ф. Скакун «реалізація правовідносин можлива лише на підставі виявлення волі (інтересу) їх учасників» [1, с. 436]. Д. М. Чечот зазначає про двояке значення інтересу: по-перше, він має в своєму складі матеріальні потреби людини, а по-друге, її індивідуальне прагнення вчинити для цього певні дії [2, с. 30]. В. Ф. Сіренко називає інтерес є об'єктивною субстанцією, продуктом об'єктивних потреб, необхідність задоволення яких примушує особу саме через інтереси вступати до певних суспільних відносин [3, с. 17]. Отже, інтерес – це передумова будь-яких відносин та їх рушійна сила, причина, мотив, спонукання особи до дій у майбутніх цивільних правовідносинах.

Відповідно до ст. 1 ЦК України [4] усі цивільні відносини ґрунтуються на вільному волевиявленні суб'єктів, а тому для виникнення суб'єктивного права у особи на об'єкт має бути інтерес суб'єкта та його волевиявлення у формі певної дії. Інтерес спонукає особу до вольових усвідомлених дій, які є елементом суб'єктивного права особи та рушійною силою цивільних правовідносин. Втрата інтересу щодо об'єкта майбутніх правовідносин породжує і відмову від вольових дій суб'єкта у більшості цивільних правовідносин. Саме інтереси, на думку С. В. Михайлова, визначають метод правового регулювання відносин з економічним змістом, яким властиві диспозитивність й рівність їх учасників [5, с. 64]. Інтерес у приватному праві є інструментом координації, домовленості, узгодження та забезпечення динаміки суспільних відносин. Інтерес дозволяє особам визначити необхідні юридичні способи і засоби, які відповідають їх волі та спрямовані на виникнення та розвиток цивільних правовідносин.

У цивільних правовідносинах особа, вчиняючи вольову дію, тобто правочин, який спрямований на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків і задовольняє певний інтерес у спосіб, який не заборонений законом. При цьому особа діє вільно та усвідомлено і її волевиявлення, відповідно до ч. 3 ст. 203 ЦКУ, має бути вільним та відповідати її внутрішній волі. В результаті оцінивши як свої власні прагнення так і об'єктивну дійсність особа «підбирає» за

допомогою інтересу потрібні їй правові норми та вчиняє необхідну поведінку для досягнення певної мети. Саме тому, І. В. Венедіктова, визначаючи взаємозв'язок понять волі та інтересу стверджує, що інтерес становить зміст волі людини [6, с. 132].

Диспозитивність та автономія волі у цивільному праві дозволяє учасникам цивільних відносин самостійно, на власний розсуд вступати у відносини, визначати їх зміст та засоби досягнення мети. Вольовий характер цивільних відносин проявляється також у вимозі щодо усвідомлення особою тих дій, які вона вчиняє та їх наслідків. В. П. Грибанов зауважував про те, що воля уповноваженої особи в рамках наданої їй законом диспозитивності бере участь у визначенні змісту ряду суб'єктивних прав, що нею набуваються [7, с. 44-45]. Тому недійсним буде договір, стороною якого є недієздатна особа або особа, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними. Крім цього, вольовий характер цивільних відносин зумовлює необхідність повної обізнаності особи щодо предмета, змісту прав та обов'язків та бажання їх настання. Вільна та повна згода особи на виникнення, зміну та припинення цивільних відносин визначена ст. 12 ч. 1 ЦК України : « особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд» [4]. Інтерес до отримання майна чи здійснення особистого немайнового права рухає особу, спонукаючи її до виразу волі, як правило, у активних цілеспрямованих, правомірних та усвідомлених вольових діях. Адже «без інтересу немає вольових дій; без вольових дій не задовільнити інтерес» [8, с. 187].

Не менш вагомо автономія волі відображена у принципі свободи договору, який проявляється у індивідуальному регулюванні цивільних відносин відповідно до ст. ст. 3, 6, 627 ЦК України. Відповідно до ч. 3 ст. 6 ЦК України сторони можуть укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. Ч. 1 ст. 627 ЦК України зазначає, що сторони вільні в укладенні договору, виборі контрагента та визначення умов договору з урахуванням вимог цього кодексу, актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Саморегулювання цивільних відносин є особистим правом учасників цих відносин, яке здійснюється ними, за загальним правилом, на власний розсуд, незалежно від наявності імперативного регулювання цих відносин, окрім випадків, коли учасники цивільних відносин не можуть на власний розсуд його врегулювати [9, с. 248]. Власна воля, свій інтерес та укладення договору, який відповідатиме засадам цивільного законодавства, які є лише рамками приватної свободи особи, відображені у договорі, який набуває обов'язкової сили щонайменше для двох суб'єктів, поєднуючи у собі їхні свободу та обов'язки. Адже автономія волі передбачає її незалежність від зовнішніх чинників, тобто стан свободи суб'єктів цивільних правовідносин.

Воля це вагомий показник поведінки суб'єктів цивільних правовідносин, яка відображає їх позитивну чи негативну реакцію на певну ситуацію у відносинах з іншими учасниками цивільного обороту. Будучи елементом цивільної дієздатності, воля визначає напрямок руху поведінки (певні дії) фізичних чи юридичних осіб, вона дозволяє їм набувати, створювати та особисто здійснювати цивільні права та обов'язки, а у визначених випадках – нести відповідальність за невиконання або ж неналежне виконання своїх обов'язків перед іншою стороною – контрагентом.

І інтерес, і воля мають практичне та індивідуальне значення для здійснення цивільних правовідносин. Проте основною рушійною силою наділений саме інтерес особи, адже лише він породжує (виявляє, стимулює) волю особи та спрямовує її на вчинення юридично вагомих дій, завдяки яким досягається мета (правовий результат)– задоволення потреби суб'єкта відповідних правовідносин. Без інтересу немає реалізації права, немає правовідносин та неможливим є задоволення майнових чи немайнових інтересів учасників цивільного обороту. Категорія «воля» у праві загалом, й в цивільному праві, зокрема, має фундаментальне значення, пронизуючи практично всі норми та цивільні правовідносини. Цивільне право має свідомо-вольовий характер і по своїй сутності є проявом волі й свідомості людей, що створюють конкретні правові норми, а також тих, що їх застосовують у реальному житті.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. / О. Ф. Скакун. – 2-е вид. ; пер. з рос. – Х.: Консум, 2005. – 656 с.
2. Чечот Д. М. Избранные труды по гражданскому процессу. // Текст. / Д. М. Чечот. – СПб.: Изд. дом Санкт-Петербургского гос.ун-та. – 2005. – 603 с.
3. Сиренко В. Ф. Проблемы интереса в го сударственном управлении / В. Ф. Сиренко. – Киев : Українська думка, 1980. – 56 с.

4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

5. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. М., Статут. – 2002. – 205 с.

6. Венедіктова І. Методологічні підходи до співвідношення понять «інтерес» і «потреба» при визначенні юридичної категорії «охоронюваний законом інтерес» / І. Венедіктова // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3. – С. 129-137. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2011_3_12.

7. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав (Классика российской цивилистики) – М.: «Статут», 2000. – 411 с.

8. Явич Л. С. Общая теория права. Л., 1976. – 298 с.

9. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України / С. О. Погрібний : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. – К., 2009. – 292 с.

Chubokha N. Relationship between interest and will in civil law. *Theses explore the concept of interest and will as civil law categories and their relationship. The need to determine their content and mechanism of implementation is proved.*

Keywords: *interest, desire, need, will, conscious actions, objective law.*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ БЕЛАРУСИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Т. З. Шалаева

В работе исследованы вопросы, связанные с теоретико-методологическими проблемами правового обеспечения экономической безопасности Республики Беларусь. Особое внимание уделено анализу действующего и формированию нового законодательства в области экономической безопасности.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, правовое регулирование в сфере безопасности.*

В современных условиях гибридных войн, неконтролируемого возрастания геополитических и геоэкономических конфликтов, перехода к многополярному миру, сопровождаемому нарастанием геополитической нестабильности и неустойчивости развития мировой экономики в целом; жестким усилением глобальной корпоративной конкуренции, острым нарастанием влияния военно-политических угроз и информационно-технологических вызовов на развитие экономики, на передовой край юридической науки выступают проблемы формирования новых концептов правового обеспечения, как национальной безопасности, так и ее структурных элементов, в том числе экономической составляющей.

На международном уровне проблемам обеспечения экономической безопасности посвящена специальная Резолюция 40/173 Генеральной Ассамблеи ООН от 17.12.1985, в которой определены подходы ООН к международно-правовому обеспечению экономической безопасности, направленные, прежде всего, на развитие безопасных отношений промышленно развитых и развивающихся стран. В тексте Резолюции, однако, не определено категориальное понимание термина «экономическая безопасность».

С начала 90-х годов прошлого столетия страны-участницы СНГ формируют собственное безопасное экономическое пространство посредством принятия соглашений в рамках наднационального законодательства, так и двусторонних соглашений по отдельным вопросам безопасного экономического сотрудничества. Примером могут служить Рекомендации по гармонизации и унификации законодательства государств-участников СНГ в сфере обеспечения химической и биологической безопасности.

В Беларуси принимаются меры по реализации правовых подходов к обеспечению экономической безопасности страны. Однако признаем, что все же недостаточно уделяется внимания научно обоснованной концепции правового обеспечения экономической безопасности, не

разработаны программно-установочные документы в этой важнейшей сфере национальной безопасности, что порождает неконтролируемый рост нормативных правовых актов, связанных с различными областями правового регулирования экономической безопасности. Так, в контексте реализации требований Директивы Президента Республики Беларусь от 3.12.2010 № 4 «О развитии предпринимательской деятельности и стимулирования деловой активности в Республике Беларусь» по системе мер, обеспечивающих тем либо иным способом безопасность и стабильность экономики, принято совместное Постановление Совета Министров и Национального банка Республики Беларусь от 28.02.2011 № 251/6 (в ред. постановления Совмина, Нацбанка от 15.12.2014 № 1179/21), в котором утверждено 133 мероприятия, объединенных в 9-ти смысловых блоках, направленных в целом на стабильность экономических процессов. Постановление порождает массу ведомственных актов, направленных на реализацию конкретного пункта об отраслевой безопасности без учета единых подходов и общих методологических принципов к построению системы правового регулирования данной сферы отношений.

В то же время, проблемы терминологического определения теоретико-правового понятия «экономическая безопасность», а также составляющих это понятие, структурных элементов, в настоящее время не разрешены. В то же время, сам термин «экономическая безопасность» используется достаточно часто в нормативных актах (более чем в 100 актах), подчас с различным смысловым содержанием. Ради исторической справедливости отметим, что впервые нормативное определение термина «экономическая безопасность» все-таки нашло отражение в 1998 году в Законе Республики Беларусь «О государственном регулировании внешнеторговой деятельности», но впоследствии в редакции от 2004 года указанное понятие из закона было исключено.

В 2010 году в Концепции национальной безопасности Республики Беларусь, утвержденной Указом Президента Республики Беларусь от 09.11.2010 № 575 было закреплено новое содержание термина «экономическая безопасность», которому уже более 10 лет и которое не учитывает реалии цифровой трансформации экономики, не основано на нормах Декрета Президента Республики Беларусь от 21.12.2017 № 8 «О развитии цифровой экономики» и Указа Президента Республики Беларусь от 23.01.2014 № 46 (ред. от 16.12.2019) «Об использовании государственными органами и иными государственными организациями телекоммуникационных технологий» и др.

Учитывая, что концепции как акты, являются политико-правовыми документами долгосрочного стратегического планирования, на базе которых должны, по сути, приниматься государственные программы, законодательные акты, иные акты системного характера, способствующие реализации концептуальных подходов к проблемам национальной безопасности в целом, и нейтрализации внутренних и внешних угроз национальным интересам в сфере экономики государства, в частности.

Кроме Концепции национальной безопасности Республики Беларусь, к правовым актам в области экономической безопасности следует отнести Директиву Президента Республики Беларусь от 14 июня 2007 г. № 3 «Экономия и бережливость – главные факторы экономической безопасности государства»; отдельные положения и нормы, регулирующие обеспечение экономической безопасности, которые содержатся в Договоре о таможенном кодексе Евразийского экономического союза от 11.04.2017 (ред. от 29.04.2020); законах Республики Беларусь «О валютном регулировании и валютном контроле» от 22.07.2003 № 226-3 (ред. от 05.01.2016), «О государственном регулировании внешнеторговой деятельности» от 25.11.2004 № 347-3, «О мерах по защите экономических интересов Республики Беларусь при осуществлении внешней торговли товарами» от 25.11.2004 № 346-3 (ред. от 13.07.2016), «Об органах государственной безопасности Республики Беларусь» от 10.07.2012 №390-3 (ред. от 09.01.2019), «Об органах финансовых расследований Комитета государственного контроля Республики Беларусь» от 16.07.2008 № 414-3 (ред. от 10.07.2012), постановление Совета Министров Республики Беларусь от 08.2011 № 157 «Об утверждении мероприятий по реализации Директивы Президента Республики Беларусь от 14.06.2007 № 3» и Указе Президента Республики Беларусь от 23.07.2013 № 325 «О некоторых вопросах Комитета государственной безопасности».

Комплексный анализ нормативных правовых актов в данной сфере позволяет говорить о значительно расширенном и несколько одностороннем нормативном массиве, в составе которого присутствуют разноуровневые и не всегда соподчиненные акты с большим количеством отсылочных и бланкетных норм с регламентацией малозначительных вопросов, неоднозначностью предписаний.

Методологические подходы к экономико-правовому исследованию основаны, прежде всего, на мониторинге важнейших показателей экономической безопасности в Республике Беларусь согласно постановлению Совета Министров Республики Беларусь от 22.02.2007 № 226 (ред. от 16.12.2008) «Об организации мониторинга важнейших показателей экономической безопасности

Республики Беларусь». Отметим, что согласно Приложению к Положению об организации мониторинга важнейших показателей экономической безопасности Республики Беларусь в перечень важнейших вошли 15 показателей, – ни в одном из которых не заложены критерии, позволяющие оценить внешние и внутренние угрозы, связанные с цифровой трансформацией экономики.

Представляется необходимым проведение комплексного теоретического экономико-правового исследования экономической безопасности с учетом реалий безостановочной цифровой трансформации экономики, на базе которого, должна быть осуществлена разработка и принятие соответствующего закона, ряда законодательных актов и соответствующей системы законодательства. К слову, в 2001 году пунктом 20 Плана подготовки законопроектов на 2002 год, утвержденного Указом Президента Республики Беларусь от 20.12.2001 № 764, разработка закона «Об обеспечении экономической безопасности Республики Беларусь» была запланирована, но принятие его до сих пор так и не состоялось.

В связи с наличием разно уровневых подходов к экономической безопасности, целесообразным представляется разработка методологии исследования всех уровней экономической безопасности с учетом специфики каждого в целях придания комплексности экономико-правовой категории «экономическая безопасность».

Исходя из отраслевой принадлежности экономических процессов к экологической, продовольственной, энергетической, финансовой, торговой и иным сферам, существенным находим проработку смыслового универсального термина «экономическая безопасность» с акцентом на субъектно-объектной его характеристике.

Признаем, что в праве и законодательстве Беларуси, да и других государств, как самостоятельный объект правоотношений «экономическая безопасность» выступает достаточно редко и, как правило, включается в качестве структурного элемента в систему правового обеспечения национальной безопасности. Кроме того, содержательное наполнение категории «экономическая безопасность» может рассматриваться – как состояние, процесс, объект и как система, включающая в свою структуру соответствующие элементы.

Представляется, что устранение указанных проблем позволит приблизить белорусское законодательство об экономической безопасности к мировым стандартам в данной области, а также подчеркнуть поступательное движение Беларуси к построению демократического, правового, социального государства.

Shalaeva T. Economic security of Belarus: theoretical and methodological problems of legal regulation. *The work investigates issues related to theoretical and methodological problems of legal support of the economic security of the Republic of Belarus. Particular attention is paid to the analysis of the current and the formation of new legislation in the field of economic security.*

Keywords: *economic security, legal regulation in the field of security.*

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Л. М. Шевчук

Стаття присвячена розгляду окремих аспектів національного еколого-правового регулювання сфери оборонних закупівель.

Ключові слова: *оборонні закупівлі; безпека і оборона; товари, роботи і послуги оборонного призначення; вартість життєвого циклу; екологічний менеджмент.*

Необхідність вирішення глобальних проблем сучасності, пов'язаних зі збереженням та охороною довкілля, зумовили запровадження екосистемного підходу до регламентації ключових сфер державного й суспільного життя як міжнародною спільнотою загалом, так і кожною цивілізованою державою зокрема. В Україні однією з таких сфер, у якій чітко прослідковується тенденція до посилення екологічної складової у її регулюванні, стала сфера оборонних закупівель.

Загальні правові засади планування, порядок формування обсягів та особливостей здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення для забезпечення потреб сектору безпеки і

оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони визначені в Законі України «Про оборонні закупівлі» від 17.07.2020 № 808-IX [1], який набрав чинності 01.01.2021 (15.08.2020 набрали чинності окремі його положення). В числі новел екологічного характеру, передбачених цим нормативно-правовим актом, слід виокремити такі: 1) вартість життєвого циклу як критерій оцінки пропозицій учасників процедур закупівель (п. 3 ч. 1 ст. 17) [1]; 2) вимоги щодо екологічного менеджменту як додаткового кваліфікаційного критерію до учасників закупівель, які може встановити державний замовник, з обов'язковим посиланням на відповідні міжнародні та/або європейські стандарти та/або їх національні еквіваленти (п. 4 ч. 2 ст. 22) [1].

Слід зауважити, що попереднє вітчизняне законодавство, яке регулювало організацію та здійснення закупівель для забезпечення потреб оборони, – закони України «Про державне оборонне замовлення» [2] від 03.03.1999 № 464-XIV та «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони» [3] від 12.05.2016 № 1356-VIII, – прямих норм екологічного характеру не містило. Однак підвищення уваги до питань охорони та збереження навколишнього природного середовища зумовило закріплення в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджених Законом України від 28.02.2019 № 2697-VIII положення, відповідно до якого екосистемний підхід запроваджується до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України, у тому числі й у сфері безпеки і оборони [4]. На необхідності забезпечення збалансованого природокористування, екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території країни наголошується і в рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» від 23.03.2021 [5].

Зважаючи на викладене, новели еколого-правового характеру, запроваджені Законом України «Про оборонні закупівлі», є адекватною реакцією держави на нагальні потреби сьогодення та мають на меті врахування не лише економічних, але й екологічних інтересів при здійсненні закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення для забезпечення потреб сектору безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони в Україні. Своєчасність і необхідність застосування екологічного підходу до організації та здійснення оборонних закупівель зумовлені низкою проблем, які слід вирішити у сфері національної безпеки та оборони задля мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище. Передусім це стосується використання екологічно небезпечних речовин і технологій в оборонних цілях, утилізації застарілого озброєння, забезпечення додержання вимог екологічної безпеки при експлуатації військової техніки та обладнання тощо.

Отже, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 22 Закону України «Про оборонні закупівлі» державний замовник має право встановити як додатковий кваліфікаційний критерій вимоги щодо систем менеджменту у відповідних сферах діяльності (зокрема екологічного менеджменту) з обов'язковим посиланням на відповідні міжнародні та/або європейські стандарти та/або їх національні еквіваленти [1].

Екологічний менеджмент охоплює планування, управління і контроль всієї діяльності підприємства щодо охорони навколишнього середовища. Система екологічного менеджменту відповідно до міжнародного стандарту ISO 14001 – це частина загальної системи менеджменту, що включає в себе організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси та ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів реалізації та вдосконалення екологічної політики, її цілей і завдань.

В Україні міжнародні стандарти серії ISO 14000 були прийняті як національні в 1997 році. Серед нині діючих можна назвати, наприклад, такі: ДСТУ ISO 14001:2015 «Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування» (ISO 14001:2015, IDT), ДСТУ ISO 14006:2013 «Системи екологічного управління. Настанови щодо запровадження екологічного проектування» (ISO 14006:2011, IDT), ДСТУ ISO 14040:2013 «Екологічне управління. Оцінювання життєвого циклу. Принципи та структура» (ISO 14040:2006, IDT), ДСТУ ISO 14044:2013 «Екологічне управління. Оцінювання життєвого циклу. Вимоги та настанови» (ISO 14044:2006, IDT) та ін. Усі вони можуть застосовуватися для цілей здійснення оборонних закупівель.

Водночас, якщо встановлення вимог щодо екологічного менеджменту при закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення для забезпечення потреб сектору безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони сьогодні може бути реалізоване без суттєвих труднощів, то вартість життєвого циклу як критерій оцінки пропозицій учасників процедур закупівель у сфері оборонних закупівель поки що не застосовується.

Така ситуація зумовлена відсутністю методики розрахунку вартості життєвого циклу, яку, в силу положень п. 3 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оборонні закупівлі» [1] повинен розробити і затвердити головний орган у сфері здійснення оборонних закупівель – Міністерство оборони України.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що сучасна нормативно-правова база України з питань оборонних закупівель характеризується прогресивністю, яка передусім знаходить свій прояв у врахуванні екологічних положень в процесі їх організації та здійснення. Водночас доводиться констатувати відсутність реальної можливості застосовувати вартість життєвого циклу як критерій оцінки пропозицій учасників процедур закупівель в практиці закупівельної діяльності для забезпечення потреб національного сектору безпеки і оборони. Зважаючи на це, необхідною є активізація зусиль держави у напрямі подальшого розвитку нормативно-правового та організаційно-технічного інструментарію з метою стимулювання раціонального природокористування, відповідального ставлення до збереження й охорони навколишнього природного середовища у сфері вітчизняних оборонних закупівель.

Література

1. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 № № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (дата звернення: 20.05.2021).

2. Про державне оборонне замовлення : Закон України від 03.03.1999 № 464-XIV (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464-14#Text> (дата звернення: 20.05.2021).

3. Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони : Закон України від 12.05.2016 № 1356-VIII (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1356-19#Text> (дата звернення: 20.05.2021).

4. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 20.05.2021).

5. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.03.2021, введене в дію Указом Президента України від 23.03.2021 № № 111/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text> (дата звернення: 20.05.2021).

Shevchuk L. Environmental and legal aspects of Ukrainian legislation in the field of defense procurement. *The article is devoted to the consideration of certain aspects of national environmental and legal regulation of defense procurement.*

Keywords: *defense procurement; security and defense; goods, works and services for defense purposes; life cycle cost; environmental management.*

ПРОБЛЕМИ АПРОКСИМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО МІЖНАРОДНИХ ВИМОГ ЩОДО ПЕРЕМІЩЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ТВАРИННОГО СВІТУ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН

В. В. Шеховцов, Ю. О. Сеплива

Публікація висвітлює та аналізує проблеми, що виникають на шляху апроксимації українського законодавства до міжнародних вимог щодо переміщення об'єктів тваринного світу через митний кордон. Констатовано, що Україною було взято курс на євроінтеграцію, а тому для виконання своїх зобов'язань держава повинна здійснити наближення національного законодавства до десятків нормативно-правових актів ЄС, перелічених у додатках до Угоди про асоціацію, зокрема і в митній сфері.

В публікації звертається увага на ті регламенти і директиви, які повинні бути імплементовані українським законодавцем. Проаналізовано норми Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення від 1973 р., які встановлюють вимоги щодо переміщення тварин через митний кордон. Виявлено прогалини у державно-правовому регулюванні щодо здійснення процедури документарних перевірок, а також встановлення принципів ветеринарної біоетики.

Під час аналізу Митного Кодексу України надано пропозиції щодо вдосконалення та доповнення його певними положеннями, що стосуються встановлення вимог до здоров'я тварин під час переміщення їх через митний кордон.

Зауважено, що процес апроксимації потребує динамічного підходу і має здійснюватися поступово, а також встановлено пріоритетні напрями на шляху гармонізації законодавства України до міжнародних вимог.

Ключові слова: апроксимація законодавства, митний кордон, об'єкти тваринного світу, міжнародні стандарти.

Питання апроксимації українського митного законодавства щодо переміщення об'єктів тваринного світу через митний кордон висвітлювалася в наукових дослідженнях таких вчених, як А. О. Андрусевич, А. П. Гетьман, В. А. Зуєв, Н. Р. Малишева, Ю. С. Шемшученко, О. М. Шуміло, В. В. Шеховцов та ін.

Підписавши Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом держава взяла на себе зобов'язання щодо імплементації європейського законодавства, а тому процес апроксимації потребує динамічного підходу.

Митне законодавство України щодо переміщення об'єктів тваринного світу через митний кордон набуло перспективного розвитку з прийняттям Закону України про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Зазначений закон передбачає перелік пріоритетних для реформування напрямів, зокрема і митного.

Згідно з Конвенцією про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення від 1973 р., яка була ратифікована Україною 14 травня 1999 року, відповідно до ст. 8 ч. 3 вказано, що по можливості, Сторони забезпечують проходження об'єктів тваринного світу через митні формальності, необхідні для торгівлі, з мінімальними затримками. Для забезпечення такого проходження Сторона може визначити пункти ввезення та вивезення, на яких тварини мають бути пред'явлені для митних формальностей. Сторони забезпечують, крім цього, щоб у будь-який час транзиту, зберігання та перевезення виконувався належний догляд за всіма живими тваринами з метою зведення до мінімуму ризику пошкодження, загрози здоров'ю та жорстокого поводження [1]. Хоча Україна підписала дану Конвенцію і встановила в ст. 360 Митного Кодексу України можливість здійснення митного контролю живих тварин у першочерговому порядку, але відсутня норма, яка б говорила про необхідність здійснення процедур ветеринарних перевірок та дотримання правил гуманного ставлення до тварин під час перевезення. Митний Кодекс згадує лише про ввезення громадянами на митну територію України домашніх тварин, встановлюючи вимоги щодо письмового декларування та застосуванню до них заходів контролю, визначених законом. Однак, дане положення не враховує всіх вимог та міжнародних стандартів, яких повинна дотримуватися наша держава при переміщенні об'єктів тваринного світу через митний кордон. На наш погляд, для гармонізації українського митного законодавства з положеннями Конвенції, ст. 375 МК України необхідно доповнити і викласти у наступній редакції:

«Тварини, що ввозяться на територію України підлягають фізичній та документальній перевірці, проходженню ветеринарно-санітарного контролю у порядку передбаченому законом. Під час переміщення тварин через митний кордон слід дотримуватися принципів ветеринарної біоетики, заборона заподіювати тваринам біль чи страждання в пунктах санітарного контролю, необхідність забезпечення умов для відпочинку, годування та подачі води».

Позитивними змінами є те, що відповідно до Регламенту Комісії (ЄС) № 1739/2005 від 21 жовтня 2005 р., яким встановлюються вимоги до здоров'я тварин під час переміщення циркових тварин у межах територій держав-членів ЄС, на національному рівні затверджений Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства від 16 листопада 2018 року № 553, яким було встановлено, вимоги щодо ввезення на митну територію України циркових тварин, тварин, призначених для виставок та розважальних цілей, а також експериментальних тварин. Так, до ввезення на митну територію України допускаються клінічно здорові циркові тварини та тварини, призначені для виставок та розважальних цілей, які відповідають вимогам щодо здоров'я для відповідних видів тварин [2]. Також було внесено зміни до Закону України «Про ветеринарну медицину» від 25.06.1992 р., введення в дію якого відбудеться 21.03.2023 р., що врахував значну кількість нормативних актів ЄС, необхідних для гармонізації нашого законодавства.

Однак, потрібно зазначити, що відповідно до Регламенту (ЄС) 1186/2009 не було розроблено проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо правил ввезення лабораторних тварин та біологічних або хімічних речовин, призначених для дослідів та відповідно не був

прийнятий необхідний закон. Крім цього, не було імплементовано Директиву ЄС 91/496 щодо процедури проведення ветеринарних перевірок живих тварин на кордоні у відповідність із законодавством ЄС. Це стосується: встановлення порядку проведення документальної та фізичної перевірки під час ввезення на митну територію України живих тварин; запровадження системи ведення державного реєстру країн, з яких буде дозволено ввезення на митну територію України живих тварин; встановлення вимог до призначених прикордонних інспекційних постів, через які ввозяться вантажі із живими тваринами та інше. Отже, існує нагальна потреба в розробленні нормативно-правового акта і доповненні Митного Кодексу України положеннями, які врегулюють дані питання.

В процесі апроксимації українського законодавства до законодавства ЄС потрібно також врахувати Регламент (ЄС) № 576/2013 щодо некомерційного переміщення домашніх тварин та Директиву Ради 92/65/ЄЕС2, яка встановлює вимоги до здоров'я тварин, необхідні для здійснення торгівлі. Згідно з документом та з міркувань здоров'я тварин, які переміщуються через кордони ЄС у некомерційних цілях, тварини повинні бути ідентифіковані, вакциновані проти сказу та супроводжуватися паспортом для тварин.

Можна зробити висновок, що реформування національного законодавства необхідно здійснювати поступово, в тому числі щодо переміщення об'єктів тваринного світу через митний кордон. На шляху до апроксимації європейського законодавства потрібно визначити пріоритетні напрями. Перевезення тварин через державний кордон здійснюється з урахуванням вимог екологічного, ветеринарного, митного та інших галузей законодавства, а тому існує нагальна потреба в узгодженні нормативно-правових актів даних галузей права між собою. Прийняття Верховною Радою Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», який визначає основні стратегічні цілі екологічної політики держави, етапи її реалізації та очікувані результати, стало першим кроком на шляху до виконання зобов'язань. Наступний крок - це адаптація норм українського митного законодавства до Директив і Регламентів ЄС, що регулюють порядок переміщення тварин через митний кордон. Також, важливим є дослідження *acquis communautaire* та подальша імплементация норм, які містяться в ньому, для налагодженої гармонізації законодавства України до законодавства ЄС.

Митне законодавство України відрізняється від європейського тим, що відсутність належних змін у екологічному та інших галузях права призводить до значних прогалин щодо процедури ветеринарних перевірок, наявності недоліків деталізації порядку проведення документальної та фізичної перевірки під час ввезення на митну територію України живих тварин та відсутності дефініцій деяких природних об'єктів. Остільки, механізм реалізації законодавства в цій сфері має значні недоліки, то імплементация норм права ЄС і його подальша систематизация потребує врахування вимог динамічного характеру на шляху до реформування і виконання Україною своїх зобов'язань.

Література

1. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення від 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text (дата звернення 24.04.2021)
2. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства від 16 листопада 2018 Про затвердження Вимог щодо ввезення (пересилання) на митну територію України живих тварин та їхнього репродуктивного матеріалу, харчових продуктів тваринного походження, кормів, сіна, соломи, а також побічних продуктів тваринного походження та продуктів їх оброблення, переробки року № 553 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0346-19#Text> (дата звернення 24.04.2021)

Shekhovtsov V., Sepliva Yu. Problems of approximation of national customs legislation to international requirements for the movement of animal works through customs. *The publication highlights and analyzes the problems that arise in the way of approximation of Ukrainian legislation to international requirements for the movement of wildlife across the customs border. Ukrainian state must approximate national legislation to dozens of EU regulations listed in the annexes to the Association Agreement, including in the customs sphere. This must be implemented according to obligations for the course of European integration.*

The publication draws attention to those regulations and directives that must be implemented by the Ukrainian legislator. The norms of the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora from 1973 which establish requirements for the movement of animals across the customs border are analyzed. Gaps in the state and legal regulation regarding the implementation of the procedure

of documentary inspections, as well as the establishment of the principles of veterinary bioethics have been identified.

The proposals were made to improve and supplement certain provisions during the analysis of the Customs Code of Ukraine. Which are related to concerns of the establishment of animal health requirements when moving them across the border.

It is noted that the approximation process requires a dynamic approach and should be carried out gradually. Priority directions on the way of harmonization of the legislation of Ukraine to the international requirements are also established.

Keywords: *approximation, customs border, objects of fauna, international standards.*

ЕТИЧНА ПОВЕДІНКА ЯК СКЛАДОВА ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІ

I. М. Якушев

Стаття присвячена з'ясуванню етики як складової трудових правовідносин. Розкрито сутність етичної поведінки працівників та її значення для сумлінного і належного виконання трудових обов'язків.

Ключові слова: *етика, етична поведінка, дисципліна праці.*

Будь-яка спільна діяльність людей потребує певної узгодженості та взаємодії. Особливе значення це набуває у трудовій діяльності, де спільною працею створюються матеріальні і духовні блага. Стаття 139 Кодексу законів про працю України закріплює обов'язок працівників «працювати чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, додержувати трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір».

Оскільки праця має суспільний характер, виконання роботи працівником повинно здійснюватися як з дотриманням норм права, так і норм моралі. Це сприятиме не лише збільшенню кількісних показників матеріальних цінностей, але й підвищенню іміджу продукції, що позитивно впливатиме на можливість її реалізації і споживання.

Вимога етичної поведінки як при виконанні трудових обов'язків, так і у побуті, передбачена у законодавстві України лише для працівників окремих професій (педагогічних, науково-педагогічних працівників, державних службовців, прокурорів, суддів тощо), і лише для деяких з них передбачені правила етичної поведінки у нормативних актах. Це свідчить про недостатню увагу суспільства до проблеми етичного виконання обов'язків працівниками. Незначна кількість і науковців, які займалися дослідженнями етичної поведінки працівників, серед яких варто зазначити Т. Аболіна, В. Єфіменко, О. Лінчук, О. Новак, Т. Парсонс, В. Саламатов, Е. Федоренко, Г. Фоміч. Необхідно вказати і на те, що більшість науковців звертали увагу на наслідки недотримання працівниками етичних або моральних вимог, розглядаючи таку їх поведінку як підставу для застосування певного виду відповідальності або інших, негативних для працівника, наслідків.

На наше глибоке переконання, дотримання етичних норм і норм моралі при виконанні трудових обов'язків чи у вільний від їх виконання час, має бути обов'язком кожного працівника. Але для цього недостатньо закріпити у законодавстві обов'язок дотримуватися певних правил, а необхідно чітко визначити межі дозволеної і забороненої поведінки, що і обумовлює актуальність даного дослідження.

Етика як прикладна галузь філософії покликана на теоретичному рівні вирішувати проблеми моралі й моральності, що виникають перед людиною у процесі взаємодії з іншою людиною у спільній діяльності. Оскільки професійна діяльність є найбільш типовим прикладом спільної діяльності, то це дало підстави вченим вести мову про феномен професійної моралі та професійної етики, яка її досліджує. У професійній діяльності взаємодія суб'єктів опосередкована суспільним інститутом. Тому професійна етика, з одного боку, виконує функцію транслятора суспільних цінностей у професійні стандарти [1, с. 79], а з другого – інтеграційну функцію для елементів професійної групи як суспільного інституту і суспільства в цілому [2, с. 21].

Професійна мораль як сукупність стійких принципів і норм, якими має керуватися працівник у процесі праці, виникла як явище буденної свідомості. Внаслідок теоретичного осмислення і

узагальнення практики діяльності професійних груп з точки зору виконання свого призначення в суспільному поділі праці вона набуває якості наукового знання [3; 4].

Тобто професійна мораль є виявом суспільної необхідності у певних відносинах, які відповідно до специфіки професійної функції в життєдіяльності суспільства може і повинна утверджувати професійна група. Професійна етика, як зазначають А. Гусейнов та І. Кон. – це, по-перше, кодекси поведінки, що диктують певний тип моральних взаємовідносин між людьми, які є оптимальними з погляду виконання ними своєї професійної діяльності, по-друге, способи обґрунтування таких кодексів [5, с. 278].

Отже, тип оптимальних моральних взаємовідносин між людьми, які здійснюють певну професійну діяльність, повинен визначатися відповідним нормативним актом, який міститиме набір етичних стандартів, що відповідають певній професії і забезпечують інтеграцію професійних дій працівників у спільній діяльності, спрямованій на досягнення ними спільної мети. Ефективність регулятивної дії такого нормативного акту залежатиме від належного обґрунтування професійних моральних стандартів.

Чинне законодавство України на сьогодні передбачає лише декілька нормативних актів, які містять стандарти етичної поведінки. До таких відносяться Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, Кодекс суддівської етики, Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів. Ряд законів закріплюють лише обов'язок дотримуватися етичних вимог. Наприклад, Закон України «Про освіту» у статті 54 закріплює обов'язки педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників дотримуватися педагогічної етики, настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства. Дотримуватися норм педагогічної етики і моралі науково-педагогічних, наукових та педагогічних працівників закладу вищої освіти зобов'язує ст. 58 Закону України «Про вищу освіту». А КЗпП містить норму (п. 3 ч. 1 ст. 41), яка надає право роботодавцю розірвати трудовий договір у випадку вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи. При цьому в КЗпП чи іншому нормативному акті не передбачено визначення аморального проступку, як і не розмежовано, який аморальний проступок сумісний з продовженням даної роботи, а який – ні.

Закріплення у законодавстві правил поведінки державних службовців, суддів, прокурорів пояснюється тим, що їх поведінка і те, як саме вона сприймається суспільством, має важливе значення для зміцнення авторитету та належного рівня довіри до інституту державної служби, суду, прокуратури. Адже поведінка державних службовців, суддів, прокурорів на рівні дотримання закону та дисципліни особливо важлива не лише для зміцнення авторитету кожного з інституцій державної влади, але й для закріплення належного рівня репутації кожного [6, с. 4; 7, с. 229].

Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування передбачають, що основною метою діяльності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування є служіння народу України та територіальній громаді, охорона та сприяння реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Поведінка державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування має забезпечувати довіру суспільства до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування.

Стаття 1 Кодексу суддівської етики зазначає, що суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду.

Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів має завданнями: забезпечення компетентного та ефективного здійснення прокурорами своїх професійних обов'язків на підставі додержання принципів верховенства права, законності, справедливості, неупередженості, визначення морально-етичних стандартів внутрішньої та зовнішньої комунікації; підвищення авторитету органів прокуратури та сприяння зміцненню довіри громадян до них; створення умов для розвитку у прокурорів почуття справедливості, відповідальності, відданості справі, додержання загальнолюдських моральних цінностей, запобігання проявам корупції; формування принципової морально-правової позиції у взаєминах з громадянами, колегами, керівниками та підлеглими (ст. 1).

Зазначене вище розкриває основну мету і завдання нормативних актів, що передбачають правила професійної етичної поведінки, яка полягає: по-перше, у встановленні норм, спрямованих на охорону та сприяння реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, законності, справедливості,

неупередженості; по-друге, у забезпеченні довіри суспільства до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, зміцненні довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду, підвищенні авторитету органів прокуратури та сприянні зміцненню довіри громадян до них.

Література

1. Саламатов В. Етика і ефективність державного (суспільного) громадського управління // Шляхи вдосконалення етики державних службовців: Матеріали наук.-практ. конф., м.Київ, 30 листоп. 2002 р. / За заг. ред. М. І. Рудакевич. Київ: УАДУ, Америк. Ради з міжнар. освіти: АСТР / ACCELS, 2002. С. 78-88.
2. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева; Под ред. М. С. Ковалевой. Москва: Аспект Пресс, 1998. 270 с.
3. Етика: Навч. посіб. / Т. Г. Аболіна, В. В. Єфіменко, О. М. Лінчук та ін. Київ: Либідь, 1992. 328 с.
4. Федоренко Е. Г. Профессиональная этика. Київ: Вища шк., 1983. 215 с.
5. Словарь по этике / Ред. А. А. Гусейнов, И. С. Кон. Москва: Политиздат, 1989. 430 с.
6. Новак О. Д. Правові засади дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні: монографія /за заг. ред. В. В. Зуй. Харків: Право, 2015. 200 с.
7. Фоміч Г. В. Характеристика дисциплінарної відповідальності спеціального характеру щодо публічних службовців. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 1. С. 229-231.

Yakushev I. Ethical behavior as a component of labor discipline. *The article is devoted to clarifying ethics as a component of labor relations. The essence of ethical behavior of employees and its significance for conscientious and proper performance of work duties is revealed.*

Keywords: *ethics, ethical behavior, labor discipline*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО КРИМІНАЛІСТИКА, КРИМІНОЛОГІЯ СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ

НОРМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ НЕОБХІДНУ ОБОРОНУ В КОНТЕКСТІ ПРАВА ОСОБИ НА САМОЗАХИСТ

Г. М. Андрусак

Важливою умовою інтеграції України до Європейського співтовариства є внутрішня політика щодо охорони, забезпечення та захисту прав і свобод людини. Не можна приступати до аналізу кримінальних законів держав Європи, не розглянувши базові кримінально-правові положення, що містяться в основних законах цих держав. Українська держава проголосила людину найвищою соціальною цінністю, взявши на себе обов'язок забезпечувати права і свободи людини, охороняти її життя та здоров'я, а також надала людині право самій захищатися від протиправних посягань, тобто реалізувати право на необхідну оборону, або самозахист.

Ключові слова: самозахист, міжнародні документи, необхідна оборона, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, національна безпека.

Історично право оборони від небезпеки, яка загрожує людині, віднесено до природних, природжених прав. Важливою умовою інтеграції України до Європейського співтовариства є внутрішня політика щодо охорони, забезпечення та захисту прав і свобод людини. У всіх галузях права право на необхідну оборону розглядається як природне, невід'ємне, абсолютне право людини або як складова частина правового статусу особистості. Право на необхідну оборону є гарантією реалізації конституційних положень про недоторканність особистості та її невід'ємних благ (життя, здоров'я, статеві свобода та статеві недоторканість, власність). Необхідна оборона – це природне і невід'ємне право людини на самозбереження, що належить людині від народження, частина правового статусу людини і громадянина, гарантована Конституцією України. Такі норми містять статті 27 та 55 Конституції України, де закріплено право людини та громадянина на необхідну оборону життя і здоров'я від протиправних посягань.

Реалізація свого права на виконання власних правових повноважень, не заборонених законодавством, згадується вже у працях Л. Є. Владімірова: «особа, яка реалізує своє право, не скоює злочину, навіть якщо дія і має вид злочинного діяння, припускаючи, звісно, що ця реалізація не заподіює шкоди іншим і що законом не встановлено ніяких обмежень реалізації такого права» [1, с. 65]. Події, що відбулись в Україні у 2013-2014 роках («Революція гідності»), можна розглядати саме в контексті реалізації свого права як реалізацію конституційного права на самозахист. Коли державні органи не спроможні захистити найважливіші національні цінності, право на самозахист/самооборону виникає в кожного громадянина України. Право на самозахист – поняття, якому іманентно властиве право людини на захист від протиправних посягань власними силами не лише свого чи інших людей життя, здоров'я, прав і свобод, але й інтересів суспільства чи держави. Заподіяння шкоди національній безпеці України порушує права та свободи людини і громадянина, є загрозою їх безпеці. Тому кожна особа має право на самостійний захист усіх складових національної безпеки, а саме конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, обороноздатності [2, с. 104].

До переваг іноземних кодексів вчені відносять, зокрема, чітку вказівку на можливість вчинення вбивства особи, яка посягає на звалтування, розбійний напад, захоплення заручника та інші злочини (Кримінальний кодекс КНР) [3, с. 121]. Подібні пропозиції висуваються у країнах, де не існує подібних положень: «Внести до статті 36 Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки і статті 37 Кримінального кодексу Російської Федерації норму про правомірність заподіяння шкоди особі, яка посягає, аж до позбавлення життя у випадках посягання на життя або в цілях заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю особи, яка обороняється, звалтування або насильницьких дій сексуального

характеру, розбійного нападу, терористичного акту, захоплення заручника, викрадення людини» [4, с. 98].

Загальним міжнародним документом, який визнає правомірне позбавлення життя іншої особи задля самозахисту власного життя є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Україною 17 липня 1997 року зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 року, Протоколом № 14 від 13 травня 2004 року. У статті 2 Конвенції «Право на життя» закріплено:

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

в) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Необхідна оборона – одна з найдавніших серед обставин, що виключають злочинність діяння, яка на сучасному етапі закріплена у кримінальному законодавстві всіх держав континентальної системи права.

Література

1. Учебник русского уголовного права. Общая часть / за ред. Владимиров Л. Е., Харьков : Изд. Типографии Каплана и Бирюкова, 1889. 252 с.

2. Кваша О. Реалізація права особи на самооборону в контексті захисту основ національної безпеки України. Історико-правовий часопис. 2017. №1(9). С. 104-109.

3. Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права: монография: Междунар. отношения, 2002. 376 с.

4. Физур Гамбар огли Бахишов. К вопросу об уголовной ответственности за умышленное убийство, совершенное при превышении пределов необходимой обороны. Бизнес в законе. 2010. № 2. С. 97-99 .

5. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 4 листопада 1950 року. Електронний ресурс. URL://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

Andrusyak G. Norms of national and international law governing the necessary defense in the context of a person's right to self-defense. An important condition for Ukraine's integration into the European Community is the internal policy on the protection, enforcement and protection of human rights and freedoms. It is impossible to start the analysis of the criminal laws of the states of Europe without considering the basic criminal law provisions contained in the basic laws of these states. The Ukrainian state has proclaimed man the highest social value, undertaking to ensure human rights and freedoms, to protect his life and health, and to give man the right to defend himself against unlawful encroachments, ie to exercise the right to self-defense or self-defense.

Keywords: self-defense, international instruments, necessary defense, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, national security.

ВИДИ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ

Д. О. Балобанова

За характером законодавчого впливу на КК всі зміни, які можуть бути внесені, можна поділити на 3 групи: ті, які посилюють кримінальну репресію; ті, які пом'якшують кримінальну репресію; зміни редакційного характеру, кожна з яких містить ще підгрупи.

Ключові слова: зміни, криміналізація, декриміналізація, пеналізація, депеналізація.

Об'єктивна потреба у реформуванні кримінального права радянського і раннього пострадянського періодів на тлі стрімкого зниження рівня професійності та підвищення

волюнтаризму при здійсненні законодавчого процесу призвела до системної кризи цієї галузі права України. Наукове дослідження зазначених процесів, виявлення причин і умов цього негативного явища, пошук найбільш оптимальних шляхів виходу із кризи та розроблення шляхів запобігання їй виникненню у майбутньому є життєво необхідним. Незважаючи на всього 20-річне існування чинного КК України, майже від самого моменту його прийняття і науковці, і практики говорять про необхідність його реформування. Перші зміни ми побачили вже у січні 2002 року (поява ст. 2031 «Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва»), тобто менш ніж через рік після його прийняття. З огляду на ті понад двісті законів, якими до чинного КК України протягом всього часу його існування внесені тисячі змін, можна зрозуміти, що Кодекс, який іноді називають негативною конституцією країни, не лише не являє собою зразок стабільності, а й ніколи не дозволить людині наперед знати, за що вона може бути покараною.

Проведення аналізу чинного КК України та тих нормативних актів, якими вносяться зміни до нього, врахування напрямків у динаміці кримінального права, дозволило побудувати певну схему. За характером законодавчого впливу на КК всі зміни, які можуть бути внесені, можна поділити на 3 групи, кожна з яких містить ще підгрупи.

№	Характер змін	Положення закону ¹	Посилання на НПА, яким вносяться зміни
1	<i>Зміни, які посилюють кримінальну репресію</i>		
1.1.	Криміналізація нових діянь		
1.1.1.	шляхом внесення змін до Загальної частини КК, які збільшують обсяг кримінальної репресії	ч. 1 ст. 44 (неможливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі актів амністії та помилування)	Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України: закон України №3465-VI від 02.06.2011 р.
1.1.2.	шляхом включення до Особливої частини КК нового складу кримінального правопорушення	ст. 332 ² «Незаконне перетинання державного кордону України»	Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України: закон України №2599-VIII від 18.10.2018 р.
1.1.3.	шляхом внесення до існуючого складу кримінального правопорушення нових ознак, які розширюють сферу його застосування	ст. 343 (встановлення кримінальної відповідальності за незаконний вплив на діяльність судового експерта)	Про Вищий антикорупційний суд: закон України №2447-VIII від 07.06.2018 р.
1.2.	Пеналізація діянь		
1.2.1.	шляхом підвищення розміру покарання	Абз. 2 ч. 1 ст. 358 (слова «до ста» замінити словами «до однієї тисячі»)	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності: закон України №1666-VIII від 06.10.2016 р.

¹ Нами наводяться лише окремі приклади

1.2.2.	шляхом включення до санкції статті більш суворого основного покарання або додаткового обов'язкового покарання, або закріплення додаткового необов'язкового покарання в якості обов'язкового	Абз. 2 ч. 2 ст. 387 (слова «або виправними роботами на строк до 2 років» виключити, а після слів «або арештом на строк до 6 місяців» доповнити словами «або обмеженням волі на строк до 3 років»)	Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування: закон України № 2213-VIII від 16.11.2017 р.
1.2.3.	шляхом виключення з санкції статті альтернативного більш м'якого покарання	Абз. 2 ч. 1 ст. 299 виключена вказівка на штраф	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин: закон України №2120-VIII від 22.06.2017 р.
2.	<i>Зміни, які пом'якшують кримінальну репресію</i>		
2.1.	Декриміналізація діянь		
2.1.1.	шляхом внесення змін до Загальної частини КК, які зменшують обсяг кримінальної репресії	ч. 4 ст. 5 (дія проміжного закону), ч. 4 ст. 28 (кількість суб'єктів для злочинної організації), ч. 1 ст. 45, ч. 1 ст. 46 (застосування звільнення від кримінальної відповідальності за необережні нетяжкі (середньої тяжкості) злочини)	Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: закон України №270-VI від 15.04.2008 р.
2.1.2.	шляхом вилучення діяння з кола кримінально протиправних, передбачених в Особливій частині КК	Виключення ст. 205 «Фіктивне підприємство»	Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес: закон України №101-IX від 18.09.2019 р.
2.1.3.	шляхом уточнення існуючих ознак складу кримінального правопорушення, що звужує його застосування	ч. 5 ст. 157 (ухилення члена виборчої комісії чи члена комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків у роботі комісії без поважних причин, що призвело до неможливості роботи виборчої комісії, комісії з референдуму в день голосування, проведення підрахунку голосів на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму, встановлення підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму, встановлення результатів виборів або референдуму)	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства: закон України №805-IX від 16.07.2020 р.
2.2.	Депеналізація діянь		
2.2.1.	шляхом зменшення розміру передбаченого	Абз. 2 ч. 2 ст. 209 передбачено позбавлення волі на строк від 5	Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню)

	покарання	до 8 років (<i>замість від 7 до 12 років</i>) з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років та з конфіскацією майна	доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: закон України №361-IX від 06.12.2019 р.
2.2.2.	шляхом виключення з санкції статті більш суворого покарання або додаткового обов'язкового покарання, або визнання додаткового обов'язкового покарання в якості необов'язкового	ст.ст. 200, 203 ¹ , 203 ² , 204, 205, 206, 209 ¹ , 212, 212 ¹ , 213, 216, 219, 222, 222 ¹ , 223 ¹ , 223 ² , 224, 227, 229, 231, 232, 232 ¹ , 232 ² , 233, 364 ¹ , 365 ¹ , 365 ² , 368 ³ , 368 ⁴ (підвищення штрафів, але скасування інших видів покарань)	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: закон України №4025-VI від 15.11.2011 р.
2.2.3.	шляхом включення до санкції статті альтернативного більш м'якого покарання	Абз. 2 ч. 1 ст. 360 передбачено альтернативно «громадські роботи на строк до 120 годин» (окрім обмеження волі та замість виправних робіт)	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту телекомунікаційних мереж: закон України №600-IX від 13.05.2020 р.
3.	редакційні зміни, пов'язані з уточненням певних положень кримінального законодавства або приведенням його у відповідність до Конституції України, інших нормативних актів та міжнародних актів		Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: закон України №2617-VIII від 22.11.2018 р. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміна «особа з інвалідністю» та похідних від нього: закон України №2581-VIII від 02.10.2018 р.

Balobanova D. Types of changes to the Criminal Code. *According to the nature of the legislative impact on the Criminal Code, all changes that can be made can be divided into 3 groups: those that increase criminal repression; those that mitigate criminal repression; editorial changes.*

Keywords: *changes, criminalization, decriminalization, penalty, depenalty.*

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ ЯК ОСНОВНОГО У БОРОТБІ ІЗ КОРУПЦІЙНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

I. О. Билиця

Євроінтеграційний геополітичний вектор міжнародних відносин Української держави зумовив необхідність створення сильної та незалежної системи антикорупційних органів. Ключову роль в якій відіграє саме Національне антикорупційне бюро України.

Ключові слова: *корупція, антикорупційний орган, Національне антикорупційне бюро.*

На сучасному етапі розвитку України існує одна з найбільших проблем, яка перешкоджає її економічному та демократичному розвитку, а саме корупція.

Як зазначається у Законі України «Про запобігання корупції» корупція це - використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. А в свою чергу корупційне правопорушення - діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [2].

Корупційні злочини на сьогоднішній день є глобальною проблемою держави, тому важливим є забезпечення ефективного контролю над корупцією за допомогою удосконалення законодавчої бази, створення та реформування спеціалізованих органів, які матимуть відповідну кваліфікацію та повноваження для боротьби із корупцією. Насамперед йдеться про здійснення реформування багатьох сфер та галузей з метою створення інституцій, що зменшать ризики корупції.

Важливим напрямом державної політики протидії корупції є створення системи спеціалізованих органів боротьби із корупцією. Одним із таких стало Національне антикорупційне бюро України, на яке покладено завдання забезпечувати виконання антикорупційної політики шляхом попередження, розслідування та розкриття корупційних правопорушень.

Варто зазначити, що більшість юридичних документів приділяють увагу інституціям, що протидіють корупції. Зокрема, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції вимагає від держав – учасниць створення двох типів антикорупційних інституцій: орган або органи, що запобігають корупції, та орган, який спеціалізується на боротьбі проти корупції за допомогою правоохоронних заходів [1].

Згідно даних рекомендацій та норм міжнародних приписів в Україні з 2014 року розпочато реформу для подолання корупції, у межах якої ухвалено низку законів антикорупційного спрямування та створено нові органи для боротьби із корупцією.

Зокрема, створено Національне антикорупційне бюро України, яке є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції.

У своїй діяльності НАБУ керується Конституцією України, Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» та міжнародними договорами.

Визначаючи форми діяльності НАБУ, зазначаємо, що для нього характерна правозастосовна, контрольна та інтерпретаційна форма діяльності.

Окрім того, обов'язками Національного Антикорупційного бюро є також здійснення оперативно-розшукових заходів з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів; здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом; вживання заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності НАБУ, здійснює діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт; забезпечення на умовах конфіденційності та добровільності співпраці з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення [3].

Прикладом тотожного до НАБУ у міжнародній системі антикорупційних правоохоронних органів є у Великій Британії, а саме правоохоронний орган у боротьбі з корупційними злочинами – це Бюро боротьби проти шахрайства в особливо великих розмірах (СФО) (Serious Fraud Office – SFO). До компетенції СФО входить розслідування та кримінальне переслідування випадків шахрайства в особливо великому розмірі, які підривають довіру громадян до діяльності державних та фінансових

інституцій Великобританії. До поля зору СФО потрапляють тільки серйозні злочини, які мають велике суспільне значення.

Література

1. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_101
2. Про запобігання корупції: Закон України №1700-VII від 14 жовтня 2014р.//Відомості Верховної ради України. 2014 № 49. ст.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
3. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України № 1698-VII від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 47. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.

Bylytsia I. Legal status of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine as the main one in the fight against corruption crime. *The European integration geopolitical vector of international relations of the Ukrainian state has necessitated the creation of a strong and independent system of anti-corruption bodies. The key role in which is played by the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.*

Keywords: *corruption, anticorruption body, National Anti-corruption Bureau of Ukraine.*

ЗАОЧНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Г. П. Власова

У тезах висвітлено основні теоретичні аспекти існування інституту заочного провадження в кримінальному судочинстві України. Проаналізований даний кримінальний процесуальний інститут з позиції практичної складової.

Ключові слова: *кримінальний процес, заочне провадження, процесуальна форма, провадження, права.*

Прийняття та набрання законної сили Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року (надалі – КПК України) стало значним кроком в розвитку вітчизняного кримінального судочинства. Однак новий кримінальний процесуальний закон України повністю не вирішив завдань, які покладені на кримінальне провадження, що обумовило необхідність внесення до нього змін, зокрема, щодо здійснення кримінального провадження у випадку ухилення підозрюваного (обвинуваченого) від прибуття до органів досудового розслідування або суду.

В правозастосовній діяльності досить часто мають місце випадки, коли завдання кримінального провадження, які визначені в ст. 2 КПК України не виконуються з огляду на ухилення особи від прибуття до органів досудового розслідування або суду, що унеможливує її притягнення до кримінальної відповідальності та, як наслідок, порушення засад кримінального судочинства щодо невідворотності кримінального покарання, верховенства права, рівності перед законом і судом та інших [2, с. 678].

Такий підхід законодавця мав ряд суттєвих недоліків. Зокрема, здійснення заочного кримінального провадження могло бути розпочато лише щодо особи, яка вже набула процесуального статусу підозрюваного або обвинуваченого, тобто якщо особі вже повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення або щодо якої передано обвинувальний акт до суду. З даного приводу слід акцентувати увагу на наступній прогалині процесуального закону: в умовах ухилення особи від прибуття до органів досудового розслідування виключається можливість набуття нею названого процесуального статусу в порядку ст.ст. 276-278 КПК України, а отже і реалізація правових приписів стосовно заочного кримінального провадження.

Згідно з редакцією ч. 2 ст. 523-1 КПК України рішення про здійснення заочного кримінального провадження приймається слідчим за погодженням з прокурором чи прокурором під час досудового розслідування або судом під час судового провадження. З аналізу наведеної норми кримінального процесуального закону України вбачається, що на стадії досудового розслідування має місце порушення однієї з ключових засад кримінального судочинства – змагальності, оскільки рішення про ініціювання досліджуваної процесуальної форми здійснення кримінального провадження приймається однією зі сторін кримінального провадження – обвинуваченням, що

ставити сторони кримінального процесу в нерівне процесуальне становище, а також надає певні привілеї обвинуваченню, порівняно зі стороною захисту [1].

Беручи до уваги наведене вище, ми вважаємо, що доцільно було би надати право прийняття рішення про здійснення заочного кримінального провадження на стадії досудового розслідування слідчому судді, особливо з огляду на те, що до його повноважень віднесено здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Наведений підхід заслуговує на увагу ще й тому, що в доктрині кримінального процесуального права заочне кримінальне судочинство критикується вченими через можливі порушення принципів кримінального судочинства, приписів кримінального процесуального закону тощо. У певній мірі позиції науковців заслуговують на увагу, адже застосування відповідної процесуальної форми здійснення кримінального провадження призводить до обмеження тих чи інших процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого). Хоча з даного приводу вірніше вести мову про відмову таких суб'єктів від участі у кримінальному судочинстві, а відповідно і від повноцінної реалізації своїх процесуальних прав. Також слід акцентувати увагу на тому, що редакція ч. 1 ст. 523-1 КПК України передбачала, що рішення про здійснення заочного кримінального провадження приймається за умови, що його здійснення визнано можливим за відсутності підозрюваного (обвинуваченого). Тобто законодавець надавав слідчому та прокурору значні дискреційні повноваження (можливість розсуду) стосовно ініціювання здійснення заочного кримінального провадження, що, на нашу думку, є недопустимим. Таким чином, ми вважаємо, що вирішення питання про застосування заочного кримінального провадження слідчим суддею сприяло би підвищенню гарантій забезпечення належного рівня захисту прав, свобод та законних інтересів сторони захисту при застосуванні даної процесуальної форми кримінального провадження [1].

Однак варто відзначити і позитивні аспекти розглянутої редакції КПК України, зокрема: 1) здійснення заочного кримінального провадження щодо всіх злочинів, які встановлено законом України про кримінальну відповідальність; 2) право підозрюваного (обвинуваченого) на подання письмових пояснень з засвідченим у встановленому порядку підписом; 3) скасування рішення суду ухваленого за результатами здійснення заочного кримінального провадження та розгляд кримінального провадження у загальному порядку.

Не відповідає меті та завданням заочного кримінального провадження підхід законодавця до встановлення переліку злочинів при вчиненні яких може застосовуватися спеціальне кримінальне провадження (ч. 2 ст. 297-1 КПК України). Аналіз приписів КПК України свідчить, що відповідна процесуальна форма кримінального провадження стосується тільки окремих злочинів проти основ національної безпеки України, проти громадської безпеки, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, службових злочинів. Тобто поза межами застосування спеціального кримінального провадження залишається значна кількість кримінальних правопорушень, що є істотним недоліком кримінального процесуального закону України.

Істотним недоліком КПК України є неможливість скасування рішення суду, яке прийнято за результатами здійснення спеціального судового провадження, навіть за умови, що відповідна особа має можливість довести поважність причин неприбуття на виклик. Крім того, кримінальний процесуальний закон України передбачає, що право на апеляційне оскарження може бути реалізовано виключно за умови, коли особа доведе, що строк на апеляційне оскарження відповідного рішення суду першої інстанції нею пропущено з поважних причин, передбачених ст. 138 КПК України. На нашу думку, такий підхід суттєво порушує процесуальне та конституційне право особи на апеляційне оскарження рішення суду, а тому необхідно передбачити, що суб'єкт має право подати апеляційну скаргу на рішення суду, прийняте за результатом здійснення спеціального судового провадження, протягом 30 днів з моменту отримання належним чином засвідченої копії відповідного процесуального документу [3, с. 204].

Таким чином, запровадження у кримінальному судочинстві України процесуального інституту заочного кримінального провадження є необхідним для виконання завдань, які покладені на кримінальне провадження. Однак численні намагання закріпити на законодавчому рівні відповідну процесуальну форму кримінального провадження не мали успіху. Назване зумовлює потребу у проведенні подальших доктринальних досліджень інституту заочного кримінального провадження з метою вдосконалення норм КПК України та забезпечення ефективного застосування даного кримінального процесуального інституту у вітчизняному судочинстві.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків: Одиссей. 2013. 1104 с.

2. Кримінальний процес / За ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право. 2013. 824 с

3. Маленко О. В. Теоретичні основи застосування інституту заочного провадження у кримінальному судочинстві України // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2016. № 23. С. 202-207.

Vlasova G. Correspondence proceedings in the criminal process of Ukraine. *The theses cover the main theoretical aspects of the existence of the institution of correspondence proceedings in the criminal justice of Ukraine. This criminal procedural institute is analyzed from the standpoint of the practical component.*

Keywords: *criminal proceedings, correspondence proceedings, procedural form, proceedings, rights.*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБАЦІЇ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ

А. П. Гусак, С. Х. Стаднюк

Стаття присвячена дослідженню деяких особливостей застосування пробації щодо неповнолітніх з метою досягнення їхнього виправлення та запобігання рецидиву. Автор звертає увагу, що соціально-виховні функції має здійснювати не тільки персонал відділу соціально-виховної та психологічної роботи, а і весь персонал спеціальної виховної установи.

Ключові слова: *пробація; служба пробації; неповнолітні засуджені; центри пробації.*

В Україні виховання неповнолітніх завжди було пріоритетним. Підрозділи Кримінально-виконавчої інспекції здійснювали нагляд за дітьми-правопорушниками, до яких були застосовані заходи, не пов'язані з позбавленням волі. Серед кадрів виконавчої служби був соціальний персонал, який проводив виховні та розважальні заходи для неповнолітніх.

Закон України «Про пробацію» визначає особливості застосування пробації щодо неповнолітніх правопорушників при підготовці досудового звіту та реалізації нагляду. З цього приводу суддям в Україні відповідним листом Судової палати у кримінальних справах було проведено роз'яснення суті їх функцій та повноважень.

Досудова доповідь згідно зі статтею 12 Закону України «Про пробацію», складається разом з представниками служби у справах дітей, з врахуванням даних одержаних від регіонального представництва уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України.

Крім того, вищезазначені органи, при здійсненні покладених на них Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (від 24.01.1995 року № 20/95-ВР), Типовими положеннями про службу у справах дітей (затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 року № 1068) та Законом про пробацію повноважень, збирають інформацію, що характеризує неповнолітнього, його поведінку в буденному житті, як до вчинення кримінального правопорушення, так і після; оточення, в якому він росте, навчається, коло осіб, з якими він спілкується, та т.п., яку підсумовують та подають суду у формі досудової доповіді [5].

Пробаційні програми щодо справ неповнолітніх здійснюють органи соціальної політики. У здійсненні нагляду за засудженими та соціально-виховної роботи з ними приймають участь волонтери пробації.

Пробаційна робота з неповнолітніми цілеспрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, а також попередження агресивної поведінки, мотивування позитивних змін особистості та покращання соціальних стосунків. Неповнолітній обвинувачений разом з батьками або іншими законними представниками викликається до органу пробації.

Досудова доповідь щодо неповнолітньої особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, має містити: дані про вплив криминогенних факторів на поведінку неповнолітнього; рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику вчинення повторних кримінальних правопорушень [6].

Крім того, надзвичайно необхідне створення підходящого соціального оточення, саме тому виховна робота з неповнолітніми може проводитися із залученням батьків, а у разі неможливості –

залученням наставників. Саме такі надії покладають на волонтерів. Із цього зрозуміло, що соціально-виховна робота - це сфера діяльності волонтерів [3, с. 158-169].

Приміром, обґрунтовано [2], що за своїми соціально-психологічними характеристикам неповнолітні засуджені не є однорідною групою. Отже виховна робота з ними має проводитися диференційовано. Програми диференційованої роботи по ресоціалізації варто будувати відповідно до різновиду соціальної дезадаптації, оскільки вони є основою кримінальної поведінки.

Самі ж прояви соціальної дезадаптації можна розподілити на так групи:

Соціальна дезадаптація обумовлена педагогічною занедбаністю. Сюди відносяться підлітки, в яких супротив педагогічним впливам спричинений тим, що несформовані певні особистісні структури. Вони імпульсивні та не схильні до самоаналізу та рефлексії. В них відсутні усвідомлені, реалістичні життєві плани. Саме тому компетентна робота психолога має бути націлена на сформування в засуджених стереотипу законослухняної поведінки, відновлювання нормального соціального функціонування в якості соціальноактивних і відповідальних особистостей.

Біологічно зумовлена соціальна дезадаптація. У підлітків цієї групи супротив виховним діям обумовлений викривленнями у психофізіологічному розвитку, який є наслідком пошкодження мозку, черепно-мозкових травм, мінімальні мозкові дисфункції тощо. У 65 % неповнолітніх засуджених, що відбувають покарання у місцях позбавлення волі, виявляються ознаки психічних відхилень [8]. Характерну загрозу проявляє поєднання цього з низьким рівнем інтелектуального розвитку та високим ступенем агресивності. Ці категорії засуджених через свої індивідуальні особливості важко піддаються традиційним заходам виправного впливу. Проблеми, що зумовлені відхиленнями в психічному розвитку, вимагають чіткого індивідуального підходу у виховній роботі з неповнолітніми засудженими [1].

Ситуативно зумовлена соціальна дезадаптація з'являється внаслідок негативних виховних дій дорослих. Навіть цей різновид може довести до кримінальної поведінки. Часто, посварившись з батьками, підліток іде з дому та приєднується до асоціальних угруповань. Опинившись практично випадково в кримінальній ситуації, такий засуджений щиро розкаюється у скоєному та проявляє свою позитивну соціальну спрямованість: добре вчиться, бере участь у спортивних заходах тощо.

Винятково складною для ресоціалізації є *особистісна зумовлена соціальна дезадаптація*. Вона детермінована виникненням негативних особистісних утворень, які з'являються у підлітковому віці, коли дитина не може задовольнити свої актуальні соціальні потреби. Потреби та прагнення, які не здійснюються, викликають негативні емоції, що закарбовуються у підсвідомості. Закарбовані у підсвідомості негативні відчуття поволі утворюють афектогенні зони. Фіксація цих зон формує такі новоутворення, які набувають властивостей свого роду функціональних органів. Вони спотворюють позитивну інформацію, що надходить та спонукають особистість до дій у шляху, що суперечить соціально-схвалюваним нормам. Такі неповнолітні нерідко з раннього дитинства поглинали спотворені соціальні норми і культурні цінності. Вони, зазвичай, виходять з неблагополучних сімей. Після вчинення злочину такі підлітки попадаються до системи правосуддя. Перед нею вони почуваються незахищеними, а потім потрапляють ще і до криміногенного середовища в слідчий ізолятор та виховну колонію. За таких умов подальший психічний розвиток здійснюється в неприродному для неповнолітнього замкнутому середовищі, зі всіма «принадами» неволі. Щоб якимось чином зарадити працівники служб пробації, враховуючи риси особистості кожного з підлітків, вчать бути законослухняними, вміти вирішувати різні життєві ситуації та, не порушуючи закон, минати конфлікти.

Розробка особистісних диференційованих пробаційних програм щодо ресоціалізації є нелегким та одночасно творчим процесом. В ньому приймають участь спеціалісти соціально-психологічної та виховної роботи, а також сам засуджений. Програма не являє собою просто сукупність заходів, вона є системою виховних впливів фахівців, які цілеспрямовані на стимуляцію власної соціально-схвалюваної діяльності неповнолітнього за визначною програмою і встановленими строками виконання [7].

Що стосується неповнолітніх засуджених, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах - *виховних колоніях*, соціально-виховна робота взагалі повинна стати основним змістом їхньої діяльності, успішність якої, за думкою В. Синьова, М. Стурова та ін., залежатиме, від того, наскільки колектив співробітників виховної колонії наблизиться до педагогічного виховання, яке об'єднане спільною метою ресоціалізації [4, с. 14].

З вище сказаного випливає, що соціально-виховні функції має здійснювати не тільки персонал відділу соціально-виховної та психологічної роботи, а і весь персонал спеціальної виховної установи. Тому, підготовка персоналу виховних колоній з соціально-виховної роботи з

неповнолітніми засудженими є насущною проблемою сучасності. Потреба її вирішення підсилюється тим, що сьогодні спеціальної педагогічної не мають ні персонал відділу соціально-виховної роботи із засудженими, ні персонал інших підрозділів колонії.

Література

1. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: Монографія / За заг.ред.д.ю.н., проф. А. Х. Степанюка. – Х.: Кроссруд, 2011. – 323 с.
2. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник / Н. Ю. Максимова. – К.: Либідь, 2011. – 520 с.
3. Особливості мікросередовища засуджених до позбавлення волі. Матеріали круглого столу за темою «формування позитивного соціально-психологічного мікроклімату в середовищі засуджених і персоналу установ виконання покарань.– Біла церква, 2011.
4. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / [Синьов В. М., Радов Г. О., Кривуша В. І, Беца О. В.]. – К. : МП «Леся», 1997. – 272 с.
5. Про деякі питання досудової пробації в контексті здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Лист Судової палати у кримінальних справах Головам апеляційних судів областей та міста Києва [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://youthjustice.org.ua/uploads/docs/HSC-Letter-PSRs-2016.pdf>
6. Про затвердження Порядку складення досудової доповіді. Наказ Мініюсту України від 27.01.2017 № 200/5 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17>
7. Робоча книга пенітенціарного психолога / під загальною редакцією В. М. Синьова, В. С. Медведєва. – К.: «МП Леся», 2000. – 224 с.
8. Соціально-психологічні аспекти оптимізації навчально-виховного процесу в закладах освіти при виховних колоніях для неповнолітніх засуджених: метод. рек. / Н. Г. Калашник, Н. Ю. Максимова, О. Б. Янчук. – К.: 2009 – 104 с.

Husak A., Stadniuk S. Features of application of probation to minors. *The article is devoted to the study of some features of the application of probation to minors in order to achieve their correction and prevention of recurrence. The author draws attention to the fact that social and educational functions should be performed not only by the staff of the department of social and educational and psychological work, but also by all staff of the special educational institution.*

Keywords: *probation; probation service; juvenile convicts; probation centers.*

ЗАПОБІЖНИЙ МЕХАНІЗМ ПОРУШЕНЬ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ГУМАННЕ СТАВЛЕННЯ ТА ПОВАГУ ЇХ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ

З. В. Зарадюк

Важливою проблемою, яка значно впливає на ефективність практики виконання покарань в Україні є відсутність належних правових гарантій і механізму охорони права засуджених до позбавлення волі осіб на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності. Наслідком цього є те, що такі особи стають жертвами злочинних посягань як з боку засуджених, так і інших осіб, зокрема персоналу виправних та виховних колоній. З метою створення чіткої системи організаційно-правових засад системи функціонування персоналу виправних закладів в Україні, сучасний стан її нормативно-правового регулювання потребує значного реформування.

Ключові слова: *засуджений, місця позбавлення волі, гуманне ставлення, людська гідність, персонал установ виконання покарань.*

Закріплення на законодавчому рівні права засуджених на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивої людській особистості відбулось у 2003 р. у Кримінально-виконавчому кодексі України. У подальшому у 2014 році це законодавче формулювання набуло дещо іншої форми: засуджені мають право на гуманне ставлення до них та повагу їх людської гідності [1], оскільки саме таке визначення є властивим для європейських стандартів в цій сфері.

Як відомо, основним суб'єктом порушення права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності є персонал установ виконання покарань, тому запобіжну діяльність варто розпочинати саме з нього. При цьому основною проблемою визнається «ментальність персоналу», бо прийнятий у відповідному трудовому колективі спосіб мислення називається серед основних перешкод на шляху уведення оновлень та прогресивних змін. Такі новації саме через ментальність працівників доволі часто визнаються як зайве нагромадження у «стрункій існуючій моделі» відповідної діяльності. Виникають сумніви у доцільності та корисності нового стратегічного бачення напрямів розбудови відповідної системи [2, с. 82].

Коло заходів, спрямованих на попередження порушень прав засуджених досить обмежено визначає Міністерство юстиції України. До прикладу, на офіційному сайті зазначається: "... діяльність була спрямована на удосконалення виховної роботи з персоналом, поліпшення серед нього морально-психологічного клімату, зниження проявів порушення дисципліни і законності персоналом та підвищення ролі виховного впливу в цілому. Персоналом територіальних відділів внутрішньої безпеки та виявлення корупції Державною пенітенціарною службою України з працівниками органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів проводяться позапланові лекції за темою дотримання антикорупційного законодавства, складаються відповідні заліки, також проводяться відповідні оперативні наради, індивідуально-профілактичні бесіди тощо" [3].

Натомість робота з персоналом установ виконання покарань, якщо її результатом має стати неухильне дотримання права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності, повинна бути значно ширшою. Професіоналізм персоналу треба оцінювати не з позиції зданих заліків при атестації, а передусім з огляду на людські характеристики працівника, його відданості справі. Звісно внутрішнє ставлення, що проявляється у поведінці робітника не завжди можливо визначити напевно. Для цього його слід оцінювати і у явному, і у потаємному. Що ж, на жаль, таких методик визначення поки що не існує, однак все рівно людське ставлення до ув'язнених ініціативність, турботливість, справедливість, щирість тощо працівника виходить на світло за час його діяльності [4, с. 135]. О. І. Зубков, зауважує, що робота з персоналом – це виключно об'ємна і багатогранна діяльність, вона включає у себе професійний відбір і підбір кандидатів на роботу, їхнє навчання і професійну підготовку. Певні сподівання, підкреслює вчений, у роботі із персоналом покладаються на психологічні служби. На думку О. І. Зубкова, слід розробити спеціальну розгалужену програму по реабілітації персоналу кримінально-виконавчої системи, не лише спрямовану на нейтралізацію чи ліквідацію факторів, що обумовлюють їх професійну деформацію, але й таку, що буде сприяти більш ефективному виконанню співробітниками своїх службових обов'язків [5, с. 115]. Здійснення зазначених заходів дійсно необхідно, оскільки втома та деформація, ефект звикання персоналу негативно позначається на ув'язнених, їхньому ставленні до персоналу і роботи, що він виконує.

До першочергових напрямів удосконалення організаційно-правових засад діяльності персоналу установ виконання покарання А. О. Галай відносить: формування та нормативне закріплення науково-обґрунтованих цілей діяльності; системне формування та регламентація завдань і функцій персоналу та відповідних їм соціальних ролей; створення належних умов професійної праці; формування та нормативне закріплення системи гарантій ефективної діяльності персоналу установ виконання покарання; підвищення мотиваційної сфери діяльності в залежності від реалізації своїх завдань. Організація методологічно-вірного процесу виконання кримінальних покарань повинна базуватися на зміні стереотипів діяльності персоналу виправних закладів в контексті визнання його суб'єктом виправного впливу на засуджених та відповідної організації його функціонування. Тих змін, що відобразились останнім часом у кримінально-виконавчому законодавстві, на нашу думку, недостатньо. Змінивши лише законодавчу базу, неможливо очікувати одразу позитивних результатів від виправних закладів. Потрібні зміни на методологічному рівні, перебудова самого процесу виконання покарання та правовідносин, які виникають в цьому процесі. Він наголошує на необхідності методологічної перебудови діяльності персоналу установ виконання покарання та законодавчого закріплення результатів цієї діяльності.

Сучасний стан нормативно-правового регулювання системи функціонування персоналу виправних закладів в Україні вимагає суттєвого реформування з метою створення чіткої системи її організаційно-правових засад, об'єднаних єдиною метою [6, с. 115]. Але наведені пропозиції не

повною мірою здатні вирішити наявну проблему, бо являють собою загальні побажання до працівників ДКВС України.

Підтримуємо думку І. С. Яковець, яка вбачає шляхи розв'язання означених проблем таким чином:

- зміна кадрової політики (перехід від декларацій та закликів до конкретних активних дій);
- створення нової моделі підбору та керування кадрами з наданням переваг досвіду і знанням, а не політичній належності та близькості до певних кіл або осіб;
- оптимізація кадрової структури органів і установ виконання покарань, виключення ненормованого робочого дня;
- створення умов для мобільності просування по службі (приміром, шляхом утворення прямої залежності від рівня освіти);
- більш якісний підбір кандидатів на навчання та службу, проведення оцінки особистих якостей за спеціально розробленими з урахуванням специфіки органів і установ виконання покарань методик, встановлення вікового цензу для кандидатів тощо;
- налагодження тісної взаємодії з навчальними та науковими установами, що займаються проведенням досліджень у сфері виконання покарань.

Лише таким чином персонал ДКВС України буде здатним у повному обсязі виконувати завдання стосовно впровадження у практику оптимізованого процесу виконання кримінальних покарань [7, с. 172]. Нині цього, на жаль, не забезпечено.

Література

1. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 18.04.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 23. Ст.869 URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50363

2. Телефанко Б. М. Проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з кримінально-виконавчих установ на підставі закону України про амністію або акта помилування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2004. 267 с.

3. Інформація про стан роботи щодо додержання персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України вимог антикорупційного законодавства за 6 місяців 2015 року URL : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/789876>

4. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2006. 244с.

5. Про стан правопорядку ізоляції та нагляду у діяльності підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 р.: інформ. бюлетень. Київ: Департамент держав. кримінально-виконавчої служби України, 2017. 34 с.

6. Галай А. О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарання : автореф. дис.. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2003. 20 с.

7. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.

Zaradiuk Z. Preventive mechanism of violations of the right of convicted persons to deprivation of the will to human treatment and respect for their human dignity. An important problem that significantly affects the effectiveness of the practice of execution in Ukraine is the lack of appropriate legal guarantees and a mechanism to protect the right of persons sentenced to imprisonment to human treatment and respect for their human dignity. The consequence of this is that such persons become victims of criminal encroachments both by convicts and other persons, in particular the staff of correctional and correctional colonies. In order to create a clear system of organizational and legal foundations of the system of functioning of the staff of correctional facilities in Ukraine, the current state of its legal regulation needs significant reform.

Keywords: convicted, places of imprisonment, human treatment, human dignity, penitentiary crime institution.

ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ПРАВОВІДНОСИН

В. В. Кондратішина, А. В. Лукашук

В статті здійснено аналіз діяльності органів прокуратури як учасників кримінально-виконавчих правовідносин, визначено основні проблеми, які супроводжують цей процес, та розроблені відповідні науково обґрунтовані шляхи їх вирішення по суті у контексті адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу та сучасних реформ у сфері виконання покарань України.

Ключові слова: прокуратура; законодавство; кримінально-виконавчі правовідносини; сфера виконання покарань; нагляд; кримінально-виконавча діяльність; права; обов'язки.

У вересні 2016 року в Україні розпочався процес нових реформ у сфері виконання покарань, який триває по даний час. При цьому одним із завдань, що віднесені до пріоритетних у зазначеному процесі, є залучення та більш активне використання у кримінально-виконавчій діяльності можливостей учасників кримінально-виконавчих правовідносин, до яких, зокрема, й відносяться органи прокуратури. Як свідчить практика, саме цей державний орган, здійснюючи нагляд за дотриманням законів у сфері виконання покарань і пробації, має значний правовий, організаційний, координаційно спрямовуючий та інший потенціал, що міг би значно підвищити рівень ефективності реалізації не тільки визначеної у законі функції прокуратури, але й у цілому її діяльність як учасника кримінально-виконавчих правовідносин.

Особливо актуальним це питання є у зв'язку із зміною правового статусу органів прокуратури та виключення з Конституції України спеціального розділу «Прокуратура», а також тим критичним станом, що склався у сфері виконання покарань України останнім часом. Отже, в наявності складна прикладна проблема, яка потребує вирішення у тому числі й на теоретичному рівні. Саме зазначені обставини й обумовили вибір теми цієї наукової статті, та визначили її основне завдання – встановити проблемні моменти діяльності прокуратури як учасника кримінально-виконавчих правовідносин та розробити науково обґрунтовані заходи щодо вирішення їх по суті.

Вивчення наукової літератури показало, що даною проблематикою займаються як фахівці в галузі прокурорського нагляду, так і учені кримінально-виконавчого профілю, а саме: О. М. Бандурка, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьова, Б. М. Головін, В. К. Гришук, О. М. Джужа, С. І. Ківалов, Т. В. Корнякова, О. Г. Колб, М. В. Косюта, Ю. О. Новосад, Р. В. Лемак, М. І. Мичко, С. С. Мірошніченко, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та ін. Поряд з цим, сучасні питання участі прокуратури у кримінально-виконавчій діяльності, зокрема у контексті змісту реформ, що здійснюються у сфері виконання покарань України, на сьогодні досліджені на науковому рівні недостатньо, що й стало вирішальним при обранні предмета даної наукової розробки.

Якщо виходити із змісту завдання даного дослідження та викладених методологічних підходів з означеної проблематики [1, с. 15-32], то органи прокуратури та, власне, прокурорів, які здійснюють нагляд за додержанням законів у виправних колоніях України (ст. 22 КВК та ст. 26 Закону України «Про прокуратуру») слід віднести до учасників кримінально-виконавчих правовідносин, позаяк результати їх діяльності у сфері виконання покарань тільки створюють належні умови для виконання та відбування кримінальних покарань, а не мають прямого (є тільки опосередкований) причинного зв'язку з ефективністю та наслідками виконання кримінальних покарань в Україні [2, с. 118-154].

Додатковим аргументом з цього приводу є закріплена в ст. 2 ЗУ «Про прокуратуру» така її функція як: нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, а також назва та зміст ст. 26 зазначеного Закону.

З огляду цього, й оцінюється робота, що здійснюють прокурори у сфері виконання покарань, та яку у наукових джерелах відносять до кримінально-виконавчих аспектів їх діяльності [3, с. 55-86]. Поряд з цим, як слушно зазначив Ю. О. Новосад, зміст поняття «прокуратура як учасник кримінально-виконавчих правовідносин» не включає в себе такі елементи, які характерні для суб'єкта правових відносин, а саме: це така функціонально визначена діяльність зазначеного державного органу, що встановлена в нормативно-правових актах та змістовно спрямована на створення

відповідних умов для процесу виконання та відбування кримінальних покарань, шляхом здійснення прокурорського нагляду та координації дій інших учасників цих правовідносин, а також реалізації передбачених законом заходів спрямованих на усунення, нейтралізацію, блокування тощо обставин, що детермінують порушення закону суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин [3, с. 85].

Виходячи з цього, можна констатувати, що зміст кримінально-виконавчої діяльності прокуратури у виправних колоніях України має складати:

а) предмет нагляду про який зазначено у ст. 22 КВК та ст. 26 ЗУ «Про прокуратуру»; б) встановлений порядок виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі; в) правовий статус засуджених до позбавлення волі та стан його реалізації у зазначених УВП, включаючи питання, що стосуються міжнародних стандартів поведінки з цими особами; г) законність видання та застосування відомчих нормативно-правових актів у колоніях, зокрема наказів, розпоряджень, вказівок тощо начальників УВП та осіб, що вправі здійснювати нормативну діяльність у сфері виконання покарань; г) результати діяльності адміністрації даних колоній по усуненню, блокуванню, нейтралізації тощо детермінант, що сприяють порушенню принципів виконання та відбування покарань та принципів кримінально-виконавчого законодавства.

Такий висновок ґрунтується на положеннях ст. 26 ЗУ «Про прокуратуру», у якій визначено зміст нагляду за додержанням законів у виправних колоніях та права прокурорів, які його здійснюють, а саме:

а) у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи, де перебувають особи, щодо яких застосовані примусові заходи медичного або виховного характеру, та будь-які інші місця, до яких доставлено осіб з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення чи в яких особи примусово тримаються згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу.

Цікавим у зв'язку з цим є наступні офіційні статистичні дані, що стосуються змісту зазначеної проблематики: тільки у 2016 році засуджені до позбавлення волі на законних підставах перебували на 284 окремих виробничих об'єктах, що були розташовані за межами виправних колоній; на 3-х тимчасових і короткочасних таких об'єктах; на 3406 об'єктах лікувальних закладів Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України, а також на 8034 об'єктах, на яких здійснювалося медичне обстеження та стаціонарне лікування в медичних закладах МОЗ України [4, с. 27].

Але ще більш тривожнішими та такими, що мають пряме відношення до наслідків прокурорського нагляду за дотриманням законів у виправних колоніях, є наступні відомості про об'єкти перебування засуджених до позбавлення волі, а саме:

- якщо у п. 3 розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р, яким була схвалена Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, було зазначено, що Міністерству юстиції слід забезпечити подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поведінки із засудженими, то у самій Концепції не сказано жодного слова з цього приводу [5], що свідчить про формалізм у даному сенсі до запланованих заходів;

- у 2016 році в експлуатації залишились будівлі СІЗО, які були побудовані більш як 200 років тому, або 12% від загальної кількості слідчих ізоляторів в Україні (12 СІЗО та 17 УВП з функціями СІЗО); від 100 до 200 років тому – 58%; від 50 до 100 років тому – 14%; від 10 до 50 років – 14% [5], тобто об'єкти, які неналежним чином забезпечували реалізацію засудженими до позбавлення волі своїх природних прав і законних інтересів та не відповідали вимогам міжнародних стандартів поведінки із цими особами;

- у незадовільному стані знаходилось 90% наявних комплексних технічних засобів охорони периметрів та 33% інших типів інженерно-технічних засобів охорони та нагляду виправних колоній і СІЗО [5], не забезпечуючи таким чином право засуджених до позбавлення волі на особисту безпеку (ст. 10 КВК).

Таким чином, здійснюючи майже 30 років з часів незалежності України нагляд за додержанням законів у сфері виконання покарань, прокурори не у повній мірі використали існуючі у них правові можливості спрямовані на вирішення зазначених проблем, опосередковано сприяючи при цьому порушенню основоположних прав і свобод засуджених та ув'язнених під варту.

б) відповідно до положень п. 2 ч. 1 ст. 26 ЗУ «Про прокуратуру», прокурори вправі також опитувати осіб, які перебувають у місцях, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 26 даного Закону, з метою отримання інформації про умови їх тримання та поведінки з ними, ознайомлюватися з

документами, на підставі яких ці особи тримаються в таких місцях, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру.

При цьому, слід зазначити, що прокурори, здійснюючи свої повноваження у виправних колоніях, не вправі використовувати визначені у ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність», форми, методи та засоби негласної роботи, навіть при умові, що однією із функцій прокуратури, що визначена у ст. 2 ЗУ «Про прокуратуру», є нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, оскільки прокурори не відносяться до суб'єктів ОРД.

Саме аспект опитування у виправних колоніях можна віднести до особливостей кримінально-виконавчої діяльності прокурорів як учасників кримінально-виконавчих правовідносин. Як у зв'язку з цим слушно зауважив Р. В. Лемак, при здійсненні нагляду за додержанням законів в установах виконання покарань прокуратура не лише перевіряє досягнення цими УВП мети й завдань покарання, що входить до предмета нагляду, а й сама реалізує відповідне завдання, яке має спеціальний характер і дає змогу відмежувати цей напрям наглядової діяльності від інших функцій прокуратури [6, с. 53].

в) із змісту п. 3 ч. 1 ст. 26 вище вказаного Закону вбачається, що прокурори, які здійснюють нагляд за дотриманням законів у виправних колоніях вправі знайомитися з матеріалами, отримувати їх копії, перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів і установ та в разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їх скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасовувати незаконні акти індивідуальної дії.

Зокрема, тільки у 2015 році було внесено 13 тисяч 250 документів прокурорського реагування, за результатами розгляду яких із установ попереднього ув'язнення, карцерів, ДІЗО та ПКТ за ініціативи прокурорів звільнено 198 незаконно утримуваних осіб [7, с. 130].

г) до повноважень прокурорів, що здійснюють нагляд за дотриманням законів у виправних колоніях, належить також право вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також вимагати усунення порушень та причин і умов, що їм сприяли, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності (п.4 ч.1 ст. 26 ЗУ «Про прокуратуру»).

Так, за результатами проведених перевірок прокурорами було внесено 450 документів реагування, за наслідками яких до дисциплінарної відповідальності притягнуто 186 службових осіб ДКВС України.

Також слід відзначити, що по матеріалах прокуратури до кримінальної відповідальності було притягнуто ряд осіб з числа персоналу ДКВС за вчинення насильницьких дій щодо засуджених до покарання у виді позбавлення волі [8, с. 136].

г) до одних із ключових повноважень прокурорів, що здійснюють нагляд за дотриманням законів у виправних колоніях, є їх право вимагати від керівників органів вищого рівня проведення перевірок підпорядкованих і підконтрольних органів та установ попереднього ув'язнення, виконання покарань, застосування заходів примусового характеру та перевірок інших місць, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 26 ЗУ «Про прокуратуру» (п.6 ч.1 ст. 26 ЗУ «про прокуратуру»).

Поряд з цим, як свідчить практика, зазначені перевірки є формальними та такими, що носять характер захисту «честі мундира», позаяк будь-яке відомство, включаючи Міністерство юстиції України та його територіальні органи управління, не зацікавлені у подачі контролюючим і наглядовим органам достовірної інформації про стан своєї діяльності, оскільки у такому випадку в обов'язковому порядку виникне питання про юридичну відповідальність керівників ДКВС вищого рівня за неналежне виконання своїх функціональних обов'язків.

Таким чином, варто визнати, що практична спрямованість прокуратури як учасника кримінально-виконавчих правовідносин потребує суттєвого вдосконалення, з урахуванням існуючих проблем у сфері виконання покарань та правових прогалин у механізмі її забезпечення. Якісної видозміни потребують й організаційно-правові засади діяльності прокуратури України як у цілому, так і щодо здійснення прокурорського нагляду в порядку ст. 22 КВК та ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», предмет якого є не досить чітким та таким, що повною мірою кореспондується із змістом контрольних функцій, що реалізуються у сфері виконання покарань іншими державними органами та організаціями, включаючи відповідні підрозділи Міністерства юстиції України.

Література

1. Правові засади діяльності прокуратури України у сфері виконання покарань: навч. посіб. / Є. В. Дудко, І. О. Колб, Д. О. Супруненко, Ю. О. Новосад та ін.; за заг. ред. О. М. Джузи, О. Г. Колба. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 240 с.

2. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.
3. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності: монографія. Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2019. 462 с.
4. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році: інформ. бюлетень. Київ: Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
5. Про схвалення концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року №654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-p>.
6. Лемак Р. В. Прокурорський нагляд за додержанням законів в установах виконання покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 224 с.
7. Дудко Є. В. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчих правовідносин: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 297 с.
8. Запобіжна діяльність прокуратури у сфері боротьби зі злочинами: теорія і практика: навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужі. Київ: Вид. дім «Кондор», 2017. 250 с.

Kondratishyna V., Lukashuk A. Prosecutor's office of Ukraine as a member of criminal executive legal relations. *The article deals with the analysis of the prosecutor's office activities as a member of criminal executive legal relations. A special attention is paid to the problems that accompany this process. Scientifically sound ways to solve these problems in the context of adaptation of national legislation to the EU legislation and modern reforms in the scoped executions of in Ukraine are analyzed in the article.*

Keywords: *prosecutor's office; legislation; criminal executive legal relations; scope of execution of punishments; supervision; criminal executive activity; rights; duties*

СИСТЕМА ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

О. В. Крикунов

Досліджено загальні та спеціальні умови застосування та систему заходів забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб. Піддано аналізу відповідні норми міжнародно-правових актів та національного законодавства, наукові дослідження. Висловлено власні обґрунтовані висновки.

Ключові слова: *заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, неповнолітні, кримінальне провадження.*

Серед інститутів кримінального процесуального права заходи забезпечення кримінального провадження викликають особливо прискіпливу увагу у контексті забезпечення прав неповнолітніх осіб, до яких вони можуть бути застосовані. Ці заходи передбачені як гарантії досягнення завдань кримінального провадження. Але при необґрунтованому їх застосуванні вони можуть спричинити надмірне обмеження прав дитини, щодо якої відбувається кримінальне провадження.

Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, всі особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього (ч. 2 ст. 484 КПК) [1]. Наведена норма КПК відповідає змісту п.1, 5 Пекінських правил [2], спрямованих на надання максимального сприяння забезпеченню благополуччю неповнолітніх, мінімальне втручання з боку системи правосуддя щодо неповнолітніх і забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди співмірні як з особливостями особи правопорушника, так і з обставинами правопорушення.

До неповнолітніх осіб вимушено може бути застосовано законні заходи процесуального примусу за наявності до цього правових підстав, зокрема, доведена стороною обвинувачення: 1)

обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження. З цього приводу у практиці ЄСПЛ було висловлено позицію про те, що термін «обґрунтована підозра» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення (рішення ЄСПЛ у справах «Фокс, Кемпбелл і Харті проти Сполученого Королівства» від 30.08.1990 р., «Мюррей проти Сполученого Королівства» № 14310/88 від 28.10.1994 р., «Нечипорук, Йонкало проти України» від 21.04.2011 р.) [3]; 2) необхідність такого ступеня втручання у права і свободи особи, про який йдеться у поданому стороною обвинувачення клопотанні; 3) реальність завдання, для виконання якого подано клопотання (ч. 3 ст. 132 КПК).

Підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може 1) переховуватися від кримінального провадження; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне доказове значення; 3) незаконно впливати на інших учасників кримінального провадження; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому особа підозрюється, обвинувачується. Наведені підстави дозволяють застосовувати запобіжні заходи до неповнолітнього з урахуванням його вікових та психологічних особливостей, роду занять (ст. 177, ч. 1 ст. 492 КПК).

З'ясуємо систему заходів забезпечення кримінального провадження, у т.ч. і запобіжних заходів, щодо неповнолітнього за чинним законодавством України. Система цих примусових процесуальних заходів викладена у ст. 131 КПК. Разом із тим, у інших нормах КПК також можна бачити заходи впливу на осіб, які перешкоджають кримінальному провадженню (наприклад, примусові форми вчинення слідчих розшукових дій, видалення із залу судового засідання). У главі 38 КПК не передбачено правових обмежень щодо можливості застосувати певний захід забезпечення до неповнолітнього, щодо якого здійснюється кримінальне провадження. Тому вони застосовуються у загальному порядку, з врахуванням фактичних обставин (наприклад, стосунків між батьками та неповнолітніми дітьми, наявності у неповнолітнього майна, його правоздатності тощо), характеристики особи підозрюваного, обвинуваченого.

У ст. 492 КПК вказано, що за наявності підстав, передбачених законом, до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого з урахуванням його вікових та психологічних особливостей, роду занять може бути застосовано один із запобіжних заходів. Відповідно, до дитини, щодо якої здійснюється кримінальне провадження і яка досягла віку кримінальної відповідальності, за наявності для цього законних підстав може бути застосовано загальні та спеціальні запобіжні заходи. Загальні запобіжні заходи законодавцем вказані у ст. 176 КПК. При цьому, згідно із Законом «Про охорону дитинства» [4] затримання та арешт неповнолітніх застосовується як винятковий захід і тільки у випадках та порядку, встановлених законом. Ст. 492 КПК з цього приводу передбачає, що затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися лише за умов підозри неповнолітнього у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину та недостатності більших м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам, які зазначені у ст. 177 КПК. У законодавстві передбачено заборону утримання затриманої чи взятої під варту дитини у одному приміщенні з дорослими затриманими, арештованими особами (ч. 2 ст. 33 Закону «Про охорону дитинства»). Ці положення національного законодавства узгоджуються зі ст. 37 Конвенції про права дитини [5]. Слідчий суддя, суд повинен враховувати, що тримання під вартою має застосовуватись до неповнолітнього лише як винятковий захід з визначенням якомога коротших термінів такого тримання та із забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування чи продовження (рішення ЄСПЛ у справі «Асенов та інші проти Болгарії» від 28.10.98 р.) [6].

Спеціальним заходом забезпечення кримінального провадження є передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, адміністрації дитячої установи, який полягає у взятті на себе за їх згодою та згодою дитини письмового зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього до слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку. При порушенні цього зобов'язання на батьків, опікунів і піклувальників накладається грошове стягнення від 2 до 5 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ст. 493 КПК).

Можливість застосування запобіжних заходів у провадженні про примусові заходи виховного характеру викликала різні думки у теорії кримінального процесу. Зокрема, було висловлено думки про неможливість обрання запобіжних заходів до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної

відповідальності на час вчинення кримінального правопорушення. Науковці своє бачення обґрунтували тим, що ця категорія неповнолітніх не може розглядатися як підозрюваний, обвинувачений [7].

Вважаємо, що із наведеним висновком і його обґрунтуванням підстав погодитися немає. Адже у ч. 4 ст. 499 КПК законодавець говорить про потребу запобігти ризикам перешкоджання кримінальному провадженню, вчиненню інших кримінальних правопорушень дитиною відповідно до ст. 177 КПК, а також дозволяє її ізолювати у спеціальну установу, якщо жоден із більш м'яких заходів не може запобігти цьому. На такій же позиції знаходиться судова практика. Зокрема, було роз'яснено, що загальні норми про запобіжні заходи “слід застосовувати й до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого “Особливою частиною” КК, після досягнення одинадцятирічного віку, але до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. До такої особи запобіжний захід у вигляді тримання під вартою не застосовується. ... Її може бути поміщено у приймальник-розподільник для дітей” [8].

Такий спеціальний запобіжний захід може бути застосовано за наявності достатніх підстав вважати, що особа у віці від 11 р. до настання віку кримінальної відповідальності вчинила суспільно небезпечне діяння, за яке передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад 5 років, вона може бути поміщена у приймальник-розподільник для дітей на строк до 30 днів згідно з нормами КПК про обрання тримання під вартою (ч. 4 ст. 499 КПК).

Отже, як у міжнародно-правових актах, так і національному законодавстві закріплено правила про виключність застосування примусу як заходу впливу на неповнолітнього правопорушника, зменшений обсяг правообмежень (у порівнянні із аналогами щодо дорослих) та їх спеціальні форми, пропорційність заходу примусу тяжкості та обставинам кримінального правопорушення, врахування особливостей неповнолітнього, якнайкраще забезпечення інтересів конкретної дитини під час кримінального провадження щодо неї.

Література

1. КПК України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [1].

2. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправи правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), що прийняті і проголошені резолюцією 40/33 Генеральної Асамблеї ООН 29 листопада 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

3. Кокош Р. Обґрунтованість підозри: критерії і їх тлумачення на практиці. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/obruntovanist-pidozri-kriteriyi-i-yih-tlumachennya-na-praktici.html>.

4. Закон «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

5. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

6. Інформ. лист ВСС України “Про практику обрання неповнолітнім запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та забезпечення першочергового судового розгляду кримінальних проваджень стосовно цієї категорії осіб” від 18 липня 2017 р. №223-1346/0/4-17. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00226.html.

7. Кримінальний процес : підручник / [О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін.] ; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2018. С. 505; Карпов Н. С. Кримінальне провадження щодо малолітніх осіб. *Матеріали всеукр. наук.-практ. конференції «Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ : проблеми теорії та практики» (Дніпропетровськ, 18-19 квітня 2013 р.)*. К. : ХайТек Прес, 2013. С 109.

8. Інформ. лист ВСС України “Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх” від 16 січня 2017 р. №223-66/0/4-17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00215>.

Krykunov A. System of measures of securement in criminal procedure against minors. The general and special conditions of application and the system of measures to ensure criminal proceedings against minors have been studied. Relevant norms of international legal acts and national legislation, scientific researches were analyzed. The own substantiated conclusions are expressed.

Keywords: *measures of securement in criminal procedure, precautionary measures, minors, criminal proceedings.*

ЗЛОЧИН І КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Н. Р. Лащук

Розглядається співвідношення понять «Злочин» і «Кримінальне правопорушення». Констатується їх відмінність після запровадження інституту кримінальних проступків та рівнозначність до 1 липня 2020 року.

Ключові слова: злочин, кримінальне правопорушення, кримінальних проступок.

Поняття злочину є основоположним для кримінального права. Зміст та обсяг цього поняття були дискусійними питаннями не одне століття. Залишаються такими і зараз. У науці кримінального права досі не знайдено рішення щодо оптимального визначення поняття злочин. Науковці виділяють формальний, матеріальний та формально-матеріальний підхід до визначення цього поняття. Та дискутують з приводу істотних ознак, які притаманні поняттю «Злочин» та їх змісту. Особливої актуальності набуло питання дослідження поняття «Злочин» у зв'язку із набранням чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [2].

Відповідно до ч.1 ст. 11 КК України у редакції від 05.04.2021 року і до 30.06.2020 року, злочином визнавалося, передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [1].

Відповідно ж до ч. 1 ст. 11 КК України в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення визнається кримінальним правопорушенням. Кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки та злочини [1, 2].

А злочином, відповідно до ст. 12 КК України, визнається кримінальне правопорушення за яке передбачено покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або покарання у виді позбавлення волі [1].

З вищенаведеного видно, що змінився обсяг поняття «Злочин» з 1 липня 2020 року.

У зв'язку з такими законодавчими новелами виникає питання про співвідношення понять «Злочин» до 1 липня 2020 року і «Кримінальне правопорушення» після 1 липня 2020 року, а саме:

- чи відбулася формальна заміна терміну «Злочин» на термін «Кримінальне правопорушення» і поняття злочин набуло нового змісту та звузилося у обсязі;
- чи поняття «Злочин» залишилося того ж змісту і обсягу, що і було, а поняття «Кримінальне правопорушення» є родовим поняттям, яке не виділялося раніше?

У кримінально-правовій доктрині є прихильники як першого та і другого варіанту розуміння співвідношення понять «Злочин» і кримінальне правопорушення.

Прихильниками рівності понять «Злочин» і «Кримінальне правопорушення» виступають І. П. Голосніченко [3, с. 80], А. В. Ковальов [4, с. 33], А. С. Шаріков [5, с. 63].

Н. М. Мірошніченко підтримує другий варіант та вважає, що поняття «Злочин» є вужчим від поняття «Кримінальне правопорушення» [6, с. 155].

Для вирішення цього питання потрібно порівняти зміст та обсяг поняття «Злочин» до 1 липня 2020 року та поняття «Кримінальне правопорушення» після 1 липня 2020 року.

Не вдаючись у наукові дискусії з приводу того які ж саме ознаки найбільш повно розкривають зміст понять «Злочин» і «Кримінальне правопорушення», варто провести розмежування за ознаками, які визначені у законі про кримінальну відповідальність. Розмежування характеризується наявністю спільних та відмінних ознак.

Співставлення статті 11 КК України, яка описувала поняття «Злочин» та цієї ж статті в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», яка описує поняття «Кримінальне правопорушення», показує такі спільні ознаки:

- вчинення особою діяння у формі дії або бездіяльності;
- діяння суспільно небезпечне;

- діяння винне
 - діяння вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (злочину) [1].
- Відмінних ознак немає.

Обсяг поняття «Злочин» охоплював злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. До кримінальних правопорушень належать кримінальні проступки, нетяжкі злочини, тяжкі та особливо тяжкі злочини. З 1 липня 2020 року кримінальними проступками стала частина злочинів невеликої [2]. Ідея Концепції реформування кримінальної юстиції про вилучення з КУпАП діянь, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо) [7] за великим рахунком лишилася не реалізованою.

Відповідно є підстави констатувати, що поняття «Злочин» до набрання чинності змін до КК України 1 липня 2020 року та поняття «Кримінальне правопорушення» з 1 липня 2020 року є рівноцінними. Поняття злочину після 1 липня 2020 року зменшилося в обсягу за рахунок віднесення частини діянь до кримінальних проступків.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Дата звернення 01.04.2021)
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n34> (дата звернення 01.04.2021)
3. Голосніченко І. П. До проблеми запровадження в Україні кримінального проступку та відмежування його від адміністративного правопорушення / І. П. Голосніченко // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск. – 2014. – № 1 (21). – С. 80-83.
4. Ковальов В. А. К вопросу о правонарушении, как основания юридической ответственности / В. А. Ковалев // Актуальные проблемы российского права. – 2020. – № 3. – С. 27-36.
5. Шариков А. С. О двух концепциях правонарушения / А. С. Шариков // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5: Юриспруденция. – 2003. – № 6. – С. 63-68.
6. Мірошніченко Н. М. Щодо визначення поняття кримінальне правопорушення // Право і суспільство. – 2015. – № 6 частина 2. – С. 153-157.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року "Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів": Указ президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення 01.04.2021).

Lashchuk N. Crime and criminal offense: correlation of concepts. *The concepts "crime" and "criminal offense" are analyzed in the article. Difference between them and their unanimity after introduction of the institute of criminal misdemeanors is stated.*

Keywords: *crime, criminal offense, criminal misdemeanor*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕРОРИСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ, ІСПАНІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ

В. О. Левчук

Вивчення антитерористичних норм кримінальних кодексів Франції, Іспанії та Німеччини дозволило запропонувати наступні вектори вдосконалення кримінально-правового підходу щодо розуміння ознак терористичної організації та визначення підстав кримінальної відповідальності її учасників: визнання терористичної організації підвидом злочинної організації; закріплення дефініції поняття «терористична організація» у КК України; виокремлення альтернативної мети терористичної організації, а саме спричинення шкоди основам національної безпеки України.

Ключові слова: *тероризм, терористична організація, антитерористичне законодавство, кримінальна відповідальність.*

Важливою складовою методології наукових досліджень є порівняльно-правовий, який, зокрема, передбачає вивчення відповідних норм кримінального законодавства зарубіжних держав з тим, щоб запозичити найбільш вдалі законодавчі рішення для вдосконалення вітчизняного КК. З метою аналізу норм, що передбачають кримінальну відповідальність за діяльність терористичних організацій, було досліджено відповідні норми КК Французької Республіки (далі – Франції), Королівства Іспанії (далі – Іспанії), Федеративної Республіки Німеччина (далі – Німеччині).

Законодавство вказаних країн було обрано для порівняльно-правового дослідження, оскільки вони, насамперед, посідають досить високе місце у Глобальному індексі тероризму (Global Terrorism Index), що вказує на рівень терористичної активності в цих країнах та показує, в яких масштабах кожна з вказаних держав стикається з терористичною загрозою. Так, відповідно до Global Terrorism Index 2020 Україна посідає у ньому 36 місце (індекс 4.692), Франція – 38 (індекс 4.614), Німеччина – 48 (індекс 3.965), а Іспанія – 63 (індекс 2.810) [1]. Окрім того, законодавство (у тому числі кримінальне) вказаних держав у частині визначення ознак терористичних організацій та встановлення підстави кримінальної відповідальності за їх протиправну діяльність є вельми прогресивним, спрямованим на протидію такому прояву тероризму кримінально-правовими засобами як на етапі безпосередньої діяльності терористичних організацій, так і на етапі їх фактичного створення (Франція, Іспанія, Німеччина) чи навіть приналежності до неї (Франція).

У КК Франції закріплено цілий ряд норм, що передбачають відповідальність за створення терористичної організації: у ст. 421-2-1 цього Кодексу передбачається покарання за участь в будь-якій групі або спільноті, що створені з метою підготовки вчинення одного або декількох дій, що утворюють терористичний акт; у ст. 421-2-2 – за фінансування терористичної організації, у ст. 421-2-3 – за те, що особа, яка має зв'язок з учасником терористичної організації, не може довести законності походження своїх грошових активів та майна. Ст. 421-2-4 була викладена у новій редакції 01 січня 2020 року та передбачає покарання, зокрема, за пропозицію, обіцянку, надання будь-яких переваг, погроз, примушування для того, щоб особа стала учасником терористичної організації, а у ст. 421-2-4-1 встановлено відповідальність за залучення до терористичної організації неповнолітньої особи. Таким чином, відповідно до французького кримінального законодавства організація може визнаватися терористичною і в тому випадку, коли вона лише створена з відповідною метою, однак жодного терористичного акту ще не вчинила [2].

КК Іспанії також становить важливу частину антитерористичного законодавства цієї країни. При цьому окремого закону, спрямованого на боротьбу з тероризмом, у цій державі не прийнято. У КК Іспанії міститься самостійна структурна частина, в якій передбачається відповідальність за діяльність терористичних груп та організацій (глава 1 розділу VII). Насамперед, у ст. 571 КК Іспанії пропонується дефініція поняття «терористична група» та «терористична організація». Відповідна норма є відсылною, оскільки для з'ясування ознак вказаних організованих форм співучасті відсилає, перш за все, до загальних ознак злочинних організацій (абз. 2 п. 1 ст. 570 bis та в абз. 2 п. 1 ст. 570 ter). Вказане підтверджує висловлену нами точку зору, що терористичні організації є підвидом злочинних організацій. Так, спільною ознакою для злочинних груп та організацій за іспанським КК є їх мінімальний кількісний склад, а саме дві особи. Окремими ознаками злочинної організації, що притаманні і для терористичної організації за КК Іспанії визнаються: стійкість об'єднання, утворення для діяльності упродовж невизначеного часу, узгодженість та скоординованість, розподіл ролей між учасниками організації. Терористична ж група характеризується у вказаному кодексі такими ознаками злочинної групи, як відсутність ознак злочинної організації та узгодженість між співучасниками на вчинення злочину чи злочинів. Водночас специфічною ознакою терористичної групи чи організації у ст. 571 КК Іспанії названо мету вчинення злочину терористичного характеру, яка конкретизується у ст. 572 цього Кодексу, а саме 1) знищити конституційний лад або придушити чи серйозно дестабілізувати ситуацію функціонування політичних інститутів або економічних чи соціальних структур країни, або примусити посадових осіб вчинити певну дію або утриматися від її вчинення; 2) істотно вплинути на публічну безпеку; 3) істотно дестабілізувати функціонування міжнародної організації; 4) залякати все населення або його частину.

У ст. 572 КК Іспанії власне й передбачається відповідальність за терористичну діяльність вказаної групи чи організації. За сприяння, створення, організацію чи керівництво організацією або групою (ч. 1) та за активну участь в організації чи групі (ч. 2). У першому випадку передбачається покарання у виді тюремного ув'язнення від 8 до 15 років з повною дискваліфікацією, а в другому – від 6 до 12 років також з повною дискваліфікацією [3].

У практиці Верховного Суду Іспанії конкретизуються вказані вище ознаки терористичної організації та відзначається, що терористична організація характеризується наявністю ієрархічних

відносин підпорядкованості між членами терористичної організації, тривалий характер такої участі, підтримання членами організації її мети і результатів діяльності, а також прагнення домогтися поставлених цілей (рішення Верховного суду Іспанії № 119/2007). Окрім того, для притягнення винуватих до відповідальності за здійснення терористичної діяльності не потрібно встановлювати, щоб члени терористичної організації фактично вчинили злочини або почали їх виконувати. Головне – це встановити вжиття певних зовнішніх дій, які доводять перехід членів спільноти від слів до справи. Такі дії можуть стосуватися різних аспектів виконання злочинного задуму. Наприклад, проходження навчальної підготовки, підтримка інших членів, фінансування або підготовка заходів, покликаних полегшити виконання задуманого злочину (рішення Верховного Суду від 19 січня 2007 року) [4].

У § 129а КК Німеччини передбачено кримінальну відповідальність за створення терористичної організації з метою спричинення загрози життю і безпеці громадян задля досягнення політичних цілей терориста, які полягають у залякуванні населення та протиправному впливі на органи державної влади або в підриві або істотній зміні принципів, що покладено в основу діяльності держави чи міжнародної організації. Участь в такій терористичній організації карається позбавленням волі на строк від 1 до 10 років і не менш ніж 3 роки для її керівника. У ст. 129 КК Німеччини встановлено відповідальність за створення злочинної організації з метою вчинення загальнокримінальних злочинів. Участь у таких організаціях карається позбавленням волі на строк до 5 років або штрафом, а для їх керівників мінімальна міра покарання – 6 місяців позбавлення волі. Якщо цілі співтовариства або його діяльність включають ряд конкретно обумовлених тяжких злочинів, то це може тягнути позбавлення волі на строк до 10 років (Strafgesetzbuch [5]).

Таким чином, з наведеного вище аналізу кримінально-правового регулювання діяльності терористичних груп або організацій у КК Іспанії та Німеччини свідчить про те, що необхідною умовою притягнення членів таких груп чи організацій до кримінальної відповідальності є певний зовнішній акт, що підтверджує намір об'єднання досягнути поставлених терористичних цілей. Водночас за КК Франції сама приналежність особи до учасників терористичної організації є кримінально караною. Окрім того, варто звернути увагу на те, що у КК проаналізованих держав терористичні організації визнаються спеціальним видом злочинних організацій, що обумовлює можливість урахування загальних ознак відповідної організованої форми співучасті для встановлення ознак терористичної організації. Звертає увагу і особливість кримінально-правового розуміння суті терористичної організації за законодавством Іспанії та Німеччини. Воно полягає у визнанні того, що терористична організація може здійснювати свою діяльність не лише з «терористичною» метою, а й з метою посягання на конституційний лад відповідної країни.

Література

1. Global Terrorism Index 2020: Institute for Economics & Peace Measuring the Impact of Terrorism, Sydney, November 2020. Available from: <http://visionofhumanity.org/reports> URL: <https://visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-1.pdf> (дата звернення: 22.04.2021)
2. Criminal Code of the French Republic (1971, as of 2016) (French version). URL: <https://cutt.ly/9ybKSUs> (дата звернення: 22.04.2021).
3. Código Penal de España y legislación complementaria. Ministerio de justicia.. Boletín oficial del Estado. URL: file:///C:/Users/vizav/Downloads/BOE-038_Codigo_Penal_y_legislacion_complementaria.pdf (дата звернення: 22.04.2021).
4. Обзор дел о терроризме. Управление ООН по наркотикам и преступности. Нью-Йорк, 2010. 145 с. URL: https://www.unodc.org/documents/terrorism/Publications/Digest_of_Terrorist_Cases/Russian.pdf (дата звернення: 22.04.2021).
5. Strafgesetzbuch (StGB) StGB Ausfertigungsdatum: 15.05.1871 Vollzitat. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8253/file/Germany_CC%20am2019_de.pdf (дата звернення: 22.04.2021)

Levchuk V. Criminal responsibility for the activities of terrorist organizations under the criminal legislation of France, Spain, and Germany. *The study of anti-terrorist norms of the criminal codes the French Republic, the Kingdom of Spain and the Federal Republic of Germany allowed to propose the following vectors of improving the criminal law approach to understanding the characteristics of a terrorist organization and determining the grounds of criminal liability of its members: recognition of a terrorist organization as a criminal organization; consolidation of the definition of «terrorist organization» in the Criminal Code of Ukraine; identification of an alternative goal of a terrorist organization, namely causing damage to the foundations of national security of Ukraine.*

Keywords: terrorism, terrorist organization, anti-terrorist legislation, criminal liability.

ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА ПСИХОЛОГА ТА ПЕДАГОГА ДО СЛІДЧОЇ ДІЇ ВПІЗНАННЯ ОСОБИ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО

О. Ю. Ліщинська-Мартинюк

У тезах доповіді висвітлено деякі аспекти використання спеціальних знань психолога та педагога у слідчій дії впізнання особи за участю неповнолітнього потерпілого. Встановлено основні завдання, що реалізується педагогом та психологом за участю в процесуальних діях, до яких залучено неповнолітнього потерпілого від насильства. Піднято питання щодо спеціальної підготовки психолога.

Ключові слова: психолог, педагог, слідчі дії, неповнолітній, впізнання особи.

Аналіз законодавства, судової практики та наукової літератури вказує на те, що психологічні знання доречно застосовувати на різних етапах слідства у декількох формах: психологічна консультація із залученням психолога консультанта, участь спеціаліста психолога у процесуальних діях та проведення експертного психологічного дослідження. Таке залучення професійних психологів компенсує недостатню глибину спеціальних знань з психології, що позначається на компетентності слідчого, який бере на себе відповідальність за прийняття рішення. Тому співпраця психологів та слідчих створює можливість комплексного підходу до рішень, що приймаються, забезпечує можливість аналізу справи з різних позицій.

Не менш важливим є завдання, що реалізується педагогом та психологом за участю в процесуальних діях, до яких залучено неповнолітнього потерпілого від насильства: будучи фахівцем в сфері дитячої і юнацької психології та вікової педагогіки, він здійснює не тільки сприяння слідчому, але і функцію психологічного супроводу, спрямовану на виключення шкоди в розвитку і психіці неповнолітнього або, як звично її називають багато авторів [1, с. 97] – правозахисну функцію, сприяючи реалізації прав і законних інтересів неповнолітніх потерпілих. При цьому необхідно враховувати, що педагог (психолог) – незацікавлений в результаті справи учасник процесу на відміну від законного представника неповнолітнього, який виконує ту ж функцію.

Участь педагога (психолога) являє собою специфічну самостійну діяльність, спрямовану на психологічний супровід дитини чи підлітка, що знаходиться в складній психотравмуючій ситуації не тільки в зв'язку з вчиненням проти нього насильницького злочину, але і в зв'язку з самою процедурою слідчої дії. Незважаючи на значимість суто юридичного захисту, вкрай важливо допомогти неповнолітньому впоратися з психологічними проблемами, подолати внутрішні страхи і бар'єри, підібрати адекватні ситуації, тактичні і психологічні прийоми, використовувані для отримання достовірної відповіді на запитання, що цікавлять слідство з урахуванням збереження психічного здоров'я неповнолітнього потерпілого.

О. Ю. Петечел обґрунтовує необхідність реформування інституту участі педагога у проведенні слідчих дій за участю неповнолітніх, законодавчо визначивши, що саме психолог повинен залучатися до слідчих дій, які проводяться з неповнолітніми. За дослідженнями науковця, 60,93 % опитаних слідчих також вважають за необхідне надавати перевагу психологу перед педагогом під час розслідування злочинів за участю неповнолітніх. Автор вважає, що залучення педагога є формальним і зводиться лише до констатації законності слідчої дії, а тільки психологи можуть професійно вивчити особу неповнолітнього, його поведінку до, під час та після вчинення злочину, встановити психологічний контакт із неповнолітнім обвинуваченим (підозрюваним), потерпілим чи свідком, визначити ефективні та допустимі методи психологічного впливу, а також допомогти при виборі тактики проведення слідчих дій за участю неповнолітніх [2, с. 14].

Залучення психолога до слідчої дії впізнання особи за участю неповнолітнього потерпілого від насильства є обов'язковим з огляду на те, що жертва насильства може перебувати в стані сильного душевного хвилювання і саме психолог може застосувати спеціальні психологічні знання для ефективного проведення цієї слідчої дії. Разом з тим, слідчий під час провадження пред'явлення для впізнання неповнолітнім потерпілим від насильства при визначенні особи щодо залучення до слідчої дії – педагога чи психолога, повинен виходити з конкретно визначеної ситуації, враховуючи при цьому психологічний стан потерпілого. Вибір слідчим спеціаліста (педагога або психолога) все ж таки залежить від віку дитини, її персональних та індивідуальних особливостей, характеру насильства щодо неї (фізичне, психічне, сексуальне, економічне), особи, яка вчинила насильницький

злочин та інших обставин правопорушення. Слушною є думка вчених, згідно з якою допустимою є участь спеціаліста-психолога не лише тоді, коли це безпосередньо зазначено в законі (наприклад, під час слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми), а й в інших випадках, коли під час досудового розслідування та проведення пред'явлення для впізнання постане потреба в спеціалісті-психологу. Як зауважує Є. О. Даніч, оскільки злочин є діянням (дією чи бездіяльністю) людини, а психолог є головним фахівцем з людинознавства (мотивів, поведінки, діяльності тощо), то він може бути залучений для надання допомоги на будь-якій стадії провадження та за будь-якою категорією справ [3, с. 169].

Як слушно зауважує Ю. І. Лозинська, у чинному КПК є чимало прогалин, які необхідно усунути, зокрема щодо визначення прав і обов'язків, а також критеріїв добору педагогів, психологів, лікарів для участі у допитах неповнолітніх, малолітніх свідків, а також неврахування законодавцем потенційної можливості конфліктів інтересів неповнолітнього, малолітнього свідка та його законного представника та їх впливу на проведення допиту [4, с. 177].

На сьогодні не існує офіційно унормованих вимог щодо спеціальної підготовки психологів, які мають бути присутні під час слідчих дій за участю дитини, що постраждала від сексуального насильства. Завдання психолога – стежити за тим, щоб під час допиту, пред'явлення для впізнання дитина не була психологічно травмована, а також допомогти слідчому встановити необхідний контакт із нею.

Таким чином, завдання педагога (психолога), який бере участь у справі, є більш специфічним в порівнянні із завданнями захисника, адвоката. Хоча їх діяльність є правозахисною, і в цьому сенсі близькою до діяльності адвоката-захисника, вона стосується конкретних психологічних аспектів проведення слідчих дій.

Участь педагога при пред'явленні для впізнання неповнолітнього потерпілого від насильницьких злочинів не виключає участі психолога, так як педагог запрошується для надання допомоги у врегулюванні питань, пов'язаних з особливостями встановлення контакту з неповнолітнім, для здійснення позитивного впливу на нього. У вирішенні питань, пов'язаних з виявленням психологічних особливостей неповнолітнього потерпілого від насильства, слідчому необхідно вдатися до допомоги психолога [5, с. 174]. На думку О. В. Марковичевої, потреба в такого роду знаннях, як правило, буває пов'язана з необхідністю визначити здатність неповнолітнього потерпілого від насильства правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, і давати щодо них докази чи з оцінкою здатності неповнолітнього потерпілого розуміти характер і значення вчинених щодо нього насильницьких дій чи вчиняти спротив так званім «статевим злочинам» [6, с. 52].

Варто зауважити. Що участь педагога і психолога в кримінальному судочинстві є додатковою гарантією захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, незалежно від їх процесуального статусу. Педагог і психолог залучаються до участі у слідчих діях щодо неповнолітніх потерпілих, в передбачених законодавством випадках, виходячи з конкретної слідчої ситуації, яка склалась, і особи неповнолітнього. Такі заходи спрямовані на створення дружнього до неповнолітнього правосуддя. При цьому важливо, що педагог і психолог не є взаємозамінними особами в кримінальному судочинстві, з чого випливає необхідність диференційованого підходу до їх вибору.

Література

1. Дощицын А. Н. Производство следственного действия с участием малолетних и педагога // Уголовное право. – 2010. № 4. – С. 94-97
2. Петечел О. Ю. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового розслідування. Автореф. канд. юрид. н. – К., 2009. – 21 с.
3. Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту. Дис. канд. юрид. н. – К., 2018. – 238 с.
4. Лозинська Ю. І. Достовірність показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні. Дис. канд. юрид. н. Л., 2018. – 259 с.
5. Макаренко О. М. Психологические аспекты взаимодействия следователя с несовершеннолетними участниками уголовного процесса: пособие по предварительному следствию /О. М. Макаренко. – М.: Проспект, 2015. – 338 с.
6. Марковичева Е. В. Использование специальных психологических знаний по уголовным делам с участием несовершеннолетних // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы. – 2018. – № 2 (44). – С. 47-53.

Lishchynska-Martyniuk O. Involvement of a psychologist and teacher in the investigative action of personal identification with the participation of a minor victim. *The abstracts of the report highlight some aspects of the use of special knowledge of psychologists and teachers in the investigative action of identification of a person with the participation of a minor victim. The main tasks implemented by a teacher and a psychologist with the participation in procedural actions involving a minor victim of violence have been established. The question of special training of a psychologist was raised.*

Keywords: *psychologist, teacher, investigative actions, juvenile, face recognition.*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДОПОМОГИ ПОТЕРПІЛИМ ВІД ЗЛОЧИНІВ

І. Б. Медицький

Формування законодавчого механізму соціальної, матеріальної, правової, психологічної, медичної чи іншої допомоги потерпілим від злочинів є нагальною проблемою, обумовленою вимогами сучасної практики протидії злочинності.

Ключові слова: *потерпілий, компенсація, механізм, політика.*

За даними Генеральної прокуратури України, у 2020 р. від кримінальних правопорушень потерпіло 234 816 осіб, з них 91 744 особи – від тяжких та особливо тяжких злочинів [1]. За розглянутими судами першої інстанції матеріалами кримінального провадження кількість фізичних осіб – потерпілих від злочинів, у 2020 р. становила 53 891 осіб, з яких заподіяно шкоди життю – 1 171 особі, здоров'ю – 9 081 особі, 43 637 особам завдано матеріальної і моральної шкоди [2]. Сучасна державна політика потребує зміщення вектору у напрямку посилення захисту порушених злочинними проявами прав і інтересів громадян та максимально можливого відновлення попереднього становища, передусім – шляхом запровадження економіко-правового механізму, що відповідає уже сформованим міжнародним стандартам.

Усвідомлення важливості поставленої для розв'язання проблеми отримало своє закріплення у ряді міжнародно-правових документів, основні пропозиції та рекомендації яких в узагальненому вигляді зводяться до такого:

1) обов'язок щодо відшкодування покладається на державу, на території якої було вчинено злочин: Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (ETS № 116, 24.11.1983 р.), Резолюція (77) 27 Комітету Міністрів Ради Європи про відшкодування потерпілим від злочину (28.09.1977 р.), Рекомендація Rec(2006)8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про допомогу потерпілим від злочинів (14.06.2006 р.), Директива Ради Європейського Союзу 2004/80/ЄС щодо відшкодування потерпілим від злочинів (29.04.2004 р.). Аргументи на користь участі держави у відшкодуванні є різноманітними та пов'язуються із: неможливістю держави запобігти вчиненню злочину шляхом ефективної кримінальної політики; запровадженням державою заходів кримінальної політики, які зазнали невдачі; зобов'язанням держави полегшити страждання потерпілого або осіб, які знаходяться на його утриманні через існуючу заборону на особисту помсту; міркуваннями соціальної солідарності та справедливості: оскільки деякі громадяни знаходяться в більш уразливому становищі або більше невдачливі, ніж інші, вони повинні отримати відшкодування від усього суспільства, за завдану ним шкоду;

2) джерела відшкодування. Відшкодування відбувається за рахунок державних коштів, крім випадків, коли воно може бути забезпечене з інших джерел (за рахунок злочинця, соціального забезпечення, коштів страхування): Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (ETS № 116, 24.11.1983 р.), Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (Резолюція ГА ООН № 40/34, 29.11.1985 р.), Рекомендація Rec(2006)8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про допомогу потерпілим від злочинів (14.06.2006 р.). Держава приймає на себе обов'язок використовувати конфісковані від злочинів доходи чи майно як компенсацію потерпілим від злочину або повернення таких доходів їхнім законним власникам (Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, затверджена Резолюцією ГА ООН 55/25, 15.11.2000 р.);

3) обов'язок надання іншої, ніж відшкодування, допомоги. Держава мусить забезпечити можливість потерпілій особі проживати у відповідних центрах перебування, гарантовано віддалено від суб'єктів допущеної протиправної поведінки (Резолюція ПАРС 1635 (2008) «Боротьба з насильством проти жінок: на шляху до конвенції Ради Європи»); виділити фінансові ресурси для організацій, які опікуються жертвами насильства (Резолюція ПАРС 2093 (2016) «Недавні напади на жінок: необхідність комплексного реагування та чесного висвітлення»); створити або сприяти створенню служб підтримки потерпілих та сприяти роботі неурядових організацій з допомоги потерпілим; спеціалізованих центрів для потерпілих від таких злочинів, як сексуальне та домашнє насильство, та сприяти доступові до таких центрів (Рекомендація Rec(2006)8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про допомогу потерпілим від злочинів, 14.06.2006 р.); гарантувати потерпілим можливість звертатися до служби підтримки потерпілих у разі наявності відповідної потреби та в залежності від ступеня шкоди, завданої їм в результаті кримінального правопорушення щодо потерпілого; створити безкоштовні та конфіденційні служби спеціалізованої допомоги на додаток до загальних служб підтримки потерпілих від злочинів або в якості їх підрозділів, або надати можливість організаціям підтримки потерпілих залучати до своєї роботи існуючі спеціалізовані заклади, які надають таку спеціальну допомогу (Директива Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу 2012/29/EU про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину, а також заміну Рамкового Рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA, 25.10.2012 р.) [3; 4].

Суттєве значення має рішення XI Конгресу Міжнародної Асоціації кримінального права (МАКП), на якому вперше було сформульовано вихідні положення та загальні принципи відшкодування шкоди потерпілому від злочину. У преамбулі заключного документу цього Конгресу зазначено, що відшкодування збитків потерпілому в результаті злочинів є засобом відновлення юридичної та громадської рівноваги в руках сучасної правової політики, що ефективно доповнює кримінальні санкції з урахуванням ресоціалізації засудженого. Ефективна компенсація, що базується на сучасних вимогах суспільної солідарності, є завданням суспільства, особливо в тих випадках, коли правопорушник невідомий або проти нього не порушували судовий процес, або його засуджували, але він неплатоспроможний [5, с.139-140].

Розділ X Віденської декларації про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття (2000 р.) передбачає необхідність заохочувати створення фондів для жертв злочинів (п. 30b), сприяти використанню засобів примирення сторін, головним чином у випадках дрібних правопорушень. Для цього пропонується використовувати такі інститути, як посередництво (медіація), відшкодування збитків або укладення домовленостей, на основі яких правопорушник надає потерпілому компенсацію (п. 47c), сприяння формуванню умов посередництва та здійснення реституційного правосуддя, серед правоохоронних, судових та соціальних органів, а також місцевих спільнот (п. 47d). Питання реституційного правосуддя були предметом розгляду X Конгресу Економічної та соціальної ради ООН, результатом чого стало прийняття 24.07.2002 р. Резолюції 2002/12 «Основні принципи застосування програм реституційного правосуддя» [6, с. 115-116].

Важливість захисту інтересів потерпілих та подальшого розвитку політики, процедур і програм у області реституційного правосуддя підтримується у матеріалах XI Конгресу ООН із запобігання злочинності та поводження з правопорушниками (Бангкок, 18-25 квітня 2005 р.); важливість прийняття належного законодавства та політики запобігання віктимізації, включаючи повторну віктимізацію, та надання захисту і допомоги потерпілим – у матеріалах XII Конгресу ООН із запобігання злочинності та поводження з правопорушниками (Сальвадор, Бразилія, 12-19 квітня 2010 р.) [7, с.46, 110]; важливість сприяння врегулюванню та вирішенню соціальних конфліктів за допомогою діалогу, у тому числі за допомогою запобігання віктимізації та заохочення реституційного правосуддя – у матеріалах XIII Конгресу ООН із запобігання злочинності та поводження з правопорушниками (Доха, Катар, 12-19 квітня 2015 р.) [8].

Література

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі (січень-грудень 2020 року). URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 24.05.2021).

2. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2020 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 24.05.2021).

3. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Б. В. Малишев, З. М. Саїдова. За заг. редакцією О. А. Банчука. К.: Москаленко О. М., 2015. 268 с.

4. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №40/34 від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення: 05.05.2020).

5. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія / С. Є. Абламський / За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 240 с.

6. Мусаев М. А. Принципы международных пактов о защите жертв преступлений и их отражение в отечественном законодательстве и практике правоприменения. Современное право. 2012. №2. С. 115-122. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_17365053_41689736.PDF (дата звернення: 04.05.2020).

7. Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию : [сб. материалов] : в 3 кн. / Нац. акад. правовых наук Украины ; НИИ изуч. пробл. преступности им. акад. В. В. Сташиса ; кол. сост. : В. В. Голина, М. Г. Колодяжный ; под общ. ред. В. В. Голины. К. : Ред. журн. «Право Украины»; X. : Право, 2013. (Науч. сб. «Академічні правові дослідження». Прил. к юрид. журн. «Право Украины» ; вып. 22). Кн. 3. 2013. 168 с.

8. Дохинская декларация: Тринадцатый конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Доха, 12-19 апреля 2015 года). URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Declaration/V1504153_Russian.pdf (дата звернення: 12.05.2020).

Medytskyi I. International legal guidelines for the formation of state policy of assistance to victims of crimes. The formation of a legislative mechanism of social, material, legal, psychological, medical or other assistance to victims of crime is an urgent problem due to the requirements of modern practice of combating crime.

Keywords: *victim, compensation, mechanism, policy.*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В АВСТРІЇ ТА ІТАЛІЇ ТА ШЛЯХИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ В УКРАЇНІ

У. М. Митник

Досліджено кримінально-правову протидію домашньому насильству в таких державах Європейського Союзу, як Австрія та Італія. Вивчено кримінальні закони цих держав, які містять визначення домашнього насильства, його види, відповідальність за його вчинення, осіб, які можуть бути кривдниками і жертвами. На основі досвіду кримінально-правової протидії домашньому насильству в цих державах визначено шляхи удосконалення кримінально-правової протидії домашньому насильству в Україні.

Ключові слова: *кримінально-правова протидія, домашнє насильство, сім'я, жертва, кривдник.*

Останніми роками спостерігаються негативні тенденції до зміни кількісних та якісних характеристик домашнього насильства в Україні та Європейському Союзу. Домашнє насильство посягає на найважливіші права людини, тому дана тема є актуальною та займає одне з найважливіших місць у системі проблем загальнодержавного рівня будь-якої країни. Окремі питання кримінально-правової протидії домашньому насильству, було досліджено у працях таких вчених як О. М. Бандурка, А. Б. Блага, О. М. Джужа, Б. М. Головкін, О. М. Костенко, Р. В. Перелигіна. Проте незважаючи на високий інтерес до теми, питання кримінально-правової протидії домашньому насильству у зарубіжних державах, а також питання удосконалення кримінально-правової протидії домашнього насильству в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду є недостатньо дослідженими.

Розглянемо досвід кримінально-правової протидії домашньому насильству на загальнонаціональних рівнях в окремих державах Європейського Союзу, а саме в Австрії та Італії. В

Австрії кримінально-правова протидія домашньому насильству здійснюється наступним чином. Кримінальний кодекс Австрії не містить спеціальної статті, що визначає кримінальну відповідальність за домашнє насильство. У листопаді 1996 року Австрійська національна асамблея прийняла Акт про захист від домашнього насильства. Положення Акту про захист від домашнього насильства викладені також у Цивільному кодексі, Правоохоронному кодексі (Enforcement Code) та Акті служби безпеки [1, с.41].

Закон Австрії «Про судові накази про захист членів сім'ї у випадках сімейних конфліктів» забезпечує право потерпілого на захист від кривдника у його/її життєвому середовищі і в соціальному оточенні, надаючи поліції повноваження виселяти кривдників і накладати заборонні ордери. Крім цього, були засновані центри втручання, які пропонують безкоштовні консультаційні послуги й підтримку жертвам домашнього насильства [1, с. 41, 2, с. 110]. Якщо кривдник погрожує чи завдає шкоди особі, яка мешкає в цьому ж домі, поліція має право виселити кривдника зі спільного житла та заборонити йому туди повертатися, навіть якщо він є власником будинку чи квартири. Жертва не може вплинути на видання заборонних ордерів. Заборонний ордер є чинним протягом 10 днів. Кривдник повинен передати свої ключі поліції; якщо він хоче забрати якісь речі, він повинен повідомити постраждалу особу про свій прихід. Коли кривдника застали вдома під час чинності заборонного ордеру, його штрафують за це порушення згідно з адміністративно-кримінальним правом і можуть заарештувати, якщо він відмовляється покинути приміщення [3, с. 81]. Якщо жертва дозволила кривднику повернутися додому, її також можуть оштрафувати [1, с. 41]. Кривдник має можливість безкоштовно скористатися послугами спеціальних кризових кімнат, в яких він може тимчасового перебувати на період дії поліцейських і судових приписів [2, с. 110].

Протягом десяти днів після видачі заборонного ордеру потерпіла особа може подати заяву про тимчасову судову заборону до цивільного (сімейного) суду. Якщо така заява подана, заборонний ордер автоматично пролонгується на 20 днів. Тимчасова судова заборона може видаватися на близького родича, в тому числі колишнього, після фізичного або психологічного насильства. Максимальний термін чинності тимчасової судової заборони становить 3 місяці. У випадку, коли потерпіла особа подала на розлучення, заборона може бути продовжена до розлучення. Кривднику можуть не лише заборонити заходити до свого помешкання, а й не дозволити з'являтися біля будинку та в певних інших місцях (наприклад, на шляху потерпілої особи на роботу, у місці роботи, у школі дітей). Контакти будь-якого виду також можуть бути забороненими. Якщо кривдник не дотримується цих заборон, потерпіла особа може подавати заяву на штраф за неповагу до суду [1, с. 41-42].

На нашу думку, позитивними елементами системи кримінально-правової протидії домашньому насильству в Австрії є існування системи сімейних судів, які розглядають справи про домашнє насильство, можливість накладення штрафу на жертву домашнього насильства, якщо вона дозволила кривднику повернутися додому під час чинності заборонного ордеру, наявність у кривдника можливості скористатися послугами спеціальних кризових кімнат, які фінансуються державою, продовження дії заборонного ордеру у випадку подання жертвою заяви про розлучення. Вважаємо за доцільне включення аналогічних норм і у законодавство України.

Розглянемо досвід кримінально-правової протидії домашньому насильству в Італії. Ст. 572 Кримінального кодексу Італії визначає поняття жорстокого поводження з членами сім'ї та співмешканцями. Під жорстоким поводженням розуміється будь-який випадок жорстокого поводження з особою з сім'ї, або зі співмешканцем, або із підпорядкованою чи довіреною особою з причин навчання, освіти, догляду, нагляду або опіки, здійснення професійних обов'язків чи відносин у сфері мистецтва. Варто відзначити такий склад злочину як порушення обов'язку допомоги сім'ї (ст.570 КК Італії), який можна розглядати як спеціальну норму щодо відповідальності за економічне домашнє насильство. Так, той, хто залишить сімейне помешкання, або має аморальне чи непорядне ставлення до сім'ї, ухиляється від обов'язків, які на нього накладено відповідно до становища подружжя або батьківства, карається позбавленням волі до одного року, або штрафом від двохсот тисяч лір (близько 100 євро) до двох мільйонів лір (близько 1000 євро). Вищевказані покарання накладаються також на тих, хто: розтратив і розтрачує майно неповнолітнього, або підопічного, або дружини; не надає належної матеріальної підтримки неповнолітнім нащадкам, або членам сім'ї, які є інвалідами, або подружжю, з яким злочинець не проживає разом не з вини цього подружжя. Крім цього, відповідальність за домашнє насильство настає також за вчинення насильницьких злочинів. Варто зазначити, що вчинення таких злочинів проти членів сім'ї утворює кваліфіковані склади злочинів. Так, відповідно до ст.576 Кримінального кодексу Італії обтяжуючою обставиною вбивства є вчинення його щодо родича по висхідній чи низхідній лінії. Покарання за таке вбивство встановлюється у вигляді довічного позбавлення волі. Разом з тим, відповідно до ч. 2 ст. 577

Кримінального кодексу Італії у випадках вчинення вбивства щодо подружжя брата, сестри, прийомного батька чи прийомної дитини, покарання призначається у вигляді позбавлення волі строком від 24 до 30 років. Обтяжуючою обставиною сексуального насильства відповідно до ст.609 Кримінального кодексу Італії є вчинення його родичем по висхідній лінії, прийомними батьками, опікунами щодо особи, яка не досягла 16 років, а також вчинення сексуального насильства щодо подружжя, колишнього подружжя, особи, яка перебувала зі злочинцем у стосунках незалежно від співжиття [4].

Часто відповідальність за домашнє насильство реалізується в рамках відповідальності за злочини проти особи. КК Італії передбачає наступні види злочинів проти здоров'я людини: побої, умисні тілесні ушкодження, тілесні ушкодження, вчинені при обтяжуючих обставинах, необережні тілесні ушкодження, бійки [5, с. 10]. Вартою уваги є ст.580 Кримінального кодексу Італії. Відповідно до неї той, хто приводить особу до думки про самогубство або зміцнює рішучість у вчиненні самогубства або будь-яким способом сприяє його вчиненню, карається у випадках, коли самогубство відбувається, позбавленням волі на строк від 5 до 12 років. Якщо смерть самогубця не настає, але в результаті спроби самогубства особа отримує тяжкі або особливо тяжкі ушкодження, покарання встановлюється у вигляді позбавлення волі від 1 до 5 років. Покарання збільшується на 1/3, якщо підбурювання або допомога у вчиненні самогубства здійснювалася стосовно особи, яка не досягла 18 років або страждає психічним захворюванням або розладами психіки на ґрунті алкоголізму чи наркоманії. Підбурювання до самогубства і надання допомоги у його вчиненні щодо неповнолітнього, який не досягнув 14 років, або особи, позбавленої здатності розуміти характер своїх дій і їх наслідків, розглядається як вбивство [4]. На нашу думку, позитивними елементами системи кримінально-правової протидії домашньому насильству в Італії є наявність кримінальної відповідності за порушення обов'язку допомоги сім'ї, визнання вчинення злочину щодо близької особи як обтяжуючої обставини вчинення насильницьких злочинів, призведення особи до думки про самогубство або зміцнення рішучості у вчиненні самогубства або будь-яким способом сприяння його вчиненню. Вважаємо за доцільне включення аналогічних норм і у законодавство України.

Таким чином, в Італії кримінальна відповідальність за вчинення домашнього насильства передбачена спеціальною нормою кримінального законодавства, а в Австрії вона настає за вчинення насильницьких злочинів. При цьому в Італії вчинення насильства щодо родича чи близької особи є обтяжуючою обставиною вчинення злочинів проти життя і здоров'я, статевої свободи і недоторканості. На основі аналізу досвіду кримінально-правової протидії домашньому насильству в Австрії та Італії вважаємо за доцільне включення в законодавство України норм про створення системи сімейних судів, які будуть розглядати справи про вчинення домашнього насильства, можливість накладення штрафу на жертву домашнього насильства, якщо вона дозволила кривднику повернутися додому під час дії заборонного ордеру, наявність у кривдника можливості скористатися послугами спеціальних кризових кімнат, які фінансуються державою, продовження дії заборонного ордеру у випадку подачі жертвою заяви про розлучення, кримінальної відповідальності за призведення особи до думки про самогубство або зміцнення рішучості у вчиненні самогубства або будь-яким способом сприяння його вчиненню.

Література

1. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України /Укладачі: Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброда Д. Г., Басиста І. В., Дроздова І. В., Брижик В. О., Мусієнко О. М. Київ, 2012. 246 с.
2. Заброда Д. Г. Австрийский опыт предупреждения домашнего насилия: характеристика и предложения по использованию в России / Д. Г. Заброда, С. Н. Заброда // Общество и право. 2016. № 3 (57). С. 107-112.
3. Волощук А. М., Ярмак Х. П., Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: монографія. Одеса : ОДУВС. 2013. 218 с.
4. Codice penale. URL: <http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale> (Last accessed: 20.04.2021).
5. Галюкова М. И. Современное зарубежное уголовное законодательство об ответственности за причинение вреда здоровью человека. Вестник ЮурГУ. 2008. № 28. С. 29-36.

Mytnyk U. Criminal legal counterwork for domestic violence in Austria and Italy and the ways of its improvement in Ukraine. *The experience of criminal legal counterwork for domestic violence in such countries of the European Union as Austria and Italy was investigated. The criminal laws of these countries containing the statement of domestic violence, its types, responsibility for its commission, people who are treated as abusers and victims were studied. Basing on the experience of criminal legal counterwork for domestic violence in these countries, the ways of improvement of criminal legal counterwork for domestic violence in Ukraine were identified.*

Keywords: *criminal legal counterwork, domestic violence, family, victim, abuser.*

СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

К. С. Музичук

Аналіз практики Європейського суду з прав людини свідчить, що якісне та всебічне збирання доказів, дотримання прав обвинуваченого при їх отриманні, а також належна оцінка доказів та їх ретельний аналіз з метою усунення суперечностей в них є міжнародними стандартами кримінального судочинства, які сприяють реалізації права на справедливий суд.

Ключові слова: *докази, Європейський суд з прав людини, кримінальне провадження, право на справедливий суд.*

В основі збору доказів у кримінальному провадженні, на думку Європейського суду з прав людини (далі – Суд), є поєднання гарантій, визначених п.3 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [1] та правом на справедливий судовий розгляд, визначеним пунктом 1 цієї ж статті Конвенції [2, п. 25].

Розгляд питання про прийнятність доказів вирішується відповідно до національного законодавства і саме судові органи дають їм оцінку [3, п. 115]. Органи досудового розслідування повинні сумлінно намагатися з'ясувати те, що трапилося, та не покладатися на поспішні і необґрунтовані висновки для закриття кримінальної справи або використовувати такі висновки як підставу для своїх рішень [4, п. 103]. Ці органи повинні вживати всіх заходів для отримання усіх наявних доказів, які мають відношення до події, показань очевидців та експертних висновків [5, п. 104; 6, п. 89], і, в разі потреби, висновки розтину тіла, які надають повну і точну інформацію про тілесні ушкодження [7, п. 42], а також результати об'єктивного аналізу медичних висновків, включно з висновками про причину смерті (якщо таке мало місце) [8, п. 130].

Важливою умовою аналізу зібраних доказів є з'ясування постійних суперечностей в них. Із цією метою мусять бути допитані усі свідки та всі особи, причетні до події. Інформація від перелічених осіб збирається відразу після того, як подія відбулась (без будь-яких зволікань у часі) [9, п. 81]. Неабияке значення має спосіб отримання доказів [10, п. 34].

Національні суди мають кращі умови для встановлення і оцінки фактів, ніж Суд, і певну свободу розсуду щодо прийняття доказів на підтримку позиції сторін; проте кожне рішення має бути обґрунтоване [11, п. 58]. До завдань Суду відноситься і з'ясування способу, в який здійснюється відбір доказів, що має бути «справедливим» у значенні п. 1 статті 6 Конвенції [12, п. 51; 13, п. 56; 14, п. 34; 3, п. 113].

Збір доказів у кримінальному провадженні має здійснюватися органами влади з власної ініціативи з того моменту, як певне питання привернуло їх увагу (і це є стандартом – К.М.). Вони не можуть чекати на те, щоб родичі подали належну скаргу або взяли на себе відповідальність за проведення будь-якої процедури розслідування [15, п. 63]. Саме органи державної влади повинні вжити всіх заходів для отримання доказів, які стосуються справи (стандарт – К.М.). Недоліки у розслідуванні, які підривають його здатність встановити причину смерті або винних осіб, можуть суперечити такому стандарту [16, п. 176].

Зазвичай усі свідчення повинні даватись в присутності обвинуваченого під час публічного слухання задля забезпечення принципу змагальності сторін. Суд, зокрема, зазначає, що пункт 3 (d) статті 6 Конвенції [1] не надає обвинуваченому необмеженого права на забезпечення явки усіх або

будь-кого до суду. Як правило, саме національні судові органи вирішують питання про необхідність або доцільність вислухати певного свідка [3, п. 118].

Усі складові судового рішення мають оцінюватися ним же в тій мірі, чи не порушують вони права і свободи, гарантовані Конвенцією. Хоча стаття 6 «Право на справедливий суд» Конвенції [1] не гарантує справедливий судовий розгляд, вона не встановлює ніяких норм стосовно прийнятності доказів як таких, що передусім є питанням, яке регулюється національним законодавством [17, пп. 45-46; 18, п. 34].

Оцінюючи прийнятність певних видів доказів (наприклад, докази, здобуті з точки зору національного закону, в незаконний спосіб), національним судам важливо визначити, чи було справедливим провадження у справі загалом, включаючи спосіб, у який було отримано докази. При цьому має бути оцінена «незаконність» з точки зору порушення певного конвенційного права, має бути оцінений характер виявленого порушення [19, п. 34; 20, п. 76; 21, п. 42].

Суттєвим є і те, чи надавалась можливість сторонам спростувати достовірність доказів і заперечити проти їх використання. До того ж, національні суди мають враховувати якість зібраних доказів і те, чи породжують обставини, за яких вони були отримані, будь-який сумнів щодо їх достовірності та точності. Має значення і наявність матеріалів на підтвердження отриманих доказів, що збільшує їх достовірність. Проте, у разі, якщо доказ має дуже вагомий характер і якщо відсутній ризик його недостовірності, необхідність у підтверджуваних доказах відповідно зменшується [19, пп. 35, 37; 21, п. 43].

Суд застерігає, що використання національними судами доказів у справі має відбуватись із врахуванням права особи на мовчання та права не свідчити проти себе, наявність яких є загальноновизнаним міжнародним стандартом справедливого судового розгляду за статтею 6 Конвенції [1]. Наведений стандарт має захистити обвинуваченого від несправедливого примусу з боку органів влади, що унеможливить помилки при здійсненні правосуддя, і сприятиме реалізації цілей статті 6 Конвенції. Право не свідчити проти себе вимагає від сторони обвинувачення в кримінальній справі обґрунтування своїх доводів проти обвинуваченого, не вдаючись до доказів, отриманих з допомогою примусу або тиску, всупереч волі обвинуваченого [22, п. 68; 23, п. 40; 21, п. 44; 24, п. 77].

Наведений перелік стандартів щодо доказів у кримінальному провадженні є базовим, не є остаточним. Це значною мірою визначається характером кримінального провадження та його складністю.

Література

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13. Страсбург: Секретаріат Європейського суду з прав людини. 2010. 24 с.

2. Рішення ЄСПЛ від 26 квітня 1991 року у справі «Аш проти Австралії» (Asch v. Australia) (серія А, № 203).

3. Рішення ЄСПЛ від 19 жовтня 2006 року у справі «Коваль проти України» (Koval v. Ukraine) (заява № 65550/01).

4. Рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 1998 року у справі «Ассенов та інші проти Болгарії» (Assenov and Others v. Bulgaria) (заява № 24760/94).

5. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 8 липня 1999 року у справі «Танрікулу проти Туреччини» (Tanhrikulu v. Turkey) [GC] (заява № 23763/94).

6. Рішення ЄСПЛ від 14 грудня 2000 року у справі «Гюль проти Туреччини» (Gul v. Turkey) (заява № 22676/93).

7. Рішення ЄСПЛ від 18 травня 2010 року у справі «Мироненко проти України» (Mironenko v. Ukraine) (заява № 15938/02).

8. Рішення ЄСПЛ від 13 липня 2010 року у справі «Карабуля проти Румунії» (Carabulea v. Romania) (заява № 45661/99).

9. Рішення ЄСПЛ від 21 жовтня 2011 року у справі «Коробов проти України» (Korobov v. Ukraine) (заява № 39598/03).

10. Рішення ЄСПЛ від 28 липня 1998 року у справі «Ерджі проти Туреччини» (Ergiv v. Turkey) (заява № 66/1997/850/1057).

11. Рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2010 року у справі «Серявін та інші проти України» (Seryavin and Others v. Ukraine) (заява № 4909/04).

12. Рішення ЄСПЛ від 19 лютого 2009 року у справі «Шабельник проти України» (Shabelnik v. Ukraine) (заява № 16404/03).

13. Рішення ЄСПЛ від 26 квітня 2007 року у справі «Лаудон проти Німеччини» (Laudon v. Germany) (заява № 14635/03).
14. Рішення ЄСПЛ від 16 грудня 1992 року у справі «Едвардс проти Сполученого Королівства» (Edwards v. the United Kingdom) (серія А, № 247-В).
15. Рішення ЄСПЛ від 24 лютого 2005 року у справі «Ісаєва та інші проти Росії» (Isayeva and Others v. Russia) (заяви №№ 57947/00, 57948/00 і 57949/00).
16. Рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 року у справі «Гонгадзе проти України» (Gongadze v. Ukraine) (заява № 34056/02).
17. Рішення ЄСПЛ від 12 липня 1988 року у справі «Шенк проти Швейцарії» (Schenk v. Switzerland) (серія А, № 140).
18. Рішення ЄСПЛ від 9 червня 1998 року у справі «Тейшейра де Кастро проти Португалії» (Teixeira de Castro v. Portugal) (заява № 25829/94).
19. Рішення ЄСПЛ від 12 травня 2000 року у справі «Хан проти Сполученого Королівства» (Khan v. the United Kingdom) (заява № 35394/97).
20. Рішення ЄСПЛ від 25 вересня 2001 року у справі «Р.Г та J.Н проти Сполученого Королівства» (P.G and J.H v. the United Kingdom) (заява № 44787/98).
21. Рішення ЄСПЛ від 28 серпня 2001 року у справі «Аллан проти Сполученого Королівства» (Allan v. the United Kingdom) (заява № 48539/99).
22. Рішення ЄСПЛ від 17 грудня 1996 року у справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» (Saunders v. the United Kingdom) (заява № 43/1994/490/572).
23. Рішення ЄСПЛ від 21 березня 2001 року у справі «Гіні та МакГіннеса проти Ірландії» (Heaney and McGuinness v. Ireland) (заява № 34720/97).
24. Рішення ЄСПЛ від 12 вересня 2008 року у справі «Яременко проти України» (Yaremenko v. Ukraine) (заява № 32092/02).

Muzychuk K. Standards of the European court of human rights concerning evidence in criminal proceedings. *An analysis of the case law of the European Court of Human Rights shows that high-quality and comprehensive collection of evidence, observance of the rights of the accused in obtaining them, as well as proper evaluation of evidence and their careful analysis to eliminate inconsistencies are international standards of criminal justice. court.*

Keywords: *evidence, European Court of Human Rights, criminal proceedings, right to a fair trial.*

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВРАХУВАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Ю. О. Новосад

В статті узагальнено різноманітні нормативно-правові та організаційні підходи щодо місця і ролі прокуратури в механізмі органів державної влади за кордоном та обґрунтована необхідність впровадження позитивного міжнародного досвіду у вітчизняне законодавство і практику.

Ключові слова: *порівняння; аналіз; прокуратура; міжнародний; система.*

Як показує практика, у період євроінтеграційних перетворень, які сьогодні відбуваються в Україні з моменту підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, одним з головних напрямів є реформування системи органів кримінальної юстиції. У контексті цього також триває й реформа органів прокуратури, оскільки останні були наділені широким спектром наглядових повноважень, що зумовило існування можливості для зловживань. Виходячи з цього та враховуючи те, що Україна буде правову державу і громадянське суспільство відповідно до системи демократичних стандартів, завдання та повноваження прокуратури, звичайно, мають змінюватися. Найкращим взірцем тут може стати досвід країн Європейського Союзу щодо вдосконалення національної системи органів прокуратури [1, с. 199]. При цьому, забезпечення належного функціонування органів прокуратури об'єктивно передбачає також необхідність проведення порівняльного аналізу з питань організації та діяльності аналогічних органів в інших зарубіжних країнах. Таке вивчення зарубіжного досвіду часом здійснюється, як з позиції можливого його

використання в Україні, так і з метою розширення кругозору з даного питання, оскільки активізація співпраці з зарубіжними країнами вимагає хоча б загального знання порядку функціонування в них тих чи інших державно-правових інститутів.

На даний час деякі вчені-юристи, політичні діячі та державні службовці при посиланнях на закордонне законодавство про прокуратуру, підходять до цього питання дещо упереджено. Наприклад, досвід однієї передової держави переносять мало не на всі демократичні країни, що в реалії не відповідає дійсності. Більш того, говорячи про яку-небудь зарубіжну модель прокуратури, її прихильники звертають увагу лише на позитивні сторони, ігноруючи при цьому позитивну вітчизняну практику з цього питання.

Зазначені підходи вводять в оману представників депутатського корпусу, практичних і наукових працівників прокуратури за кордоном, її місце в системі державних органів, взаємодії з іншими суб'єктами кримінальної та адміністративної юстиції.

Крім того, варто зазначити, що формування інституту прокуратури у різних державах відбувалося протягом тривалого історичного періоду часто в суперечливих умовах, що призвело до існування у наш час декількох основних моделей її організації та діяльності [2, с. 65-66]. Зокрема, актуальними є питання про правовий статус, функції та повноваження прокурора, а також критерії співвідношення прокурорського нагляду і функції кримінального переслідування або ж обвинувачення [3], які залишаються в сьогоденні дискусійними також і в юридичній науці.

Так, після прийняття КПК та прийняття у 2014 р. нової редакції Закону України «Про прокуратуру», і сьогодні серед науковців та політиків не вщухають дискусії щодо питання: хто ж такий прокурор у кримінальному процесі – наглядач чи обвинувач? Загалом, як встановлено в ході цієї наукової розробки, домінує декілька основних поглядів. Так, прихильники першого з них пропонують запозичити досвід правових систем низки країн Західної Європи та США, у яких функції прокурора обмежені здійсненням кримінального переслідування і процесуального керівництва органами розслідування, а також підтриманням обвинувачення в суді [4, с. 73-74]. Прихильники іншого погляду наполягають на збереженні моделі, яка була започаткована ще за радянських часів [5, с. 156]. Опоненти і перших, і других стверджують, що при визначенні функцій та повноважень прокурора необхідно до того ж врахувати історичні традиції, національні особливості й потреби сучасного розвитку України [6, с. 30]. Водночас усі одностайні в думці, що у кримінальному судочинстві прокурор однозначно є одним з ключових учасників процесу [7, с. 73-74].

Поряд з цим, варто зазначити, що на думку багатьох дослідників прокурорської діяльності в зарубіжних країнах, ні в Європі, ні у світі загалом не існує єдиної й універсальної моделі прокуратури – про це, зокрема, свідчать і результати даної наукової роботи, а саме: за кордоном відсутні будь-які «єдині стандарти» як стосовно участі прокурора в кримінальному судочинстві загалом, так і щодо прокурорського нагляду зокрема.

Отже, варто зазначити, що прагнення до затвердження єдиних стандартів прокурорської діяльності на міжнародному рівні, включаючи Україну, не означає створення єдиної моделі прокурорської діяльності. У той самий час, РЄ свого часу розробила для держав-членів уніфіковані базові принципи діяльності органів прокуратури (рекомендації № 19 (2000) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи, № 1604 (2003) Парламентської Асамблеї Ради Європи). Так, у Рекомендації № 19 (2000) зазначається, що прокурори як представники органів державної влади повинні гарантувати застосування закону, якщо його порушення призводить до кримінальних санкцій, враховуючи як права фізичної особи, так і ефективність системи кримінального судочинства. Тобто цим положенням чітко окреслюється тільки одна сфера діяльності прокуратури – кримінальне судочинство. Далі йшлося про перелік повноважень, які вони мають у країнах-учасницях РЄ, інколи з різними системами кримінального судочинства, з поділом на повноваження, притаманні всім системам (усього три їх варіанти, наприклад, прийняття рішення про порушення і продовження кримінального переслідування; підтримання кримінального обвинувачення в суді тощо) та тільки окремих із них (зокрема, проведення, керування і здійснення нагляду за слідством; нагляд за виконанням судових рішень тощо), причому такий перелік останніх не є вичерпним. Крім цього, у Рекомендаціях є розділ, у якому йдеться про взаємовідносини між прокуратурою і поліцією, а також передбачаються як випадки, коли поліція або перебуває під процесуальним керівництвом прокуратури, або поліцейські розслідування проводить прокурор, або прокурор здійснює над ними нагляд, так і випадки, коли поліція є незалежною від прокуратури з цих питань.

Таким чином, у згаданих рекомендаціях не існує імперативних вимог як до місця прокурора в системі правоохоронних органів чи системі органів державної влади, так і стосовно конкретних повноважень прокурора у сфері кримінального судочинства.

Додатковим аргументом з цього приводу є введена в науці класифікація типів прокуратур, які функціонують у зарубіжних державах, а саме: а) держави, де прокуратура входить до складу міністерства юстиції, хоча при цьому може відноситися й до органів правосуддя і діяти при судах, а прокурори можуть належати до суддівського корпусу («магістратури»). До цієї групи держав відносяться, зокрема: США, Франція, Бельгія, Нідерланди, Данія, Румунія, Ізраїль, Японія, Естонія, Сирія. Наприклад, в США і Канаді – зазначені прокуратури об'єднані і їх очолює Генеральний атторней, а у Франції й Естонії ці посади розділені, але в цілому у більшості з перерахованих вище державах прокурори діють при судах. Поряд з цим, варто зазначити, що у США служба атторнейв прокурорів має цілком самостійний стосовно судової системи статус. У той самий час, у Франції прокурори знаходяться під керівництвом і контролем вищестоящих керівників і підзвітні міністру юстиції [8, с. 56]; б) держави, де прокуратура цілком входить до складу судової системи і знаходиться при судах або користується у межах судової влади адміністративною автономією. До них слід віднести: Іспанію, Колумбію, Болгарію, Латвію. Зокрема, в законодавстві Іспанії закріплено, що прокуратура сприяє юстиції в захисті законності, прав громадян і охоронюваного законом публічного інтересу в силу своєї функції чи за клопотанням зацікавлених осіб, а також стежить за дотриманням незалежності трибуналів і захищає в них публічні інтереси. Прокуратура виконує своє завдання відповідно до принципів єдності дій і ієрархічної залежності. Очолює систему органів прокуратури Генеральний прокурор країни, який призначається на посаду Королем за поданням Уряду, узгодженим з Генеральною радою судової влади. В ієрархії судової влади він вважається другою особою після голови Верховного трибуналу [9, с. 57]; в) держави, де прокуратура виділена в самостійну систему і підзвітна парламенту або її главі. Це, перш за все, соціалістичні (В'єтнам, КНР, КНДР, Куба, Лаос) і постсоціалістичні держави. У них на прокуратуру, поряд із класичними функціями, зазвичай покладається загальний нагляд за законністю, об'єктами якого є державні органи (зазвичай тільки виконавчі – від міністерств і нижче), суспільні об'єднання, господарські організації, різного роду установи і фізичні особи. У Конституціях цих держав статус прокуратури закріплюється як одного з найважливіших державних органів [9, с. 57–58]. До цієї групи можна віднести й держави Латинської Америки, в яких органи прокуратури також мають незалежний статус та наділені адміністративно-фінансовою і функціональною автономією. При цьому, специфічною ознакою цих держав є наявність у них двох прокуратур: одна виконує функції кримінального переслідування, а друга – займається загальним наглядом і захистом прав людини; г) держави, де, власне, прокуратури чи її прямого аналога взагалі немає. До таких, зокрема, відноситься Великобританія. У цій державі генеральний атторней очолює адвокатський корпус, представники якого в необхідних випадках виступають на судових процесах як обвинувачі. Коли ж слухаються особливо важливі кримінальні справи, обвинувачення підтримує спеціальна посадова особа – Директор публічних переслідувань. Аналогічна система відтворена в багатьох колишніх англійських колоніях, хоча нерідко з істотними модифікаціями. Але слід зазначити, що в цих державах генеральні атторней і служби публічних переслідувань на практиці здійснюють цілий ряд функцій, властивих прокуратурі [8, с. 56].

Отже, наведена класифікація показує, що немає єдиних стандартів побудови і діяльності прокуратури в світі, як з організаційної, так і з функціональної точок зору. Немає таких стандартів і в країнах-членах ЄС [9, с. 96]. Виходячи з цього, слід констатувати, що поспішати з копіюванням тієї чи іншої прокурорської системи в Україні не варто, навіть якщо в провідних країнах світу і є певна організаційна схожість прокурорських моделей (зокрема, в Німеччині, Франції, США, Японії, де прокуратура віднесена до відання міністерства юстиції), оскільки, ніхто з вчених та практиків за кордоном не вважає ту чи іншу правову систему еталоном.

Крім того, світовий досвід, та й досвід колишнього СРСР показує, що важко створити нову правову службу навіть в умовах стабільності. Ще важче зробити це в період політичних і соціальних змін. Тому, щоб не помилитися, у реформуванні або корегуванні діяльності прокурорської системи і досягти у цій справі успіху, важливо, щоб будь-яке, нововведення, було сумісно з культурою та історією держави. Ця система повинна бути прийнята тим суспільством, у якому вона функціонує.

Література

1. Омельчук Л. В., Клітинська А. Р. Європейський досвід організації органів прокуратури. *Міжнародний юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (3). С. 199–204.
2. Запобіжна діяльність прокуратури у сфері боротьби зі злочинами: теорія і практика: навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужі. Київ: Вид. дім «Кондор», 2017. 250 с.

3. Марочкін І. Є. Прокуратура України: проблеми становлення й розвитку. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 100. С. 376–385.

4. Щур В. Ф. Деякі проблеми реформування органів прокуратури. *Проблеми організації прокуратури й оптимізації її діяльності в сучасних умовах*: зб. наук. пр. Харків, 1998. С. 73–74.

5. Пронський Е. А., Бурбика М. М. Необхідність загального нагляду прокуратури України як засобу забезпечення законності у державі. *Діяльність органів публічної влади щодо забезпечення стабільності та безпеки суспільства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, Сум. держ. ун-т, 2015 р.). Суми: СДУ, 2015. С. 156.

6. Мичко М. І., Давиденко Л. М. До питання про становлення і розвиток інституту прокуратури в Україні. *Наук. вісник Волинськ. ун-ту*. 1998. № 11. С. 26–31.

7. Рогатюк І. В. Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 544 с.

8. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян: підручник / В. П. Пшонка, С. М. Блажівський, М. К. Якимчук та ін.; за заг. ред. В. П. Пшонки. Київ: Алерта; Правова єдність, 2013. 416 с.

9. Маляренко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: монографія. Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. 544 с.

Novosad Yu. About some aspects of foreign experience taking into account of the prosecutor's office in the field of execution of punishments. *The article summarizes various legal and institutional approaches to the place and role of prosecutors in the mechanism of public authorities abroad and the necessity of implementing positive international experience in domestic legislation and practice.*

Keywords: comparison; analysis; Prosecutor's Office; international; system.

СУСПІЛЬНО КОРИСНА МОТИВАЦІЯ У ОБСТАВИНАХ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

О. І. Саско

Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, відносяться до заохочувальних норм, які стимулюють соціально корисну активність особи, її високу громадську відповідальність, особисту ціннісну установку на протидію кримінальній протиправності.

Визначальною ознакою таких норм є заохочувальний метод їх соціального впливу на свідомість і волю з метою схвалення і стимулювання суспільно корисного для особи, держави та суспільства можливого варіанту поведінки.

Ключові слова: обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, мотивація, заохочувальні засоби, кримінальні правопорушення

Вплив на суспільні відносини за допомогою системи юридичних засобів складає механізм правового регулювання. Вивчення правових засобів заохочення в якості засобу впливу на мотивацію поведінки людини є спробою в переосмисленні ролі й значення кримінально-правових норм. Заохочення, поряд із примусом, є методом державного управління. Його сутність полягає у тому, що він є способом впливу, який через інтереси, свідомість спрямовує волю людей на вчинення корисних дій [1, с. 196]. Заохочення є особливим засобом позитивного соціально-правового регулювання поведінки людей з метою породження і підтримки суспільно-значущої активності, в результаті застосування якого винагороджується заслужена поведінка суб'єкта і реалізується взаємний інтерес особи, суспільства і держави [2, с. 6-7].

Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, відносяться до заохочувальних норм, що стимулюють соціально корисну мотивацію особи, високу громадську відповідальність, особисту ціннісну установку на протидію кримінальній протиправності. Визначальною ознакою обставин, що виключають кримінальну протиправність діянь є

заохочувальний метод їх соціального впливу на свідомість і волю з метою схвалення і стимулювання суспільно корисного для особи, держави та суспільства варіанту поведінки.

Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, розглядаються у кримінальному праві як вчинки, що є протилежними за сутністю кримінальним правопорушенням, внаслідок чого значна увага при їх дослідженні приділяється вивченню об'єктивних ознак, які стосуються нападу і захисту, тобто ознак, із наявністю яких пов'язана суспільна небезпечність та протиправність як необхідних ознак кримінального правопорушення.

У літературі під обставинами, які виключають кримінальну протиправність діяння розуміються такі обставини, існування яких перетворює зовні подібні до кримінального правопорушення діяння (дії чи бездіяльність) на правомірні, а деякі – на суспільно корисні [3, с. 101]. Різні види обставин, які виключають її кримінальну протиправність, мають різний ступінь суспільної корисності. Безумовно, суспільна корисність має місце при необхідній обороні та затриманні особи, що вчинила кримінальне правопорушення. Особа в цих випадках використовує своєрідний метод боротьби із суспільно небезпечною і кримінально протиправною поведінкою [4, с. 88-89].

Науковці сходяться у тому, що кримінальна протиправність діяння виключається через суспільну корисність мотиву та мети їх вчинення та їх поєднання з діями, які передбачені у відповідних статтях КК України. В окремих випадках потрібно говорити не про суспільну корисність, як вважає Ю. В. Баулін, а про соціальну допустимість такої поведінки [5, с. 28].

У кримінальному законодавстві України відсутні вказівки на мотивацію діянь, які складають обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. Це, на думку Ю. В. Бауліна, обумовлено гносеологічними та методологічними труднощами: неможливістю спостерігати мотив, пластичністю психіки та змінюваністю особистості під впливом юридично значимої дії, впливом механізмів психологічного захисту, які перешкоджають пізнанню внутрішнього світу суб'єкта тощо [5, с. 167]. Без встановлення мотиву дії неможливо дати правильну юридичну оцінку вчиненому, особливо якщо це стосується заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особи, суспільства та держави [5, с. 168].

У КК України лише один раз вживається поняття «значна суспільно корисна мета», а саме: у ч.1 ст.42 «Діяння, пов'язане з ризиком», де закріплено, що «не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети». Суспільно корисна мета при цьому переважно трактується як мета придбання майна для суспільства, держави чи багатьох громадян, отримання наукової, технічної, гуманітарної й іншої інформації, збереження чи покращення життя або здоров'я людей. При цьому користь для суспільства у випадку успіху таких дій (бездіяльності) повинна бути значною і за об'ємом, і за характером.

В інших обставинах, що виключаються кримінальну протиправність діяння, мета прямо не вказана, але, виходячи із контексту кримінально-правової норми її можна виділити. Так, відповідно до ч. 1 ст. 36 КК України метою необхідної оборони є захист охоронюваних законом прав і інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання. У зв'язку із цим, суспільна корисність вчинку втрачає свій зміст у випадку, коли метою необхідної оборони були не зазначені цілі, а, наприклад, мета розправи над тим хто посягає, помста тощо.

У випадку вчинення перевищення меж необхідної оборони, як правило, необхідно констатувати наявність змішаних мотивів. До суспільно корисних мотивів захисту правоохоронюваних інтересів можуть додаватись такі суспільно небезпечні мотиви, як помста, ревнощі тощо. Проте у будь-якому разі домінуючим мотивом має залишатись суспільно корисний мотив, оскільки лише в цьому випадку вчинене діяння може кваліфікуватись як перевищення меж необхідної оборони. У всіх інших випадках, коли домінуючим мотивом стає помста або ревнощі, діяння має розцінюватись як вчинене у стані сильного душевного хвилювання або кваліфіковане на загальних підставах.

Мета крайньої необхідності полягає в усуненні небезпеки, яка загрожує правоохоронюваним інтересам, якщо цю небезпеку неможливо було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було перевищено меж крайньої необхідності. У цьому контексті варто звернути увагу на обставини правомірності, які у комплексі свідчать про правомірність вчинку. Зокрема, це суспільно корисність мети, неможливість її усунення іншим шляхом, ніж протиправним, заподіяння рівнозначної шкоди або менш значної шкоди, ніж усунена.

Юридична природа перевищення меж заподіяної шкоди при виправданому ризику полягає в порушенні суб'єктом міри дозволеної поведінки при здійсненні свого суб'єктивного права. Іншими

словами, мова йде про того ж суб'єкта правомірної поведінки, що при перевищенні меж допустимої шкоди фактично стає суб'єктом відповідного кримінального правопорушення. Отже, і суб'єкт правомірного вчинку, і суб'єкт перевищення меж заподіяння шкоди при вчиненні такого вчинку – та ж сама особа [5, с. 216-217]. Зауважимо, що не тільки суб'єкт залишається незмінним, певною мірою залишається і мотивація вчинку, проте з деякими застереженнями. Суспільно корисна мета залишається, однак до суспільно корисного мотиву доєднується мотив легковажності, який є негативним мотивом необережних кримінальних правопорушень. Тому поява такого мотиву може призвести до перевищення допустимих меж ризику, що виключає правомірність і суспільну корисність вчинку.

Досліджуючи проблеми ризику у кримінальному праві України Анчукова М. В., дійшла висновку, що перевищення меж заподіяння шкоди при вчиненні діяння, пов'язаного з ризиком, слід кваліфікувати тільки як необережне кримінальне правопорушення, тому доцільно закріпити в КК України відповідну обставину, що пом'якшує покарання. На її думку, п. 8 ст. 66 КК України варто доповнити: «...або меж допустимої шкоди при виправданому ризику» [6, с. 161]. Таким чином, кримінальне законодавство стимулюватиме ризиковану суспільно корисну діяльність осіб, що сприятиме загальному прогресивному розвитку громадянського суспільства.

Підсумовуючи вищезазначене необхідно відзначити, що обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння є такими діяннями, які зовні мають ознаки кримінального правопорушення, проте через суспільну корисність (допустимість) визнаються правомірними та такими, що не передбачають кримінальної відповідальності. Суспільно корисна мотивація такої поведінки свідчить про позитивну спрямованість особи, яка її вчинила, що виключає наявність негативної мотивації, низьких мотивів та суспільної небезпечності в цілому. Суспільна корисність (допустимість) є вихідним критерієм відмежування кримінально протиправного вчинку від протиправного.

Література

1. Ківалов С. В. Адміністративне право України : підруч. Х.: Одиссей, 2004. 880 с.
2. Малько А. В. Юридические поощрительные санкции. Юриспруденция. 1996. № 6. С. 3-7.
3. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под редакцией Е. Л. Стрельцова. Х.: «Одиссей», 2002. 672 с.
4. Дячук С. І. Юридична природа виконання наказу; кримінально-правова оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ: дис... канд. юр. наук: 12.00.08/ К., 2000. 248 с.
5. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния. Х.: Основа, 1991. 359 с.
6. Анчукова М. В. Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння: дис. ... кандидата юр. наук: 12.00.08 / Анчукова Марина Вікторівна. – Харків, 2004. – 187 с.

Sasko O. Socially useful motivation in circumstances that exclude the criminality of a deed.

Circumstances that exclude the criminality of a deed are encouraging rules, which stimulate socially useful person's activity, high social responsibility, and personal values to counteract criminal wrongdoing.

The encouraging method of their social influence on consciousness and will in order to approve and stimulate possible behavior socially useful for the individual, the state and society is the defining feature of such norms.

Keywords: *circumstances that exclude the criminality of a deed, motivation, incentives, criminal offenses*

ТЛУМАЧЕННЯ ЗМІСТУ ОКРЕМИХ ОЗНАК СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 139 КК УКРАЇНИ

О. Л. Старко

Стаття присвячена проблемі кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником. Розглянуто проблемні питання тлумачення змісту окремих ознак складу кримінального правопорушення: потерпілого (хворого), спеціального суб'єкта (медичного працівника).

Ключові слова: *медичний працівник, фармацевтичний працівник, хворий, медична допомога.*

1. Стаття 139 Кримінального кодексу (далі – КК) України передбачає відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником. У ч. 1 ст. 139 КК встановлюється відповідальність за ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленними правилами, надати таку допомогу, якщо медичному працівникові завідомо відомо, що це може спричинити тяжкі наслідки для хворого. У ч. 2 ст. 139 КК України передбачено відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило смерть хворого або інші тяжкі наслідки.

Факти притягнення медичних працівників до кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому, як у радянські часи, так і сьогодні, практично є поодинокими. Рівень зареєстрованих кримінальних правопорушень також є незначний. Так, за 2013-2020 рр. було зареєстровано 340 кримінальних правопорушень (2013 р. – 47, 2014 р. – 26, 2015 р. – 39, 2016 р. – 46, 2017 р. – 39, 2018 р. – 27, 2019 р. – 55, 2020 р. – 61) [1]. У структурі кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері медичного обслуговування населення, ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК України) становить 5,8 %. Переважна частку, а саме 91,5 %, складає неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК України).

В. О. Глушков визначає ненадання допомоги хворому медичним працівником як умисне суспільно небезпечне діяння, пов'язане з ненаданням без поважних причин необхідних лікувально-діагностичних заходів, хоча така бездіяльність завідомо для медичного працівника могла обумовити настання тяжких наслідків для хворого [2, с. 105].

2. Потерпілим від цього кримінального правопорушення є “хворий”. Медичне законодавство не містить визначення поняття “хворий”. Натомість, у ст. 3 Основ Закону України “Основи законодавства України про охорону здоров'я” від 19 листопада 1992 р. (далі – Основи) дається визначення поняття “пацієнт”. Пацієнт - це фізична особа, яка звернулася за медичною допомогою та/або якій надається така допомога. У кримінально-правовій літературі часто ототожнюють ці два поняття. Як видається, пацієнтом може бути як дійсно хвора, так і здорова людина, яка вважає себе хворою та звернулася за медичною допомогою. На наш погляд, хворий у розумінні ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 139 КК України – це та особа, яка потребує медичної допомоги, незалежно від того чи вона набула статусу пацієнта. Зокрема, у разі нещасного випадку, екстремальної ситуації, невідкладного стану особа самотійно може не звертатись за медичною допомогою (тобто не бути пацієнтом), проте потребувати надання медичної допомоги.

3. У диспозиції ст. 139 КК України вказано, що суб'єктом кримінального правопорушення є медичний працівник. У багатьох наукових джерелах зазначається, що суб'єктом кримінального правопорушення є як медичний, так і фармацевтичний працівник. Науковці виходять з того, що у ст. 78 Основ закріплено обов'язок медичних, фармацевтичних працівників та фахівців з реабілітації безоплатно надавати відповідну невідкладну медичну допомогу громадянам у разі, нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях. Водночас, у ст. 37 Основ вказано, що лише медичні працівники зобов'язані невідкладно надавати необхідну медичну допомогу у разі виникнення невідкладного стану людини. Згідно Закону України “Про екстрену медичну допомогу” від 5 липня 2012 р. (далі – Закон), невідкладний стан людини - раптове погіршення фізичного або психічного здоров'я, яке становить пряму та невідворотну загрозу життю та здоров'ю людини або оточуючих її людей і виникає внаслідок хвороби, травми, отруєння або інших внутрішніх чи зовнішніх причин (п. 7 ст. 1). У Законі також визначено, що фармацевтичні та інші працівники зобов'язані надавати лише домедичну допомогу. Так, згідно ст. 12 Закону, особами, які зобов'язані надавати домедичну допомогу людині у невідкладному стані, є: рятувальники аварійно-рятувальних служб, працівники державної пожежної охорони, поліцейські, фармацевтичні працівники, провідники пасажирських вагонів, бортпровідники та інші особи, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні володіти практичними навичками надання домедичної допомоги. Домедична допомога визначається як невідкладні дії та організаційні заходи, спрямовані на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я, що здійснюються на місці події особами, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні володіти основними практичними навичками з рятування та збереження життя людини, яка перебуває у невідкладному стані, та відповідно до закону зобов'язані здійснювати такі дії та заходи (п. 4 ст. 1 Закону). Екстрена медична допомога, на відміну від

домедичної, визначається як медична допомога, яка полягає у здійсненні працівниками системи екстреної медичної допомоги відповідно до цього Закону невідкладних організаційних, діагностичних та лікувальних заходів, спрямованих на врятування і збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я (п. 5 ч. 1 Закону).

Таким чином, вищезгадані закони не ототожнюють медичних та фармацевтичних працівників. При цьому, фармацевтичні працівники вказані лише як суб'єкти надання домедичної допомоги, що ставить під сумнів віднесення останніх до суб'єктів аналізованого кримінального правопорушення.

У диспозиції норми, що сформульована у ст. 139 КК України, вживається словосполучення “допомога хворому”. Очевидно, що йдеться саме про медичну допомогу хворому. Проте, законодавче визначення терміну ”медична допомога”, також не дає підстав для віднесення фармацевтичних працівників до суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 139 КК України. Так, згідно ст. 3 Основ, медична допомога – це діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику та лікування у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологам. Згідно ст. 33 Основ, медична допомога надається відповідно до медичних показань професійно підготовленими медичними працівниками, які перебувають у трудових відносинах із закладами охорони здоров'я, що забезпечують надання медичної допомоги згідно з одержаною відповідно до закону ліцензією, та фізичними особами - підприємцями, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку і можуть перебувати з цими закладами у цивільно-правових відносинах). Медична допомога за видами поділяється на екстрену, первинну, вторинну (спеціалізовану), третинну (високоспеціалізовану), паліативну.

Слід зазначити, що вживаний у КК України термін ”медичний працівник” не застосовується у класифікаторі професій ДК 003:2010. Натомість, у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників системи охорони здоров'я, затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я № 117 від 29. 03. 2002 р. міститься поняття “працівники системи охорони здоров'я”. До них належать: керівник, професіонали в галузі лікувальної справи (крім стоматології), професіонали в галузі стоматології, професіонали в галузі фармації, професіонали в галузі медико-профілактичної справи, інші професіонали в галузі медицини, фахівці, лаборанти (медицина), лаборанти (фармація), технічні службовці, робітники.

Отже, закономірним є висновок про те, що не всі працівники системи охорони здоров'я, зокрема молодший медичний персонал, лаборанти, а також фармацевти не можуть визнаватись суб'єктом аналізованого кримінального правопорушення. Принаймні, з міркувань наявності можливості фахово та швидко оцінити стан хворого (особливо у невідкладних станах) як такий, що може спричинити тяжкі наслідки у разі ненадання медичної допомоги. У зв'язку з цим, було б доцільно ст. 139 КК доповнити приміткою, в якій сформулювати визначення (перелік) медичного працівника, який зобов'язаний надати саме медичну допомогу.

Література

1. Офіс Генерального прокурора. Статистична інформація. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013–2020 рр.). URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&_c=fo
2. Глушков В. А. Ответственность за преступления в области здравоохранения: Монография. К.: Вища школа, 1987. 200 с.

Starko O. Interpretation of the content of certain features of a criminal offense under article 139 of the Criminal Code of Ukraine. *The article is devoted to the problem of criminal liability for failure to provide care to a sick medical worker. The problematic issues of interpretation of the content of certain features of the criminal offense: the victim (patient), a special subject (medical worker) are considered.*

Keywords: *medical worker, pharmaceutical worker, patient, medical care.*

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ЗА НЕЗАКОННОЕ ПЕРЕСЕЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ГРАНИЦЫ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Д. В. Ткачева

В данной статье сосредоточено внимание на правовой характеристике, рассмотрен порядок производства по уголовным делам и делам об административных правонарушениях связанных с незаконным пересечением Государственной границы.

Ключевые слова: административный процесс, уголовная ответственность депортация, выдворение, пограничная служба.

В настоящее время законодательством Республики Беларусь за незаконное пересечение Государственной границы Республики Беларусь предусмотрена административная ответственность по ст. 23.29 КоАП Республики Беларусь. Следует отметить, что для незаконного пересечения Государственной границы Республики Беларусь используются механические транспортного средства, судна внутреннего плавания (самоходного), судна смешанного (река–море) плавания (самоходного), маломерного моторного судна, судна с подвесным двигателем, гидроцикла, воздушного судна с двигателем. Ответственность, предусмотренная ст. 23.29 КоАП Республики Беларусь наступает за умышленное незаконное пересечение Государственной границы. Данное деяние не влечет уголовной ответственности. В свою очередь влечет предупреждение с депортацией. А так же возможно наложение штрафа в размере от десяти до ста базовых величин с депортацией или без депортации. Согласно ст. 6.11 КоАП Республики Беларусь депортация – это административное выдворение за пределы Республики Беларусь, которое применяется в отношении иностранного гражданина и лица без гражданства [1].

Выдворение иностранных граждан и лиц без гражданства из Республики Беларусь, а также возмещения расходов, связанных с их депортацией, регулируется нормативно-правовым актом. Иностранец или лицо без гражданства, в отношении которых вынесено постановление о депортации, может обратиться с заявлением в суд. Орган, вынесший данное постановление может предоставить ему право добровольно и за счет собственных средств покинуть пределы Республики Беларусь.

Иностранному гражданину, в случае его депортации въезд в Республику Беларусь может быть запрещен на срок от одного года до пяти лет. Срок запрета въезда в Республику Беларусь устанавливается с учетом определенных обстоятельств, которые явились основанием для принятия решения о депортации.

В соответствии с постановлением о депортации иностранец может быть депортирован в одно из следующих государств:

- государство гражданской принадлежности;
- государство обычного места жительства;
- государство, с территории которого он прибыл в Республику Беларусь;
- государство, изъявившее желание его принять;
- государство, ходатайствующее о его выдаче;
- государство, с которым Республика Беларусь заключила соглашение о реадмиссии.

Рeadмиссия - это соглашение о приеме и возврате незаконных мигрантов, выявленных на территории сопредельных государств.

Сотрудники органов пограничной службы, которые исполняют постановление о депортации, конвоируют депортируемого гражданина. В постановлении о депортации проставляется отметка(печать) о выезде депортируемого иностранного гражданина за пределы Республики Беларусь. Либо уполномоченное должностное лицо органов пограничной службы вносит запись об исполнении постановления о депортации.

Необходимо указать, что за совершенное в течение года после наложения административного взыскания умышленное незаконное пересечение Государственной границы Республики Беларусь за такое же нарушение предусмотрена и уголовная ответственность по ст. 371 УК Республики Беларусь. Даже если незаконное пересечение границы было совершено иным способом.

Объектом преступления является установленный порядок пересечения Государственной границы. Объективную сторону преступления составляет действие незаконного пересечения

Государственной границы Республики Беларусь. Незаконное пересечение Государственной границы – это перемещение через Государственную границу Республики Беларусь любым способом (по суше, воде, по воздуху) с территории Республики Беларусь, так и на ее территорию с нарушением действующего законодательства. Основными нарушениями Государственной границы являются факты незаконного пресечения: пересечение границы вне установленных мест ее пересечения (вне пункта пропуска), пересечение границы без прохождения пограничного контроля, предъявление для прохождения паспортного контроля заведомо подложных документов, уклонение от проверки документов находясь в пункте пропуска, пытаюсь обойти прохождения паспортного контроля.

По конструкции объективной стороны состав преступления формальный. Преступление считается оконченным с момента незаконного пересечения Государственной границы Республики Беларусь.

Субъективная сторона рассматриваемого преступления характеризуется прямым умыслом, так как виновный осознает, что незаконно пересекает Государственную границу Республики Беларусь. Субъект преступления общий, ответственность наступает с 16 лет при пересечении Государственной границы Республики Беларусь с использованием транспортного средства. Субъект преступления специальный – это лицо, которое ранее подвергалось административной ответственности за такое же нарушение. Согласно примечанию к ст. 371 УК РБ действие данной не распространяется на случаи прибытия в Республику Беларусь с нарушением правил пересечения иностранных граждан и лиц без гражданства, ходатайствующих о предоставлении статуса беженца или убежища в Республике Беларусь в соответствии с действующим законодательством [2]. Согласно ч.2 ст. 371 УК РБ предусматривается повышенная ответственность за незаконное пересечение Государственной границы. Особо квалифицированный состав предусмотрен ч.3 ст. 371 УК РБ за умышленное незаконное пересечение Государственной границы, совершенное организованной группой.

Пограничная безопасность является частью национальной безопасности страны. Сотрудники органов пограничной службы осуществляют административную и уголовную деятельность, тем самым активно противодействуя незаконному пересечению Государственной границы Республики Беларусь. Административная и уголовная деятельность осуществляется на основе строгого соблюдения действующего законодательства. Это позволяет противостоять угрозам пограничной безопасности. Необходимым элементом безопасности общества является административно-правовой режим, в частности пограничный режим. Основными подразделениями, которые обеспечивают охрану Государственной границы, являются отделы пограничной службы. Анализ состояния национальной безопасности государства показывает соответствие современным требованиям. Национальная безопасность обеспечивает способность государства реализовывать всю совокупность имеющихся в его распоряжении сил, средств и ресурсов с целью предотвращения, локализации и нейтрализации военных угроз, создания благоприятных условий для жизни. Для обеспечения национальной безопасности государства необходима усовершенствованная военная организация государства

Таким образом, рассмотрена правовая характеристика порядок производства по уголовным делам и делам об административных правонарушениях связанным с незаконным пересечением Государственной границы.

Литература

1. Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях [Электронный ресурс]: 21 апр. 2003 г., № 194-З : принят Палатой представителей 17 дек. 2002 г. : одобр. Советом Респ. 2 апр. 2003 г. : в ред. Закона Респ. Беларусь от 18.12.2019 г. // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

2. Уголовное право. Особенная часть : учеб. пособие / Е. А. Авраменко [и др] ; под ред. В. А. Кашевского; М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь».- Минск : Акад. МВД, 2012. – 734 с.

Tkacheva D. Criminal and legal characteristics of legislation for illegal crossing of the state border of the Republic of Belarus. *This article focuses on the legal characteristic, considered the procedure for criminal proceedings and cases of administrative offenses related to the illegal crossing of the state border.*

Keywords: *administrative process, criminal liability Deportation, expulsion, border service.*

ШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ У СУДДІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Ю. О. Фідря

У статті розглядаються окремі напрямки вирішення етичних проблем у суддівському середовищі: підвищення якості підготовки правників – майбутніх суддів; удосконалення порядку та процедури добору суддівських кадрів; забезпечення послідовної та ефективної дисциплінарної практики.

Ключові слова: професійна відповідальність, дисциплінарна відповідальність судді, суддівська етика, обов'язки судді.

Суддя як представник правничої професії виконує надважливу функцію – здійснює правосуддя на засадах верховенства права, забезпечуючи кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією України та іншими законами. При цьому вкрай необхідним є високий рівень довіри та поваги до судді, суду, а також авторитетність судової влади у суспільстві. Значною мірою це залежить від поведінки судді, суддів як під час здійснення професійної діяльності, так і поза нею.

Як справедливо зазначається в літературі, члени суспільства розглядають поведінку суддів як невід'ємний складник довіри до судів і держави загалом. Потреба в забезпеченні такої довіри передбачає існування інституту відповідальності суддів, які не виправдовують такої довіри і перетворюються на інструмент свавілля [1, с. 1]. Професійна відповідальність судді виступає вагомим внутрішнім чинником, який формує у судді стійкий особистий імператив певної поведінки, що, у свою чергу, впливає на ефективність здійснення правосуддя, а також підвищення довіри та поваги до суду та судової влади в цілому.

Одним із факторів впливу на формування професійної відповідальності судді є етичні стандарти поведінки, які на сьогодні сконцентровані у Кодексі суддівської етики, затвердженому XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року [2]. У Кодексі були враховані положення ряду міжнародних нормативних актів, серед яких: Бангалорські принципи поведінки суддів (2006 р.), Європейська хартія про закон щодо статусу суддів (1998 р.), Рекомендація СМ/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам відносно суддів: незалежність, ефективність та обов'язки та інші.

Як зазначається у ст. 1 Кодексу суддівської етики, суддя повинен бути прикладом... дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду. Однак непоодинокі випадки негідної поведінки судді до учасників процесу свідчать про наявність проблем морально-етичного характеру у суддівському середовищі, представники та представниці якого демонструють грубість, нахабство, неврівноваженість, зневагу та відсутність тактовності, забуваючи при цьому положення Преамбули до Кодексу суддівської етики [2], відповідно до якого «усвідомлюючи значимість своєї місії, з метою зміцнення та підтримки довіри суспільства до судової влади судді України вважають, що зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці».

Шляхи вирішення аналізованої проблеми повинні охоплювати щонайменше три напрямки: підготовку правників – майбутніх суддів, порядок та процедуру добору суддівських кадрів та дисциплінарну практику.

Під час підготовки правників заклади вищої освіти повинні особливу увагу приділити морально-етичним складовим відповідних освітніх програм з метою формування стійких ціннісно-етичних установок майбутніх суддів, прокурорів, адвокатів. Стандарт другого (магістерського) рівня вищої освіти для отримання освітнього ступеню вищої освіти «магістр» за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право» [3] зазначає, що однією із спеціальних (фахових) компетентностей випускника є здатність розвивати та утверджувати етичні стандарти правничої діяльності, стандарти професійної незалежності та відповідальності правника, а одним із результатів навчання повинна стати здатність співвідносити сучасну систему цивілізаційних цінностей з правовими цінностями, принципами та професійними етичними стандартами.

Щодо порядку та процедури добору суддівських кадрів, то у п. 10 Основних принципів незалежності судових органів [4], які були схвалені Генеральною Асамблеєю ООН ще у 1985 році, зазначається, що особи, відібрані на судові посади, повинні мати високі моральні якості та здібності.

Як вбачається зі змісту ч. 1 ст. 73 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5], особисті морально-психологічні якості кандидата на посаду судді, поряд із його рівнем загальних теоретичних знань у сфері права та володіння ним державною мовою, перевіряються у ході відбіркового іспиту, який проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України у формі анонімного тестування.

Рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 03.11.2017р. [6] визначено, зокрема, такі показники, що визначатимуться методикою тестування особистих морально-психологічних якостей у межах процедури добору кандидатів на посаду судді: емоційна стабільність; контроль емоцій; контроль імпульсів; відповідальність; рішучість; дисциплінованість; кооперативність; здатність відстоювати власні переконання; комунікативність; організаторські здібності; управлінські властивості особистості.

Порядок складення відбіркового іспиту та методика оцінювання його результатів, затверджений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 10 квітня 2017 року № 33/зп-17 [7], встановлює, що рівень особистих морально-психологічних якостей може бути низький/середній/високий. Успішними для зазначеного тестування є оцінки «середній» і «високий», де оцінка «середній» є такою, що відповідає меті добору. Можливо, слід поміркувати над тим, щоб встановити такою, що відповідає меті добору, лише оцінку «високий рівень». Цей крок може допомогти максимально відсіяти тих кандидатів у судді, які не володіють високими моральними якостями.

Як уже зазначалося, неетична поведінка судді може стати підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності. Чітка й послідовна дисциплінарна практика з цього питання, з одного боку, повинна забезпечувати дотримання дисципліни у суддівському середовищі на належному рівні, у тому числі й через невідворотність відповідальності, а з іншого – зміцнювати довіру суспільства до суду, підвищувати його авторитет у питаннях моралі та чесності. Дисциплінарна практика, що відповідає критеріям належної правової процедури, також повинна задовольняти суспільний запит щодо справедливого покарання суддів, які власноруч, негідною високого звання судді поведінкою, порушують права особи замість того, щоб сприяти їх захисту та відновленню.

Суддя є своєрідним індикатором суспільства, яке на сьогодні демонструє катастрофічно низький рівень моральності, культури та виховання. Проте органи суддівського врядування та самоврядування, а також суддівська спільнота у цілому повинна докласти максимум зусиль для забезпечення дотримання ціннісно-етичних стандартів професійної суддівської діяльності. Кожен суддя повинен усвідомити, що його небездоганна поведінка, яка не відповідає етичним професійним стандартам, порушує права та інтереси не лише учасників процесу, а й завдає істотної шкоди суспільству та державі, призводить до спотворення уявлення про незалежний, неупереджений та справедливий суд.

Література

1. Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2009. 18 с.
2. Кодекс суддівської етики, затверджений рішенням XI чергового з'їзду суддів України 22 лютого 2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> (дата звернення 15.05.2021р.)
3. Стандарт другого (магістерського) рівня вищої освіти для отримання освітнього ступеню вищої освіти «магістр» за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право»: затв. наказом МОН № 1053 від 17.08.2020р. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/08/081-pravo-magistr.pdf> (дата звернення 15.05.2021р.)
4. Основні принципи незалежності судових органів. ООН. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 13.12.1985 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text (дата звернення 15.05.2021р.)
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України №1402-VIII від 02.06.2016р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1136> (дата звернення 15.05.2021р.)
6. Показники, які визначатимуться методикою тестування особистих морально-психологічних якостей у межах процедури добору кандидатів на посаду судді : затв. рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 03.11.2017р. URL : <https://vkksu.gov.ua/ua/dobir-kandidativ-na-posadu-suddi-vpershe/documents-pp/pokazniki-iaki-wiznatchatimutsia-mietodikoju-tiestuwannia->

osobistich-moralno-psichologitchnich-iakostiej-u-miezach-procieduri-doboru-kandidatiw-na-posadu-suddi/
(дата звернення 15.05.2021р.)

7. Порядок складення відбіркового іспиту та методика оцінювання його результатів : затв. рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 10.04.2017 р. № 33/зп-17. URL : <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/poriadokk1.pdf> (дата звернення 15.05.2021р.)

Fidria Y. Ways to strengthen the moral and ethical component in the judging environment.

The article considers some areas of solving ethical problems in the judicial environment: improving the quality of training of lawyers - future judges; improving the procedure for selecting judges; ensuring consistent and effective disciplinary practice.

Keywords: professional responsibility, judge, disciplinary responsibility of a judge, judicial ethics, duties of a judge.

**ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ НИЖЧЕСТОЯЩИХ ІНСТАНЦІЙ РІШЕНЬ
ВЕРХОВНОГО СУДУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ**

Ю. В. Циганюк

Автором розглянуто питання обов'язковості застосування судами нижчестоящих інстанцій рішень Верховного Суду, а також наголошено на взаємозв'язку єдності судової практики та того, що Верховний Суд є судом права.

Ключові слова: Верховний Суд, рішення, судова практика.

Відповідно до ч. 6 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку, суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду (далі – ВС) [1].

Згідно з ухвалою ВС від 19.07.2018 року (справа №П/811/1170/16), переглядаючи справу в касаційному порядку, ВС, який відповідно до частини третьої статті 125 Конституції України є найвищим судовим органом, виконує функцію «суду права», що розглядає спори, які мають найважливіше (принципове) значення для суспільства та держави. Тим самим ВС з допомогою загальної правозастосовчої діяльності дозволяє досягнути індивідуального блага з урахуванням того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [2].

Враховуючи те, що ВС це не суд факту, а суд права, тому всі учасники проваджень мають готувати свої позиції саме в першій та апеляційній інстанціях, наголошував голова Касаційного цивільного суду в складі ВС Б. І. Гулько під час зустрічі «100 днів роботи Верховного Суду» [3]. На це звернула увагу Г. О. Вронська. Зокрема, суддя зазначила, що ВС – суд права, а не факту. Також вона порадила адвокатам не намагатися вкотре доводити факти, а чітко вказати, у чому полягає порушення права і який спосіб захисту вони обрали. Адже касаційний суд не встановлює факти, а розглядає справу лише на основі фактів, встановлених судами попередніх інстанцій [4].

Звідси простежується прямий взаємозв'язок між тим, що ВС є судом права із єдністю судової практики, яку формує цей же Суд.

Доктор В. Валанчус зазначає, що значення уніфікованої судової практики полягає в такому: уніфікованість судової практики сприяє рівності осіб; єдина судова практика сприяє стабільності правової системи; єдина судова практика є віддзеркаленням суспільних цінностей та інтересів; єдність судової практики допоможе зменшити навантаження на суди; єдина судова практика зменшує вірогідність оскарження судового рішення через передбачуваність позиції суду вищої інстанції [5, с. 23].

Я. М. Романюк безперечно визначив якість здійснення судочинства, а відтак – авторитет усієї судової системи України визначається правильним і однаковим застосуванням судами законодавства. З огляду на це, основне призначення вищого судового органу нашої держави полягає не лише в

здійсненні правосуддя, а й у забезпеченні однакового застосування законів усіма судами. Його завданням є не стільки виправлення судових помилок, допущених у конкретних справах, скільки забезпечення єдності судової практики [6, с. 8].

На думку В. І. Завидняка, основним завданням внесення змін до законодавства України є імплементація положень відведення особливої ролі ВС, яка полягає в забезпеченні єдності судової практики в новій редакції Конституції України. Отже, пропонується законодавчо закріпити роль ВС як органу, що забезпечує єдність судової практики та офіційне визнання судового прецеденту як джерела права під час вирішення спірних моментів, які виникають як на досудовому розслідуванні, так і під час розгляду кримінальних проваджень за сутністю в суді. Таким чином запровадження таких механізмів значно пришвидшить розслідування кримінального провадження та ухвалення кінцевого рішення про винуватість чи невинуватість особи під час судового розгляду в судах першої інстанції й дозволить значно швидше усувати неточності під час розгляду справ в апеляційних судах, а також впровадження такої процедури касаційного розгляду справ, щодо якого не будуть порушуватись розумні строки [7, с. 165]. Автор також визначив, що необхідно створювати правові позиції, викладені в постановках ВС. Такі правові позиції, по суті, усувають прогалини у кримінальному процесуальному законодавстві України і є підставою застосування судового прецеденту судами нижчої ланки під час ухвалення рішень [7, с. 169].

Таким чином простежується чіткий функціональний взаємозв'язок між тим, що ВС є судом права, а також із єдністю судової практики, яку творить цей суд, оскільки межі перегляду судом касаційної інстанції, що визначені в ст. 433 КПК України, встановлюють роль касаційного суду, як суду права, а відповідно, у своїх рішеннях він висловлює правову позицію в справі у конкретному випадку шляхом викладення мотивів, з яких виходив суд касаційної інстанції під час ухвалення постанови, і положення закону, яким він керувався. Тому варто наголосити на тому, що до тексту КПК України необхідно включити положення про обов'язковість застосування судами нижчестоящих інстанцій рішень ВС, а не лише їх врахування при обиранні і застосуванні норми закону України про кримінальну відповідальність.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (відвідано 12.05.2021).
2. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 19.07.2018 року Справа №П/811/1170/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75425151> (відвідано 12.05.2021).
3. «Верховний Суд – не суд факту, а суд права», – голова КЦС ВС Борис Гулько. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/457146/> (відвідано 12.05.2021).
4. Суддя Ганна Вронська розповіла про новели в роботі нового Верховного Суду. URL: <https://uba.ua/ukr/news/5509/> (відвідано 12.05.2021).
5. Валанчус В. Навіщо потрібна уніфікована судова практика? Забезпечення єдності судової практики – основне завдання вищих судових органів держави: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 19 квітня 2012 р. Київ: АДЕФ, 2012. С. 23-32.
6. Романюк Я. Роль Верховного Суду України в забезпеченні принципу правової визначеності. Слово Національної школи суддів України. 2013. № 3. С. 6-13.
7. Завидняк В. І. Правові положення Верховного Суду як основа застосування судового прецеденту в кримінальних провадженнях. Ірпінський юридичний часопис. Серія : Право. 2019. Вип. 1. С. 164-171.

Tsyganyuk Yu. Obligation of lower courts to apply decisions of the Supreme Court in criminal proceedings. *The author considers the issue of mandatory application of Supreme Court decisions by lower courts, and emphasizes the relationship between the unity of case law and the fact that the Supreme Court is a court of law.*

Keywords: Supreme Court, decisions, case law.

ЗАВДАННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПЕНОЛОГІЇ

Б. О. Чупринський

У статті розглядаються поняття, принципи та завдання ювенальної пеналогії. Зазначається, що стратегічним завданням ювенальної пеналогії є наукове забезпечення протидії ювенальній злочинності. Аналізуються методи та заходи, що застосовуються для досягнення мети протидії ювенальній злочинності державою та суспільством. Зазначається, що саме покарання встановлено в якості основного засобу впливу на злочинність, відповідно предметом ювенальної пеналогії є інститут покарання неповнолітніх. Досліджуються стратегічні та тактичні завдання ювенальної пеналогії.

Ключові слова: ювенальна пеналогія, ювенальний підхід, форми ювенальної відповідальності, принципи ювенальної відповідальності, покарання неповнолітніх, ювенальна злочинність, ювенальна юстиція.

Одним із критеріїв за яким оцінюється рівень гуманістичного розвитку будь-якої держави і суспільства є забезпечення прав і свобод дитини. Це судження стосується й неповнолітніх, які вступили у конфлікт з кримінальним законом, тобто вчинили кримінальне правопорушення. На міжнародному та загальноєвропейському рівні неповнолітніх вже давно визнано специфічною групою суб'єктів ювенального кримінального права. Цей статус зумовлює необхідність широкого застосування заходів громадського та соціального впливу, виховання, соціалізації та ресоціалізації, а також остаточного скасування практики застосування до неповнолітніх найбільш суворих видів покарань. Тобто відходити від класичного карального підходу притягнення до кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за вчинення ними кримінальних правопорушень з більшим залученням альтернативних видів покарань виховного характеру.

Проблеми розвитку та удосконалення інституту покарання неповнолітніх втілюються також через ухвалення в Україні низки концепцій та програмних документів, які передбачають оновлення законодавства кримінально-правового блоку у цьому напрямі. Зокрема з метою належного виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань у частині забезпечення дітям особливого піклування та допомоги з боку держави була прийнята Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (Указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011), План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039-р), яка визначає основні напрями розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх [8]. Реалізація цих напрямів має посилити відповідальність сім'ї, суспільства та держави за процес виховання і становлення дітей, забезпечити додержання прав і свобод дітей, які потрапили у конфлікт із законом, шляхом підвищення рівня їх правового та соціального захисту, зменшити рівень дитячої злочинності.

Однак, дотепер не сформовано цілісного концептуального бачення розвитку інституту покарання неповнолітніх. Тож важливою складовою розвитку кримінального права на сучасному етапі розвитку є розроблення теоретико-прикладних засад інституту покарання неповнолітніх.

Значний внесок у формування теорії кримінальної відповідальності неповнолітніх зробили такі відомі вчені, як: А. С. Беніцький, В. С. Гуславський, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовський, Н. М. Крестовська, О. М. Литвинова, Є. С. Назимко.

Слово «ювенальний» (від лат. «juvenalis») юний, той, що не досяг статевої зрілості. Також слово «ювенальний», коли мова йде про відповідні органи юстиції, пов'язують з дітьми та підлітками. Своєю чергою, слово «пенальний» (від лат. «poena») розуміють як караний, кримінально караний; той, що перебуває у невігідному становищі, під страхом покарання. А пеналогія – це наука про покарання та засоби кримінально-правового впливу, системне вивчення покарань [4, с. 193].

Тобто, ювенальна пеналогія – теорія (або наука, що зароджується) про покарання неповнолітніх. Щодо предмета ювенальної пеналогії, то маємо зазначити його складність. Так, Крестовська М., зазначає, що предмет науки ювенального права визначається як об'єктивні тенденції в існуванні та розвитку ювенального права в широкому сенсі цього слова, а саме: ювенально-правового регулювання, ювенально-правових відносин та інших актів правової поведінки, суб'єктів ювенального права тощо [2, с. 215]. Зазначене визначення є так званим «широким розумінням» науки ювенального права, яке може бути застосовано (зрозуміло, з певними галузевими особливостями) й

до науки ювенального кримінального права. Однак, зважаючи на те, що на законодавчому рівні саме покарання встановлено в якості основного засобу впливу на злочинність, то й предметом ювенальної пенології є інститут покарання неповнолітніх.

Для досягнення мети протидії ювенальній злочинності державою та суспільством розробляються різноманітні засоби, одним з яких є застосування до неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, засобів кримінально-правового примусу, в тому числі й покарання. У свою чергу, як зазначав Гегель, мета пов'язує себе через засіб з об'єктивністю [1, с. 196]. Засіб – це спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити щось, досягти чого-небудь [7, с. 723]. Засобом досягнення мети ювенальної пенології є лише один кримінально-правовий засіб – покарання неповнолітніх.

Маємо погодитись з Б. Г. Розовським та В. С. Гуславським, які зазначають, що завдання будь-якої науки – пізнання закономірностей досліджуваних процесів, пояснення на їх основі фактів, що становлять суспільний інтерес, і явищ [3, с. 47]. Зазначені завдання охоплюються загальним терміном «наукове супроводження», оскільки знаходяться на рівні базису, вихідних положень. Завдання пов'язані з принципами ювенальної пенології – це вихідні засади, на яких базується теорія про покарання неповнолітніх. До принципів ювенальної пенології належать такі: принцип гласності; принцип безперервності вдосконалення; принцип наступності; принцип новизни; принцип взаємозалежності з науками кримінально-правового циклу; принцип об'єктивності; принцип обґрунтованості; принцип системності [6, с. 75].

У зв'язку із зазначеним можемо стверджувати, що стратегічним завданням ювенальної пенології є наукове забезпечення протидії злочинності, яка знаходить своє відображення з науковому забезпеченні протидії ювенальній злочинності. Зрозуміло, що від ефективності протидії кримінальних правопорушень, скоєних неповнолітніми, залежить й загальна справа протидії кримінальних правопорушень у цілому. Дане твердження дає підстави для висновку, що мета ювенальної пенології (як і кримінології та кримінального права) частково відображена у ч. 1 ст. 1 КК України, а саме – сприяння правовому забезпеченню охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від протиправних посягань, забезпеченню миру і безпеки людства, а також запобіганню кримінальним правопорушенням [4, с. 115].

Тактичним завданням ювенальної пенології є досягнення мети покарання неповнолітніх. У зв'язку із тим, що мета покарання неповнолітніх на законодавчому рівні не визначена, а у наукових колах з цього приводу не вщухають дискусії, зазначимо, що тактичними завданнями цієї теорії є пояснення сутності та закономірностей розвитку інституту покарання неповнолітніх; визначення шляхів оптимізації кримінально-правових засобів впливу на неповнолітніх; формування наукових засад та прикладних рекомендацій щодо досягнення мети покарання неповнолітніх та протидії ювенальній пенальній злочинності в цілому [5, с. 12].

Таким чином, завдання, що стоять перед ювенальною пенологією можна розподілити на чотири групи, що включають наукове забезпечення: 1) протидії злочинності в цілому; 2) протидії ювенальній злочинності; 3) досягнення завдань, що стоять перед КК України (ч. 1 ст. 1, ч. 2 ст. 50 КК України); 4) досягнення мети покарання неповнолітніх.

Отже, ювенальна пенологія має стратегічним завданням наукове забезпечення протидії злочинності в цілому та ювенальній злочинності зокрема. Це стратегічне завдання знаходить свою деталізацію у тактичних завданнях, а саме – поясненні сутності та закономірностей розвитку інституту покарання неповнолітніх; визначенні шляхів оптимізації кримінально-правових засобів впливу на неповнолітніх; формуванні наукових засад та прикладних рекомендацій щодо досягнення мети покарання неповнолітніх та протидії ювенальній пенальній злочинності в цілому.

Література

1. Гегель Г. В. Наука логики. В трех томах. Том 3. / Ответственный редактор М. М. Розенталь. – Москва: Издательство «Мысль», 1972. – 487 с.
2. Крестовська Н. М. Методологічні засади дослідження ювенального права України / Н. М. Крестовська // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – № 45. – С. 215-219.
3. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2016. – 1112 с.
4. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пенологія: монографія / Є. С. Назимко; вступ. слово д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. – К. : ЮрінкомІнтер, 2016. – 384 с.

5. Назимко Є. С. Покарання неповнолітніх. Змістовні складові міжнародних та європейських стандартів його застосування / Є. С. Назимко // Юридичний вісник України. – № 25 (1042). – 27 червня-3 липня 2015 року. – С. 12-13.

6. Назимко Є. С. Принципи інституту покарання неповнолітніх / Є. С. Назимко // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2016. – № 1. – С. 75-89.

7. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. : 200 000 слів. – Т. 1. А-К / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – 2-ге вид., випр. – К.: Аконт, 2008. – 926 с.

8. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.

Chuprynskyi B. Problems of juvenal penology. *The article considers the concepts, principles and tasks of juvenile penology. It is noted that the strategic task of juvenile penology is the scientific support of juvenile delinquency. The methods and measures used to achieve the goal of combating juvenile crime by the state and society are analyzed. It is noted that punishment itself is established as the main means of influencing crime, respectively, the subject of juvenile penology is the institution of juvenile punishment. Strategic and tactical tasks of juvenile penology are investigated.*

Keywords: *juvenile penology, juvenile approach, forms of juvenile responsibility, principles of juvenile responsibility, punishment of minors, juvenile crime, juvenile justice.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС МІЖНАРОДНЕ ПРАВО, ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

SOFT LAW AND ITS SIGNIFICANT ROLE IN THE INTERNATIONAL LEGAL SYSTEM

M. Berus

In this article, the author presents key features of soft law regulations, provides examples of their usage and sets out their advantages compared to the so-called hard law.

Keywords: *international law, soft law, hard law, sources of law.*

1. Introduction - what is soft law?

Following the Roman civil law maxim, *dura lex sed lex* – “the law is hard, but law.” [1] It means that no matter the consequences or hardships of following the regulations, the laws are absolutely binding. Nevertheless, even such a rule allows exceptions – with time the idea of what is perceived as a source of law has evolved, especially in terms of international law and also in some cases of domestic laws. The mandatory and sanctioned *hard law* could be complemented by *soft law*, consisting of quasi-legal instruments with no or little legal binding force. However, such a concept remains controversial among a group of international practitioners questioning its status in the realm of law. [2, at p. 4] It should be noticed that Article 38 of the Statute of the International Court of Justice, establishing the catalogue of sources of international law, does not specifically list soft law among those sources [3, at p. 514] – it is in this sense unclear whether it could be a source of legal obligations. Nevertheless, practice shows that soft law remains to be used often among the international community.

Although there is no official definition of soft law, there are certain key features for this kind of regulations – as stated earlier they are not legally binding, do not impose formalised sanctions (not to be mistaken with *lex imperfecta*), but still remain of relevance in law. Soft law “expresses a preference and not an obligation that state should act, or should refrain from acting, in a specified manner” [4, at p. 301], therefore objectively, the parties who consented to it would be more likely to obey it. [5, at p. 3] The following acts could be regarded as examples of soft law:

- resolutions and declaration, such as the ones coming from the UN General Assembly,
- recommendations and action plans,
- codes of conduct, principles,
- statements,
- other non-treaty obligations.

Nonetheless, there are two situations in which soft law could ‘harden’, meaning become legally binding, like treaty law –

1. when adopting soft law is the first step in concluding an international treaty which will then refer to the rules and standards coming from the soft law itself, e.g. International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance directly invokes the provisions from the Declaration on the Protection of all Persons from Enforced Disappearance, adopted by General Assembly resolution 47/133 of 18 December 1992;

2. when soft law changes or influences the existing practice in such a way that after a period of time it becomes a custom, e.g. Article 5 of the Universal Declaration of Human Rights (“No one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment”) is nowadays regarded as absolutely binding norm of customary law. [6]

2. The advantages of soft law.

As mentioned earlier, soft law allows states to conclude non-binding agreements and negotiate the rules and standards of conduct together in situations in which there is no political will. Furthermore, adopting regulations of this kind would be significant when it comes to the interpretation of the legally binding acts of hard law – soft law could provide background to how provisions should be interpreted, define specific terms, or cast a new light on the regulations in force. [6]

Not to mention the fact, that it is regarded as a flexible option, on the contrary to the hard law, such as treaties and customary law. The process of drafting treaties and developing customs is not easy and takes years to complete, while soft law offers many advantages – it could be adopted quickly, is more likely to be followed by the states and also might evolve into hard law. Using the case of security regulations, it “can provide the speed, flexibility, and expertise that international securities regulation requires”. [7, at p. 950]

Moving to the other practical examples, soft law plays an important role in the field of international environmental law. In some cases, states have been reluctant to commit to many drastic environmental initiatives and therefore adopt legally binding agreements. Soft law regulations give the opportunity to balance environment against other economic and social goals, while still showing the willingness to fight the environmental challenges. [8, at p. 8]

What is more, soft law is often used to handle the issues concerning human rights – like in the mentioned Article 5 of the Universal Declaration of Human Rights, prohibiting torture that has been transformed into a norm of customary law. The universal and regional human rights standards, introduced through declarations, guidelines and principles of the United Nations General Assembly or Council of Human Right and similar, are considered interpretation of international treaties and represent a consensus of international opinion. [9]

3. Summary.

As the author tried to prove above, although soft law instruments are non-binding in the area of international law, their utility and significance cannot be denied. The concept of how we perceive law has changed significantly throughout the times – especially in terms of what the regulations aim to achieve. The ever-changing world needs to answer to the new challenges in a faster way than in the past, therefore treaty law or customs might not be always a suitable choice – they remain important sources of international law that could be easily complemented by the acts of soft law, creating a unique international legal system.

References

1. Fellmeth, A., & Horwitz, M. (2009). *Dura lex sed lex*. In: “Guide to Latin in International Law”. Oxford University Press. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195369380.001.0001/acref-9780195369380-e-591>.
2. Zerilli, F. (2010). *The rule of soft law: An introduction*. In: “Focaal—Journal of Global and Historical Anthropology” Issue 56, p. 4, <https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/The%20rule%20of%20soft%20law%20An%20introduction%20Zerilli.pdf>
3. Hillgenberg, H. (1999), *A Fresh Look at Soft Law*. In: EJIL, Vol. 10 No. 3, p. 499-515. <http://ejil.org/pdfs/10/3/597.pdf>
4. Gold, J. (1996), *Interpretation: The IMF and International Law*, Cambridge University Press
5. Bańczyk, W. (2016). “Miękkie prawo, ale prawo”, czyli o obowiązku przestrzegania soft law. In: “Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 2016/1”. http://www.tbsp.wpia.uj.edu.pl/documents/4137545/127722957/1_ba%C5%84czyk
6. Potrebka, P. (2014), *Miękkie prawo międzynarodowe*. Ministerstwo Sprawiedliwości. <https://archbip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/miekkie-prawo-miedzynarodowe/>
7. Roberta S. Karmel, R., & Kelly, C. (2009). *The Hardening of Soft Law in Securities Regulation*. In: “Brooklyn Journal of International Law” Vol. 34 Issue 3. <https://brooklynworks.brooklaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1179&context=bjil>
8. Ahmed, A., & Mustofa, J. (2016), *Role of Soft Law in Environmental Protection: an Overview*. In: “Global Journal of Politics and Law Research” Vol. 4 No. 2, <https://www.eajournals.org/wp-content/uploads/Role-of-Soft-Law-in-Environmental-Protection-An-Overview.pdf>
9. Pan American Health Organization (PAHO). *International Legal Instruments Relevant to Human rights and health*. https://www3.paho.org/hq/index.php?option=com_docman&view=list&slug=international-legal-instruments-relevant-to-human-rights-health-1302&Itemid=270&layout=default&lang=en (Acquired: 24.05.2021)

Berus M. Miękkie prawo i jego znaczna rola w międzynarodowym systemie prawnym. Autorka w swoim artykule prezentuje najważniejsze cechy regulacji soft law, przykłady ich użycia oraz przedstawia korzyści z nich płynące w porównaniu z aktami typu hard law.

Słowa kluczowe: prawo międzynarodowe, soft law, hard law, źródła prawa.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

А. М. Гороть

На початку XXI ст. розпочався глобальний процес трансформації системи міжнародних відносин, шляхів ведення міжнародної політики, а отже, настав час переосмислити природу загроз мирному та стабільному розвитку міжнародного співтовариства. Значний рівень взаємозалежності країн світу та високий рівень інформаційних технологій створили ситуацію, коли конфлікт у одній частині світу може спровокувати значні руйнівні наслідки в іншій. Саме як засіб подолання таких проблем використовується гуманітарна інтервенція. В сучасному міжнародному праві детально не врегульовано порядок здійснення гуманітарної інтервенції, що і викликає проблеми у тлумаченні тих чи інших гуманітарних дій згідно норм міжнародного права.

Ключові слова: *втручання, гуманітарна інтервенція, міжнародне право, Статут ООН, операція, Рада Безпеки ООН.*

Метою роботи є характеристика ролі і місця та проблеми застосування гуманітарної інтервенції при вирішенні міжнародних конфліктів.

У сучасному міжнародному праві як загальноприйнятий принцип закріпився принцип мирного розв'язання міжнародних суперечок. Відповідно до п. 3 ст. 2 Статуту ООН «всі Члени ООН вирішують свої міжнародні суперечки мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку та справедливість». Статут ООН надає сторонам, які є учасниками суперечки, вільний вибір засобів, які вони вважають найбільш прийнятними для вирішення даного спору [1].

Проте, міжнародному співтовариству все ще не вдалося уникнути збройних конфліктів, що приносять горе і страждання людям. Незважаючи на заборону використання військової сили у міжнародних відносинах, держави досить часто звертаються до неї для вирішення суперечок та конфліктних ситуацій, що виникають між ними.

Застосування гуманітарної інтервенції викликає запеклі спори в світовій спільноті, оскільки вступає в протиріччя із закріпленими в статуті ООН принципами державного суверенітету, територіальної цілісності.

Концепція «гуманітарної інтервенції» часто пропонується як найоптимальніше вирішення міжнародних гуманітарних криз сьогодення. Вітчизняні науковці (М. Неліп, О. Мережко) вважають, що теоретичне вирішення проблеми правомірності гуманітарної інтервенції створить належні умови та нові механізми «у вигляді гуманітарних силових операцій ООН для повної перемоги світового співтовариства над міжнародними гуманітарними кризами...» [5, с. 120].

У доктрині міжнародного права знову дуже гостро постало питання щодо того, наскільки взагалі інститут гуманітарної інтервенції сумісний із сучасним міжнародним правопорядком. Окрім терміна «гуманітарна інтервенція» в доктрині й практиці застосовуються інші близькі за значенням терміни – «втручання тимчасового характеру в цілях охорони життя та власності своїх громадян», «продемократична інтервенція», «заходи із врятування жертв міжнародного терору», «втручання з міркувань гуманітарного характеру», «інтервенція в ім'я гуманітарних цілей», тощо.

Характерними рисами гуманітарної інтервенції є:

- гуманітарна інтервенція є актом використання саме воєнної, а не економічної чи політичної сили у міжнародних відносинах;
- гуманітарна інтервенція проводиться як правило, у вигляді збройного вторгнення, здійснюваного однією державою чи групою держав на територію іншої держави без мандату Ради Безпеки ООН;
- гуманітарна інтервенція здійснюється всупереч волі іншої держави;
- гуманітарна інтервенція проводиться з метою чи під приводом захисту фундаментальних прав: свобод людини, право на життя, свободу пересування, особисту недоторканість тощо;
- гуманітарні інтервенції здійснювалися як для захисту громадян країни, так і для захисту іноземних громадян. У тому числі громадян тієї самої країни, проти якої проводиться гуманітарна інтервенція;

- захист прав людини під час проведення гуманітарної інтервенції здійснювався при вже наявних неминучих масових порушеннях цих прав, а не епізодичних, випадкових порушеннях;
- держави, які здійснювали гуманітарну інтервенцію, стверджували те, що вони вдавалися до неї в умовах небажання місцевої офіційної влади іншої держави самостійно забезпечити дотримання основних прав людини й запобігти можливим порушенням цих прав [4, с. 178].

Потрібно відмітити, що згідно теорії одним з можливих легальних шляхів здійснення гуманітарної інтервенції є отримання санкції Генасамблеї ООН за процедурою «Об'єднання для миру». На практиці для виправдання припинення геноциду або етнічних чисток шляхом іноземного вторгнення необхідно:

- забезпечити швидкий розгляд даного питання Радою Безпеки ООН із подальшим ухваленням резолюції, яка санкціонує вторгнення. Даний шлях є надзвичайно повільним і не гарантує позитивного рішення;

- інший шлях (в обхід Радбезу ООН) [2, с. 21].

Формальною підставою для здійснення гуманітарної інтервенції на сьогоднішній день може виступати виключно дозвіл (санкція) ООН. Так, санкція на гуманітарну інтервенцію надається:

- Радою Безпеки ООН;
- Генеральною Асамблеєю ООН;
- Регіональною організацією із підтвердженням Радою Безпеки.

Для здійснення гуманітарної інтервенції потрібні наступні підстави:

- Нездатність держави запобігти хаосу, терору і злочинам проти людяності, тобто забезпечити контроль над своєю територією, ставить під питання легітимність державного суверенітету.
- Раннє втручання в конфліктну ситуацію може стати ефективним стримуючим засобом запобігання геноциду або дозволить виграти час для початку переговорів і надання допомоги населенню.
- Відсутність внаслідок гуманітарної інтервенції гіпотетичної можливості перекроювання політичної карти світу, поширення гегемонії гуманітарного інтервента на інші регіони.
- Відсутність загрози провокації сепаратизму, стимулювання радикальних груп усередині релігійних і етнічних меншин до загострення конфліктів з розрахунку на перемогу за допомогою миротворчих сил. За даним сценарієм і розвивався конфлікт в Лівії в 2011 р., що завершився вторгненням ззовні.
- Чітке розмежування між захистом місцевого населення і військовою агресією.
- Відсутність ймовірності дестабілізації міжнародних відносин [3, с. 105].

Підставою для застосування сили є ескалація цивільних і міждержавних конфліктів, насильства етнічного й релігійного характеру, що охоплює країни зсередини. Головним завданням таких операцій є припинення кровопролиття у разі агресії, створення умов для проведення мирних переговорів або припинення геноциду мирного населення [4, с. 164].

Також гуманітарна інтервенція має певні етапи. Перший етап полягає в припиненні насильства. Для цього може потрібно, залежно від ситуації, або роз'єднання протидіючих сторін за допомогою миротворців, або ж, що не виключено, повалення владного режиму, що ініціював політику геноциду відносно власного народу [4, с. 174].

Другим етапом повинні послідувати повна демілітаризація регіону і припинення будь-яких спроб створення місцевих озброєних формувань.

Юридичною підставою для здійснення гуманітарної інтервенції в рамках ООН є ст. 42 Статуту, що передбачає можливість застосування примусових заходів збройного характеру у випадку встановлення Радбезом ООН факту загрози міжнародного миру в сенсі ст. 39, якщо передбачені ст. 41 невоєнні заходи виявились або можуть виявитись неефективними. Збройному втручання можуть також передувати тимчасові заходи, передбачені ст. 40 Статуту ООН [2].

Література

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду// URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010
2. Андрєєнко О. Л. Примусові заходи у порядку самопомоги та захист прав людини: історико-правовий аспект // Митна справа. 2013. № 5(89). С. 20-27.
3. Гогоша О. Гуманітарна складова миротворчих операцій ООН // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2013. № 32. С. 104-108.

4. Мотиль В. І. Гуманітарна інтервенція та міжнародне право: теорія і практика: монографія. Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. 301 с.
5. Неліп М. І., Мережко О. О. Силовий захист прав людини. К., 1998. С. 119-130.

Horot A. Peculiarities of the application of humanitarian interventions in international law. At the beginning of the XXI century. The global process of transformation of the system of international relations, ways of conducting international policy has begun, and therefore, it is time to rethink the nature of threats to the peaceful and stable development of the international community. The high level of interdependence of the countries of the world and the high level of information technologies have created a situation when the conflict in one part of the world can provoke significant destructive consequences in another. Humanitarian intervention is used as a means of overcoming such problems. Modern international law does not regulate in detail the procedure for carrying out humanitarian intervention, which causes problems in the interpretation of certain humanitarian actions in accordance with international law.

Keywords: *intervention, humanitarian intervention, international law, UN Charter, operation, UN Security Council.*

ПРАВОВАЯ ОСНОВА СИСТЕМЫ ОРГАНОВ ПОГРАНИЧНОЙ СЛУЖБЫ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

А. С. Игнатенко

В работе исследованы вопросы, связанные с проблемами правового обеспечения функционирования системы органов пограничной службы Республики Беларусь. Особое внимание уделено анализу законодательства в области пограничной службы Беларуси, принципам, задачам и органам Государственного пограничного комитета Республики Беларусь.

Ключові слова: *пограничная служба, органы пограничной службы, правовое обеспечение пограничной службы.*

Правовой основой системы пограничной службы являются такие акты как: Конституция Республики Беларусь, Концепция национальной безопасности Республики Беларусь 09.11.2010 №575, Закон Республики Беларусь от 11.11.2008 № 454-3 (ред. от 09.01.2019 № 168-3) «Об органах пограничной службы Республики Беларусь», Закон Республики Беларусь от 21.07.2008 № 419-3 (ред. от 10.12.2020 № 63-3) «О Государственной границе Республики Беларусь», Указ Президента Республики Беларусь от 25.09.2007 № 448 (ред. от 18.09.2019 № 351) «О некоторых вопросах органов пограничной службы» (вместе с «Положением о Государственном пограничном комитете Республики Беларусь»), Указ Президента Республики Беларусь от 09.03.2009 № 125 (ред. от 18.09.2019 № 351) «О некоторых вопросах охраны Государственной границы Республики Беларусь», а также общевоинские уставы и др.

Автором при подготовке тезисов исследованы работы таких ученых в области теории государства и права, конституционного права, военного права и других отраслей права, как: Артамонов Н. В., Байрамов Т. В., Бахрах Д. Н., Василевич Г. А., Вишневецкий А. Ф., Горбатов Н. А., Захарченко В. И., Козлов В. В., Кудашкин А. В., Кучинский В. А., Климентьева Н. А., Крамник А. Н., Лосев В. В., Матвейчук В. В., Манохин В. М., Стариков А. В., Стрекозов В. Г., Щербак С. И.

Конституция Беларуси закрепляет обязанность гражданина защищать свое Отечество, где в ст. 57 провозглашается, что: 1) защита Республики Беларусь – обязанность и священный долг гражданина Республики Беларусь; 2) порядок прохождения воинской службы, основания и условия освобождения от воинской службы либо замена ее альтернативной определяются законом.

Понятие органов пограничной службы дано в Законе Республики Беларусь «Об органах пограничной службы Республики Беларусь», в ст. 1: «Органы пограничной службы – государственные органы и организации, участвующие в проведении государственной пограничной политики, обеспечивающие пограничную безопасность Республики Беларусь (далее – пограничная безопасность) и выполняющие правоохранительные функции.

Органы пограничной службы являются составной частью системы обеспечения национальной безопасности Республики Беларусь. Органы пограничной службы являются составной частью системы обеспечения национальной безопасности Республики Беларусь».

Для решения задач обеспечения национальной безопасности в соответствии с Конституцией Республики Беларусь, законами Республики Беларусь, нормативными правовыми актами Президента Республики Беларусь создаются силы обеспечения национальной безопасности, в состав которых входят, кроме прочих, органы пограничной службы.

Принципами, которыми руководствуется система органов пограничной службы, перечислены в ст. 4 Закона Республики Беларусь «Об органах пограничной службы Республики Беларусь»: законности; уважения и соблюдения прав, свобод и законных интересов граждан; гуманизма; нерушимости Государственной границы; мирного разрешения пограничных вопросов и инцидентов; взаимовыгодного всестороннего сотрудничества с иностранными государствами; сочетания гласных и негласных методов и средств деятельности; единства системы органов пограничной службы и централизации управления ими; независимости от деятельности политических партий и других общественных объединений.

Основными задачами органов пограничной службы являются: участие в проведении государственной пограничной политики; обеспечение пограничной безопасности; охрана Государственной границы Республики Беларусь; организация взаимодействия и координация деятельности государственных органов и иных организаций в области проведения государственной пограничной политики и обеспечения пограничной безопасности; предупреждение, выявление и пресечение преступлений и административных правонарушений, создающих угрозу пограничной безопасности в соответствии с законодательными актами Республики Беларусь; осуществление пропуска через Государственную границу граждан Республики Беларусь, иностранных граждан и лиц без гражданства, а также товаров в пунктах упрощенного пропуска через Государственную границу.

В Законе «Об органах пограничной службы Республики Беларусь» в целях реализации основных задач органов пограничной службы определена система органов пограничной службы в главе 2 статьями 7–12. Органы пограничной службы образуют единую систему, в которую входят: Государственный пограничный комитет Республики Беларусь (далее – Госпогранкомитет), возглавляющий систему органов пограничной службы; территориальные органы пограничной службы; орган пограничной службы специального назначения; организации, создаваемые по решению Президента Республики Беларусь для обеспечения выполнения задач, возложенных на органы пограничной службы; иные органы пограничной службы.

Общее руководство органами пограничной службы осуществляют Президент Республики Беларусь, а также Совет Министров Республики Беларусь в пределах полномочий, делегированных ему Президентом Республики Беларусь. Непосредственное руководство органами пограничной службы осуществляет Председатель Государственного пограничного комитета.

Госпогранкомитет – республиканский орган государственного управления, проводящий государственную пограничную политику, обеспечивающий пограничную безопасность, осуществляющий регулирование и управление в этой сфере, координирующий деятельность государственных органов и иных организаций в области проведения государственной пограничной политики и обеспечения пограничной безопасности. Согласно нормам Указа Президента Республики Беларусь от 25.09.2007 № 448 (ред. от 31.08.2015) «О некоторых вопросах органов пограничной службы», утвердившим «Положение о Государственном пограничном комитете Республики Беларусь» Госпогранкомитет состоит из главных управлений, управлений, отделов (служб).

Территориальные органы пограничной службы – пограничные управления, пограничные группы, пограничные отряды, выполняющие на определенной территории задачи, возложенные на органы пограничной службы Законом «Об органах пограничной службы Республики Беларусь» и иными законодательными актами Республики Беларусь. Территориальные органы пограничной службы являются юридическими лицами, имеют действительное и условное наименования, печати с изображением Государственного герба Республики Беларусь и соответствующими наименованиями. Положения о территориальных органах пограничной службы утверждаются Председателем Госпогранкомитета.

Орган пограничной службы специального назначения выполняет задачи по предупреждению, выявлению и пресечению правонарушений, участвует в обеспечении собственной безопасности органов пограничной службы, безопасности охраняемых лиц и охраняемых объектов, а также выполняет другие задачи, возложенные на органы пограничной службы.

Организации, создаваемые по решению Президента Республики Беларусь для обеспечения выполнения задач, возложенных на органы пограничной службы, – учреждения образования, организации здравоохранения, воинские части и иные организации, выполняющие задачи по подготовке, переподготовке и повышению квалификации военнослужащих и гражданского персонала органов пограничной службы.

Таким образом, в Республике Беларусь создана действенная система органов пограничной службы, которую возглавляет Госпогранкомитет. Президент Республики Беларусь в сфере деятельности органов пограничной службы осуществляет общее руководство органами пограничной службы, а также назначает на должность и освобождает от должности Председателя Госпогранкомитета и его заместителей. Совет Министров Республики Беларусь в сфере деятельности органов пограничной службы обеспечивает исполнение решений Президента Республики Беларусь и реализацию законодательных положений по вопросам правовой и социальной защиты сотрудников органов пограничной службы и членов их семей. Законодательно установлена компетенция Госпогранкомитета и его территориальных органов. Непосредственное руководство органами пограничной службы осуществляет Председатель Госпогранкомитета, который несет ответственность за правомерность выполнения возложенных на них задач.

Проведенный анализ позволяет сформулировать вывод о достаточно эффективном правовом регулировании деятельности органов пограничной службы по обеспечению в пределах предоставленных им полномочий пограничной безопасности, охраны Государственной границы, по предупреждению, выявлению и пресечению преступлений и административных правонарушений, создающих угрозу пограничной безопасности, в соответствии с законодательными актами Республики Беларусь.

Літэратура

1. Домрин А. Н. Конституционный институт чрезвычайного положения в зарубежных странах (на примере Великобритании и Индии): Автореф. дисс. ... канд.юрид.наук.: спец. 12.00.02 / А.Н. Домрин. – М.,1992. – 25 с.
2. Фомин А. А. Чрезвычайное законодательство в Российском государстве. (Теоретико-правовое исследование): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / А. А. Фомин. – Саратов, 2001. – 204 с.
3. Коротков А. П., Соковых Ю. Ю. Правовые средства управления кризисными ситуациями: сравнительный анализ международно-правового и внутригосударственного регулирования /А.П. Коротков, Ю. Ю. Соковых // Государство и право – 1997. - №10. – С. 65-72.

Ignatenko A. Legal framework of the system of border service bodies of the Republic of Belarus. *The paper investigates issues related to the problems of legal support for the functioning of the system of border service bodies of the Republic of Belarus. Particular attention is paid to the analysis of legislation in the field of the border service of Belarus, the principles, tasks and bodies of the State Border Committee of the Republic of Belarus.*

Keywords: *border service, border service bodies, legal support of the border service.*

К ВОПРОСУ ОБ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИНЦИПА РАЗДЕЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Н. И. Капытовский, И. Г. Скороход

Исследуются отдельные аспекты заложенного в Конституции Республики Беларусь принципа разделения властей и особенности его реализации. Данный принцип рассматривается как политико-правовая доктрина в качестве триады в виде законодательной, исполнительной и судебной властей. Обосновывается наличие и функционирование в политической жизни и конституционной практике Республики Беларусь помимо классической триады ветвей власти - еще и власти главы государства и контрольно-надзорной ветви власти.

Ключевые слова: *принцип разделения властей, теория разделения властей, государственная власть, глава государства, государственный контроль.*

Разработанный в эпоху Просвещения Дж. Локком и Ш. Монтескье, классический принцип разделения властей на протяжении более чем трёхсот лет способствовал максимально эффективной реализации функций государственной власти в духе демократизма. Основная идея данного принципа – власть в государстве исконно принадлежит народу. Народ в качестве субъекта власти вправе делегировать её специализированным государственным органам, наделять их полномочиями по непосредственному осуществлению власти при наличии ряда условий: независимость, самостоятельность, взаимный контроль и сдерживание друг друга, строгое разграничение полномочий, взаимосвязанность и взаимодополняемость. В свою очередь, единая государственная власть подразделяется на законодательную, исполнительную и судебную ветви власти, представляемые самостоятельными видами.

Анализируя эффективность осуществления власти в рамках данной теории, стоит отметить, что сосредоточение трёх вышеупомянутых ветвей власти в руках одного государственного органа закладывает фундамент для последующего возникновения авторитарных тенденций. Так, в связи со сложностями практической реализации принципа разделения властей в различных государствах, на наш взгляд, можно условно выделить два основных вектора модернизации этого принципа – движение в сторону «монархического» и, наоборот, «поликратического» разделения властей. Под «монархическим» вектором развития имеется в виду прежде всего тенденция к концентрации у одного государственного органа (или даже должностного лица) чрезмерно широкого круга полномочий, что может привести к злоупотреблениям властью и, как следствие, снижению эффективности принципа разделения властей. Безусловно, принцип разделения властей в своей поликратической ипостаси является аутентичным, поскольку только так он наиболее полно обеспечивает права и свободы граждан.

Роль медиатора, высшего арбитра и одновременно координирующего органа в вопросах взаимоотношений законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти призван обеспечивать еще один субъект государственной власти – глава государства. Главой государства в Республике Беларусь является Президент. Президент – это высшее должностное лицо и конституционный орган, выполняющий ряд значимых функций, в числе которых: гарант конституции, прав и свобод граждан, представитель государства вовне и внутри страны. В рамках его компетенции находятся полномочия по формированию правительства, других высших органов государства, право созывать сессии парламента и т.д. [1, с. 50]. Особенности правового статуса Президента, помимо Конституции, отражены в Законе Республики Беларусь от 1995 г. «О Президенте Республики Беларусь» (в ред. Закона от 6 октября 2006 г.) [2]. Президент играет особую роль в системе разделения властей, однако законодательство напрямую не содержит указание на такую отдельную ветвь власти как президентскую. Данный факт порождает ряд вопросов относительно места Президента в указанной системе, а равно позволяет обосновывать его относительную независимость от иных ветвей власти. В настоящее время в Республике Беларусь стал актуален вопрос о месте в системе государственной власти контрольно-надзорных органов [3, с. 178]. Контрольно-надзорные органы обладают рядом существенных характеристик, не позволяющих отнести их к какой-либо ветви власти классического триадного понимания. Ветви государственной власти обладают признаками, которые вытекают из осуществляемой ими деятельности:

- 1) властные полномочия;
- 2) независимость;
- 3) собственный объект ведения.

Учитывая данные черты, контрольно-надзорные органы можно отнести к самостоятельной ветви власти. Примечательно то, что ключевые органы контрольно-надзорной системы – Прокуратура и Комитет государственного контроля – подотчетны в своей деятельности лишь Президенту Республики Беларусь. Существует относительная автономность деятельности контрольно-надзорных органов, закреплённая в Законе Республики Беларусь «О Прокуратуре Республики Беларусь», где подчеркивается независимость прокуратуры и недопустимость вмешательства в её деятельность, а также Закона Республики Беларусь «О Комитете государственного контроля Республики Беларусь и его территориальных органах» [4].

Таким образом, место Президента Республики Беларусь в теории разделения государственной власти, подотчетность органов Прокуратуры и Комитета государственного контроля напрямую Президенту Республики Беларусь, принципы и механизмы их функционирования свидетельствуют о том, что данные органы поставлены над иными ветвями власти и не входят ни в одну из них. Эти обстоятельства нарушают механизм сдержек и противовесов. Следовательно, принцип разделения

властей, закріплений в ст. 6 Конституції Республіки Беларусь не відповідає фактичному положенню дел в государстве.

На сьогоднішній день Конституційна комісія розробляє проект нової редакції Конституції Республіки Беларусь, в зв'язі з чим представляється цілесобразним придати влади Президента і контрольно-надзорних органів рівний статус з законодавчої, виконавчої, судової гілками в рамках єдиної системи розділення державної влади.

Литература

1. Згурская, К. И. Некоторые аспекты реализации принципа разделения властей в Республике Беларусь / К. И. Згурская, Д. М. Демичев // НИРС БГЭУ – 2011 : сборник научных статей [студентов]. Вып. 1 / М-во образования Респ. Беларусь, УО «Белорусский гос. экон. ун-т» ; [редкол.: Г. А. Короленок (пред.) и др.]. – Минск : РИВШ, 2011. – С. 49-51.

2. О Президенте Республики Беларусь [Электронный ресурс] : Закон Респ. Беларусь, 21 февраля 1995 г., № 3602-ХП : с изм. и доп. // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=V19503602>. – Дата доступа: 20.04.2021.

3. Круподеров, Д. А. К вопросу о выделении контрольно-надзорных органов Республики Беларусь в отдельную ветвь власти / Д. А. Круподеров // Тенденции развития юридической науки в Беларуси (к 80-летию Белорусского государственного экономического университета и 15-летию факультета права БГЭУ) : [Минск], 19-20 ноября 2013 г. – Минск: БГЭУ, 2013. – С. 178-179.

4. О Комитете государственного контроля Республики Беларусь и его территориальных органах [Электронный ресурс] : Закон Респ. Беларусь, 1 июля 2010 г., № 142-3 : с изм. и доп. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. Центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2016.

Капытовскы Н., Skorokhod I. On the effectiveness of the principle of separation of state power in the Republic of Belarus. *The article examines certain aspects of the principle of separation of powers laid down in the Constitution of the Republic of Belarus and the specifics of its implementation. This principle is considered as a political and legal doctrine as a triad in the form of legislative, executive and judicial authorities. The article substantiates the existence and functioning in the political life and constitutional practice of the Republic of Belarus in addition to the classical triad of branches of power - also the power of the head of state and the supervisory branch of power.*

Keywords: *principle of separation of powers, theory of separation of powers, state power, head of state, state control.*

ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

С. В. Книш

Міжнародні договори в галузі Міжнародного гуманітарного права тільки тоді досягають своєї мети, коли сумлінно й у повному обсязі виконуються договірними сторонами. Норми Міжнародного гуманітарного права, як і норми інших галузей сучасного міжнародного права, сприймаються національними правовими системами за допомогою імплементації, яка виступає як комплекс міжнародних норм, розроблений міжнародним співтовариством з метою регламентації права міжнародних договорів. Дане дослідження висвітлює проблеми імплементації таких норм в національні законодавства.

Ключові слова: *війна, звичай, імплементації, конвенція, Міжнародне гуманітарне право, норма.*

Мета дослідження полягає у тому, щоб з'ясувати проблеми які виникають під час імплементації міжнародного гуманітарного права в українське законодавство.

Розвиток нового міжнародного гуманітарного права починається з Женевської конвенції про поліпшення долі поранених на полі бою, ухваленої 22 серпня 1864 р. [1]. Саме з цієї, невеликої за обсягом Конвенції (10 статей), започаткувався новий етап в історії людства, тобто починається право

війни, а також гуманітарне право. Саме цей документ закладений в основі Гаазьких і Женевських конвенцій. Прийняття Конвенції засвідчило всьому світові відступ війни перед правом.

Міжнародне гуманітарне право охоплює комплекс правових норм, які регламентують різні сторони суспільних відносин, що є предметом правового регулювання цієї галузі права. Міжнародне гуманітарне право зробило значний внесок у справу захисту жертв війни і зменшення наслідків насильства. Війна тепер стала значно “цивілізованішою” [2; с 185].

Але міжнародне гуманітарне право не слід розглядати як справедливість, оскільки воно є лише віддзеркаленням справедливості, волі і бажання до встановлення справедливого міжнародного правопорядку і справедливих міжнародних відносин. Тому необхідно досягти застосування міжнародного гуманітарного права в якості обов’язкових норм для всіх суб’єктів без виключень.

Важливою проблемою міжнародного гуманітарного права є належна імплементація його норм у внутрішнє право держав і особливо дотримання їх під час збройних конфліктів. Міжнародно-правова норма, як і внутрішньодержавна правова норма, по суті, становить певну модель чи стандарт відповідної поведінки суб’єктів міжнародного права і без “запуску” механізму її імплементації є лише фразою в тексті міжнародно-правового договору. Як засвідчує практика, не завжди сторони, що перебувають у збройному конфлікті, дотримуються норм міжнародного гуманітарного права і тому зростає кількість жертв серед цивільного населення, спостерігаються інші негативні явища. Саме тому, з точки зору міжнародного права, слід забезпечити належну імплементацію норм міжнародного гуманітарного права.

Крім того, положення міжнародного гуманітарного права зобов’язують держави вживати необхідних заходів, спрямованих на забезпечення виконання його норм або розглядають певні аспекти цього обов’язку. Зазначений обов’язок впливає із зобов’язань держав-учасниць договорів, які є основою міжнародного гуманітарного права, за будь-яких обставин дотримуватись цих зобов’язань. Така імперативна вимога закріплена у ст. 1, загальній для чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., і ст. 1 Додаткового Протоколу I 1977 р. У них втілюється принцип, за яким чинні договори слід добросовісно виконувати. Такий самий обов’язок існує і щодо Додаткового Протоколу II 1977 р., хоча останній не містить відповідного положення, обмежуючись проголошенням основних норм.

Також, потрібно відмітити, що для ефективності імплементації існує певна сукупність правових засобів, що існують у відповідних правових та організаційних формах, використовуваних як суб’єктами міжнародного права на міжнародному рівні, так і державами в межах їх внутрішньодержавної юрисдикції для забезпечення досягнення цілей міжнародно-правового регулювання щодо жертв збройних конфліктів і заборони чи обмеження застосування відповідних засобів і методів збройної боротьби. При цьому існує, з одного боку, єдність міжнародної і внутрішньодержавної складової цього механізму, а з іншого – їх відносна самостійність. Переважно імплементація норм міжнародного права є прерогативою суверенних держав, що використовують для цього внутрішній організаційно-правовий механізм. Сфера міжнародно-правового регулювання часто охоплює питання, розв’язання яких неможливе за допомогою національних заходів. Наявність цих двох складових формує механізм імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Слід зазначити, що частково міжнародне гуманітарне право запозичило механізми імплементації характерні для міжнародного права загалом: принцип «*pacta sunt servanda*» [2, с 30].

Але зважаючи на те, що норми міжнародного гуманітарного права повинні діяти в специфічній обстановці, а саме під час збройного конфлікту більшість цих механізмів є неприйнятними і неефективними. Це зумовлюється в першу чергу тим, що збройні конфлікти досить часто призводять до розірвання дипломатичних та всіх інших зносин між державами сторонами конфліктів, як наслідок держави не завжди вважають себе зобов’язаними нормами міжнародного гуманітарного права у відношення держави-противника. Саме тому дана галузь міжнародного права розвинула особливий механізм імплементації.

Потрібно відмітити, що зобов’язання держав у міжнародного гуманітарного права виступає як об’єктивна основа їх імплементації в національне законодавство. При цьому контроль у сфері міжнародного гуманітарного права, залежно від змісту договірних зобов’язань, які підлягають перевірці, викликає, у свою чергу, і полісуб’єктність організаційних структур контрольних органів, створюваних державами. Саме тому, головна відповідальність за забезпечення ефективної реалізації норм міжнародного гуманітарного права покладається на державу, тому саме вона повинна виступити ініціатором формування механізму імплементації профільних норм на внутрішньодержавному рівні.

Положення міжнародного гуманітарного права зобов'язують держави вживати заходів, спрямованих на забезпечення виконання його норм, або розглядають певні аспекти цього обов'язку. Зазначений обов'язок випливає із зобов'язань держав-учасниць договорів, які є основою гуманітарного права, за будь-яких обставин дотримуватись цих зобов'язань. Така імперативна вимога закріплена у ст. 1, спільній (загальній) для чотирьох Женевських конвенцій 1949 року і ст. 1 I Додаткового протоколу. У них втілюється принцип, за яким чинні договори потрібно добросовісно виконувати. Такий самий обов'язок існує і щодо II Додаткового протоколу, хоч останній не містить відповідного застереження, обмежуючись проголошенням основних норм [3; 4; 5; 6; 7].

Зобов'язання держави, що випливає з цієї норми, не обмежується забезпеченням дотримання міжнародного гуманітарного права його власними збройними силами, але поширюється на забезпечення поваги з боку інших осіб чи груп, що діють фактично за його розпорядженнями, або під керівництвом і контролем. Крім того, деякі військові статuti й настанови та національні законодавства вимагають, щоб держави гарантували дотримання міжнародного гуманітарного права цивільними особами.

Слід зазначити, що імплементація міжнародного гуманітарного права на національному рівні, також, пов'язана з проблемою співвідношення міжнародного права з внутрішнім правом. У кожній національній правовій системі імплементація норм міжнародного права у внутрішньому законодавстві має певні особливості, зумовлені, головним чином, конституційними нормами, що стосуються співвідношення цих двох правопорядків.

Як уже зазначалося, міжнародне гуманітарне право, основу якого становлять чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року [3; 4; 6] та Додаткові протоколи I і II до них від 8 червня 1977 року, займає важливе місце у міжнародному публічному праві. Свідченням цього є те, що практично всі держави – члени ООН є учасницями Женевських конвенцій 1949 року. Україна ратифікувала Женевські конвенції 3 серпня 1954 року, а Додаткові протоколи I і II до них 25 січня 1990 року [6; 7]. Оскільки відповідно до статті 9 Конституції України “чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства”, норми міжнародного гуманітарного права являють собою внутрішні юридичні норми.

Також, норми міжнародного гуманітарного права в значній мірі є нормами *jus cogens*. Статтею 17 Закону України “Про міжнародні договори України” передбачено: “Якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулось у формі закону, встановлено інші правила ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України” [8]. Більшість положень міжнародного гуманітарного права є самоздійсненими. Вони є точними і повними. Держави повинні їх виконувати без додаткових внутрішніх правових заходів. Але у деяких випадках держави – учасниці Женевських конвенцій та Додаткових протоколів повинні вжити відповідних національних заходів щодо імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Відповідно до загальної статті 1, спільної для Женевських конвенцій і Додаткового протоколу I до них, визначається: “Високі Договірні Сторони зобов'язуються дотримувати та забезпечувати дотримання цієї Конвенції за всіх обставин”. Додатковий протокол I статтею 80 доповнює загальну статтю 1, зобов'язуючи Високі Договірні Сторони та учасників збройного конфлікту вжити відповідних заходів не тільки для імплементації положення угод, а і для спостереження за виконанням заходів з імплементації [3; 4; 6].

Заходи, які повинні вживати держави для імплементації міжнародного гуманітарного права на національному рівні, охоплюють широке коло проблем. Деякі з них потребують прийняття відповідних нормативно-правових актів. В Україні прийнято Закон України “Про символіку Червоного Хреста і Червоного Півмісяця в Україні” [9]; питання покарання за тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права знайшли своє відображення як у Кримінальному кодексі України, так і інших нормативних актах.

Література

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», Т 2. 1998.
2. Репецький В. М., Міжнародне гуманітарне право. / В. М. Репецький, В. М. Лисик. – К.: «Знання», 2007. – 467 с.
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 12.08.1949 .URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни Женева, 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#

5. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 12.08.49 р. URL: earch.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU49K05U.html

6. Дополнительный к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I). URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/6lkb31.htm>

7. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв вооруженных конфликтов немеждународного характера (Протокол II) URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/legal-fact-sheet/protocols-1977-factsheet-080607.htm>

8. Закону України Про міжнародні договори України// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 50, ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>

9. Закону України Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні № 1675-VI від 22.10.2009// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 36, ст. 316// URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14#Text>

Knush S. Problems of implementation of international humanitarian law. *International treaties in the field of international humanitarian law achieve their goal only when they are faithfully and fully implemented by the contracting parties. The norms of international humanitarian law, as well as the norms of other branches of modern international law, are perceived by national legal systems through implementation, which acts as a set of international norms developed by the international community to regulate the law of international treaties. This study highlights the problems of implementing such rules in national legislation.*

Keywords: war, custom, implementations, convention, International humanitarian law, norm.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

І. М. Конончук

У статті проаналізовано організаційно-правові засади спільної зовнішньої політики Європейського Союзу (далі – ЄС). Досліджено правовий статус та повноваження інституцій ЄС у сфері спільної зовнішньої політики. З'ясовано особливості функціонування інституційного механізму в рамках співпраці держав-членів у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Ключові слова: спільна зовнішня політика та політика безпеки, Європейський Союз, Високий представник Союзу із зовнішніх справ та політики безпеки, Європейська служба зовнішньополітичної діяльності.

Принципи, інститути та механізми реалізації зовнішньої політики Європейського Союзу визначені в Договорі про ЄС (далі – ДЄС) та Договорі про функціонування ЄС (далі – ДФЄС). Згідно зі ст. 21 ДЄС, у своїх діях на міжнародній арені ЄС керується такими принципами як демократія, верховенство права, універсальність і неподільність прав людини та свобод, повага до людської гідності, рівність і солідарність, дотримання принципів Статуту Об'єднаних Націй та норм міжнародного права.

ДЄС визначає такі цілі зовнішньої політики ЄС: захист цінностей, фундаментальних інтересів, безпеки, незалежності та цілісності ЄС; консолідацію та підтримку демократії, верховенства права, прав людини та принципів міжнародного права; збереження миру, запобігання конфліктам та зміцнення міжнародної безпеки; сприяння сталому економічному, соціальному та екологічному розвитку країн, що розвиваються, з першочерговою метою подолання бідності; заохочення інтеграції усіх держав у світову економіку, з поступовою ліквідацією обмежень у міжнародній торгівлі; сприяння розвитку міжнародних заходів у сфері збереження та покращення навколишнього середовища, сталому управлінню світовими природними ресурсами; допомогу населенню, державам та регіонам, що зазнають катастроф природного чи техногенного характеру; розвиток міжнародної системи, заснованої на тісній багатосторонній співпраці та якісному глобальному управлінні [1].

Спільна зовнішня політика та політика безпеки підпорядковуються спеціальним правилам і процедурам. Її визначають Європейська рада й Рада, які приймають акти одноголосно, якщо інакше не встановлено ДЄС і ДФЄС. Ухвалення законодавчих актів із цих питань виключається.

Європейська рада визначає стратегічні інтереси ЄС, фіксує цілі й установлює загальні напрями спільної зовнішньої політики та політики безпеки, включаючи питання, що мають наслідки у сфері оборони. Європейська рада ухвалює необхідні рішення (ст. 22 ДЄС). Рішення Європейської ради щодо стратегічних інтересів і цілей Союзу стосуються спільної зовнішньої політики й політики безпеки та інших сфер зовнішньополітичної діяльності Союзу. Такі рішення можуть стосуватися відносин Союзу з окремою країною чи регіоном або передбачати тематичний підхід. Вони визначають термін дії й засоби, які мають надаватися Союзом і державами-членами. Європейська рада діє одноголосно за рекомендацією Ради, ухваленою відповідно до умов, передбачених для кожної сфери. Голова Європейської ради, згідно зі ст. 15 ДЄС, представляє Союз у зовнішніх зносинах із питань СЗППБ без шкоди для повноважень Високого представника із зовнішніх справ та політики безпеки [1].

Згідно зі ст. 26 ДЄС, Рада розробляє спільну зовнішню політику й політику безпеки та ухвалює рішення, необхідні для її визначення й реалізації на основі загальних напрямів і стратегічних настанов, визначених Європейською радою. Кожна держава-член, Високий представник Союзу із зовнішніх справ та політики безпеки самостійно чи за підтримки з боку Комісії можуть вносити на розгляд Ради будь-яке питання стосовно спільної зовнішньої політики й політики безпеки та передавати на її розгляд, відповідно, ініціативи або пропозиції. Рада може укладати міжнародні угоди у сфері СЗППБ з іншими державами чи міжнародними організаціями відповідно до загальних правил їх укладання у сфері зовнішніх зносин ЄС [1].

Високий представник Союзу із зовнішніх справ та політики безпеки призначається Європейською радою кваліфікованою більшістю голосів за погодженням із Головою Європейської комісії та за згодою Європейського парламенту й діє відповідно до мандату Ради, відповідаючи за гармонізацію та координацію зовнішньої діяльності ЄС між Європейською комісією й Радою (ст. 18 ДЄС). Високому представнику Союзу із зовнішніх справ і політики безпеки під час виконання його повноважень допомагає Європейська служба зовнішньополітичної діяльності. Згідно зі ст. 27 ДЄС, ця служба співпрацює з дипломатичними відомствами держав-членів і включає посадових осіб компетентних служб Генерального секретаріату Ради й Комісії, а також персонал, направлений дипломатичними відомствами держав-членів.

Високий представник головує на засіданнях Ради ЄС із зовнішніх зносин і є одним із заступників Голови Європейської комісії. Він забезпечує послідовність зовнішньополітичної діяльності Союзу. У межах Комісії він відповідає за виконання обов'язків, поширених на цей орган у сфері зовнішніх зносин, та за координацію інших аспектів зовнішньополітичної діяльності Союзу (ст. 18 ДЄС).

Певними обсягами компетенції у сфері СЗППБ наділено також Європейську комісію, оскільки Високий представник Союзу із зовнішніх справ та політики безпеки одночасно є заступником Голови Комісії. Європейська комісія, відповідно до ДЄС, веде переговори щодо укладання міжнародних договорів, здійснює представництво ЄС у міждержавних організаціях.

Згідно з положеннями ДЄС, компетенція Європейського парламенту теж у сфері СЗППБ досить обмежена. В ст. 36 ДЄС зазначено, що Високий представник Союзу із зовнішніх справ та політики безпеки регулярно консультується з Європейським парламентом із головних аспектів й основоположних пріоритетів СЗППБ, а також інформує його щодо шляхів розвитку цих політик. Високий представник слідкує за тим, щоб думка Європейського парламенту була врахована, а його спеціальні представники можуть залучатися до інформування Європейського парламенту [1].

Згідно зі ст. 24 ДЄС Суд ЄС не має юрисдикції щодо положень, які стосуються сфери СЗППБ, за винятком юрисдикції щодо контролю за дотриманням ст. 40 цього Договору та контролю за законністю певних рішень, передбачених у другому абзаці ст. 275 ДФЄС. Держава-член, Європейський парламент, Рада чи Комісія можуть отримати висновок Суду щодо відповідності міжнародних угод договорам ЄС. У разі негативного висновку Суду ця угода може набути чинності лише тоді, коли до неї будуть внесені зміни чи буде зроблений перегляд договорів (ст. 218 ДФЄС) [1; 2].

Комітет з питань політики і безпеки, не порушуючи вимог ст. 240 ДФЄС, слідкує за міжнародною ситуацією у сферах стосовно СЗППБ, а також сприяє визначенню політики шляхом підготовки висновків для Ради на її прохання, на прохання Високого представника Союзу із зовнішніх справ та політики безпеки чи за власною ініціативою. Комітет також стежить за процесом

реалізації узгодженої політики, не зменшуючи при цьому повноважень Високого представника (ст. 38 ДЕС). Засідання в межах Комітету відбуваються на рівні високих урядовців держав-членів ЄС у ранзі послів переважно двічі на тиждень [1].

Особливу роль у процесі реалізації СЗППБ відведено державам-членам, які беруть активну участь у формуванні спільної зовнішньої політики, а також займаються її реалізацією на національному рівні в тісній співпраці з інституціями ЄС. Тому, як свідчить ст. 32 ДЕС, держави-члени, перш ніж реалізувати будь-які дії на міжнародній арені або взяти на себе якісь зобов'язання, які можуть вплинути на інтереси Союзу, повинні провести консультації з іншими державами в межах Європейської ради або Ради. За допомогою зближення своїх дій держави-члени забезпечують здатність Союзу обстоювати свої інтереси й цінності на міжнародній арені. Держави-члени повинні демонструвати взаємну солідарність.

Дипломатичні місії держав-членів і делегації ЄС у третіх країнах та при міжнародних організаціях співпрацюють одна з одною й сприяють формулюванню та реалізації спільного підходу.

Отже, реформування сфери спільної зовнішньої політики ЄС пов'язане з прийняттям Лісабонського договору 2007 р. Повноваженнями у сфері СЗППБ наділені як головні інституції ЄС (Європейська рада, Рада, Європейська комісія, Європейський парламент), так і ціла система спеціальних органів для реалізації відповідної політики ЄС (Високий представник Союзу з зовнішніх справ та політики безпеки, Європейська служба зовнішньої діяльності, Комітет з питань політики та безпеки й робочі групи з проблем СЗППБ). Держави-члени активно і беззастережно підтримують зовнішню політику ЄС у дусі лояльності та взаємної солідарності та дотримуються заходів Союзу у цій сфері.

Література

1. Договір про Європейський Союз. URL: <https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-force.html> (дата звернення: 20.05 2021).
2. Договір про функціонування Європейського Союзу URL: <https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-force.html> (дата звернення: 20.05 2021).

Kononchuk I. Organizational and legal bases of the common foreign policy of the European Union. *The article analyzes the organizational and legal framework of the common foreign policy of the European Union (hereinafter – the EU). The legal status and powers of the EU institutions in the field of common foreign policy are studied. The peculiarities of the functioning of the institutional mechanism within the framework of cooperation of member states in the field of common foreign and security policy are clarified.*

Keywords: *common foreign and security policy, European Union, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, European External Action Service.*

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИКИ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

В. М. Кравчук

Успіхи та досягнення у роботі юриста багато в чому залежать від того, наскільки він вміє працювати з людьми, оперувати фактами і правильно застосовувати потрібну правову норму. Тому надзвичайно великого значення набуває одержання здобувачами вищої юридичної освіти не лише глибоких теоретичних знань, а й практичних навичок, вміння кваліфіковано застосовувати право у вирішенні конкретних завдань, складних життєвих ситуацій.

Ключові слова: *вища юридична освіта; карантин; пандемія; практика.*

Уже більше року Україні діють нові безпрецедентні правила, що встановлюють обмеження, спрямовані на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, запровадженими постановою Кабінету Міністрів України № 211 від 11 березня 2020 року та продовженими постановами Кабінету Міністрів України № 392 від 20 травня 2020 року, № 641 від 22 липня 2020 року, № 1236 від 9 грудня 2020 року, № 104 від 17 лютого 2021 року та № 405 від 21 квітня 2021 року якою продовжено карантин на території

України з 30 квітня 2021 року до 30 червня 2021 року. Встановлення обмежувальних заходів закономірно спричинило зміни в реалізації конституційного права людини і громадянина на вищу освіту.

Відповідно до ст. 1 ч. 1 п. 17 Закону України «Про вищу освіту», практики входять до комплексу освітніх компонентів освітніх (освітньо-професійних, освітньо-наукових чи освітньо-творчих) програм, спрямовані на досягнення передбачених такими програмами результатів навчання, що дають право на отримання визначеної освітньої або освітньої та професійної (професійних) кваліфікації (кваліфікацій).

Як зазначено в ст. 51 ч. 1 Закону України «Про вищу освіту», практична підготовка осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, здійснюється шляхом проходження ними практики на підприємствах, в установах та організаціях згідно з укладеними закладами вищої освіти договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку.

Одним з пріоритетних завдань готовності сучасного правника вважається професійна компетентність, володіння навчальними і розвивальними технологіями. Цією майстерністю майбутні юристи оволодівають на практиці відповідних базах практик.

Освоєння практичних навичок відбувається, звичайно, і в процесі вивчення спеціальних дисциплін, зокрема на практичних, семінарських та лабораторних заняттях. Проте отримані у вузі знання і навички повинні бути закріплені безпосередньо в практичній діяльності. Основною метою практики є поглиблення і закріплення знань, набутих у процесі навчання, розвиток навичок дослідницької та практичної роботи, розв'язання прикладних завдань, набуття досвіду ділового спілкування, підготовка до самостійної роботи на посадах, що передбачені відповідною кваліфікаційною характеристикою юриста [1, с. 3].

Практика здобувачів вищої юридичної освіти передбачає безперервність та послідовність її проведення для одержання практичних знань і вмінь відповідно до освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавр та магістр.

Відповідно до Стандарту вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань 08 «Право», спеціальності 081 «Право», затвердженого і введеного в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 12 грудня 2018 року № 1379, здобувач вищої освіти ступеня вищої освіти бакалавр зі спеціальності 081 «Право» повинен продемонструвати такі результати навчання, що стосуються правозастосування: 1) застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки; 2) готувати проекти необхідних актів застосування права відповідно до правового висновку зробленого у різних правових ситуаціях; 3) надавати консультації щодо можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів у різних правових ситуаціях.

Стандарт вищої освіти України другого (магістерського) рівня вищої освіти для отримання освітнього ступеню вищої освіти «магістр» за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право», затверджений і введений в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 17 серпня 2020 року № 1053 передбачає, що здобувач вищої освіти ступеня вищої освіти магістр зі спеціальності 081 «Право» повинен вміти: 1) обґрунтовано формулювати свою правову позицію, вміти опонувати, оцінювати докази та наводити переконливі аргументи; 2) ефективно опрацьовувати та використовувати інформацію для проведення практичної діяльності; 3) використовувати передові знання і методики у процесі правотворення та правозастосування інститутів публічного та приватного права і кримінальної юстиції; 4) аналізувати та оцінювати практику застосування окремих правових інститутів; 5) обґрунтовувати правову позицію на різних стадіях правозастосування; 6) мати практичні навички розв'язання проблем, пов'язаних з реалізацією процесуальних функцій суб'єктів правозастосування; 7) брати продуктивну участь у розробці проектів нормативно-правових актів, обґрунтовувати суспільну обумовленість їх прийняття, прогнозувати результати їх впливу на відповідні суспільні відносини; 8) інтегрувати необхідні знання та розв'язувати складні задачі правозастосування у різних сферах професійної діяльності.

Для вітчизняних закладів вищої юридичної освіти карантин є своєрідним випробуванням онлайн-системи навчання. За весь його період ми побачили можливості, проблеми та виклики дистанційної освіти.

Звісно, Міністерство освіти і науки України ухвалило низку управлінських рішень, щоб адаптувати освітні процеси до умов карантину, надало роз'яснення для закладів вищої освіти та публікує рекомендації на своїх офіційних ресурсах.

Карантин вносить свої корективи не лише в освітній процес, а й в процес проходження практики здобувачами вищої юридичної освіти. Адже з самого початку карантину виникло питання

проведення якісної практичної підготовки здобувачів вищої юридичної освіти під час перебування в домашніх умовах (під час ізоляції).

Міністерство освіти і науки України рекомендує у разі неможливості виконання навчальних планів у повному обсязі для не випускних курсів затвердити зміни до навчальних планів та індивідуальних навчальних планів здобувачів освіти, які передбачають завершення в наступному навчальному році або перенесення практичної підготовки на наступний навчальний рік.

Але для закладів вищої юридичної освіти ситуація є різною у питаннях організації проходження практики. Вирішувати, чи продовжуватиметься практика здобувачами вищої юридичної освіти під час карантину, доведеться разом закладам вищої освіти та базами практик (судами, органами юстиції, прокуратурами, адвокатами, нотаріусами тощо).

З одного боку, заклади вищої юридичної освіти самостійно приймають рішення про подальшу організацію практики здобувачів вищої юридичної освіти, а з іншого, потрібно враховувати особливості роботи баз практик (чи продовжують вони роботу під час карантину, чи переходить у режим призупинення діяльності).

Якщо бази практик під час карантину продовжують працювати, то підстав для зміни умов практики з їхнього боку немає. Під час карантину бази практик мають звернути особливу увагу на безпеку роботи практиканта та створювати безпечні умови на час проведення практики. Якщо під час карантину база практики не зможе цього забезпечити, їй варто узгодити з закладом вищої юридичної освіти подальший порядок дій щодо проходження практики здобувачами вищої юридичної освіти.

Окремі заклади вищої юридичної освіти організували проходження практики та захист звітів дистанційно. Важливу роль в цьому процесі відіграють керівники практик від закладів вищої юридичної освіти, адже вони першочергово відповідають за організацію практичної підготовки студентів.

Дистанційне проходження практики здобувачами вищої юридичної освіти вимагає наявності детально розроблених програм та методичних рекомендацій, які пройшли належну апробацію. Тому, до імплементації дистанційного проходження практики здобувачами вищої юридичної освіти необхідно підходити з обережністю. Перед закладами вищої юридичної освіти і керівниками практик ставляться завдання пошуку і напрацювання нових методик проведення практики. Це дозволить здобувачами вищої юридичної освіти набути належних практичних навичок, що стане елементом їх успішної професійної діяльності.

Література

1. Кравчук В. М., Юхимюк О. М. Методичні рекомендації з організації та проходження практики студентами юридичного факультету. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2011. 116 с.

Kravchuk V. Modern challenges of organization of practice by higher legal education accessories in the pandemic. *Successes and achievements in the lawyer's work depend on the skills of working with people, to operate facts and correctly apply the necessary legal norm. Therefore, it is extremely important for students of higher legal education to receive not only deep theoretical knowledge, but also practical skills, the ability to apply the law in solving specific problems, difficult life situations.*

Keywords: *higher legal education; quarantine; pandemic; practice.*

ЗАХИСТ ПРАВ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В СУДАХ

В. В. Ладиченко

Досліджується активне використання органами місцевого самоврядування механізмів судового захисту громад в конституційних, цивільних, господарських, адміністративних правовідносинах.

Ключові слова: *суд, захист прав, місцеве самоврядування, об'єднані територіальні громади.*

Ефективне функціонування об'єднаних територіальних громад значним чином залежить від правового забезпечення, гарантування захисту прав і законних інтересів органів місцевого самоврядування [1].

Порушення прав місцевого самоврядування зачіпають інтереси усіх жителів населених пунктів, що входять до складу об'єднаної територіальної громади. Для забезпечення захисту порушеного права, законного інтересу чи поновлення порушеного права об'єднана територіальна громада може звернутися до багатьох засобів правового захисту, однак саме судовий захист є головною правовою гарантією для місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 124 Конституції України, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір, і відповідно, держава, таким чином, визначає саме судовий захист найбільш важливим і ефективним механізмом захисту прав та інтересів громадян, фізичних та юридичних осіб в разі порушення їхніх прав чи законних інтересів. Конституційні гарантії щодо функціонування, захисту прав і законних інтересів місцевого самоврядування передбачені рядом статей Основного Закону України.

Ст. 11 Європейської Хартії місцевого самоврядування, також зазначено, що органи місцевого самоврядування мають право використовувати засоби правового захисту для забезпечення вільного здійснення своїх повноважень і вимагати поваги до принципів місцевого самоврядування, які закріплені в конституції чи національному законодавстві. Гарантії реалізації права органу об'єднаної територіальної громади на звернення до суду з метою захисту інтересів територіальної громади деталізовано у прямих нормах Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», зокрема: сільський, селищний, міський голова звертається до суду щодо визнання незаконними актів інших органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, які обмежують права та інтереси територіальної громади (ч. 15 ст. 42), а також повноваження ради та її органів (ч. 4 ст. 42); органи та посадові особи місцевого самоврядування мають право звертатися до суду щодо визнання незаконними актів місцевих органів виконавчої влади, інших органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад, повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування (ч. 4 ст. 71) [2].

В результаті адміністративно-територіальних змін в системі органів місцевого самоврядування в Україні об'єднані територіальні громади стали правонаступниками сільських та селищних сільських рад, що втратили свій статус юридичної особи. І для захисту прав та законних інтересів об'єднаних територіальних громад, як суб'єктів владних повноважень, наразі на практиці широко застосовуються норми відповідного процесуального законодавства. Зокрема, у справах цивільного провадження це має здійснити суд за заявою ради, що є правонаступником або позивача, залучивши до участі у справі правонаступника відповідача, що передбачено ст. 55, ст. 253 ЦПК України [3]. У справах адміністративного провадження це передбачено ст. 52 КАС України [4], згідно з якою у разі вибуття або заміни сторони чи третьої особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд допускає на будь-якій стадії судового процесу заміну відповідної сторони чи третьої особи її правонаступником. Усі дії, вчинені в адміністративному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього в такій самій мірі, у якій вони були б обов'язкові для особи, яку він замінив. В разі якщо йдеться про господарський процес (наприклад, якщо позивач є фізичною особою-підприємцем або юридична особа), то питання процесуального правонаступництва у господарському процесі регламентуються ст. 52 ГПК України [5].

Проблематика судового захисту прав та інтересів місцевого самоврядування охоплює різні напрямки правоохоронної та правозахисної діяльності, що зумовлено потребами захисту прав різних суб'єктів місцевого самоврядування у різних правовідносинах, зокрема у конституційних, адміністративних, цивільних, господарських. Так, на практиці виникає потреба захисту прав територіальної громади як в цілому, так і її окремих складових частин – наприклад, сільського округу міської об'єднаної територіальної громади, сільського округу селищної об'єднаної територіальної громади, громади району в місті, громади мікрорайону та ін., органів та посадових осіб місцевого самоврядування, прав окремих громадян на участь у здійсненні місцевого самоврядування тощо. Зокрема, справедливо, на наш погляд, деякими науковцями даної сфери пропонується розглядати проблему судового захисту місцевого самоврядування з двох позицій: при «зовнішніх» порушеннях (органами державної влади, їх посадовими особами) та у випадках порушення прав на місцеве самоврядування «зсередини» – органами й посадовими особами місцевого самоврядування, а також окремими юридичними особами й громадянами [6, с. 276].

Щодо практичної сторони порушеної проблематики, то слід відзначити, що органи місцевого самоврядування при вирішенні місцевих питань та захисті інтересів громади іноді діють і навпаки,

тобто захищають розпорядження голови громади чи рішення ради громади, які прийняті з перевищенням повноважень або відверто шкодять громаді, штучно «відрізаючи» можливість громади на захист порушеного права чи законного інтересу. Нажаль, такі випадки часто мають місце при відчуженні чи передачі в довгострокову оренду земельних ділянок комунальної власності; відчуження об'єктів нерухомого майна [7] з комунальної власності у приватну (або афілійованим громадським структурам, засновниками яких є декілька конкретних осіб, зокрема родичі депутатів місцевих рад) [7]; встановлення завищених тарифів на надання певних житлово-комунальних послуг [7] чи користування громадським транспортом [8], [9]; обмеження або скорочення комунальних медичних закладів або їх структурних підрозділів, що іноді відбувається саме для прибирання з ринку конкурента перед відкриттям представництва приватної мережі, наприклад, медичних послуг [10]; встановлення тарифів на ритуальні послуги тощо. І судовий захист для громади іноді перетікає з правової площини в місцеві політичні протистояння.

Література

1. Ладиченко В. В., Ємельяненко К. О. Особливості правового регулювання місцевого самоврядування в умовах децентралізації // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017 № 2 С. 32-39.
2. Kidalov S., Vitiv V., Golovko L., Ladychenko V. (2020). Legal Regulation of Waste Management in Ukraine on the Way to European Integration. *European Journal of Sustainable Development*, 2020, Volume 9, issue: 2, 422-430.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 16.05.2021)
4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 16.05.2021)
5. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 16.05.2021)
6. Тімашов В. О., Олещенко Ю. В.. Адміністративно-правові засади захисту прав громадян в об'єднаних територіальних громадах. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 275-278.
7. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 09 листопада 2018 року (Про визнання протиправним та скасування рішення Виконавчого комітету Таїровської селищної ради Овідіопольського району Одеської області № 180 від 17 липня 2018 року (Про встановлення тарифу на послуги з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення, які надаються ТОВ «Комунсервіс»)). Справа № 1540/3828/18. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/77955230/> (дата звернення: 16.05.2021)
8. Постанова Верховного суду України у складі Касаційного адміністративного суду від 25.04.2018 року (Про визнання протиправними дії Сумської міської ради щодо прийняття рішень виконавчого комітету Сумської міської ради № 470). Справа № 591/6936/15-а (2а/591/382/15). Провадження №К/9901/10131/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73700635>. (дата звернення: 16.05.2021)
9. Рішення Роменського міськрайонного суду Сумської області (щодо розгляду справи про визнання недійсним та скасування Рішення Виконавчого комітету Роменської міської ради Сумської області про підвищення тарифів на перевезення пасажирів в міському транспорті. URL: <https://rmm.su.court.gov.ua/sud1815/pres-centr/novyny/338012/> (дата звернення: 16.05.2021)
10. Рішення Донецького окружного адміністративного суду Донецької області від 21.09.2020 року «Про застосування заходів реагування у вигляді повного зупинення експлуатації (роботи) Відокремленого структурного підрозділу Комунального закладу охорони здоров'я «Обласний клінічний шкіро-венерологічний диспансер м. Краматорська» у м. Костянтинівка, Донецької області». Справа № 200/2221/20-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91950362> (дата звернення: 16.05.2021)

Ladychenko V. Protection of united territorial communities rights in courts. Investigated judicial protection mechanisms of local governments in constitutional, civil, economic, administrative legal relations.

Keywords: court, protection of rights, local self-government, united territorial communities.

ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ НА ПОСАДУ СУДДІВ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Л. М. Мусійчук

Досліджено питання конституційного та законодавчого забезпечення процедури призначення на посаду судді в Україні. Визначено особливості правового регулювання порядку призначення на посаду судді.

Ключові слова: правосуддя; призначення на посаду судді; суд; суддя.

Сьогодні питання призначення суддів на посади набуває особливої актуальності, оскільки авторитет судової системи залежить від професіоналізму конкретних суддів.

Питання призначення суддів на посади розглядалися такими вітчизняними вченими та практиками, як В. Бринцевим, В. Городовенком, В. Долежаном, В. Єгоровою, В. Кравчуком, І. Марочкіним, І. Назаровим, М. Оніщуком, С. Прилуцьким, А. Селівановим, В. Сердюком, Л. Скоморохою, О. Скрипнюком, В. Стефанюком, В. Федоренком, В. Шаповалом, Ю. Шемшученком, В. Шишкіним, Н. Шукліною та іншими.

Як зазначає В. Кравчук, порядок призначення та обрання суддів на посади сьогодні більше регламентований чинним законодавством, ніж раніше. Це обумовлено зміною умов функціонування судів, змісту суспільної ролі судді як основного носія судової влади [1, с. 31].

На сьогоднішній день механізм призначення суддів на посади регламентується положенням статті 128 Конституції України, яка передбачає, що призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. Також, призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом. Подальшого розвитку дані положення набули у розділі четвертому «Порядок зайняття посади судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року, зі змінами (далі – Закон) [2].

Призначення на посаду судді регулюється статтею 70 Закону, та включає такі стадії: 1) рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про оголошення добору кандидатів на посаду судді з урахуванням прогнозованої кількості вакантних посад суддів; 2) розміщення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на своєму офіційному веб-сайті оголошення про проведення добору кандидатів на посаду судді. В оголошенні має бути зазначено кінцевий термін подання документів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, що не може бути меншим ніж 30 днів із дати розміщення оголошення, а також прогнозована кількість вакантних посад суддів на наступний рік; 3) подання особами, які виявили намір стати суддею, до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідної заяви та документів, визначених статтею 71 цього Закону; 4) здійснення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України перевірки відповідності осіб, які звернулися із заявою для участі в доборі, установленим цим Законом вимогам до кандидата на посаду судді на основі поданих документів; 5) допуск Вищою кваліфікаційною комісією суддів України осіб, які за результатами перевірки на час звернення відповідають установленим цим Законом вимогам до кандидата на посаду судді, до участі у доборі та складенні відбіркового іспиту; 6) складення особою, допущеною до участі у доборі, відбіркового іспиту; 7) встановлення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України результатів відбіркового іспиту та їх оприлюднення на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; 8) проведення стосовно осіб, які успішно склали відбірковий іспит, спеціальної перевірки в порядку, визначеному законодавством про запобігання корупції, з урахуванням особливостей, визначених статтею 74 цього Закону; 9) проходження кандидатами, які успішно склали відбірковий іспит та пройшли спеціальну перевірку, спеціальної підготовки; отримання свідоцтва про проходження спеціальної підготовки; 10) складення кандидатами, які пройшли спеціальну підготовку, кваліфікаційного іспиту та встановлення його результатів; 11) зарахування Вищою кваліфікаційною комісією суддів України кандидатів на посаду судді за результатами кваліфікаційного іспиту до резерву на заміщення вакантних посад судді, визначення їх рейтингу, оприлюднення списку кандидатів на посаду судді, включених до резерву та рейтингового списку, на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; 12) оголошення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України відповідно до кількості вакантних посад судді у місцевих судах конкурсу на заміщення таких посад; 13) проведення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України конкурсу на заміщення вакантної посади судді на основі

рейтингу кандидатів, які взяли участь у такому конкурсі, та внесення рекомендації Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді; 14) розгляд Вищою радою правосуддя рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ухвалення рішення щодо кандидата на посаду судді; 15) видання указу Президента України про призначення на посаду судді – у разі внесення Вищою радою правосуддя подання про призначення судді на посаду [2].

Відповідно до ст. 80 Закону, призначення на посаду судді здійснюється Президентом України на підставі та в межах подання Вищої ради правосуддя, без перевірки додержання встановлених цим Законом вимог до кандидатів на посаду судді та порядку проведення добору чи кваліфікаційного оцінювання кандидатів. Будь-які звернення щодо кандидата на посаду судді не перешкоджають його призначенню на посаду. Викладені в таких зверненнях факти можуть бути підставою для порушення Президентом України перед компетентними органами питання про проведення в установленому законом порядку перевірки цих фактів [2].

Частиною 2 цієї ж статті Закону передбачено, що Президент України видає указ про призначення судді не пізніше тридцяти днів із дня отримання відповідного подання Вищої ради правосуддя [2].

Таким чином, конституційні та законодавчі вимоги, що встановлюють порядок призначення суддів на посаду, зумовлюють наділення останніх специфічними правами та обов'язками, а також гарантіями, які дозволяють їм ефективно здійснювати функцію правосуддя.

Література

1. Кравчук В. М. Порядок призначення та обрання суддів на посаду як елемент їх конституційно-правового статусу. Юридичний вісник. 2014. № 3. С. 30-33.

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 року, зі змінами. Офіційний вісник України. 2016. № 56. ст. 1935.

Musiichuk L. The procedure for appointing a judge as constitutional and legal category. In the article issues of constitutional and legislative support of the procedure for appointing to the position of a judge in Ukraine have been considered. The peculiarities of the legal regulation of the procedure for appointing to the position of a judge are determined.

Keywords: justice; appointing a judge; court; judge.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Г. Я. Наконечна

Аналізуються основні акти законодавства, які регулюють питання місцевого самоврядування в Україні. Встановлюється необхідність удосконалення нормативно-правової бази з питань місцевого самоврядування та розроблення механізмів забезпечення його удосконалення.

Ключові слова: правове регулювання, місцеве самоврядування, Конституція, Європейська Хартія місцевого самоврядування, Всесвітня декларація місцевого самоврядування.

Місьцеве самоврядування є важливим фактором демократизації суспільного життя, децентралізації управління та необхідною передумовою становлення громадянського суспільства.

Стан наукової розробки проблем місцевого самоврядування зокрема свідчить про те, що українські вчені зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблематики, створили підґрунтя для її подальшого вивчення. Водночас питання, пов'язані з сучасним станом реалізації законодавства, яке регулює місцеве самоврядування, досліджено недостатньо.

В Україні місцеве самоврядування є невід'ємною складовою частиною системи публічної влади. У той же час як окремі елементи, так і система місцевого самоврядування в цілому ще не досягли того рівня впливу на економічний і гуманітарний розвиток громад і суспільства, який вони мають у більшості демократичних країн Європи і світу. Причиною цього є як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори.

Правовою основою діяльності місцевого самоврядування виступають: Українське законодавство – Конституція України, закони «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» від 15.07.1997 р. №452/97-ВР, «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. №280/97-ВР, «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 р. № 595-VIII, «Про статус депутатів місцевих рад» від 11.07.2002 р. №93-IV, «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 р. № 2493-III, «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15.01.1999 р. №401-XIV, «Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні, затверджене Постановою Верховної Ради України від 17.12.1993 р. №3748-XII, Хартія українських міст, прийнята 26.06.1997 р. Крім того, компетенція органів місцевого самоврядування деталізується у галузевому законодавстві; Міжнародно-правові акти – Всесвітня декларація місцевого самоврядування, прийнята 26.09.1985 р. Всесвітньою асоціацією місцевого самоврядування, Європейська декларація прав міст, прийнята Постійною конференцією місцевих і регіональних органів влади Європи (CLRAE) Ради Європи 18.03.1992 р., Європейська хартія міст, прийнята 17-19.03.1992 р. у Страсбурзі, Хартія Конгресу місцевих і регіональних влад Європи (КМРВС), ухвалена Комітетом Міністрів 14.01.1994 р.; Локальне законодавство – статuti територіальних громад, регламенти місцевих рад, положення про символіку територіальної громади та інші акти, які приймаються органами і посадовими особами місцевого самоврядування.

Варто проаналізувати окремі нормативні дефініції місцевого самоврядування. В Конституції України (ст. 140) вона одна: «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [1].

У базовому Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 2) вона інша: «Місцеве самоврядування в Україні це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [2].

В Європейській Хартії місцевого самоврядування (надалі – Хартія) дефініція зовсім інша: «Місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення» [3].

Україна, ратифікувавши Європейську Хартію, яка стала складовою національного законодавства, реалізувала трохи іншу концепцію, ніж передбачена в ній, а саме: первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень визначено територіальну громаду села, селища, міста (ст. 6 Закону), тобто саме територіальна громада в Україні є стрижнем місцевого самоврядування (а не органи місцевого самоврядування, як у Європейській Хартії).

Як відомо, Хартія на сьогоднішній день є основним міжнародно-правовим документом для держав-членів Ради Європи. Вона містить стандарти організації управління на місцях, які є обов'язковими для держав-членів цієї міжнародної організації. А Україна, яка є членом Ради Європи, зобов'язала себе здійснювати розробку будь-якого законодавства у сфері місцевого самоврядування та регіонального розвитку із обов'язковим урахуванням відповідних правових актів цієї міжнародної організації, в тому числі Хартії.

Відсутність у нашій державі концептуального бачення розбудови місцевого самоврядування призводить до дезінтеграції в ході законотворчого процесу, безсистемного напрацювання законодавчих актів, неузгодженості щодо їх розробки та прийняття, різних підходів до визначення статусу, компетенції та відповідальності суб'єктів місцевого самоврядування [4].

Концептуальні засади побудови і функціонування системи місцевого самоврядування також визначені і викладені у міжнародних актах, до яких приєдналась і Україна. Це «Всесвітня декларація місцевого самоврядування» та, як вище зазначено, «Європейська хартія про місцеве самоврядування».

Всесвітню декларацію місцевого самоврядування розроблено Всесвітньою асоціацією місцевого самоврядування. У Преамбулі Всесвітньої декларації обґрунтовується доцільність заснування системи місцевого самоврядування. У ній зазначається, що місцеве самоврядування є найближчим до громадян рівнем управління своїми справами. Підкреслюється, що найкраще саме на місцевому рівні створювати умови для побудови такої гармонійної громади, (тобто територіальних колективів людей), до якої б громадяни відчували свою належність та відповідали за неї. Висловлюється побажання того, щоб Декларація стала для всіх націй стандартом, до якого слід

прагнути. У Всесвітній Декларації наголошується на тому, що місцеве самоврядування передовсім має бути визнане як принцип у Конституції країни або в основному законі про урядові структури держави (ст. 1). Ця ж ідея проводиться і в Європейській хартії, згідно зі ст. 2 якої принцип місцевого самоврядування має бути визнаний у законодавстві країни і по можливості – в її конституції. У Декларації коротко викладається концепція місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування, говориться в Декларації, – це право та обов'язок місцевих органів влади регулювати та вести державні справи під свою особисту відповідальність і в інтересах місцевого населення. Таким чином, розглядаючи деякі нормативно-правові акти поверхнево, а деякі більш ретельніше, слід зазначити, що вони потребують удосконалення [5].

Визначено, що нормативно-правове поле щодо функціонування та розвитку місцевого самоврядування в Україні складається із регуляторних актів різного рівня. Отже, нагальною є потреба збалансувати норми Конституції України, Хартії та законодавства, що регулює функціонування місцевого самоврядування.

Література

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. (редакція від 1 січня 2020 р.). Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
3. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. (редакція від 16 листопада 2009 р.). Офіційний вісник України. 2015. № 39
4. Проблеми правового регулювання місцевого самоврядування <https://lexinform.com.ua/dumkaeksperta/problemy-pravovogo-regulyvannyamistseвого-samovryaduvannya-v-ukrayini/>
5. Золотоноша О. Правове регулювання місцевих органів влади <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/3/26.pdf>

Nakonechna H. Problems of legal regulation of local self-government in Ukraine. *The main acts of legislation regulating the issues of local self-government in Ukraine are analyzed. The need to improve the legal framework for local self-government and develop mechanisms to ensure its improvement is established.*

Keywords: *legal regulation, local self-government, Constitution, European Charter of Local Self-Government, World Declaration of Local Self-Government.*

О СООТНОШЕНИИ ЮРИДИЧЕСКОЙ И ФАКТИЧЕСКОЙ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

И. Г. Скороход, В. М. Цехновецкая

В статье рассмотрено различие и соотношение юридических и фактических Конституций. Описана структура Конституции Республики Беларусь от 15 марта 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканском референдуме 24.11.1996 г. и 17.10.2004 г.), ее классификация.

Ключевые слова: *Конституция, нормативно-правовой акт, Основной Закон государства, государственная власть, фактическая и юридическая Конституции.*

Термин «конституция» происходит от лат. «constitutio» и обозначает установление, строение. В современных общественных отношениях конституция имеет два значения. Во-первых, конституция определяет структуру государственного устройства; во-вторых, рассматривается как характеристика и строение существующих общественных отношений.

В первом случае речь идет о фактической конституции, которая непосредственно связана с возникновением общества. Именно она является «формулой» и означает сложившуюся систему общественных отношений, связанную с традициями определенного общества, механизмами управления государством, включая реализацию и регулирование прав и свобод граждан. Следовательно, фактическая конституция отвечает на такие вопросы общества: как живут люди и как в отношении них действует государство.

Во втором случае речь идет о юридической конституции – нормативный правовой акт, имеющий четкую структуру: разделы, главы, статьи и т. д., и который принят по конкретным правилам. Данную структуру обычно называют материальной.

В современном обществе существует распространенное мнение о том, что государство и Конституция – это явления, возникновение которых сопряжено друг с другом. Однако, если существование фактической конституции исчисляется тысячелетиями, то история юридической конституции намного меньше. Первые цельные и структурированные юридические конституции появились в США (1787 г.), в Речи Посполитой (1791 г.), во Франции (1791 г.).

По своей сущности каждая конституция представлена нормативным правовым актом (декларацией), в которой закреплены главные ценности общества. Так, в Республике Беларусь Конституция (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 года и 17 октября 2004 года) является Основным Законом государства. Это определено в ее преамбуле. Именно она закрепляет организацию государственной власти, определяет взаимоотношения государства с обществом и отдельными гражданами. В Конституции Республики Беларусь прописаны такие принципы как политический плюрализм, закрепление многообразия форм собственности, установление равенства между государством и гражданами, обеспечение приоритета общепризнанных принципов международного права, разделение государственной власти, эффективная система восстановления нарушенных прав и свобод.

Как справедливо отмечал австрийский юрист Г. Кельзен: «...важно не только обеспечить действительность правовой нормы, но и ее действенность» [1, с. 248]. Законы, изданные при старой Конституции и не воспринятые новым порядком, больше не считаются действительными, а органы, уполномоченные старой Конституцией, не считаются компетентными. Отсюда следует, что конституционная норма действенна, если созданные в соответствии с ней нормы применяются и соблюдаются.

Анализ текста Конституции Республики Беларусь, нормативных правовых актов и основных международно-правовых договоров показывает, что Беларусь стремится к тому, чтобы каждый обладал равными свободами и правами, а также исполнял обязанности. Как отмечает профессор Г. А. Василевич, более пятидесяти процентов статей Основного Закона нашего государства посвящены правам и свободам человека и гражданина. Тем не менее, белорусскую Конституцию нельзя назвать полностью юридической, поскольку существуют статьи, которые в полной мере не реализуются на практике [2, с. 128]. Например, в статье 6 Конституции Республики Беларусь сказано, что государственная власть в Республике Беларусь осуществляется на основе разделение ее на законодательную, исполнительную и судебную [3]. На наш взгляд, необходимо в данную статью имплементировать мысль о том, что президентской власти необходимо придать равноправный статус по отношению к другим ветвям государственной власти, тем самым предотвратить появления в стране авторитарных тенденций. Президентская власть должна присутствовать в системе разделения государственной власти. Это следует сделать для того, чтобы ограничить риск создания «суперпрезидентства» в белорусском государстве. Исходя из нынешних реалий, можно сделать вывод о том, что Президент Республики Беларусь не является «наблюдателем» и «арбитром» между законодательной, исполнительной и судебной властями, а является главным звеном в структуре каждой ветви власти, поскольку он назначает большую часть должностных лиц, издает нормативные правовые акты, имеющие силу закона, решает вопросы о амнистии, а также имеет право председательств на заседаниях Совета Министров Республики Беларусь.

Так, в статье 101 Конституции Республики Беларусь закреплено, что «при особой необходимости Президент по своей инициативе либо по предложению Правительства может издавать временные декреты, имеющие силу закона». Тем не менее, нормам данной статьи противоречат положения Декрета Президента Республики Беларусь № 1 «О содействии занятости населения» от 25 января 2018 [4], поскольку в нем не указано, что Декрет принят в силу особой необходимости. Также его положения противоречат статье 28 Конституции Республики Беларусь, в которой прописано, что «каждый имеет право на защиту от незаконного вмешательства в его личную жизнь, в том числе от посягательства на тайну его корреспонденции, телефонных и иных сообщений, на его честь и достоинство». Но в пункте 5 названного Декрета Президента Республики Беларусь указывается, что «составляются списки трудоспособных граждан, не занятых в экономике, оплачивающих услуги с возмещением затрат, формируется комиссией и утверждается решением соответствующего исполнительного комитета (местной администрации). Данный список является основанием для предъявления указанным гражданам платы за услуги с возмещением затрат». Сопоставляя данные нормативные правовые акты можно сделать вывод: при исполнении Декрета нет

защиты личных данных граждан, поскольку их конфиденциальная информация вносится в список трудоспособных граждан, что противоречит Конституции Республики Беларусь.

Анализируя нормы Конституции Республики Беларусь, можно сделать вывод: в Основном Законе нашего государства закреплены принципы международного права. В главном нормативном правовом акте содержатся принципы организации общественных отношений, а также взаимодействие граждан с государством. С учетом изложенного можно говорить о том, что Конституция Республики Беларусь является не фактической, а юридической. Чтобы решить эту проблему, на наш взгляд, необходимо внести изменения в Основной Закон государства, направленные на переход нашей Конституции из юридической в фактическую. Конституция должна стать «живой». Для этого необходимо внести поправки в статью 6 Конституции Республики Беларусь и уточнить, что в Республике Беларусь существует президентская власть. Также, необходимо внести корректировки в содержание статей 28, 101, чтобы не возникало коллизий между нормативными правовыми актами, издаваемых Президентом, и Основным Законом нашего государства.

Литература

1. Hans Kelsen Pure Theory of Law. 2nd edition. Transl. from German by Mikhail Antonov and Sergey Loesov. – St. Petersburg: Alef Press Publishing House – 2014. – 542 с.

2. Василевич Г. А. Конституция Республики Беларусь в национальной правовой системе // Веснік БДУ. Сер. 3, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права. – 2009. – № 1. – С. 123-130.

3. Конституция Республики Беларусь (с изм. и доп., принятыми на респ. референдумах 24 нояб. 1996 г. и 17 окт. 2004 г.) // Нац. реестр правовых актов Республики Беларусь. – 1999. – № 1. – 1/0 ; 2004. – № 188. – 1/6032.

4. О содействии занятости населения [Электронный ресурс]: Декрет Президента Республики Беларусь, 25.01.2018, № 1 // Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь – Режим доступа: https://pravo.by/upload/docs/op/Pd1800001_1516914000.pdf – Дата доступа: 03.05.2021.

Skorokhod I., Tsekhnaveckaya V. On the correlation of the legal and actual constitution of the Republic of Belarus. *The article considers the difference and correlation of legal and factual constitutions. The article describes the structure of the Constitution of the Republic of Belarus of March 15, 1994 (with amendments and additions adopted at the republican referendum of 24.11.1996 and 17.10.2004), its classification.*

Keywords: *Constitution, normative legal act, Basic Law of the state, state power, actual and legal Constitutions.*

КОМПЕТЕНТНІСНА МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Р. М. Ширшикова

У період реформування вищої освіти в Україні все більш актуалізується компетентнісний підхід до професійної підготовки фахівців, який передбачає не лише ґрунтовне оволодіння спеціалістом професійними знаннями й відповідно виконання функційних обов'язків, а й містить особистісні якості, які власне й забезпечують його професійну майстерність.

Ключові слова: *компетентність, професійна діяльність, соціальна діяльність.*

Мова йде про відхід від традиційного формування в майбутніх фахівців «зунів» (знань, умінь, навичок) і перехід до формування професійної компетентності як здатності особистості фахово, високо професійно виконувати свої функції.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови компетентність визначається як властивість того, «який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий. // Який ґрунтується на знанні, кваліфікований» [1, с. 445].

У ході дослідження нами встановлено, що вчені по-різному трактують компетентність особистості, визначаючи насамперед її складність і тлумачать як відповідність набутих знань і умінь фахівця рівневі тих чи інших проблем і здатності їх конструктивно вирішувати. Так, наприклад, В.

Кричевський виділяє *функційну*, що містить професійні знання й уміння їх практичного застосування, *інтелектуальну*, яка передбачає здатність аналізу, синтезу професійного мислення й відповідно здатності інтегровано й комплексно виконувати професійні обов'язки, *ситуативну* як здатності адекватно професійно діяти в певній ситуації та *соціальну* – наявність організаційно- комунікативних та творчих здібностей [4]. У свою чергу, вчені Г. Коджаспірова і О. Коджаспіров виділяють наступні компетентності фахівців (учені акцентували увагу зокрема на педагогічній компетентності): *загальнокультурну* як рівень освіченості, який є достатнім для самоосвіти й самостійного розв'язання пізнавальних проблем й визначення власної позиції; *професійну* – як володіння фахівцем необхідним обсягом знань, умінь і навичок, що визначають сформованість його професійної діяльності, фахового спілкування й особистості як носія певних цінностей, ідеалів і свідомості; й *соціальну* – соціальні навички (обов'язки), що дозволяють людині адекватно виконувати норми й правила життя у суспільстві [2].

У контексті дослідження проблеми формування професійної компетентності майбутніх юристів найбільш конструктивними нам видаються міркування М. Князяна [3]. Зокрема, вчений узагальнено виділяє такі структурні компоненти феномена «компетентність»: 1) здатність отримувати й опрацьовувати інформацію, а також оптимально використовувати набуті знання у професійній діяльності (когнітивно-пізнавальний); 2) фахово орієнтовані вміння (праксеологічний); 3) спілкування, взаємодія (комунікативний); 4) самооцінка й самоаналіз ефективності власної діяльності (рефлексивний).

Учений також на основі визначених експертами ОЕСР [8] основних категорій ключових компетентностей (автономна дія, інтерактивне застосування засобів, уміння функціонувати в соціально гетерогенних групах) запропонував узагальнене уявлення про систему компетентностей: науково-пізнавальну, компетентність саморозвитку, професійну, комунікативну, полікультурну, соціальну, інформаційно-технологічну [3].

На нашу думку, визначені компоненти професійної компетентності й окреслена система ключових компетентностей є універсальними й актуальними для майбутніх юристів.

Г. Лещенко зауважує, що компетентнісна модель фахівця є системоутворюючим чинником його професійної підготовки. Саме модель фахівця дає відповідь на запитання «кого готувати?» й відображає вимоги до фундаментальної, теоретичної, спеціальної та прикладної підготовки, значущих професійних якостей сучасного випускника закладу вищої освіти [5]. Модель фахівця є описом узагальненого образу фахівця певного профілю, що містить не лише його функційне призначення (кваліфікаційна модель), але й відображає особистісні якості та здібності [7].

Отже, компетентнісна модель професійної підготовки майбутніх юристів передбачає систему компетентностей, яка й забезпечить їх професійне майстерне виконання своєї професійної діяльності.

Компетентнісна модель професійної підготовки майбутніх юристів згідно Стандарту вищої освіти України другого магістерського рівня спеціальності 081 Право містить інтегральну, загальні та професійні компетентності [6]. Так, інтегральна компетентність – це здатність розв'язувати задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері права.

Визначено 10 загальних компетентностей, як-от: ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. ЗК2. Здатність проводити дослідження на відповідному рівні. ЗК3. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел. ЗК4. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації. ЗК5. Здатність спілкуватися іноземною мовою у професійній сфері як усно, так і письмово. ЗК6. Здатність генерувати нові ідеї (креативність). ЗК7. Здатність приймати обґрунтовані рішення. ЗК8. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності). ЗК9. Здатність працювати в міжнародному контексті. ЗК10. Здатність розробляти проекти та управляти ними.

А також окреслено 15 фахових компетентностей: СК1. Здатність застосовувати принципи верховенства права для розв'язання складних задач і проблем, у тому числі, у ситуаціях правової невизначеності. СК2. Здатність аналізувати та оцінювати вплив правової системи Європейського Союзу на правову систему України. СК3. Здатність аналізувати та оцінювати вплив Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини на розвиток правової системи та правозастосування в Україні. СК4. Здатність оцінювати взаємодію міжнародного права та міжнародних правових систем з правовою системою України. СК5. Здатність використовувати сучасні правові доктрини та принципи у правотворчості та в процесі застосування інститутів публічного і приватного права, а також кримінальної юстиції. СК6. Здатність обґрунтовувати та мотивувати правові рішення, давати розгорнуту юридичну аргументацію. СК7. Здатність застосовувати знання та розуміння основних засад (принципів) та процедур судочинства в

Україні. СК8. Здатність застосовувати медіацію та інші правові інструменти альтернативного позасудового розгляду та вирішення правових спорів. СК9. Здатність застосовувати міждисциплінарний підхід в оцінці правових явищ та правозастосовній діяльності. СК10. Здатність ухвалювати рішення у ситуаціях, що вимагають системного, логічного та функціонального тлумачення норм права, а також розуміння особливостей практики їх застосування. СК11. Здатність критично оцінювати ефективність представництва і захисту прав, свобод та інтересів клієнтів. СК12. Здатність розвивати та утверджувати етичні стандарти правничої діяльності, стандарти професійної незалежності та відповідальності правника. СК13. Здатність доносити до фахівців і нефахівців у сфері права інформацію, ідеї, зміст проблем та характер оптимальних рішень з належною аргументацією. СК14. Здатність самостійно готувати проекти нормативно- 8 правових актів, обґрунтовувати суспільну обумовленість їх прийняття, прогнозувати результати їх впливу на відповідні суспільні відносини. СК15. Здатність самостійно готувати проекти актів правозастосування, враховуючи вимоги щодо їх законності, обґрунтованості та вмотивованості.

Згідно Стандарту вищої освіти фахівець-магістр права повинен уміти: 1. Оцінювати природу та характер суспільних процесів і явищ, і виявляти розуміння меж та механізмів їх правового регулювання. 2. Співвідносити сучасну систему цивілізаційних цінностей з правовими цінностями, принципами та професійними етичними стандартами. 3. Проводити збір, інтегрований аналіз та узагальнення матеріалів з різних джерел, включаючи наукову та професійну літературу, бази даних, цифрові, статистичні, тестові та інші, та перевіряти їх на достовірність, використовуючи сучасні методи дослідження. 4. Здійснювати презентацію свого дослідження з правової теми, застосовуючи першоджерела та прийоми правової інтерпретації складних комплексних проблем, що постають з цього дослідження, аргументувати висновки. 5. Вільно спілкуватися правничою іноземною мовою (однією з офіційних мов Ради Європи) усно і письмово. 6. Обґрунтовано формулювати свою правову позицію, вміти опонувати, оцінювати докази та наводити переконливі аргументи. 7. Дискутувати зі складних правових проблем, пропонувати і обґрунтовувати варіанти їх розв'язання. 8. Оцінювати достовірність інформації та надійність джерел, ефективно опрацьовувати та використовувати інформацію для проведення наукових досліджень та практичної діяльності. 9. Генерувати нові ідеї та використовувати сучасні технології у наданні правничих послуг. 10. Аналізувати взаємодію міжнародного права та міжнародно-правових 9 систем з правовою системою України на основі усвідомлення основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування права. 11. Використовувати передові знання і методики у процесі правотворення та правозастосування інститутів публічного та приватного права і кримінальної юстиції. 12. Проводити порівняльно-правовий аналіз окремих інститутів права різних правових систем, враховуючи взаємозв'язок правової системи України з правовими системами Ради Європи та Європейського Союзу. 13. Аналізувати та оцінювати практику застосування окремих правових інститутів. 14. Обґрунтовувати правову позицію на різних стадіях правозастосування. 15. Мати практичні навички розв'язання проблем, пов'язаних з реалізацією процесуальних функцій суб'єктів правозастосування. 16. Брати продуктивну участь у розробці проектів нормативно-правових актів, обґрунтовувати суспільну обумовленість їх прийняття, прогнозувати результати їх впливу на відповідні суспільні відносини. 17. Інтегрувати необхідні знання та розв'язувати складні задачі правозастосування у різних сферах професійної діяльності.

Очевидним є той факт, що успішне виконання програмних завдань передбачає постійне самовдосконалення та самоосвіту, а також розвиток логічного мислення й формування правової культури, соціальної активності та комунікативних умінь і навичок міжособистісної взаємодії.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с., с. 445
2. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 176 с.
3. Князян М. О. Компетентнісна модель професійної підготовки майбутніх фахівців / М. О. Князян // Теорія та методика навчання та виховання. – 2013. – Вип. 33. – С. 59-67.
4. Кричевский В. Ю. Очерки истории и теории управления образованием / В. Ю. Кричевский / Санкт-Петербург. гос. ун-т пед. мастерства. – СПб.: СПб ГУПМ, 2001. – 166 с.
5. Лещенко Г. А. Компетентнісна модель фахівця як системоутворюючий чинник його професійної підготовки. <https://www.cuspu.edu.ua/ua/2014-rik/konferentsiia-24-25-veresnia-2015->

roku/seksiia-3/568-general-information/naukovi-chasopysy-tdpu/pedahohichni-nauky/publikatsii/9320-kompetentnisna-model-fakhivtsya-yak-systemoutvoryuyuchy-chynnyk-yoho-profesiynoyi-pidhotovky

6. Про затвердження стандарту вищої освіти України другого магістерського рівня спеціальності 081. Наказ Міністерства освіти і науки України 17.08.2020 р. № 1053

7. Шадриков В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный 3.подход / В. Д. Шадриков // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 4. – С. 28-31.

8. Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO). Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program – OECD (Draft) // www.kaapeli.fi/~vsv/eaepolicy/b/DeSeCo.doc

Shirshikova R. Competence model of professional training of future lawyers. *In the period of reforming higher education in Ukraine, the competence approach to professional training is becoming more and more relevant, which provides not only thorough mastering of professional knowledge and, accordingly, performance of functional duties, but also contains personal qualities that ensure his professional skills.*

Keywords: *competence, professional activity, social activity.*

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

<i>Булавіна С. Є.</i> Законодавче забезпечення реалізації міжнародних механізмів захисту прав людини... 3
<i>Гламазда П. В.</i> Місце та роль адвокатури в період Української національної революції (1917-1919 рр.)..... 5
<i>Долинська М. С.</i> До питання зародження правового регулювання вжиття заходів до охорони спадкового майна на західноукраїнських землях..... 7
<i>Кравчук М. А.</i> Особливості правового статусу адвокатів Польщі за законом 1932 року..... 9
<i>Крисяк Ю. П.</i> Мультикультуралізм: прийняти неможливо відмовити..... 10
<i>Степанов О. В.</i> Теоретико-правовые аспекты роли социальных сетей в правовом образовании молодежи в белорусском обществе..... 13
<i>Юхимюк О. М.</i> До питання про принципи систематизації законодавства..... 15
<i>Яцишин М. М.</i> Генеза суду присяжних в Україні..... 17

ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

СІМЕЙНЕ ПРАВО, ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ ПРАВО

<i>Анісімова Г. В., Донець О. В.</i> Сучасні тенденції та проблеми реформування вищої юридичної освіти в Україні..... 20
<i>Вітів В. А.</i> Реалізація завдань екологічного моніторингу в Національній безпеці України..... 25
<i>Вознюк Н. І.</i> Щодо розвитку нормативного регулювання процедури забезпечення державними соціальними допомогами в умовах цифровізації..... 27
<i>Гетманець О. П.</i> Місцеві інвестиції у правовому регулюванні фінансової діяльності органів місцевого самоврядування..... 29
<i>Гофман Ю. Б.</i> Принцип судового контролю за виконанням рішень господарських судів..... 31
<i>Демчук А. М., Чечель Н. О.</i> Поняття блокчейн і сфери його застосування..... 34
<i>Духневич А. В.</i> Приватний стандарт забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської продукції Global G.A.P..... 38
<i>Заика Ю. А.</i> Принцип справедливості в контексте рекодифікації громадянського законодавства..... 39
<i>Карпінська Н. В.</i> Особливості надання соціальної послуги медіації..... 41
<i>Кірін Р. С.</i> Правове забезпечення екологічної безпеки населення та середовища поствугільних міст..... 43
<i>Коваленко І. І.</i> Визначення поняття радіаційної безпеки та її юридичні ознаки..... 46
<i>Колодяжна В. В.</i> Фінансове забезпечення процесу медіації: досвід Республіки Польщі..... 48
<i>Коробцова Д. В.</i> Напрями удосконалення правового регулювання місцевих фінансів..... 49
<i>Матвійчук А. О.</i> Загальна характеристика стану юридичної відповідальності в екологічному законодавстві в сучасних умовах..... 52

<i>Маслакова Н. Н.</i> Критические размышления о гражданско-правовой природе учебно-трудового (ученического) договора.....	53
<i>Mieñkowski M., Jasiuk E.</i> Prawo do czystego środowiska jako prawo człowieka – aspekty prawne i etyczne.....	55
<i>Надьон В. В.</i> Сутність суб'єктивних прав та обов'язків учасників цивільних правовідносин.....	57
<i>Новосад І. В.</i> Перспективи розвитку та систематизації аграрного законодавства України.....	60
<i>Озерський І. В.</i> Правові важелі звільнення споживача КП «Водоканал» від сплати за послугу «поливу присадибної ділянки» у разі відсутності приладів обліку водопостачання.....	62
<i>Савчик Е. В.</i> К вопросу о правовом содержании термина «электроснабжение» в законодательстве Республики Беларусь.....	64
<i>Самчук-Колодяжна З. Ф.</i> Питання захисту прав особи в деліктних зобов'язаннях (спеціальний делікт).....	66
<i>Сидор В. Д.</i> Посилення правової охорони природних екосистем від лісових пожеж.....	68
<i>Сокол М. В.</i> Правосуб'єктність сім'ї як колективного суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин.....	70
<i>Spiesivtsev D.</i> Protection of property right to real estate: modern problems in the context of the conflict in Syria.....	72
<i>Старчук О. В.</i> Щодо підстав виникнення сім'ї.....	74
<i>Фелонюк Д. Л.</i> Стратегія формування сучасної екологічної політики України в умовах сталого розвитку.....	76
<i>Чубоха Н. Ф.</i> Взаємозв'язок інтересу та волі у цивільному праві.....	78
<i>Шалаева Т. З.</i> Экономическая безопасность Беларуси: теоретико-методологические проблемы правового регулирования.....	80
<i>Шевчук Л. М.</i> Еколого-правові аспекти законодавства України у сфері оборонних закупівель.....	82
<i>Шеховцов В. В., Сеплива Ю. О.</i> Проблеми апроксимації національного митного законодавства до міжнародних вимог щодо переміщення об'єктів тваринного світу через митний кордон.....	84
<i>Якушев І. М.</i> Етична поведінка як складова дисципліни праці.....	87

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО
КРИМІНАЛІСТИКА, КРИМІНОЛОГІЯ
СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ**

<i>Андрусак Г. М.</i> Норми національного та міжнародного права, що регулюють необхідну оборону в контексті права особи на самозахист.....	90
<i>Балобанова Д. О.</i> Види змін до Кримінального кодексу.....	91
<i>Билиця І. О.</i> Правовий статус Національного антикорупційного бюро України як основного у боротьбі із корупційною злочинністю.....	94
<i>Власова Г. П.</i> Заочне провадження у кримінальному процесі України.....	96
<i>Гусак А. П., Стаднюк С. Х.</i> Особливості застосування пробації до неповнолітніх.....	98
<i>Зарадюк З. В.</i> Запобіжний механізм порушень права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності.....	100

<i>Кондратішина В. В., Лукашук А. В.</i> Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчих правовідносин.....	103
<i>Крикунов О. В.</i> Система заходів забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх....	106
<i>Лашук Н. Р.</i> Злочин і кримінальне правопорушення: співвідношення понять	109
<i>Левчук В. О.</i> Кримінальна відповідальність за діяльність терористичних організацій за кримінальним законодавством Франції, Іспанії та Німеччини.....	110
<i>Ліщинська-Мартинюк О. Ю.</i> Залучення спеціаліста психолога та педагога до слідчої дії впізнання особи за участю неповнолітнього потерпілого.....	113
<i>Медицький І. Б.</i> Міжнародно-правові орієнтири для формування державної політики допомоги потерпілим від злочинів.....	115
<i>Митник У. М.</i> Окремі питання кримінально-правової протидії домашньому насильству в Австрії та Італії та шляхи її удосконалення в Україні.....	117
<i>Музичук К. С.</i> Стандарти Європейського суду з прав людини щодо доказів у кримінальному провадженні	120
<i>Новосад Ю. О.</i> Про деякі аспекти врахування зарубіжного досвіду діяльності прокуратури у сфері виконання покарань.....	122
<i>Саско О. І.</i> Суспільно корисна мотивація у обставинах, що виключають кримінальну протиправність діяння.....	125
<i>Старко О. Л.</i> Тлумачення змісту окремих ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 139 КК України	127
<i>Ткачева Д. В.</i> Уголовно-правовая характеристика законодательства за незаконное пересечение государственной границы Республики Беларусь	130
<i>Фідря Ю. О.</i> Шляхи зміцнення морально-етичної складової у суддівському середовищі.....	132
<i>Циганюк Ю. В.</i> Обов'язковість застосування судами нижчестоящих інстанцій рішень Верховного Суду у кримінальних провадженнях	134
<i>Чупринський Б. О.</i> Завдання ювенальної пенології.....	136

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС МІЖНАРОДНЕ ПРАВО, ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

<i>Verus M.</i> Soft law and its significant role in the international legal system.....	139
<i>Гороть А. М.</i> Особливості застосування гуманітарних інтервенцій в міжнародному праві	141
<i>Игнатенко А. С.</i> Правовая основа системы органов пограничной службы Республики Беларусь....	143
<i>Капытовский Н. И., Скороход И. Г.</i> К вопросу об эффективности принципа разделения государственной власти в Республике Беларусь.....	145
<i>Книш С. В.</i> Проблеми імплементації міжнародного гуманітарного права.....	147
<i>Конончук І. М.</i> Організаційно-правові засади спільної зовнішньої політики Європейського Союзу.....	150
<i>Кравчук В. М.</i> Сучасні виклики організації проведення практики здобувачами вищої юридичної освіти в умовах пандемії.....	152
<i>Ладиченко В. В.</i> Захист прав об'єднаних територіальних громад в судах.....	154
<i>Мусійчук Л. М.</i> Порядок призначення на посаду суддів як конституційно-правова категорія.....	157

<i>Наконечна Г. Я.</i> Проблеми правового регулювання місцевого самоврядування в Україні.....	158
<i>Скороход И. Г., Цехновецкая В. М.</i> О соотношении юридической и фактической Конституции Республики Беларусь.....	160
<i>Ширшикова Р. М.</i> Компетентнісна модель професійної підготовки майбутніх юристів	162

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Збірник матеріалів
XVIII Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 04-05 червня 2021 р.

(Українською, англійською, польською та російською мовами)

Матеріали друкуються в науковій та літературній авторській редакції

Укладач:

Джурак Людмила Миколаївна

Коректування та верстка:

Джурак Л. М.,

Оригінал-макет виготовлено на юридичному факультеті
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(43021 м. Луцьк, вул. Винниченка, 30)

Підп. до друку 02.06.2021 р. Формат 60x84/8.
Обсяг 29,30 ум. друк. арк., 28,45 обл.-вид. арк. Наклад 300 пр.

ТзОВ «Завжди Поруч»

43005, м. Луцьк, пр. Перемоги, 1. Тел. +38 050 4 681 682.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру ДК № 6710 від 09.04.2019 р.